

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі
Жер ресурстарын басқару комитеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
2023 ЖЫЛҒЫ ЖЕР ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ПАЙДАЛАНЫЛУЫ ТУРАЛЫ

ЖИЫНТЫҚ ТАЛДАМАЛЫ ЕСЕБІ

Астана, 2023 жыл.

Құрастырушылар:

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі

Жер ресурстарын басқару комитетінен:

***М.Б.Темиржанов, А.Ж.Алпамышов, А.Р.Абдрахманов , М.М.Мукашева ,
М.Д.Рамазанов, А.М. Байсеитов, Д.С.Инкаров, М.А. Каженов, Ш.М.Абишева***

Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі

Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің Геодезия және картография комитетінен:

***К.А. Бекмукашев, М.К. Ашимов, Л.С.Сатыбалдина, М.Ж.Айдосов, М.Е.Әбдіғали,
Б.Ж.Сағындық***

Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінен

«Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы» КЕ АҚ:

***А.Ш.Кенжеғалиев, Г.А. Каркинбаев, Р.Б. Дауталинов, Д.Т. Жарылкасымов,
Б.Т.Жылкыбеков, Т.Е. Жанабаев, Г.С. Шаханова, Ж.К. Игенбаев, Б.К.Биржанов,
А.А. Беймбетов, А.Б. Жупарбеков, М.Н.Стамбекова***

МАЗМҰНЫ

Введение	5
1. Қазақстан Республикасының жер қоры	7
1.1. Әкімшілік-аумақтық құрылысы және жер қорын облыстар бойынша бөлу	7
1.2. Жер қорын жер санаттары бойынша бөлу	14
1.3. Жер қорының алқаптар бойынша құрамы	54
1.4. Суармалы жерлер және оларды пайдалану	76
1.5. Жер қорын табиғи аймақтар бойынша бөлу	88
2. Жердің сапалық жағдайы	91
2.1. Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапалық сипаттамасы	91
2.1.1. Топырақ сипаттамасы	91
2.1.2. Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапалық жағдайы	106
2.2. Шабындық мен жайылымның дақылдық-техникалық жағдайы	116
2.3. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жүйесін дамыту	141
2.4. Жердің тозуы	148
2.4.1. Эрозиялық процестер	148
2.4.2. Жердің ластануы	154
2.4.3. Бүлінген жерлер	163
3. Жер қатынастары	166
3.1. Жерді меншік нысандары бойынша бөлу	166
3.2. Шаруашылық жүргізу нысандары бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді бөлу	176
3.3. Жер нарығын дамыту және жер үшін төлемдер	184
4. Жер ресурстарын басқаруды қамтамасыз ету	191
4.1. Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу	191
4.2. Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі	193
4.3. Жерге орналастыру	202

4.4 Жер мониторингін жүргізу	208
4.5. Топырақ зерттеулері және топырақты бонитеттеу	249
4.5.1. Топырақ зерттеулері	249
4.5.2. Топырақты бонитеттеу	253
4.6. Геоботаникалық зерттеулер	254
5. Геодезия және картография	258
5.1. Топографиялық-геодезиялық және картографиялық жұмыстар	258
5.2. Ауыл шаруашылық картографиялау	265
5.3. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын демаркациялау	269
6. Жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылау	271
7. Жергілікті атқарушы органдардың қабылданған шешімдерін бақылау	272
8. Халықаралық ынтымақтастық	274
9. Жер қатынастарын реттеу және жер ресурстарын бақылауды құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру	275
10. Жер ресурстарын басқаруды жетілдірудің проблемалары мен негізгі бағыттары	331

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының 2023 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жыл сайынғы жиынтық талдамалы есепті (бұдан әрі - Есеп) Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті Қазақстан Республикасының жер кодексіне және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2014 жылғы 23 желтоқсандағы №160 бұйрығымен бекітілген Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу қағидаларына, «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті әзірлеген жер балансы бойынша ведомстволық статистикалық байқаулардың статистикалық нысандары мен оларды толтыру жөніндегі нұсқаулықтарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті төрағасының 2020 жылғы 10 наурыздағы №25 бұйрығына сәйкес дайындады.

Есепке қажетті бастапқы ақпарат ретінде, жерді мемлекеттік есепке алу мәліметтері, Жер қатынастары жөніндегі уәкілетті органдар ұсынған облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жер баланстары, жер кадастры мен жер мониторингінің деректері, жерді пайдалану мен қорғауды, жер заңнамасының сақталуын мемлекеттік бақылау нәтижелері, жерді пайдалануға байланысты әр түрлі министрліктер мен ведомстволардың ақпараты алынды.

Есепте елдің жер қоры, жер санаттары, онын алқаптар мен меншік нысандары бойынша бөлінуі, жер алқаптарының сандық және сапалық жай-күйінің өзгеруі туралы негізгі мәліметтер қамтылған.

Жер ресурстарын басқаруды қамтамасыз ету, мемлекеттік жер кадастрын және онын автоматтандырылған ақпараттық жүйесін жүргізу, жер мониторингі және жерге орналастыру, зерттеу, топографиялық-геодезиялық, картографиялық, жер-бағалау және басқа да жұмыстарды орындау бойынша жүргізілген іс-шаралар баяндалған.

Геодезия және картография қызметінің қызметі, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын демаркациялау бойынша өткізілетін іс-шаралар туралы мәліметтер келтіріледі.

Жер ресурстарын басқаруды құқықтық қамтамасыз ету және жер қатынастарын реттеу, жерге орналастыру, жер кадастры, геодезия және картография саласындағы халықаралық ынтымақтастық мәселелері қаралды.

Республиканың жер қорын пайдалану мен қорғаудың тиімділігін арттыру, жер ресурстарын басқаруды жетілдіру жөніндегі негізгі бағыттар белгіленді.

Осы есептің материалдары мен мәліметтерін мемлекеттік жер саясаты мәселелерін шешу кезінде мемлекеттік органдар, республикалық және өңірлік ведомстволар, жерді пайдалану және қорғау ұйымдары пайдалана алады. Есеп Жергілікті атқарушы органдарға, мүдделі заңды және жеке тұлғаларға жерді жақсарту, топырақ құнарлылығын арттыру, Ландшафттардың тұрақтылығын сақтау бойынша шаралар кешенін әзірлеу кезінде ақпараттық көмек көрсете алады.

1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР ҚОРЫ

1.1. Әкімшілік-аумақтық құрылыс және

жер қорын облыстар бойынша бөлу

Қазақстан Республикасы Еуразия құрлығының орталығындағы екі құрлықтың түйіскен жерінде орналасқан, оның ауданы 272,5 млн. га. республика аумағының бір бөлігі Еуропада, негізгі бөлігі Азияда орналасқан. Жер көлемі бойынша Қазақстан әлемдегі ең ірі мемлекеттердің ондығына кіреді, ал жан басына шаққандағы жермен қамтамасыз ету деңгейі бойынша әлемде Австралия мен Канададан кейін үшінші орында тұр.

Қазақстан Республикасы шекаралас мемлекеттермен құрлықтағы мемлекеттік шекарасының ұзындығы 13 383 км, оның ішінде Ресей Федерациясымен – 7 548 км, Өзбекстан Республикасымен – 2 351 км, Қытай Халық Республикасымен – 1 783 км, Қырғыз Республикасымен – 1 242 км, Түрікменстан Республикасымен – 459 км құрайды.

"Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысы туралы" Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылымы жүйесіне әкімшілік-аумақтық бірліктер: ауыл, кент, ауылдық округ, қаладағы аудан, қала, аудан, облыс кіреді.

Республикалық және жергілікті мүдделердің оңтайлы үйлесуі негізінде мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының аумағы екі негізгі санатқа – аймақтар мен елді мекендерге бөлінеді.

Аймақ – республиканың мүддесі үшін құрылған және басқарылатын бірнеше елді мекендерді қамтитын республика аумағының бөлігі.

Республикалық әкімшілік-аумақтық құрылымның негізгі буындары ретінде облыс, аудан және ауылдық округ аймақ болып табылады.

Елді мекен – азаматтардың шаруашылық және өзге де әлеуметтік қызметі нәтижесінде қалыптасқан, халқының саны 50 адамнан кем емес, заңнамада белгіленген тәртіппен есепке алынған және тіркелген және жергілікті өкілдің басқаруындағы республиканың тығыз қоныстанған аумағының бөлігі. және атқарушы органдар.

Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан елді мекендер қалалық және ауылдық болып бөлінеді.

Қалалық елді мекендерге республикалық, облыстық және аудандық маңызы бар қалалар, сондай – ақ олардың әкімшілік бағыныстылығының аумағындағы кенттер; ауылдық елді мекендерге-олардың әкімшілік бағыныстылығына қарамастан барлық басқа елді мекендер жатады.

Елді мекендердің құрамдас бөліктері болады.

Елді мекендердің құрамдас бөліктері шағын аудандар, алаңдар, даңғылдар, бульварлар, көшелер, тұйық көшелер, саябақтар, скверлер, көпірлер және басқа да бөліктер болып табылады.

Халқының саны 400 мың адамнан асатын облыстық маңызы бар қаладағы, республикалық маңызы бар қаладағы, астанадағы аудан қаладағы аудан болып табылады.

Қалалар мен басқа елді мекендер бөлінеді:

1) ерекше республикалық маңызы бар немесе халқының саны бір миллионнан астам елді мекендерді қамтитын республикалық маңызы бар қалалар;

2) өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы дамыған және халқының саны 50 мыңнан астам ірі экономикалық және мәдени орталықтар болып табылатын елді мекендерді қамтитын аудандық маңызы бар қалалар;

3) аумағында өнеркәсіп кәсіпорындары, коммуналдық шаруашылық, мемлекеттік тұрғын үй қоры, білім беру және мәдениет, білім беру, медициналық және сауда объектілерінің дамыған желісі бар, халқының саны кемінде 10 мың болатын елді мекендерді қамтитын аудандық маңызы бар қалалар. жұмысшылар, қызметкерлер және олардың отбасы мүшелері жалпы халықтың үштен екісінен астамын құрайтын адамдар;

4) саны 3 мың адамнан кем емес өнеркәсіптік кәсіпорындардың, құрылыстардың, теміржол станцияларының және басқа да экономикалық маңызды объектілердің жанындағы елді мекендер жататын кенттер, олардың ішінде жұмысшылар, қызметшілер және олардың отбасы мүшелері кемінде үштен екісі құрылады;

Елді мекендер сондай-ақ медициналық маңызы бар аймақтарда орналасқан, халқының саны 2 мың адамнан кем емес елді мекендерге теңестіріледі, олардың жыл сайын емделуге және демалуға келушілер саны кемінде жартысын құрайды; оларға сондай-ақ азаматтардың жазғы демалыс орны болып табылатын демалыс ауылдары кіреді, оларда ересек халықтың кемінде 25 пайызы ауыл шаруашылығымен тұрақты айналысады;

5) ауыл – халқының саны 50 адамнан кем емес, оның ішінде ауыл, орман және аңшылық, омарта шаруашылығы, балық және балық шаруашылығында жұмыс істейтін жұмыскерлер, олардың отбасы мүшелері және денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру, мәдениет және спорт мамандары құрайтын елді мекен. халықтың кем дегенде жартысы.

Жер қорының аймақтар бойынша бөлінуі және оларда әкімшілік-аумақтық құрылымдардың болуы 1-кестеде көрсетілген.

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша жер көлемі, әкімшілік аудандар мен елді мекендер саны

Облыстар атауы	Жер көлемі мың га	Әкімшілік-аумақтық бірліктер саны			
		аудандар (қалалардағы аудандар саны)	қалалар мен кенттер	ауылдық елді мекендер	ауылдық (селолық) округтер
Абай	18 547.7	8	6	327	134
Ақмола	14 613.2	17	16	589	225
Ақтөбе	30 062.9	12	8	315	134
Алматы	10 508.9	9	4	379	138
Атырау	11 863.1	7	6	149	63
Шығыс Қазақстан	9 785.9	9	7	355	105
Жамбыл	14 427.5	10	4	366	153
Жетісу	11 846,0	8	6	351	113
Батыс Қазақстан	15 133.9	12	5	415	147
Қарағанды	23 904.6	7	35	319	133
Қызылорда	22 601.9	7	15	225	146
Қостанай	19 600.1	16	13	488	196
Маңғыстау	16 564.2	5	3	58	34
Павлодар	12 464.5	10	6	352	123
Солтүстік Қазақстан	9 799.3	13	5	634	186
Түркістан	11 609.4	14	15	818	174
Ұлытау	18 893.6	2	8	72	27
Шымкент қ.	116.3	-	1	-	-
Алматы қ.	68.3	-	1	-	-
Астана қ.	79.7	-	1	-	-
Барлығы (аумақ)	272 491.0	166	165	6220	2231

Ескертпе: облыстар бойынша ауылдық (селолық) округтердің Саны Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2023 жылғы 1 қазанға келтірілген.

Оған бекітілген жер көлемі бойынша ең ірі аймақ Ақтөбе (30,1 млн га), Қарағанды (23,9 млн га), Қызылорда (22,6 млн га) облыстары болып табылады. Бекітілген жерлердің ең аз мөлшері бар өңірлер Шығыс Қазақстан (9,8 млн га), Солтүстік Қазақстан (9,8 млн га), Алматы (10,5 млн га), Түркістан (11,6 млн га), Жетісу (11,9 млн га) және Атырау (11,9 млн га) облыстары болып табылады.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша Республиканың әкімшілік-аумақтық құрылысы жүйесіне 17 облыс, республикалық маңызы бар 3 қала, 166 әкімшілік аудан, облыстық, аудандық маңызы бар 162 қала және кенттер, 6 220 ауылдық елді мекен және 2231 ауылдық (селолық) округ кіреді.

Қазіргі уақытта Абай облысындағы елді мекендердің әкімшілік-аумақтық құрылысы жүйесінде 333 елді мекен, 8 әкімшілік аудан және 2 облыстық маңызы бар қала (Семей қ., Курчатов қ.), 2 аудандық маңызы бар қала (Аягөз қ., Шар қ.), 327 ауыл, 134 ауылдық округ және 2 кент (Шүлбі, Шаған).

Ақмола облысында 605 елді мекен, 17 әкімшілік аудан және 3 облыстық маңызы бар қала (Көкшетау қ., Степногорск қ., Қосшы Қ.), 8 аудандық маңызы бар қала (Ақкөл қ., Атбасар қ., Макинск қ., Степняк қ., Есіл қ., Державинск қ., Щучинск қ., Ерейментау қ.), 589 ауылдық елді мекен бар пункттер, 225 ауылдық округ және 5 кент (Станционный, Шантөбе, Заводской, Ақсу, Бестөбе).

2024 жылғы 1 қаңтардағы статистикалық деректерге сәйкес Ақтөбе облысында 323 елді мекен, 12 әкімшілік аудан және 1 облыстық маңызы бар қала (Ақтөбе қ.), 7 аудандық маңызы бар қала (Алға қ., Қандыағаш қ., Ембі қ., Жем қ., Темір Қ., Хромтау қ., Шалқар қ.) және 315 ауылдық елді мекен бар. 134 ауылдық округ.

Алматы облысында 383 елді мекен, 9 әкімшілік аудан және 1 облыстық маңызы бар қала (Қонаев қ.), 3 аудандық маңызы бар қала (Талғар қ., Қаскелең қ., Есік қ.) және 379 ауылдық елді мекен, 138 ауылдық округ бар.

Атырау облысында 155 елді мекен бар, оның ішінде 7 әкімшілік аудан және 1 облыстық маңызы бар қала (Атырау қ.), 1 аудандық маңызы бар қала (Құлсары қ.), 149 ауылдық елді мекен, 63 ауылдық округ және 4 кент (Жаңааратон, Индербор, Мақат, Доссор).

Шығыс Қазақстан облысында 362 елді мекен бар, оның ішінде 9 әкімшілік аудан және 2 облыстық маңызы бар қала (Өскемен қ., Риддер қ.), 4 аудандық маңызы бар қала (Алтай қ., Серебрянск қ., Зайсан қ., Шемонаиха қ.), 355 ауылдық елді мекен, 105 ауылдық елді мекен округ және 1 кент (Жана Бұқтырма).

Батыс Қазақстан облысының әкімшілік-аумақтық құрылысы жүйесіне 12 әкімшілік аудан және 1 облыстық маңызы бар қала (Орал қ.), 1 аудандық маңызы

бар қала (Ақсай қ.), 415 ауылдық елді мекен, барлығы 420 елді мекен, 147 ауылдық округ және 3 кент (Зачаганск, Деркул, круглозерное) кіреді.

Жамбыл облысында 370 елді мекен бар, оның ішінде 10 әкімшілік аудан және 1 облыстық маңызы бар қала (Тараз қ.), 3 аудандық маңызы бар қала (Жаңатас қ., Қаратау қ., Шу қ.), 366 ауылдық елді мекен, 153 ауылдық округ бар.

Жетісу облысына 357 елді мекен кіреді, оның ішінде 8 әкімшілік аудан және 2 облыстық маңызы бар қала (Талдықорған қ., Текелі қ.), 4 аудандық маңызы бар қала (Жаркент қ., Сарқан қ., Үшарал қ., Үштөбе қ.), 351 ауылдық елді мекен, 113 ауылдық округ бар.

Қарағанды облысында 353 елді мекен, 7 әкімшілік аудан және 6 облыстық маңызы бар қала (Балқаш қ., Қарағанды қ., Приозерск қ., Саран қ., Теміртау қ., Шахтинск қ.), 2 аудандық маңызы бар қала (Абай қ., Қарқаралы қ.), 27 қалалық үлгідегі кент (Топар, Қарабас, Южный, Гүлшат Долинка, Новодолинка, Ақтас, Саяк, Ақтау, Қарағайлы, Шұбаркөл, Нұра, Осакаровка, молодежный, Ағадыр, Ақжал, Ақшатау, Мойынты, С. Сейфуллин, Дарьинский, Жамбыл), 319 ауылдық елді мекенді, 126 Ауылдық және 7 кенттік округті қамтиды.

Қостанай облысының әкімшілік-аумақтық құрылысына 501 елді мекен кіреді. Барлығы 16 әкімшілік аудан және 4 облыстық маңызы бар қала (Қостанай қ., Рудный қ., Лисаков қ., Арқалық қ.), 2 аудандық маңызы бар қала (Жітіқара қ., Тобыл қ.), 488 ауылдық елді мекен, 189 ауылдық округ, 3 қалалық бағыныстағы кент (Қашар, Горняцк (Рудный қ.), Октябрь (г.Лисаковск)) және ауылдық бағыныстағы 4 кент (Құсмұрын, Қарабалық, Сарыкөл, Тобыл) бар.

Қызылорда облысында 240 елді мекен, 7 әкімшілік аудан және 2 облыстық маңызы бар қала (Қызылорда қ., Байқоңыр қ.), 2 аудандық маңызы бар қала (Байқоңыр қ.), Арал қ., Қазалы қ.), 225 ауылдық елді мекен, 146 ауылдық округ және 11 кент (Сексеуіл, Жақсылық, Әйтеке-би, Жосалы, Жалағаш, Тереңөзек, шили, Шалқия, Жаңақорған, Белкөл, Тасбөгет) бар.

Маңғыстау облысының әкімшілік-аумақтық құрылысына 5 әкімшілік аудан және 2 облыстық маңызы бар қала (Ақтау қ., Жаңаөзен қ.), 1 аудандық маңызы бар қала (Шевченко қ.), 58 ауылдық елді мекен, 34 ауылдық округ, барлығы 61 елді мекен кіреді.

Қазіргі уақытта Павлодар облысында 358 елді мекен, 10 әкімшілік аудан және 3 облыстық маңызы бар қала (Павлодар қ., Ақсу қ., Екібастұз қ.), 352 ауылдық елді мекен, 123 ауылдық округ және 3 қалалық үлгідегі кент (Ленин, Шідерті, Солнечный) бар.

Солтүстік Қазақстан облысында 639 елді мекен бар, оның ішінде 13 әкімшілік аудан және 1 облыстық маңызы бар қала (Петропавл қ.), 4 аудандық маңызы бар қала (Булаев қ., Мамлютка қ., Тайынша қ., Сергеевка қ.) және 634 ауылдық елді мекен, 186 ауылдық округ бар.

Түркістан облысында 14 әкімшілік аудан және 3 облыстық маңызы бар қала (Түркістан қ., Кентау қ., Арыс қ.), 4 аудандық маңызы бар қала (Сарыағаш қ., Жетісай қ., Ленгер қ., Шардара қ.), 826 ауылдық елді мекен, 174 ауылдық округ, 3 ауыл және 8 кент (Асықата, Мырзакент, Атакент, Састөбе, Көктерек, Таукент, Қыземшек, Түлкібас) бар.

Ұлытау облысының әкімшілік-аумақтық құрылыс жүйесіне 2 әкімшілік аудан (Жаңарқа, Ұлытау) және 3 облыстық маңызы бар қала (Жезқазған қ., Қаражал қ., Сәтбаев қ.), 72 Ауылдық елді мекен, 27 ауылдық округ және 5 кент (Жезді, Қарсақпай, Ақтас, Қызылжар, Атасу) кіреді.

Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылымы 1-суретте көрсетілген.

Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылымы

1. Ақмола	7. Батыс-Қазақстан	13. Солтүстік-Қазақстан
2. Ақтөбе	8. Қарағанды	14. Түркістан
3. Алматы	9. Қызылорда	15. Шымкент қ.
4. Атырау	10. Қостанай	16. Алматы қ.
5. Шығыс-Қазақстан	11. Маңғыстау	17. Астана қ.
6. Жамбыл	12. Павлодар	18. Ұлытау
		19. Абай
		20. Жетісу

1.1. Жер қорын жер санаттары бойынша бөлу

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша жер балансының деректері бойынша Қазақстан Республикасының жалпы аумағы 272,5 млн га құрайды, оның ішінде Ресей Федерациясы Байқоңыр ғарыш айлағы мен әскери полигондар астында 9 561,1 мың га пайдаланады.

Өз кезегінде Қазақстан Республикасы Өзбекстан Республикасының аумағындағы "Шымған" шипажайына 0,9 мың га пайдаланады. Нәтижесінде Қазақстан Республикасы пайдаланатын жер қоры 262 930,8 мың га құрайды.

Есепті жылы жерді шектен тыс пайдалану алаңы өзгерген жоқ.

Қазақстан Республикасының жер қоры нысаналы мақсатына сәйкес 7 санатқа бөлінеді:

- 1) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер;
- 2) елді мекендердің (қалалардың, кенттердің және ауылдық елді мекендердің)жерлері;
- 3) өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер;
- 4) ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер;
- 5) орман қорының жерлері;
- 6) су қорының жерлері;
- 7) босалқы жерлер.

Жыл сайын жер құқықтық қатынастарының нәтижесінде республикада жер қорының құрамы үнемі қайта бөлінеді. Есепті жылы жер санаттарын жер, Орман және су заңнамаларына сәйкес келтіру жұмыстары жалғастырылды.

Жер есебінің деректерін талдау жер санаттары бойынша аудандарды бөлуде жыл сайын әртүрлі өзгерістер орын алатынын көрсетеді, бұл туралы 2023 және 2022 жылғы алдыңғы жылдардағы жер қорының құрылымы туралы 2-кестеде және 2-суретте келтірілген ақпарат куәландырады.

Облыстар бөлінісінде жер қорын жер санаттары бойынша бөлу 3-кестеде келтірілген.

1991-2023 жылдардағы жер қорының жер санаттары бойынша динамикасы

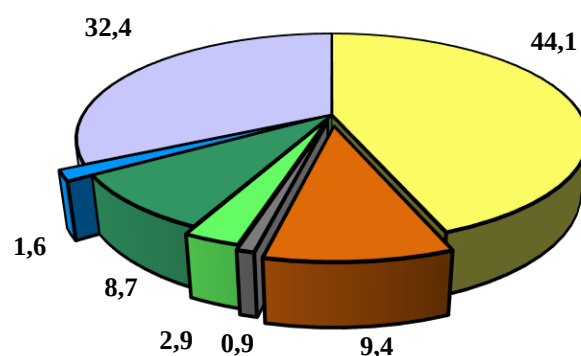
мың. га

Жер санаттарының атауы	1991 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+, -)	
				2023 ж. 1991 ж. салыстырғ анда	2023 ж. 2022 ж. салысты рғанда..
1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	218 375.8	115 966.2	116 447.8	-101 928.0	+481.6
2. Елді мекендердің жерлері оның ішінде:	3 747.2	24 592.8	25 037.4	+21 290.2	+444.6
қалалар мен кенттер	2 053.5	4 106.2	4 112.4	+2 058.9	+6.2
ауылдық елді мекендердің	1 693.7	20 486.6	20 925.0	+19 231.3	+438.4
3. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер	18 796.8	2 273.0	2 436.3	-16 360.5	+163.3
4. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер	775.1	7 811.3	8 154.3	+7 379.2	+343.0
5. Орман қорының жерлері	10 179.2	22 963.5	22 965.0	+12 785.8	+1.5
6. Су қорының жерлері	819.9	4 209.4	3 907.8	+3 087.9	-301.6
7. Босалқы жерлер	18 952.3	85 114.6	83 982.2	+65 029.9	-1 132.4
Жер жиыны	271 646.3	262 930.8	262 930.8	-8 715.5	-
оның ішінде басқа мемлекеттердің аумағында пайдаланылатын жерлер	149.8	0.9	0.9	-148.9	-
Басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер	993.7	9 561.1	9 561.1	+8 567.4	-
Республика аумағы	272 490.2	272 491.0	272 491.0	+0.8	-

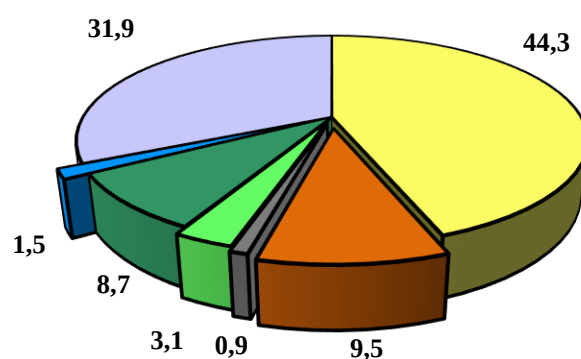
Жер қоры құрылымының жер санаттары бойынша динамикасы, %

Жер санаттары	Жарықтандыру
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	
Елді мекендердің жерлері	44,1
Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер	9,4
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері	0,9
Орман қорының жерлері	2,9
Су қорының жерлері	8,7
Босалқы жерлер	1,6
	32,4
Жер санаттары	Жарықтандыру
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	
Елді мекендердің жерлері	44,3
Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер	9,5
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері	0,9
Орман қорының жерлері	3,1
Су қорының жерлері	8,7
Босалқы жерлер	1,5
	31,9

2022 жылғы 1 қараша бойынша

2023 жылғы 1 қараша бойынша

2023 жылғы 1 қарашадағы жерлерді облыстар бөлігінде жер санаттары бойынша бөлу

3-кесте

Облыстар атауы	Жер санаттары							Барлық жер, мың га
	ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	елді мекендер жері	өнеркәсіп, көлік, байланыс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер	ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	орман қорының жері	су қорының жері	босалқы жер	
Абай	9 232.1	2 317.3	103.7	854.5	-	82.6	5 981.7	18 571.9
Ақмола	10 751.9	1 458.7	107.2	519.0	514.1	200.8	1060.3	14 612.0
Ақтөбе	13 129.6	4 320.2	319.6	1 177.4	221.3	13.1	10 403.9	29 585.1
Алматы	4 526.7	291.7	147.7	962.3	2 253.0	187.5	2 140.0	10 508.9
Атырау	3 209.0	649.4	240.1	156.5	56.0	20.5	7 406.6	11 738.1
Шығыс-Қазақстан	3 473.5	651.1	38.8	833.7	2 153.9	488.5	2 146.4	9 785.9
Жамбыл	4 661.6	842.2	176.2	11.6	4 429.1	356.3	1 461.2	11 938.2
Жетісу	4 529.6	470.9	112.4	680.4	1 499.8	4.6	4 550.6	11 848.3
Батыс-Қазақстан	7 907.7	2 407.0	48.0	355.5	217.0	81.5	2 653.5	13 670.2
Қарағанды	11 834.6	3 264.4	141.3	402.9	113.2	40.3	6 216.4	22 013.1
Қызылорда	2 906.1	838.3	259.0	163.5	7 010.2	1 984.2	10 949.5	24 110.8
Қостанай	11 072.6	1 634.7	103.1	742.3	461.5	67.9	5 518.0	19 600.1
Маңғыстау	2 922.3	1 085.5	268.1	224.1	254.2	11.8	11 799.1	16 564.2
Павлодар	7 625.4	1 821.3	121.5	357.9	126.0	78.9	2 328.5	12 459.5
Солтүстік-Қазақстан	7 232.5	1 051.1	66.8	134.9	545.1	142.4	631.5	9 804.3
Түркістан	4 469.5	807.0	138.8	430.4	3 029.7	134.5	2 600.4	11 610.3
Ұлытау	6 962.3	862.3	44.0	147.4	80.5	12.4	6 135.5	14 244.4
Шымкент қ.	-	116.3	-	-	-	-	-	116.3
Алматы қ.	-	68.3	-	-	-	-	-	68.3
Астана қ.	0.8	79.7	-	-	0.4	-	-	80.9
Барлығы	116 447.8	25 037.4	2 436.3	8 154.3	22 965.0	3 907.8	83 982.2	262 930.8

Ескерту. «Барлығы» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланылатын жер көрсетілмеген.

Республиканың тарихи қалыптасқан әкімшілік-аумақтық құрылымы және біртекті емес табиғи-климаттық жағдайлар ел өңірлеріндегі жер санаттары бойынша жер қорының құрылымы мен құрылымын әр түрлі дәрежеде айқындайды.

Жер санаттарының алаңдарында болған өзгерістер әртүрлі мақсаттар үшін жер учаскелерін беруге және жүргізілген түгендеу және жерді нақтылау нәтижесінде олардың алаңдарын нақтылауға байланысты жерді бір санаттан екінші санатқа ауыстырумен түсіндіріледі, бұл туралы жердің жекелеген санаттарын сипаттау кезінде баяндалады.

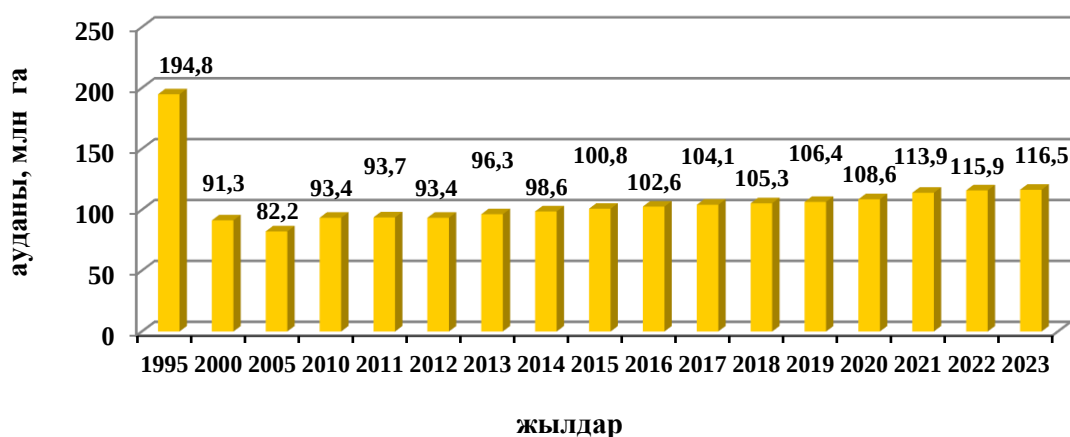
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер ерекше құқықтық режимге ие және осы жерлерді алып қоюды шектеуге, олардың құнарлылығын сақтауға және арттыруға бағытталған қорғалуға жатады. Жер қорының құрылымындағы осы санаттағы жер көлемі 116,5 млн га немесе пайдаланылатын жердің 44,3% - құрайды.

Облыстар бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер көлемінің серпіні 4 – кестеде, ал тұтастай республика бойынша-3-суретте келтірілген.

3-сурет

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер көлемінің динамикасы

Олардың облыстардың жер қорындағы үлес салмағы 74%-дан (Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстары) 12-28% - ға дейін (Қызылорда, Атырау облыстары). Бұл негізінен табиғи-климаттық жағдайлардың айырмашылығына және шөлді және жартылай шөлді жайылымдық жерлердің кең аумақтарының болуына байланысты.

4-кесте

**1991-2023 жылдардағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер көлемінің
облыстар бойынша динамикасы** млн га

Облыстар атауы	1991 ж.	2005ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+ , -)	
					2023 ж. 1991 жылға қарағанда	2023 жыл 2022 жылға қарағанда
Абай	-	-	9.1	9.2	+9.2	+0.1
Ақмола	13.6	9.1	10.9	10.8	-2.8	-0.1
Ақтөбе	23.0	7.1	13.1	13.1	-9.9	-
Алматы	15.9	6.8	4.3	4.5	-11.4	+0.2
Атырау	8.9	2.4	3.2	3.2	-5.7	-
Ш. Қазақстан	22.2	6.0	3.4	3.5	-18.7	+0.1
Жамбыл	11.5	4.6	4.7	4.7	-6.8	-
Жетісу	-	-	4.6	4.5	4.5	-0.1
Б. Қазақстан	12.9	3.6	7.9	7.9	-5.0	-
Қарағанды	28.4	9.5	11.9	11.8	-16.6	-0.1
Қызылорда	18.9	3.1	2.9	2.9	-16.0	-
Қостанай	18.1	8.2	11.0	11.1	-7.0	+0.1
Маңғыстау	13.9	8.4	3.0	2.9	-11.0	-0.1
Павлодар	10.6	3.2	7.4	7.6	-3.0	+0.2
С-Қазақстан	9.0	5.8	7.3	7.2	-1.8	-0.1
Түркістан	11.5	4.4	4.5	4.5	-7.0	-
Ұлытау	-	-	6.7	7.0	+7.0	+0.3
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	0.8	0.8	+0.8	-
Барлығы	218.4	82.2	115.9	116.5	-102.0	+0.5

1991-2005 жылдары ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын реформалау кезеңінде республика бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің

ауданы 136,2 млн гектарға қысқарды, бірақ кейіннен осы санаттағы жерлердің ауданы жыл сайын ұлғайды және оның жалпы ұлғаюы 2005 жылдан 2023 жылға дейін 34,2 млн гектарды құрады.

Жалпы, соңғы жылдары Барлық облыстар бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер қордағы жерлерді игеру есебінен ұлғаюда, ағымдағы жылы олардың республика бойынша жалпы ауданы жалпы қорытындысы бойынша 0,5 млн гектарға ұлғайды.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санатында республиканың ауыл шаруашылығы жағынан аса құнды жерлері: егістіктің 97,9% - ы, оның ішінде егістіктің 91,5% - ы суармалы, көпжылдық екпелердің 41,8% - ы, тыңайған жерлердің 53,4% - ы, шабындықтардың 48,4% - ы, оның ішінде жақсартылған жерлердің 37,6% - ы және Лиманды суарудың 46,5% - ы, жайылымдардың 46,5% - ы, оның ішінде 69,6% - жақсартылған, 46,7% - суланған (5-кесте).

5-кесте

**2021 жылғы 1 қарашадағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің
республика ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымындағы үлес салмағы
мың га**

Алқаптар атауы	Көлемі, барлығы **	Соның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерде	%
Ауыл шаруашылығы алқаптары	213 647.5	113 629,0	53.2
оның ішінде:			
Егістік, барлығы	27 089.5	26 526.1	97.9
соның ішінде: суармалы	1 815.7	1 660.5	91.5
Көп жылдық екпелер	148.0	61.8	41.8
Тыңайған жер	3 492.3	1 865.0	53.4
Шабындық, барлығы	4 886.3	2 363.5	48.4
соның ішінде:			
жақсартылғаны	41.0	15.4	37.6
жайылма суарылатыны	706.0	327.5	46.4
Жайылым, барлығы	178 031.4	82 812.6	46.5
соның ішінде:			
жақсартылғаны	5 679.5	3 954.0	69.6
суландырылған жайылым	103 748.4	48 463.0	46.7
Ауыл шаруашылығы емес алқаптар	49 283.3	2 818.8	5.7
Барлығы	262 930.8	116 447.8	44.3

Ескерту. * «Барлығы» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер қосылмаған.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер алқаптарының құрылымында ауыл шаруашылығы алқаптары 97,6% құрайды, оның ішінде: егістік – 22,8 %, көпжылдық екпелер – 0,05 %, тыңайған жерлер – 1,6%, шабындықтар – 2,03 %, жайылымдар – 71,1 %.

Облыстар бөлінісінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жер түрлері бойынша бөлу 6-кестеде келтірілген.

6-кесте

Жер түрлері бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамы
облыстар бөлінісінде 2023 жылғы 1 қарашаға **мың. га**

Облыстар атауы	Жалпы көлемі	А/ш алқаптары, барлығы	Егістік	Көп жылдық екпелер	Тыңайған жер	Шабындық	Жайылым
Абай	9 232.1	9 093.5	812.9	0.3	91.5	242.9	7 945.9
Ақмола	10 751.9	10 725.7	6 121.2	1.4	211.7	156.4	4 235.0
Ақтөбе	13 129.6	12 970.3	712.2	-	239.0	128.5	11 890.6
Алматы	4 526.7	4 471.3	469.2	19.0	48.2	62.5	3 872.4
Атырау	3 209.0	3 088.1	7.7	0.2	6.6	47.8	3 025.8
Ш. Қазақстан	3 473.5	3 353.6	667.2	0.5	17.3	270.7	2 397.9
Жамбыл	4 661.6	4 528.1	781.5	3.8	0.0	129.2	3 613.6
Жетісу	4 529.6	4 460.9	532.2	3.3	45.0	126.2	3 754.2
Б. Қазақстан	7 907.7	7 851.0	614.6	1.9	549.2	497.8	6 187.5
Қарағанды	11 834.6	11 467.1	1 347.2	0.3	158.7	182.4	9 778.5
Қызылорда	2 906.1	2 366.6	176.1	0.6	51.6	35.5	2 102.8
Қостанай	11 072.6	10 922.5	6 345.7	1.0	53.9	146.1	4 375.8
Маңғыстау	2 922.3	2 571.4	0.6	-	0.1	-	2 570,7
Павлодар	7 625.4	7 532.2	2 034.1	0.9	195.5	193.4	5 108.3
С. Қазақстан	7 232.5	7 000.7	4 987.5	0.8	40.8	17.6	1 954.0
Түркістан	4 469.5	4 352.6	868.4	27.6	99.1	66.4	3 291.1
Ұлытау	6 962.3	6 872.6	47.6	-	56.8	60.1	6 708.1
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	0.8	0.8	0.2	0.2	-	-	0.4
Барлығы	116 447.8	113 629.0	26 526.1	61.8	1 865.0	2 363.5	82 812.6

Облыстардың жер қорларындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің үлес салмағы 4-суретте көрсетілген.

Елді мекендер жері

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша республикадағы жер елді мекендерінің ауданы 25,0 млн га құрады, оның ішінде қалалар мен кенттер - 4,1 млн га және ауылдық елді мекендер - 20,9 млн га.

Елді мекендердің түрлері бойынша жер алаңдарының мөлшері және олардың есепті жылдағы өзгерістері облыстар бөлінісінде 7 кестеде келтірілген.

7-кесте

2021 және 2023 жылдардағы облыстар бойынша елді мекендердің жер көлемі

мың. га

Облыс атаулары	Елді мекендер, барлығы			Қалалар мен елді мекендер			Ауылдық елді мекендер		
	2022 ж.	2023 ж.	өзгерістер, (+, -)	2022ж.	2023ж.	өзгерістер (+,-)	2022ж.	2023ж.	өзгерістер (+, -)
Абай	2 312.3	2 317.3	+5.0	1 124.0	1 124.0	-	1188.3	1 193.3	+5.0
Ақмола	1 368.6	1 458.7	+90.1	142.0	150.5	+8.5	1 226.6	1 308.2	+81.6
Ақтөбе	4 124.4	4 320.2	+195.8	236.2	233.2	-3.0	3 888.2	4 087.0	+198.8
Алматы	291.7	291.7	-	15.2	15.2	-	276.5	276.5	-
Атырау	653.2	649.4	-3.8	62.0	62.0	-	591.2	587.4	-3.8
Ш. Қазақстан	645.8	651.1	+5.3	111.2	111.2	-	534.6	539.9	+5.3
Жамбыл	842.2	842.4	-	281.2	281.2	-	561.0	561.0	-
Жетісу	431.3	470.9	+39.6	24.2	24.9	+0.7	407.1	446.0	+38.9
Б. Қазақстан	2 315.9	2 407.0	+91.1	19.8	19.8	-	2296.1	2 387.2	+91.1
Қарағанды	3 262.0	3 264.4	+2.4	972.8	972.8	-	2289.2	2 291.6	+2.4
Қызылорда	838.3	838.3	-	28.8	28.8	-	809.5	809.5	-
Қостанай	1 634.7	1 634.7	-	104.1	104.1	-	1530.6	1 530.6	-
Маңғыстау	1 085.5	1 085.5	-	81.4	81.4	-	1004.1	1 004.1	-
Павлодар	1 819.1	1 821.3	+2.2	105.0	105.0	-	1714.1	1 716.3	+2.2
С. Қазақстан	1 041.5	1 051.1	+9.6	37.1	37.1	-	1004.4	1 014.0	+9.6
Түркістан	799.7	807.0	+7.3	133.4	133.4	-	666.3	673.6	+7.3
Ұлытау	862.3	862.3	-	363.5	363.5	-	498.8	498.8	-
Шымкент қ.	116.3	116.3	-	116.3	116.3	-	-	-	-
Алматы қ.	68.3	68.3	-	68.3	68.3	-	-	-	-
Астана қ.	79.7	79.7	-	79.7	79.7	-	-	-	-
Барлығы	24592.8	25037.4	+444.6	4106.2	4112.4	+6.2	20486.6	20925.0	+438.4

Өңірлік жоспарда елді мекендер жерлерінің болуын талдау олардың ең үлкен алаңдары Ақтөбе (4 320,2 мың га), Қарағанды (3264,4 мың га) және Батыс Қазақстан (2 407,0 мың га) облыстарында және Абай (2317,3 мың га) облыстарында екенін көрсетеді.

Жалпы республика бойынша ағымдағы жылы 2022 жылға қатысты елді мекендердің жер көлемі жалпы қорытындысы бойынша 444,6 мың гектарға ұлғайды, бұл ретте қалалар мен кенттердің жер көлемі 6,2 мың гектарға, ал ауылдық елді мекендердің жер көлемі 438,4 мың гектарға ұлғайды.

Есепті жылы санатта орын алды:

- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен 456,2 мың га (+12,5 мың га), Жетісу облысындағы өнеркәсіп жерлері есебінен +0,3 мың га, қордағы жерлер есебінен +433,6 мың га, Абай және Түркістан облысындағы әкімшілік шекараларды өзгерту есебінен +9,8 мың га) ұлғайту;

- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен 456,2 мың га (+12,5 мың га), Жетісу облысындағы өнеркәсіп жерлері есебінен +0,3 мың га, қордағы жерлер есебінен + 433,6 мың га, Абай және Түркістан облысындағы әкімшілік шекараларды өзгерту есебінен +9,8 мың га) ұлғайту;

- 11,6 мың гектарға (Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен -0,8 мың гектарға, Ақтөбе, Атырау және Солтүстік Қазақстан облыстарындағы босалқы жерлер есебінен -10,8 мың гектарға) азаю.

Абай облысында елді мекендердің жер көлемі 2022 жылмен салыстырғанда Бесқарағай ауданында елді мекендердің шекараларын белгілеу кезінде нақтылау есебінен +5,0 мың гектарға ұлғайды.

Ақмола облысында елді мекендердің жер көлемі +90,1 мың гектарға, оның ішінде қордағы жерлерден +83,7 мың гектарға: Ақкөл ауданының жер-шаруашылық құрылысы материалдары бойынша елді мекендердің шекараларын нақтылау есебінен +17,2 мың гектарға, +10,2 мың гектар - Ерейментау ауданына, +14,1 мың гектар – Есіл ауданына ұлғайды, + 11,1 мың га-Зеренді ауданы, + 22,2 мың га - Қорғалжын ауданы, + 6,6 мың га – Шортанды ауданы, + 7,5 мың га-Қосшы қаласы (Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен 5,2 мың га, қордағы

жерлер 2,3 мың га) және қайтару 1,2 мың га. АА Ауыл шаруашылығы мақсатындағы санаттан Атбасар ауданындағы елді мекендердің жер санатына.

Ақтөбе облысында жер көлемі +195,8 мың гектарға ұлғайды, оның ішінде Әйтеке би ауданының (Ақтасты, Қайрақты, Темірбек Жүргенов ауылдық округтері), Алға ауданының (Үшқұдық ауылдық округі) +2,5 мың гектарына (Үшқұдық ауылдық округі), +65,9 мың. Хромыз ауданының га (ргыз, Нұра, Аманкөл ауылдық округтері), Хромтау ауданының +6,2 мың га (Тасөткел және Дон ауылдық округтері), +47,4 мың. Шалқар ауданының га (Жаңақоныс, Кауылжыр және Шалқар ауылдық округтері). Мұғалжар ауданының аумағы +48,2 мың гектарға ұлғайды, оның ішінде жер-шаруашылық құрылысы материалдары бойынша Батпақкөл және Құмжарған ауылдық округтері елді мекендерінің аумақтарын нақтылау есебінен +54,2 мың гектар, жем қаласының шекарасын нақтылау есебінен -3,0 мың гектарға және Құмсай ауылдық округінің Құмсай ауылының -3,0 мың гектарына азайды.

Атырау облысында Индер ауданының Ынтымақ, Аққала, Құрылыс, Қызылжар, Кетебай елді мекендерінің әкімшілік шекараларын белгілеу кезінде нақтылау есебінен елді мекендердің жер көлемі 3,8 мың гектарға азайды.

Шығыс Қазақстан облысының елді мекендерінің жер көлемі Ұлан ауданындағы 6 елді мекеннің шекарасын белгілеу кезінде нақтылау есебінен босалқы жерлерден +5,3 мың гектарға ұлғайды.

Жетісу облысында елді мекендердің жер көлемі +39,6 мың гектарға, оның ішінде Алакөл ауданындағы қоғамдық Жайылымдарды кеңейту үшін жер-шаруашылық құрылғысының материалдары бойынша елді мекендердің шекараларын нақтылау есебінен +38,9 мың гектарға және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерден Текелі қаласының әкімшілік шекараларын өзгерту есебінен +0,7 мың гектарға ұлғайды (+0,4 мың. га) және өнеркәсіп (+0,3 мың га).

Батыс Қазақстан облысында жер учаскелерінің ауданы өткен жылмен салыстырғанда Теректі ауданында +31,2 мың га. га және Кадуй ауданындағы +24,4 мың Гаево-Ауыл есебінен халықтың мұқтажы үшін жайылымдық жерлерді ұлғайту бойынша жер-шаруашылық құрылымының материалдары бойынша елді мекендердің шекараларын нақтылау есебінен +91,1 мыңға ұлғайды Вологда

облысы. Жаңақала ауданында жалпы ауданы 35,5 мың га жер қоры есебінен 10 ауылдың (Жаңақазан, жауды, Көпжасар, Салтанат, Саралжын, Қырқопа, бірлік, Бесмар, Борық, Қызылоба) алаңы кеңейтілді.

Қарағанды облысында Абай ауданының елді мекендерінің шекараларын белгілеу кезінде нақтылау есебінен жер көлемі +2,4 мың гектарға ұлғайды.

Павлодар облысында елді мекендердің жер көлемі өткен жылмен салыстырғанда Май ауданы Баскөл ауылдық округінің жер-шаруашылық құрылысына сәйкес алаңдарды түзету есебінен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерден +2,5 мың гектарға ұлғайды және Тереңкөл ауданының елді мекендерінің шекараларын (шегін) белгілеу есебінен -0,3 мың гектарға азайды. Облыс бойынша жалпы өсім 2,2 мың га құрады.

Солтүстік Қазақстан облысында жер көлемі +11,1 мың гектарға, оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен +0,7 мың гектарға және елді мекендердің (Есіл, Мамлют, Тайынша, Уәлиханов аудандары және Шал ақын ауданы) жер-шаруашылық орналастыру материалдары бойынша босалқы жерлерден +10,4 мың гектарға ұлғайды. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге ауыстыру есебінен -0,5 мың гектарға және Қордағы жерлерге -1,0 мың гектарға азаю.

Түркістан облысында есепті кезеңде елді мекендердің жерлері +7,3 мың гектарға, оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен +2,5 мың гектарға және Түркістан, Кентау қалалары мен Сауран ауданының әкімшілік шекараларын өзгерту есебінен +4,8-ге ұлғайды.

Алматы, Жамбыл, Қостанай, Қызылорда, Маңғыстау және Ұлытау облыстарында есепті кезеңде елді мекендердің жер көлемі өзгеріссіз қалды.

Ағымдағы жылы Шымкент қаласы, Алматы қаласы және Астана қаласының Республикалық маңызы бар қалаларының жер көлемі өзгерген жоқ.

ҚР БҚ 107-бабының 3-тармағына сәйкес елді мекендердің жерлері мынадай функционалдық аймақтарға бөлінеді:

- 1) тұрғын үй;
- 2) әлеуметтік;
- 3) коммерциялық;

4) басқаша.

Тұрғын үй аймағына құрылыстар алып жатқан әрі көп пәтерлі және көп қабатты тұрғын үйлер, үй маңындағы жер телімдері бар жеке тұрғын үйлер салуға арналған тұрғын үй құрылысы жерлері кіреді.

Әлеуметтік аймаққа мемлекеттік және коммерциялық емес объектілер алып жатқан және оларды орналастыруға арналған қоғамдық іскерлік құрылыс салынатын жерлер кіреді.

Коммерциялық аймаққа арнайы экономикалық аймақтардың, өндірістік объектілердің, сауда, қоғамдық тамақтану, тұрмыстық қызмет көрсету объектілерінің, инженерлік және көлік инфрақұрылымы объектілерінің, сондай-ақ осы объектілердің және кәсіпкерлік қызметпен байланысты өзге де объектілердің санитариялық-қорғаныш аймақтарын белгілеуге арналған жерлер кіреді.

Өзге аймақтарға

1) теміржол, автомобиль, өзен, теңіз, әуе және құбыр көлігі, инженерлік инфрақұрылым және байланыс магистральдары орналасқан және соларды салуға арналған көлік, байланыс, инженерлік коммуникациялар жері ;

2) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер;

3) орман қорының жері;

4) өзендер, табиғи және жасанды су айдындары мен акваториялар, су қорғау аймақтары, гидротехникалық және басқа да су шаруашылығы құрылыстары алып жатқан су айдындары мен акваториялар жері;

5) ауыл шаруашылығына пайдаланатын жер;

6) алаңдар, көшелер, тротуарлар, өтпе жолдар, жолдар, жағалаулар, саябақтар, гүлзарлар, орман саябақтары, бульварлар, су айдындары, жағажайлар, зираттар және тұрғындардың мұқтаждықтарын қанағаттандыруға арналған өзге де

объектілер (су құбырлары, жылыту құбырлары, тазарту құрылыстары және ортақ пайдаланылатын басқа да инженерлік жүйелер, сондай-ақ жылу желілері мен ортақ пайдаланылатын инженерлік жүйелердің күзет аймақтары) алып жатқан және оларды орналастыруға арналған ортақ пайдаланатын жер;

7) қала құрылысы қызметіне тартылмаған, елді мекенді аумақтық дамытуға және жеке қосалқы шаруашылықты дамытуға арналған резервтегі және, өзге де жерлер;

8) крематорийлерді, мал қорымдарын (биотермиялық шұңқырларды), тұрмыстық қалдықтар тастау орындарын және арнайы нормативтер мен қағидалар белгіленбей пайдалану мүмкін болмайтын өзге де объектілерді орналастыру үшін бөлінетін арнайы мақсаттағы жер;

9) қорғаныс және ұлттық қауіпсіздік мұқтаждықтары үшін берілген, сондай-ақ өзге де пайдалану режиміндегі жер кіреді.

Елді мекендер жерлерінің құрамында негізгі алаңдары 97,4% өзге аймаққа тиесілі, тұрғын үй аймағы 1,2% немесе 309,4 мың га, әлеуметтік аймақ 0,29% немесе 72,9 мың га, коммерциялық аймақ жерлері 1,03% немесе 258,5 мың га құрайды.

Өзге аймақтың жерлері 24396,6 мың га немесе осы санаттағы жердің 97,4% құрайды. Оның құрамында елді мекеннің аумақтық дамуына арналған қала құрылысы қызметіне тартылмаған резервтік және өзге де аумақтардың жартысына жуығы 63,5% немесе 15891,9 мың га, ауыл шаруашылығын пайдалану 21,1% немесе 5279,3 мың га құрайды.

Елді мекендер жерінің облыстар бойынша құрылымы 8-кестеде көрсетілген.

**Облыстар бөлінісіндегі елді мекендер жерлерінің құрылымы
2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша**

мың. Га

Облыстар атауы	Барлық жер	оның ішінде пайдалану түрлері бойынша (функционалдық аймақтар):						
		тұрғын үй аймағының жерлері	әлеуметтік аймақ жерлері	коммерциялық аймақ жерлері	өзге аймақтың жерлері	в том числе:		
						а / ш пайдалану	қала құрылысы және өзге де қызметке тартылмаған (резервтік)	ЕҚТА, сауықтырады., рекреация. және тарихи-мәдени мақсатта.
Абай	2317.3	18.2	2.2	11.4	2285.5	160.0	2111.7	0.2
Ақмола	1458.7	29.8	6.4	22.9	1399.6	689.8	608.8	0.1
Ақтөбе	4320.2	21.2	5.8	11.9	4281.3	210.1	3959.2	1.2
Алматы	291.7	35.6	2.7	5.1	248.3	243.9	-	-
Атырау	649.4	9.8	1.8	2.3	635.5	6.0	625.3	-
Ш.Қазақстан	651.1	20.6	2.5	9.4	618.6	14.8	600.5	0.1
Жамбыл	842.2	48.4	4.2	6.2	783.4	4.5	4.2	0.1
Жетісу	470.9	20.5	1.9	4.4	444.1	441.0	-	-
Б.Қазақстан	2407.0	9.3	1.1	4.2	2392.4	2326.4	33.6	-
Қарағанды	3264.4	10.2	3.1	35.7	3215.4	516.3	2295.8	0.2
Қызылорда	838.3	8.6	6.0	6.6	817.1	14.3	782.6	-
Қостанай	1634.7	2.8	10.2	29.2	1592.5	53.2	1531.4	-
Маңғыстау	1085.5	7.9	1.8	19.4	1056.4	114.5	927.6	0.6
Павлодар	1821.3	6.4	7.0	13.6	1794.3	66.1	1689.8	-
С. Қазақстан	1051.1	1.6	2.2	9.6	1037.7	47.9	118.7	-
Түркістан	807.0	27.4	5.5	10.7	763.4	206.4	55.6	0.6
Ұлытау	862.3	3.0	2.0	26.1	831.2	74.3	531.0	-
Шымкент қ.	68.3	10.9	2.1	7.3	48.0	10.4	-	22.0
Алматы қ.	79.7	6.1	3.0	4.6	66.0	13.1	8.1	0.8
Астана қ.	116.3	11.1	1.4	17.9	85.9	66.3	8.0	4.5
Барлығы	25 037.4	309.4	72.9	258.5	24396.6	5279.3	15891.9	30.4

Тұрғын үй аймағының жерлері осы санаттағы барлық жерлердің % қатынасында облыстар бөлінісінде 0,2% - Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында, 0,3%-Ұлытау мен Қарағанды облыстарында, 0,4% - Батыс Қазақстан мен Павлодар облыстарында, 0,5% - Ақтөбе, 0,7%-Маңғыстау облыстарында, 0,8% - Маңғыстау облыстарында облыстарда Абай, 1,0% - Қызылорда, 1,5% - Атырау, 2,0 % - Ақмола, 3,2% - Шығыс Қазақстан, 3,4%-Түркістан, 4,4% - Жетісу, 5,7% - Жамбыл облыстарында, 7,7% - Астана қаласында,

12,2% - Алматы облысында, 9,5% - Шымкент қаласында және 16,0% - Алматы қаласында.

Есепті кезеңде Шымкент, Алматы және Астана қалаларының жер көлемі өзгерген жоқ. Функционалды аймақтар бойынша жерді бөлуде өзгерістер болды.

Шымкент қаласының жер алаңдарындағы ағымдағы өзгерістер мынаны құрады: тұрғын үй аймағының жерлері 0,3 мың гектарға ұлғайды, өзге аймақ 0,2 мың гектарға азайды, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің ауданы 0,3 мың гектарға азайды, жерді қалалық ормандарға беру және коммерциялық қызмет үшін және жеке тұрғын үй құрылысы үшін нысаналы мақсаттағы өзгерістер есебінен.

Есепті кезеңде Алматы қаласында коммерциялық аймақтың жерлері 0,2 мың гектарға, ал өзге аймақтың жерлері 0,2 мың гектарға азайды.

Астана қаласы жерлерінің алаңдарында мынадай өзгерістер болды: әлеуметтік аймақ жерлері 0,6 мың гектарға азайды, коммерциялық аймақ 0,4 мың гектарға азайды, ал өзге аймақ 1,0 мың гектарға ұлғайды. ауыл шаруашылығын пайдаланатын жер көлемі мынадай себептер бойынша 0,3 мың гектарға азайды: мемлекет мұқтажы үшін жер учаскелерін алып қоюға, ауыл шаруашылығы мақсатына құқықтардың ауысуына байланысты жер учаскелері азаматтық-құқықтық мәмілелер негізінде, нысаналы мақсатын өзгерту арқылы жүзеге асырылады.

Елді мекендердің жер санатына жататын жерлердің құрамына Ауыл шаруашылығы да, ауыл шаруашылығы емес жерлер де кіреді.

Ауылдық, сондай – ақ қалалар мен кенттер жерлерінің құрылымындағы негізгі Жер түрлері Ауыл шаруашылығы алқаптары болып табылады, олар осы санаттағы жерлердің орта есеппен 89,7%–. құрайды (қалалар мен кенттерде-18,3%, ауылдық елді мекендерде-93,2%). Облыстар бөлінісіндегі жерлер бойынша елді мекендер жерлерінің құрамы-9-кестеде.

Айта кету керек, қазіргі уақытта барлық ауылдық елді мекендер жайылымдармен және басқа да ауылшаруашылық жерлерімен бірдей қамтамасыз етілмейді. Егер орталық және солтүстік өңірлер негізінен ауыл шаруашылығы алқаптарымен қамтамасыз етілсе, онда республиканың оңтүстігінде ауыл

халқының жоғары тығыздығына байланысты жайылымдық жерлердің үлкен тапшылығы байқалады.

Ауылдық елді мекендердің көпшілігінің дамуындағы күрделі мәселе-олардың халықтың жеке ауласында ғана емес, жақын орналасқан шаруа қожалықтарының малымен де шамадан тыс жүктелуі. Мұның бәрі экологиялық жағдайдың нашарлауына және елді мекендердің айналасындағы жайылымдық жерлердің деградациясына әкеледі. Аталған мәселелер ауылдық елді мекендер бөлінісінде экологиялық-демографиялық зерттеулермен ауылдық аумақтарды ұйымдастыру және жоспарлау схемаларын әзірлеу, олардың аумақтарының жер-шаруашылық құрылысы жобаларын жасау кезінде шешілуі тиіс.

2023 жылы бірқатар облыстарда жер-шаруашылық құрылысы бойынша жұмыстар жүргізілді.

2023 жылғы 1 қарашадағы
облыстар бойынша елді мекендер жер алқаптарының құрамы

9-кесте
мың га

Облыстар атауы	Жалпы көлемі	Соның ішінде:											
		егістік	көп жылдық екпелер	тынайған жер	шабындық	жайылым	/ш жерінің барлығы	орман алаңдары мен ағаш-бұталы екпелер	батпақ	су алып жатқан жерлер	алаңдар, көшелер мен саябақтар алып жатқан жерлер	құрылыс алып жатқан жерлер	арықтар және бүлінген жерлермен бірге, өзге жерлер
Абай	2 317.3	5.8	0.4	33.8	48.5	2 135.5	2 224.0	6.5	0.6	5.0	23.8	14.9	42.5
Ақмола	1 458.7	49.0	1.7	2.3	13.5	1 160.2	1 226.7	11.4	4.5	38.4	43.0	90.2	44.5
Ақтөбе	4 320.2	4.0	0.5	50.5	16.8	4 053.4	4 125.2	9.9	2.5	23.1	21.4	25.8	112.3
Алматы	291.7	31.3	4.6	-	4.1	194.3	234.3	1.0	-	0.7	5.6	34.0	16.1
Атырау	649.4	2.3	-	0.9	1.4	578.6	583.2	1.7	2.2	1.6	2.6	18.6	39.5
Ш. Қазақстан	651.1	4.1	0.5	16.9	13.1	516.8	551.4	16.6	0.6	3.9	9.6	31.2	37.8
Жамбыл	842.2	20.4	3.0	-	2.9	740.7	767.0	2.1	0.5	2.4	23.3	29.3	17.6
Жетісу	470.9	21.3	2.0	-	11.3	382.9	417.5	2.1	0.3	2.1	16.1	8.6	24.2
Б. Қазақстан	2 407.0	2.6	0.4	25.7	59.3	2 231.0	2 319.0	1	2.6	4.8	19.7	15.6	44.3
Қарағанды	3 264.4	33.0	1.7	6.5	16.9	2 877.8	2 935.9	19.5	4.5	17.2	27.9	47.8	211.6
Қызылорда	838.3	10.5	0.7	1.4	2.6	617.0	632.2	13.9	0.2	1.5	16.4	14.5	159.6
Қостанай	1 634.7	17.8	8.3	17.6	20.1	1 311.7	1 375.7	6.8	17.1	54.7	32.0	93.3	55.3
Маңғыстау	1 085.5	0.2	0.5	0.2	-	935.6	936.5	0.1	-	3.9	6.4	8.6	130.0
Павлодар	1 821.3	44.4	1.6	32.5	10.4	1 561.0	1 649.9	7.8	5.9	32.9	40.0	40.2	44.6
С-Қазақстан	1 051.1	29.7	3.2	3.7	2.6	820.4	859.6	12.4	21.3	52.7	14.4	65.3	25.4
Түркістан	807.0	56.0	9.1	6.9	-	622.0	694.0	0.6	-	0.6	16.1	72.3	23.4
Ұлытау	862.3	6.8	0.3	2.8	0.8	789.5	800.2	1.7	-	5.6	3.0	6.9	44.9
Шымкент қ.	68.3	2.7	22.9	-	-	1.4	27.0	-	-	0.6	8.0	23.2	9.5
Алматы қ.	79.7	3.6	0.5	0.3	1.3	7.6	13.3	11.2	0.3	7.5	8.9	9.0	29.5
Астана қ.	116.3	45.2	6.1	5.7	0.2	23.8	81.0	2.9	-	1.4	14.0	14.2	2.8
Барлығы	25 037.4	390.7	68.0	207.7	225.8	21 561.2	22 453.4	129.2	63.1	260.6	352.2	663.5	1115.4

**Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік
мұқтажына арналған жер және
ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер**

Өнеркәсіп жерлеріне өңдеу, мұнай-газ, тау-кен өндіру және басқа да салалардың өнеркәсіп объектілерін орналастыру және пайдалану үшін берілген жерлер жатады.

Автомобиль, теңіз, ішкі су, теміржол, әуе, құбыржол және көліктің өзге де түрлері объектілерінің қызметін қамтамасыз ету және пайдалану үшін берілген жерлер көлік жері деп танылады.

Байланыс жерлеріне байланыс, радиохабар тарату, теледидар, информатика қажеттіліктері үшін бөлінген жерлер – инфрақұрылым объектілері, кабельдік, радиорелелік және әуе байланыс желілері жатады.

Энергетика жерлеріне электр станцияларын, электр беру желілерін, қосалқы станцияларды, тарату пункттерін және басқа да энергетика объектілерін орналастыру үшін берілген жер учаскелері жатады.

Ғарыш қызметінің қажеттіліктері үшін жерлерге жерүсті ғарыш инфрақұрылымы объектілерін орналастыру және пайдалану үшін бөлінген жерлер, сондай-ақ олардың қорғау аймақтары жатады.

Қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік мұқтаждары үшін жер деп әскери бөлімдерді, әскери полигондарды, әскери-оқу орындарын, қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік саласындағы міндеттерді орындайтын объектілер мен құрылыстарды орналастыру және олардың тұрақты қызметі үшін берілген жер учаскелері танылады.

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша қаралатын санаттағы жердің жалпы ауданы 2 436,3 мың га құрады. оның құрылымында өнеркәсіп жерлері 1451,0 мың га (59,5 %), автомобиль көлігі жерлері – 300,4 мың га (12,3 %), теміржол көлігі – 195,3 мың га (8,0 %), байланыс – 18,8 мың га (0,8 %), басқа ауыл шаруашылығы емес кәсіпорындардың жерлері – 470,8 мың га (19,3%).

Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлердің құрылымы оларды нысаналы пайдалану бойынша ұсынылған 5-суретте, ал 10-кестеде осы жерлердің ауданының өзгеру динамикасы көрсетілген.

10-кесте

**1991-2023 жылдардағы өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі,
қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл
шаруашылығына арналмаған өзге де жері көлемінің өзгеру динамикасы**

мың. га

Жер құрамы	1991 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+, -)	
				2023 г. к 1991 г.	2023 г. к 2022 г.
Өнеркәсіп жері	475.6	1302.0	1451.0	+975.4	+149.0
Темір жол көлігінің жері	285.5	191.4	195.3	-90.2	+3.9
Автомобиль көлігінің жері	278.3	311,1	300.4	+22.1	-10.7
Байланыс жері	-	18.5	18.8	+18.8	+0.3
Басқа ауыл шаруашылық емес кәсіпорындар жері	17757.4	450.0	470.8	-17 286.6	+20.8
Барлығы	18796.8	2 273.0	2 436.3	-16 360.5	+163.3

Соңғы жылдардағы жердің осы санаты бойынша деректерді талдау олардың 2018 жылдан басқа тұрақты өсу тенденциясын көрсетті. Бірақ биыл республика бойынша осы санаттағы жер көлемі +163,3 мың гектарға ұлғайды.

Есепті жылы санатта орын алды:

- +203,2 мың га (ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен+0,6 мың га, қордағы жерлер есебінен +202,6 мың га)ұлғайту;

- 39,9 мың гектарға азаю (-0,3 мың гектар елді мекендердің жерлеріне ауыстыру есебінен, -39,6 мың гектар босалқы жерлерге қайтару есебінен).

Пайдалану түрлері бойынша өнеркәсіп жерлерінің 149,0 мың гектарға, теміржол көлігі жерлерінің 3,9 мың гектарға, байланыстың 0,3 мың гектарға, басқа да ауыл шаруашылығы емес кәсіпорындардың 20,8 мың гектарға ұлғаюы және автомобиль көлігінің 10,7 мың гектарға азаюы орын алды.

Өңірлік жоспарда мұндай жерлердің басым бөлігі Қызылорда – 259,0 мың га (10,6%), Маңғыстау – 268,1 мың га (11,0%), Атырау – 240,0 мың га (9,9%) және Ақтөбе – 319,6,4 мың га (13,1%) облыстарында орналасқан.

Пайдалы қазбалардың болуы және оларды өндіру облыстар бөлінісінде өнеркәсіп жерлерінің арақатынасына әсер етеді. Мәселен, өнеркәсіп жерлерінің негізгі алаңдары Атырау – 220,4 мың га (15,2%), Ақтөбе – 284,2 мың га (19,6%), Қызылорда – 171,9 мың га (11,8 %) және Маңғыстау – 229,4 мың га (15,8 %) облыстарында бар.

5-сурет

2023 жылғы 1 қарашаға өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де Жер құрылымы, %

Темір жол көлігінің, автомобиль көлігінің, байланыстың, басқа да ауыл шаруашылығы емес кәсіпорындардың жерлері республиканың барлық облыстарында бар.

Темір жол көлігі жерлерінің ең үлкен алаңдары Ақмола - 26,7 мың га, Ақтөбе - 19,4 мың га, Жетісу - 17,2 мың га және Қостанай - 17,5 мың га облыстарында, ең аз алаңдары Алматы, Батыс Қазақстан және Атырау облыстарына тиесілі (тиісінше 2,9 мың га, 4,2 мың га және 4,6 мың га).

Автомобиль көлігі жерлерінің ауданы Ақмола облысында 33,0 мың гектардан Ұлытау облысында 6,9 мың гектарға дейін ауытқиды.

Өңірлердегі байланыс жерлері Абай, Қарағанды және Маңғыстау облыстарында 0,4 – 1,7 мың га шамалы аумақты алып жатыр (11-кесте).

Басқа ауылшаруашылық емес кәсіпорындардың жерлері осы санаттағы барлық жерлердің 19,3% құрайды. Облыстар бөлінісіндегі ең үлкен алаң Алматы облысына тиесілі - 101,9 мың га. Ұлытау облысында ең аз жер көлемі 0,8 мың га, Атырау облысында 2,3 мың га, Қостанай облысында 4,6 мың га, ал Ақтөбе облысында жоқ.

**2023 жылғы 1 қарашаға облыстар бойынша өнеркәсіп, көлік, байланыс,
ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтаждары үшін
және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер алаңдары**

мың. га

Облыстар атауы	Барлық жер	Өнеркәсіп жері	Темір жол көлігінің жері	Автомобиль көлігінің жері	Байланыс жері	Басқа ауыл шаруашылық емес кәсіпорындар жері
Абай	103.7	44.8	9.4	18.8	2.5	28.2
Ақмола	107.2	28.6	26.7	33.0	1.1	17.8
Ақтөбе	319.6	284.2	19.4	15.6	0.4	-
Алматы	147.7	25.2	2.9	16.6	1.1	101.9
Атырау	240.1	220.4	4.6	12.2	0.6	2.3
Шығыс Қазақстан	38.8	13.0	6.4	11.4	0.4	7.6
Жамбыл	176.2	46.5	13.4	19.8	1.7	94.8
Жетісу	112.4	15.1	17.2	10.9	1.3	67.9
Батыс Қазақстан	48.0	13.2	4.2	19.7	0.6	10.3
Қарағанды	141.3	87.1	14.3	23.3	2.5	14.1
Қызылорда	259.0	171.9	15.1	23.3	0.9	47.8
Қостанай	103.1	62.2	17.5	18.2	0.6	4.6
Маңғыстау	268.1	229.4	6.6	9.2	2.5	20.4
Павлодар	121.5	71.7	12.1	19.2	0.6	17.9
Солтүстік Қазақстан	66.8	16.0	9.9	25.9	0.9	14.1
Түркістан	138.8	96.0	5.6	16.4	0.5	20.3
Ұлытау	44.0	25.7	10.0	6.9	0.6	0.8
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	-	-	-	-
Барлығы	2 436.3	1 451.0	195.3	300.4	18.8	470.8

Қарастырылып отырған санаттағы жерлер олардың нысаналы мақсатына қарай алқаптардың құрамы бойынша айырмашылықтарға ие. Мәселен, өнеркәсіп жерлерінің құрылымында ауыл шаруашылығы алқаптары ауданның 51,3% - алады, ал теміржол және автомобиль көлігі жерлерінің құрамында ауыл шаруашылығы алқаптары басым емес-80,0%. Байланыс жерлерінде және басқа ауылшаруашылық емес кәсіпорындардың жерлерінде ауылшаруашылық жерлері сәйкесінше 27,1% және 23,3% құрайды (12-кесте).

**2023 жылғы 1 қарашадағы өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі,
қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл
шаруашылығына арналмаған өзге де жер алқаптарының құрамы**

мың. га

Жер құрамы	Жердің жалпы көлемі	соның ішінде						
		а/ш алқап-тары	ағаш-тар мен бұта ағаш-тар	су және батпақ алып жатқан жер	құрылыс алып жатқан жер	жол-дар алып жатқан жер	бүлінген жерлер	өзге жер
Өнеркәсіп жері	1 451.0	745.0	2.1	51.4	89.5	25.4	109.8	424.9
Теміржол көлігінің жері	195.3	24.4	42.4	0.1	7.0	72.1	1.4	47.5
Автомобиль көлігінің жері	300.4	23.3	15.3	0.1	2.2	232.5	1.9	25.0
Байланыс жері	18.8	5.1	-	0.1	3.4	0.2	-	9.9
Басқа ауыл шаруашылық емес кәсіпорындар жері	470.8	109.7	0.9	18.8	45.2	6.1	4.5	280.7
Барлығы	2 436.3	907.5	60.7	70.5	147.3	336.3	117.6	788.0

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлердің жалпы ауданынан азаматтар мен заңды тұлғалардың жеке меншігінде 209,0 мың га (9,2 %), мемлекеттік емес кәсіпорындардың жер пайдалануында – 1 297,5 мың га (57,1 %), мемлекеттік заңды тұлғаларда – 751,1 мың га (33,0%) бар.

Көлік, байланыс, қорғаныс және басқа да ауылшаруашылық емес мақсаттағы өнеркәсіп объектілері көптеген жағдайларда жердің жай-күйіне теріс әсер етіп, олардың ластануына және елдегі экологиялық жағдайдың нашарлауына әкеледі. Осыған байланысты өнеркәсіптік кәсіпорындардың, әскери полигондардың, Мұнай және газ құбырларының, олардың айналасындағы аумақтардың жер жағдайының өзгеруіне тұрақты мониторинг жүргізу, бұзылған жерлерді уақтылы қалпына келтіруді жүргізу қажет.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлеріне мемлекеттік табиғи қорықтардың, мемлекеттік ұлттық табиғи парктердің, мемлекеттік табиғи резерваттардың, мемлекеттік аймақтық табиғи парктердің, мемлекеттік зоологиялық және дендрологиялық саябақтардың, мемлекеттік ботаникалық бақтардың, сондай-ақ мемлекеттік табиғи ескерткіштердің жерлері жатады.

Мемлекеттік қорық аймақтары мен мемлекеттік табиғи қаумалдардың жер учаскелері жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардан оларды алып қоймай, Жердің басқа санаттарының құрамында бөлінеді және ескеріледі.

Сауықтыру мақсатындағы жерлерге табиғи және емдік факторлары бар курорттар, сондай-ақ профилактика мен емдеуді ұйымдастыруға қолайлы жер учаскелері жатады.

Рекреациялық мақсаттағы жерлердің құрамында халықтың жаппай демалысы мен туризмін ұйымдастыруға арналған және пайдаланылатын жерлер есепке алынады.

Тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер деп тарихи-мәдени мұра объектілері, оның ішінде тарих және мәдениет ескерткіштері орналасқан жер учаскелері танылады.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша осы санаттың жалпы ауданы 8 154,3 мың га құрады, оның ішінде ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері-8 003,2 мың га, сауықтыру мақсатындағы жерлер-2,1 мың га, рекреациялық мақсаттағы жерлер-140,8 мың га, тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер – 8,3 мың га.. басқа санаттарда қорықтардың, қорық аймақтарының жерлері және жалпы ауданы 1 269,3 мың га табиғи кешендері мен объектілері бар жерлер бар (13-кесте).

Есепті жылы қаралып отырған санаттағы жердің жалпы көлемі 343,0 мың гектарға ұлғайды.

Батыс Қазақстан облысында "Бөкейорда" мемлекеттік табиғи резерватының Бөкей ордасы, Жәнібек, Казталов, Жаңақала аудандарының аумағында Қазақстан

Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 25 мамырдағы № 330 қаулысымен құру есебінен 343,1 мың га алаңға ұлғайту жүргізілді.

13-кесте

**1991-2023 жылдардағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері,
сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер көлемінің
динамикасы**

мың. га

Жер құрамы	1991 ж.	2022 ж.	2023ж.	Өзгерістер (+, -)	
				2023 ж. 1991 ж. қарағанда	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	770.5	7 660.2	8 003.2	+7 232.7	+343.0
Сауықтыру мақсатындағы жер	2.5	2.0	2.0	-0.5	-
Рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер	-	140.8	140.8	+140.8	-
	2.1	8.3	8.3	+6.2	-
Барлық жер	775.1	7 811.3	8 154.3	+7 379.2	+343.0
Бұған қоса, басқа санаттарда ескерілген, қаумалдардың, табиғат ескерткіштерінің жері және табиғи кешендер мен объектілер бар жерлер	-	1 269.3	1 269.3	+1 269.3	-

Жер балансының деректері бойынша осы санаттағы жерлер республиканың барлық облыстарында бөлінген. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың барлық түрлерінің ең көп жер алқаптары Ақтөбе – 1 177,4 мың га (14,4 %) және Алматы – 962,3 мың га (11,8 %) облыстарында бар. Мұндай жерлердің ең азы Солтүстік Қазақстан облысында-134,9 мың га (1,7%) және Жамбыл облысында – 11,6 мың га (0,1%).

**2023 жылғы 1 қарашадағы ерекше қорғалатын
табиғи аумақтар жерінің бөлінуі**

мың. га

Облыстар атауы	Барлық жер	соның ішінде:			Бұған қоса, басқа санаттарда ескерілген, қаумалдардың, табиғат ескерткіштерінің жері және табиғи кешендер мен объектілер бар жерлер
		ерекше қорғалатын табиғи аумақтар	сауықтыру мақсатын-дағы жер	рекреа-циялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер	
Абай	854.5	847.7	0.1	6.7	-
Ақмола	519.0	518.7	0.2	0.1	-
Ақтөбе	1 177.4	1 176.5	-	0.9	-
Алматы	962.3	962.3	-	-	120.2
Атырау	156.5	156.5	-	-	156.5
Шығыс Қазақстан	833.7	832.8	0.1	0.8	0.1
Жамбыл	11.6	11.6	-	-	-
Жетісу	680,4	679,9	-	0,5	-
Батыс Қазақстан	355.5	355.3	0.2	-	19.0
Қарағанды	402.9	402.4	0.4	0.1	-
Қызылорда	163.5	163.1	0.4	-	-
Қостанай	742.3	742.2	-	0.1	76.8
Маңғыстау	224.1	223.3	0.1	0.7	-
Павлодар	357.9	357.9	-	-	422.5
Солтүстік Қазақстан	134.9	134.5	0.4	-	429.9
Түркістан	430.4	291.2	-	139.2	44.3
Ұлытау	147,4	147,3	0.1	-	-
Шымкент қ.	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	-	-	-
Барлығы	8 154.3	8 003.2	2.0	140.8	1 269.3

Жер балансында қорықтардың, табиғат ескерткіштерінің жерлері және жердің басқа санаттарында ескерілген табиғи кешендері мен объектілері бар жерлер бөлінген. 2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша олардың жалпы ауданы 1269,3 мың га құрайды. мұндай аумақтардың негізгі алаңдары: Солтүстік Қазақстан облысында 429,9 мың га, Павлодар облысында 422,5 мың га, Атырау облысында 156,5 мың га және Алматы облысында 120,2 мың га.

Жердің басқа санаттарында ескерілген қорғалатын аумақтарды қоса алғанда, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жалпы ауданы есептік деректер бойынша 9423,6 мың га немесе республиканың жер қорының 3,6% -. құрайды. Облыстардың

жер қорларындағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың үлес салмағы 6-суретте келтірілген.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлерінің неғұрлым егжей-тегжейлі сипаттамасы 2.3-бөлімде берілген. "Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар желісін дамыту".

6-сурет

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлерінің үлес салмағы облыстардың жер қорларында 2023 жылғы 1 қарашаға, %

Орман қорының жерлері

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша орман қоры жерлерінің жалпы ауданы 23,0 млн га немесе республиканың пайдаланылатын жер қорының 8,7% құрады (басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлерді есепке алмағанда).

Жер реформасы жылдарында орман қоры жерлерінің көлемі екі еседен астам өсті, негізінен оның құрамына бұрын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының уақытша жер пайдалануында болған жерлерді беруге байланысты. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы Шаруашылық субъектілерінің уақытша пайдалануында тек 1862,2 мың га орман шаруашылығы кәсіпорындарының жері бар. 1991 жылы мұндай жерлер 13,5 млн га болды.

Есепті кезеңде тұтастай алғанда республиканың орман қоры 1,5 мың гектарға ұлғайды, бірақ облыстар бөлінісінде осы санаттағы алаңдардың азаюы да, ұлғаюы да байқалады (15-кесте).

1991-2023 ж. ж. орман қоры жерінің динамикасы

мың га

Облыстар атауы	1991 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+, -)	
				2023ж.1991ж. қарағанда.	2023 ж. 2022 ж. қарағанда.
Абай	-	-	-	-	-
Ақмола	508.0	514.1	514.1	+5.1	-
Ақтөбе	198.5	221.3	221.3	+22.8	-
Алматы	2 281.2	2 253.0	2 253.0	-28.2	-
Атырау	49.1	56.0	56.0	+6.9	-
Ш. Қазақстан	3 161.0	2 153.9	2 153.9	-1 007.1	-
Жамбыл	312.1	4 429.1	4 429.1	+4 117.0	-
Жетісу	-	1 499.8	1 499.8	+1 499.8	-
Б. Қазақстан	209.4	217.0	217.0	+7.6	-
Қарағанды	211.5	113.2	113.2	-98.3	-
Қызылорда	1 412.8	7 010.2	7 010.2	+5 597.4	-
Қостанай	422.6	459.9	461.5	+38.9	+1.6
Маңғыстау	242.4	254.2	254.2	+10.9	-
Павлодар	451.0	126.0	126.0	-325.0	-
С. Қазақстан	640.4	545.2	545.1	-95.3	-0.1
Түркістан	79.0	3 029.7	3 029.7	+2 950.7	-
Ұлытау	-	80.5	80.5	+80.5	-
Шымкент қ.	-	-	-	-	-
Алматы қ.	0.2	-	-	-0.2	-
Астана қ.	-	0,4	0,4	+0,4	-
Барлығы	10 179.2	22 963.5	22 965.0	+12 785.8	+1.5

Бұл ретте, есепті жылы Қостанай облысында қордағы жер есебінен орман қоры жерлерінің +1,6 мың гектарға ұлғаюы орын алды.

Қостанай облысында орман қоры жерінің ауданы 461,5 мың га құрады. Мемлекеттік орман қоры "Таран орман шаруашылығы мекемесі" мемлекеттік мекемесіне жер беру есебінен +1,6 га ұлғайды (Федоров ауданы әкімдігінің 2022 жылғы 7 желтоқсандағы №№ 286-288, 2022 жылғы 22 желтоқсандағы №№ 296 және 297 қаулылары, Бейімбет ауданы әкімдігінің қаулылары Майлин 2022 жылғы 5 қазандағы № 311 және 312).

Солтүстік Қазақстан облысында орман қоры жерінің көлемі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 2 қыркүйектегі № 643 қаулысына сәйкес 0,1 мың гектарға азайды.

Орман қоры жерлерінің негізгі алаңдары Қызылорда (7010,2 мың га), Жамбыл (4 429,1 мың га), Түркістан (3 029,7 мың га), Алматы (2253,0 мың га) және Шығыс Қазақстан (2 153,9 мың га) облыстарында, ал орман және ағаш-бұта екпелерінің

негізгі алаңдары орман қоры жерлерінің құрамында, Қызылорда (5 916,2 мың га), Жамбыл (2239,3 мың га), Алматы (1 666,1 мың га) және Шығыс Қазақстан (1 449,8 мың га) облыстарында.

Облыстар бөлінісінде жер түрлері бойынша орман қоры жерлерін бөлу 16-кестеде келтірілген.

Орман қоры жерлерінің құрылымында орман алқаптары және ағаш-бұта алқаптары екпелер 61,0 % (14,0 млн га) құрайды.

Орман қорының жерлері Солтүстік Қазақстан (88,8 %) және Павлодар (86,6 %) облыстарында, ал ең төменгісі Түркістан (16,5 %) облыстарында ормандылығымен ерекшеленеді. Қызылорда облысындағы орман қоры жерлерінің есептік деректерінде айтарлықтай жоғары (84,4 %) ормандылығы шын мәнінде сексеуіл ормандарының өте сирек болуымен сипатталады.

**2023 жылғы 1 қарашадағы орман қоры жер алқаптарының
облыстар бойынша құрылымы**

Облыстар атауы	Барлық жер, мың га	соның ішінде					
		ауыл шаруашылығы алқаптары		орманды алаңдар мен ағаш-бұталы екпелер		өзге жер	
		мың га	%	мың га	%	мың га	%
Абай	-	-	-	-	-	-	-
Ақмола	514.1	131.9	25.7	352.9	68.6	29.3	5.7
Ақтөбе	221.3	53.1	24.0	85.8	38.8	82.4	37.2
Алматы	2 253.0	442.7	19.6	1 666.1	74.0	144.2	6.4
Атырау	56.0	13.9	24.8	25.9	46.3	16.2	28.9
Ш. Қазақстан	2 153.9	336.2	15.6	1 449.7	67.3	368	17.1
Жамбыл	4 429.1	1700.2	38.4	2 239.3	50.6	489.6	11.1
Жетісу	1 499.8	783.2	52.2	512.3	34.2	204.3	13.6
Б. Қазақстан	217.0	35.6	16.4	157.1	72.4	24.3	11.2
Қарағанды	113.2	17.9	15.8	73.7	65.1	21.6	19.1
Қызылорда	7 010.2	500.3	7.1	5 916.2	84.4	593.7	8.5
Қостанай	461.5	143.6	31.1	295.3	64.0	22.6	4.9
Маңғыстау	254.2	92.9	36.7	143.8	56.8	17.5	6.9
Павлодар	126.0	13.9	11.0	109.1	86.6	3	2.4
С. Қазақстан	545.1	49.9	9.2	490.5	90.0	4.7	0.9
Түркістан	3 029.7	2 461.5	81.2	501.4	16.5	66.8	2.2
Ұлытау	80.5	45.5	56.5	15.6	19.4	19.4	24.1
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	0.4	-	-	0.4	100.0	-	-
Барлығы	22 965.0	6 822.3	29.7	14 035.1	61.1	2 107.6	9.2

Су қорының жері

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес су қорының жерлері су айдындары (өзендер мен оларға теңестірілген каналдар, көлдер, су қоймалары, тоғандар және басқа да ішкі су айдындары, аумақтық сулар), мұздықтар, батпақтар, су көздерінде орналасқан ағынды реттеуге арналған су шаруашылығы құрылыстары, сондай-ақ аталған су қорғау белдеулеріне бөлінген жерлер орналасқан жерлер деп танылады су объектілері мен ауыз сумен жабдықтаудың су алу жүйелерін санитарлық қорғау аймақтары.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша су қорының жер көлемі 3 907,8 мың га немесе республиканың пайдаланылатын жер қорының 1,5% құрайды (басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлерді есепке алмағанда).

Жалпы республика бойынша су қоры жерінің динамикасы 17-кестеде келтірілген.

17-кесте

1991-2023 жылдардағы су қоры жер көлемінің динамикасы мың. га

Алқап түрлері	1991ж.	2022 ж.	2023ж.	Өзгерістер (+, -)	
				2023 ж. 1991ж. қарағанда	2023 ж. 2022ж. қарағанда
Барлық жер	819.9	4209.4	3 907,8	+3 087.9	-301.6
соның ішінде:					
ауыл шаруашылығы жері	59.7	142.4	142.5	+82.8	+0.1
су алып жатқаны, барлығы оның ішінде:	725.9	3886.5	3 584.9	+2 859.0	-301.6
өзендер мен жыралар алып жатқаны					
көлдер алып жатқаны	129.9	281.2	276.7	+146.8	-4.5
жасанды су айдыны алып жатқаны	140.7	2957.0	2 668.3	+2 527.6	-288.7
өзге жер	455.3	639.3	639.9	+184.6	+0.6
Барлық жер	34.3	180.5	180.4	+146.1	-0.1

Есепті кезеңде су қоры санатында қызылорда облысы әкімдігінің 2023 жылғы 28 шілдедегі № 131 "су қорының жерлерін басқа санаттағы жерлерге ауыстыру туралы" қаулысының негізінде Арал теңізінің кебуіне байланысты Қызылорда облысының аумағындағы босалқы жерлерге 302,0 мың гектарға азайды.

Жалпы республика бойынша су қорының жер көлемі есепті кезеңде 301,6 мың гектарға азайды.

Су қоры жерлерінің құрылымында су астындағы жерлерді 3 584,9 мың га (91,7 %), оның ішінде көлдер астында – 2 668,3 мың га (68,3 %), өзендер мен бұлақтарда – 276,7 мың га (7,1 %), жасанды су айдындарында – 639,9 мың га (16,4%) алып жатыр.

Облыстар бойынша су қоры жерлерінің орналасуы мен құрамы 18 кестеде көрсетілген.

18-кесте

**Облыстар бойынша су қорының жер алқаптарының құрамы
2023 жылғы 1 қараша бойынша**

мың. га

Облыстар атауы	Жалпы көлемі	Оның ішінде					
		ауыл шаруашылығы алқаптары	су астындағы жерлер				өзге жер
			барлығы	көлдер мен жылғалар алып жатқаны	көлдер алып жатқаны	жасанды су айдындары алып жатқаны	
Абай	82.6	-	82.3	10.6	-	71.7	0.3
Ақмола	200.8	3.6	159.5	23.9	110.8	24.8	37.7
Ақтөбе	13.1	5.3	6.7	-	-	6.7	1.1
Алматы	187.5	22.8	155.0	4.1	-	150.9	9.7
Атырау	20.5	-	18.0	6.3	11.7	0	2.5
Ш. Қазақстан	488.5	20.3	466.6	95	139.5	232.1	1.6
Жамбыл	356.3	16	308.6	1.7	293.9	13	31.7
Жетісу	4.6	-	-	-	-	-	4.6
Б. Қазақстан	81.5	8.1	62.3	53.2	9.0	0.1	11.1
Қарағанды	40.3	11.6	25.7	15.1	2.8	7.8	3.0
Қызылорда	1 984.2	28.7	1 908.5	16.1	1 892.4	-	47.0
Қостанай	67.9	1.7	65.5	0.2	46.1	19.2	0.7
Маңғыстау	11.8	1.8	-	-	-	-	10.0
Павлодар	78.9	15.2	54.6	23.4	30.7	0.5	9.1
С. Қазақстан	142.4	1.5	140.0	2.1	128.0	9.9	0.9
Түркістан	134.5	1.4	129.0	24.9	3.4	100.7	4.1
Ұлытау	12.4	4.5	2.6	0.1	0.0	2.5	5.3
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	-	-	-	-	-
Барлығы	3 907.8	142.5	3 584.9	276.7	2 668.3	639.9	180.4

Өзендер мен бұлақтар астындағы жердің негізгі алаңдары Шығыс Қазақстан облысында (Ертіс өзені)-95,0 мың га (34,3 %), көлдер астында – Қызылорда облысында (Арал теңізі) - 1892,4 мың га (70,9 %), жасанды су айдындары астында – Шығыс Қазақстан облысында – 232,1 мың га (36,3 %), Алматы облысында-150,9 мың га (23,6 %), Түркістан облысында – 100,7 мың га (15,7 %) және Абай облысында – 71,7 мың га (11,2%).

Су объектілерін есепке алуды жетілдіру мақсатында республика аумағы шартты түрде сегіз есептік Су шаруашылығы бассейніне бөлінеді, олардың әрқайсысы аумақты сумен қамтамасыз етудің әртүрлі деңгейімен және су ресурстарын пайдалану шарттарымен сипатталады (7-сурет).

Елдің су қорын бассейндік басқару, ең алдымен, су объектілерінің мемлекеттік есебін және мониторингін жүргізуге, қолда бар су ресурстарының болуы мен табиғи сипаттамасын негізге ала отырып, әрбір бассейн шегінде перспективалық даму жоспарлары мен бағдарламалары негізінде тиімді, экологиялық тұрақты су пайдалануды ұйымдастыруға бағытталған.

7-сурет

Су шаруашылығы бассейндерін орналастыру схемасы

Қазақстан су көздерінің, әсіресе Тұщы су көздерінің шектеулі санымен сипатталады. Осыған байланысты республикада барлық су объектілерін кадастрлық есепке алу, оның ішінде су қорғау аймақтары мен белдеулерінің жерлерін пайдалану режимін нақтылау және сақтау және оларды су және жер заңнамасына сәйкес келтіру бөлігінде ерекше маңызды мәнге ие.

Босалқы жерлер

Меншікке немесе жер пайдалануға берілмеген, аудандық атқарушы органдардың қарамағындағы барлық жерлер запастағы жерлер болып табылады.

Республикада 2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша жер балансының деректері бойынша қордағы жер санатының ауданы 83,9 млн га немесе республиканың пайдаланылатын жер қорының 31,9% -. (басқа мемлекеттер пайдаланатын жерсіз) құрады.

Қордағы жерлер барлық облыстарда бар, бірақ олардың ең үлкен аумақтары Маңғыстау – 11,8 млн га немесе республикадағы осы санаттағы жерлердің 14,1%, Қызылорда – 10,9 млн га (13,0 %), Ақтөбе – 10,4 млн га (12,4 %), Атырау - 7,4 млн га (8,8 %), Қарағанды – 6,2 млн га (7,4%), Ұлытау – 6,1 млн га (7,3%), Абай – 6,0 млн га (7,1%), Қостанай – 5,5 млн га (6,6%), Жетісу - 4,5 млн га (5,4%) және Батыс Қазақстан-2,6 млн га (3,2%) облыстар.

Босалқы жерлердің негізгі алаңдары ірі мемлекеттік ауылшаруашылық кәсіпорындарын реформалауға байланысты жер реформасы кезінде құрылды. Осы кезеңде қордағы жер көлемі 1991 жылы 19,0 млн гектардан 125,6 млн гектарға дейін өсті - 2005 жылы ол өзінің ең жоғарғы мәніне жетті. Бұл ретте босалқы жерлерге шөлді және шөлейт аймақтарда орналасқан өнімділігі төмен жайылымдардың ғана емес, республиканың игерілген егіншілік аудандарындағы құнарлы жерлердің едәуір алқаптары ауыстырылды.

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығы және өзге де пайдалану үшін босалқы жерлерді игерудің оң үрдісі байқалды. 2005-2023 жылдары қордағы жер көлемі 41,6 млн га - ға, оның ішінде Қарағанды облысында-16,1 млн га - ға, Шығыс Қазақстан облысында - 12,9 млн га – ға, Ақтөбе облысында-8,7 млн га - ға, Алматы облысында – 7,2 млн га-ға, Батыс Қазақстан облысында-5,5 млн га-ға, Павлодар облысында-4,5 млн га-ға қысқарды млн га, Қостанай-3,4 млн га.

Облыстар бойынша босалқы жер көлемінің динамикасы 19 - кестеде, ал жалпы республика бойынша-8-суретте көрсетілген.

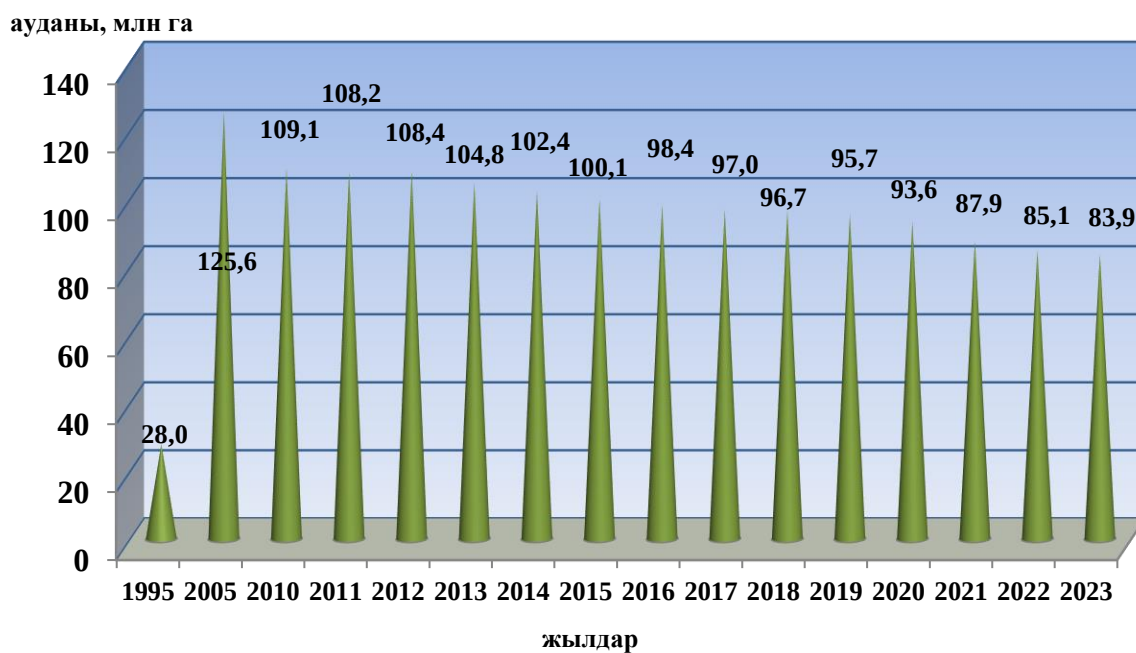
Есепті жылы қордағы жер көлемі 1,1 млн гектарға азайды, бірақ қордағы жердің азаюымен (игерілуімен) қатар республиканың кейбір облыстарында да оң теңгерім байқалады.

Қызылорда - 307,0 мың гектарға, Қарағанды - 121,5 мың гектарға, Маңғыстау - 83,7 мың гектарға, Ақмола - 66,0 мың гектарға, Жетісу - 54,2 мың гектарға, Солтүстік Қазақстан-29,0 мың гектарға және Түркістан - 29,0 мың гектарға ұлғайды

28.0 осы облыстарда есепті кезеңде босалқы жерлерді игеру болды, бірақ пайдаланылмаған жерлерді мемлекет меншігіне қайтару есебінен оң теңгерім алынды.

8-сурет

Қордағы жер көлемінің динамикасы

Есепті жылы басқа облыстар бойынша босалқы жер алаңдарының өзгеруін талдау көрсеткендей, бұл жерлердің ең көп ауданы Батыс Қазақстан-444,4 мың га, Ақтөбе - 327,2 мың га, Ұлытау – 274,6 мың га, Павлодар - 236,9 мың га, Алматы – 212,7 мың га, Абай – 170,1 мың га пайдалануға тартылған, Шығыс Қазақстан – 117,7 мың га және Қостанай – 64,3 мың га облыстары.

Босалқы жерлердің негізгі алаңдары ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санатына, сондай-ақ өнеркәсіп, көлік және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер санатына ауыстырылды.

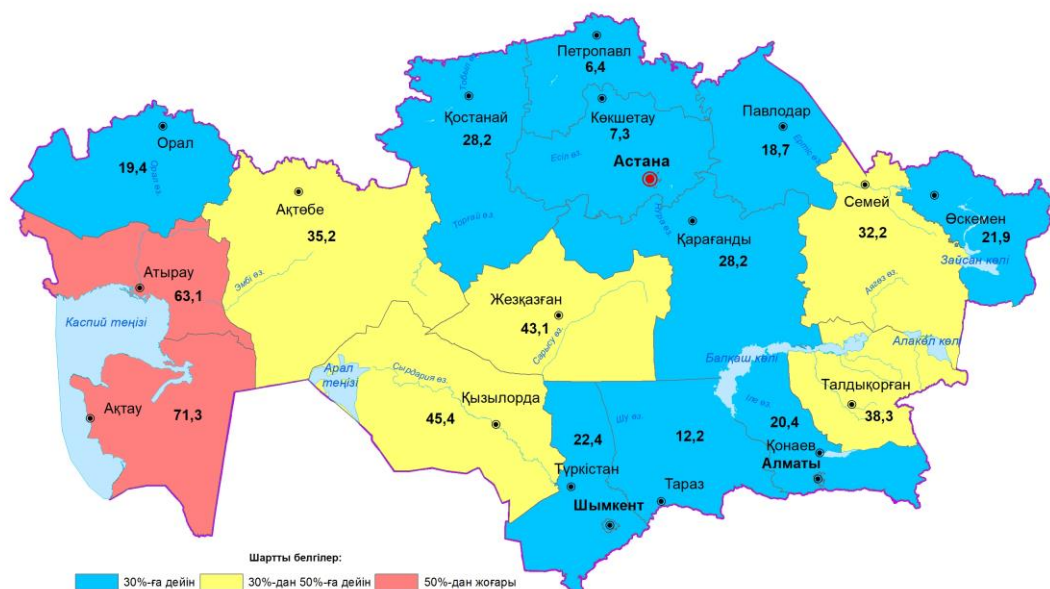
Босалқы жер көлемінің облыстар бойынша динамикасы

мың. га

Облыстар атауы	1991ж.	2005 ж.	2022 ж.	2023 г.	Өзгерістер (+, -)	
					2023 ж. 1991 ж. қарағанда	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Абай	-	-	6151.8	5981.7	+5 981.7	-170.1
Ақмола	89.5	3 029.9	994.3	1060.3	+970.8	+66.0
Ақтөбе	1 683.3	19 110.0	10 731.0	10 403.9	+8 720.6	-327.2
Алматы	3 305.4	9 354.8	2 352.8	2 140.0	-1 165.4	-212.8
Атырау	1 132.1	6 762.0	7 393.2	7 406.6	+6 274.5	+13.4
Шығыс Қазақстан	1 936.5	15 057.7	2 264.1	2 146.4	+209.9	-117.7
Жамбыл	978.6	2 489.3	1 448.5	1 461.2	+482.6	+12.7
Жетісу	-	-	4 496.3	4 550.6	+4 550.6	+54.3
Батыс Қазақстан	100.6	8 136.4	3 097.9	2 653.5	+2 552.9	-444.4
Қарағанды	3 752.6	22 311.1	6 094.9	6 216.4	+2 463.8	+121.5
Қызылорда	3 255.4	11 370.4	10 642.5	10 949.5	+7 693.9	+307.0
Қостанай	125.4	8 928.7	5 582.3	5 518.0	+5 456.9	-64.3
Маңғыстау	2 049.0	6 667.9	11 714.5	11 799.1	+9 750.1	+84.6
Павлодар	334.2	6 840.6	2 565.4	2 328.5	+1 994.3	-236.9
Солтүстік Қазақстан	160.3	2 203.8	602.5	631.5	+471.2	+29.0
Түркістан	49.4	3 292.9	2 572.4	2 600.4	+2 551.0	+28.0
Ұлытау	-	-	6 410.1	6 135.5	+6 135.5	-274.6
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	0.8	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	-	-	-	-
Барлығы	18 952.3	125 556.3	85 114.6	83 982.2	+65 029.9	-1 132.4

Республиканың жер қорындағы босалқы жерлердің үлес салмағы тұтастай алғанда 31,9 % -. құрайды. Облыстардың жер қорларының құрылымында ол Солтүстік Қазақстан облысында 6,4%-дан, Ақмола облысында 7,3% - дан және Жамбыл облыстарында 12,2% - дан Атырау облысында 63,1% - ға және Маңғыстау облыстарында 71,2% - ға дейін ауытқиды (сурет. 9).

**Облыстардың жер қорларындағы босалқы жерлердің үлес салмағы
2023 жылғы 1 қараша бойынша, %**

Босалқы жерлердің құрылымында ауыл шаруашылығы алқаптары басым – 65,9 млн га (78,5 %), оның ішінде 61,1 мың га егістік, 16,6 мың га көпжылдық екпелер, 1401,2 мың га тыңайған жерлер, 1907,6 мың га шабындықтар және 62512,3 мың га жайылымдар.

Республиканың солтүстік-батыс облыстарында, атап айтқанда, Батыс Қазақстан облысында-14,9% (396,0 мың га), Павлодар облысында – 10,8% (251,6 мың га), Ақмола облысында – 9,5% (100,3 мың га) егістік жерлердің (егістік және тыңайған жерлер) ең көп үлес салмағы байқалды. Солтүстік Қазақстан облысында – 7,7 % (48,8 мың га) Жамбыл облысында – 2,5 % (36,2 мың га), Ақтөбе облысында-1,9% (192,5 мың га).

Облыстар бөлінісінде қордағы жерлердің ауыл шаруашылығы алқаптарының құрамы 20-кестеде келтірілген.

**Облыстар бойынша ауыл шаруашылығы алқаптарының босалқы жерлердің
құрамы 2023 жылғы 1 қараша бойынша мың га**

Облыстар атауы	Барлық жер	соның ішінде					
		а/ш алқаптар ы	Онын ішінде				
			егістік	көпж ылдық екпеле р	кен орны	шабынд ықтар	жайылым дар
Абай	5981.7	4776.7	-	2.1	56.5	251.9	4466.2
Ақмола	1060.3	887.2	-	3.4	100.3	23.0	760.5
Ақтөбе	10403.9	8179.3	-	0.9	192.5	311.4	7674.5
Алматы	2140.0	867.3	-	1.2	14.4	88.4	763.3
Атырау	7406.6	5870.9	0.3	0.4	4.2	82.8	5783.2
Шығыс							
Қазақстан	2146.4	1766.6	-	1.9	35.5	139.9	1589.3
Жамбыл	1461.2	1044.7	36.3	0.3	-	76.7	931.4
Жетісу	4550.6	3063.8	0.2	1.2	28.1	137.1	2897.2
Батыс Қазақстан	2653.5	2244.0	-	0.4	396	434.6	1413
Қарағанды	6216.4	5074.7	-	0.1	109.3	69.5	4895.8
Қызылорда	10949.5	8127.3	-	0.8	15.5	67.6	8043.4
Қостанай	5518.0	5007.3	-	1.8	120.7	86.3	4798.3
Маңғыстау	11799.1	8753.1	-	-	-	0.3	8752.8
Павлодар	2328.5	1853.7	-	0.6	251.6	66	1535.5
Солтүстік							
Қазақстан	631.5	449.4	14.9	1.4	33.9	8.5	390.7
Түркістан	2600.4	2256.3	9.8	0.1	13.0	17.7	2215.7
Ұлытау	6135.5	5684.7	-		29.7	45.9	5609.1
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	-	-	-	-	-
Барлығы	83 982.2	65 907.0	61.5	16.6	1 401.4	1 907.6	62 519.9

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес кен орындарына бұрын егістік алқаптың құрамында болған және күзден бастап бір жылдан астам уақыт болған, ауыл шаруашылығы дақылдарын егу үшін пайдаланылмайтын және бұға дайындалмаған жер учаскелері жатқызылған. Осыған байланысты, босалқы жерлердегі егістік жерлер бойынша пайдаланылмау мерзімі өткен жоқ.

1.3. Жерлер бойынша жер қорының құрамы

Республиканың жер қорының жалпы ауданында (аумағы 272,5 млн га) ауыл шаруашылығы алқаптары 219,0 млн га (80,4 %) және ауыл шаруашылығы емес алқаптар – 53,5 млн га (19,6 %), оның ішінде орман алқаптары мен ағаш-бұта

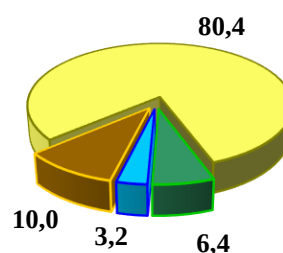
екпелері – 17,5 млн га (6,4 %), су және батпақтар астындағы жерлер-8,8 млн га (3,2 %) және басқа да ауылшаруашылық емес жерлер – 27.2 млн га (10,0 %).

Республиканың жер қорының құрылымы 10 суретте көрсетілген.

10-сурет

**Жерлер бойынша жер қорының құрылымы
2023 жылғы 1 қараша бойынша, %**

Жер түрлері	Жарықтандыру
Ауыл шаруашылығы алқаптары	80,4
Орман алқаптары және ағаш-бұта екпелері	6,4
Су мен батпақтардың астында	3,2
Басқа ауылшаруашылық емес жерлер	10,0

2017-2023 жылдардағы жер қорының алқаптарға бөлінуі және олардың динамикасы 21-кестеде келтірілген.

2017-2023 жылдардағы жерлер бойынша жер қорының динамикасы

Алқап түрлері	2017 ж.	2022 ж.	2023 ж.	
	көлемі, мың га	көлемі, мың га	көлемі, мың га	%
1	2	3	4	5
Жердің жалпы көлемі (аумақ)	272 490,2	272 491.0	272 491.0	100.0
соның ішінде:				
ауыл шаруашылығы алқаптары	221 570.6	219 099.8	219 044.7	80.4
оның ішінде:				
егістік	25 242,5	26 971.4	27 089.4	9.9
көп жылдық екпелер	151,1	146.9	148.0	0.1
тыңайған жер	4 546,6	3 471.7	3 492.4	1.3
шабындық	5 137,7	5 104.3	5 105.9	1.9
жайылым	186 424,7	183 405.5	183 209.0	67.2
мелиорациялық құрылыс кезеңіндегі жерлер	6,2	6.3	6.3	
орманды алаңдар	13 693,1	16 273.5	16 311.4	6.0
ағаш-бұталы екпелер	1 298,7	1 215.5	1 216.2	0.4
батпақ	1 135,8	1 163.8	1 163.1	0.4
су алып жатқаны	7 711,1	7 611.0	7 610.2	2.8
канал, коллекторлар алып жатқаны	138,5	146.1	146.1	0.1
алаңдар, жолдар, көшелер алып жатқаны	1 442,2	1 415.8	1 418.3	0.5
саябақтар, гүл бақтары мен желек жолдар алып жатқаны	19,8	19.6	22.2	0.0
құрылыс алып жатқаны	780,8	897.2	910.8	0.3
бүлінген жерлер	245,4	246.2	250.8	0.1
өзге жер	24 448,0	24 396.2	24 390.9	9.0

Ауыл шаруашылығы алқаптары

Ауыл шаруашылығы алқаптары жердің барлық санаттарында бар, бірақ басым түрі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде 97,6%, елді мекендердің жерлерінде 89,7%, қордағы жерлерде 78,5% және ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлерінде 46,4% болып табылады.

Ең құнды ауыл шаруашылығы алқаптары (егістік, оның ішінде суармалы, көпжылдық екпелер) негізінен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында болады (22-кесте).

22-кесте

**Ауылшаруашылық жерлерін бөлу
жер санаттары бойынша 2023 жылғы 1 қараша бойынша**

мың га

Жер санаттары	Барлық ауыл шаруашылығы алқаптары	соның ішінде					
		пашня		көпжылдық екпелер	кен орны	егістік	жайылымдар
		барлығы	с.і. суармалы				
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	113 629.0	26 526.1	1 660.5	61.8	1 865.0	2 363.5	82 812.6
2. Елді мекендер жері	22 453.7	391.1	134.0	68.0	207.7	225.8	21 561.1
3. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер	907.5	15.2	0.7	0.2	6.9	2.0	883.2
4. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар	3 786.0	2.5	0.3	0.7	1.4	126.4	3 655.0
5. Орман қорының жері	6 830.0	93.5	7.1	0.5	9.8	230.4	6 495.8
6. Су қорының жері	142.5	-	-	0.2	0.3	30.6	111.4
7. Босалқы жер	65 898.8	61.1	13.1	16.6	1 401.2	1 907.6	62 512.3
Барлық жер	213 647.5	27 089.5	1 815.7	148.0	3 492.3	4 886.3	178 031.4
соның ішінде республика шегінен тыс пайдаланылатын жерлер	0.7	0.1	-	-	-	0.4	0.2
Басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер	5 397.8	-	-	-	-	220.0	5 177.8
Республика аумағы	219 044.7	27 089.4	1 815.7	148.0	3 492.4	5 105.9	183 209.0

Ауыл шаруашылығы алқаптарының, негізінен жайылымдардың едәуір алқаптары ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында – 51,9% және Қор – ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы ауданының 30,1%, елді мекендерде – 10,3 %, орман қорында-3,1% құрайды. Сонымен қатар, 5,4 млн га (2,3 %) ауыл шаруашылығы алқаптары басқа мемлекеттердің пайдалануында.

Ауыл шаруашылығы алқаптарының ең ірі массивтері Ақтөбе – 27,0 млн га, Қарағанды – 20,4 млн га, Қостанай – 18,0 млн га, Ұлытау – 16,9 млн га, Абай – 16,3 млн га, Батыс Қазақстан-13,9 млн га, Ақмола – 13,1 млн га, Маңғыстау – 12,6 млн га, Павлодар – 11,2 млн га, Қызылорда -10,4 млн га және Түркістан – 10,0 млн га облыстары.

Ауыл шаруашылығы алқаптарын облыстар бойынша бөлу 23-кестеде көрсетілген.

23-кесте

**2023 жылғы 1 қарашадағы ауыл шаруашылығы алқаптарының
облыстар бойынша бөлінуі**

мың.га

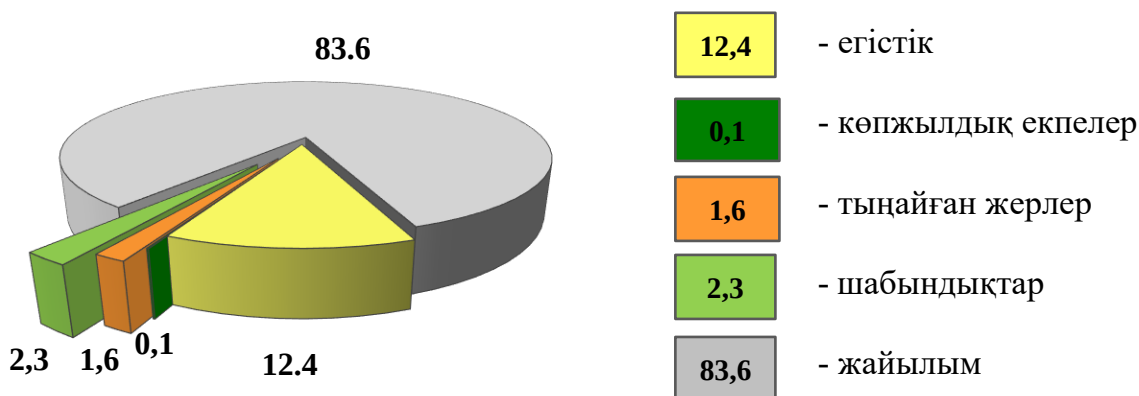
Облыстар атауы	Барлық а/ш алқап- тары	соның ішінде					
		пашня		көп жылдық екпелер	тыңай- ған жер	шабын- дық	Жайылым
		барлығы	оның ішінде суармал ы				
1	2	3	4	5	6	7	8
Абай	16 306.3	819.0	74.7	2.8	182.1	598.1	14 704.30
Ақмола	13 089.4	6 194.5	18.0	6.7	314.5	242.0	6 331.7
Ақтөбе	26 970.2	716.3	12.9	1.6	485.8	464.8	25 301.7
Алматы	6 236.0	501.1	270.5	24.9	63.2	169.0	5 477.8
Атырау	9 767.5	10.3	9.4	0.6	11.7	133.0	9 611.9
Шығыс Қазақстан	6 331.8	672.3	62.8	3.0	70.5	460.8	5 125.2
Жамбыл	9 235.3	839.1	207.1	7.1	0.0	251.9	8 137.2
Жетісу	9 023.6	554.0	215.7	6.5	73.9	288.8	8 100.4
Батыс Қазақстан	13 889.0	617.4	28.4	2.7	970.9	1 236.9	11 061.1
Қарағанды	20 431.8	1 380.8	68.8	2.1	275.3	279.5	18 494.1
Қызылорда	10 437.0	191.2	191.2	2.3	74.4	109.5	10 059.6
Қостанай	18 010.9	6 424.9	9.6	11.1	192.2	328.3	11 054.4
Маңғыстау	12 634.5	0.8	0.8	0.5	0.3	0.3	12 632.6
Павлодар	11 162.4	2 081.1	146.1	3.1	483.0	302.1	8 293.1
Солтүстік Қазақстан	8 390.6	5 042.9	17.5	5.5	79.4	33.2	3 229.6
Түркістан	10 041.7	936.1	459.8	37.7	119.2	94.6	8 854.1
Ұлытау	16 965.4	56.1	1.2	0.3	90.0	111.6	16 707.4
Алматы қ.	27.0	2.7	1.6	22.9	0.0	0.0	1.4
Астана қ.	13.3	3.6	0.1	0.5	0.3	1.3	7.6
Шымкент қ.	81.0	45.2	19.5	6.1	5.7	0.2	23.8
Барлығы (аумақ)	219 044.7	27 089.4	1 815.7	148.0	3 492.4	5 105.9	183 209.0

Республика бойынша ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымы 11-суретте көрсетілген.

Соңғы жылдары ауылшаруашылық алқаптарының ауданы аздап өзгеруде. Тек жер құрамы олардың өзгеруіне және санаттан санатқа ауысуына байланысты өтеді. Ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымында егістік 27 089,4 мың га (12,4%) құрайды, оның ішінде суармалы – 1 815,7 мың га (0,8 %), көпжылдық екпелер – 148,0 мың га (0,1 %), тыңайған жерлер – 3 492,4 мың га (1,6 %), шабындықтар – 5 105,9 мың га (2,3 %). Табиғи жайылымдар басым-183 209,0 мың га (83,6 %), негізінен шөлді және шөлейтті типтер.

11-сурет

2023 жылғы 1 қарашаға арналған ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымы, %

Егістік

Егістік-ауылшаруашылық жерлерінің ең құнды түрі.

Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы ауданында егістік 27,1 млн га немесе 12,4% құрайды. Ең ірі егістік алқаптары Қостанай (6,4 млн га), Ақмола (6,2 млн га) және Солтүстік Қазақстан (5,0 млн га) облыстарында шоғырланған, бұл республика егістігінің 65,2% -і құрайды. Қазіргі уақытта егістік алқаптарда топырақтың сапасы жағынан жақсы депозитте қалған жерлерді игерудің тұрақты

тенденциясы байқалды. 2000 жылдан 2023 жылға дейін егістік алқабы 5,7 млн гектарға ұлғайды.

Егістік алқаптарының аудандарға таралуы және олардың динамикасы 24-кестеде келтірілген.

2000-2023 жылдар аралығындағы егістік алқабы мен кен орнының өзара байланысының салыстырмалы динамикасы 12-суретте келтірілген.

24-кесте

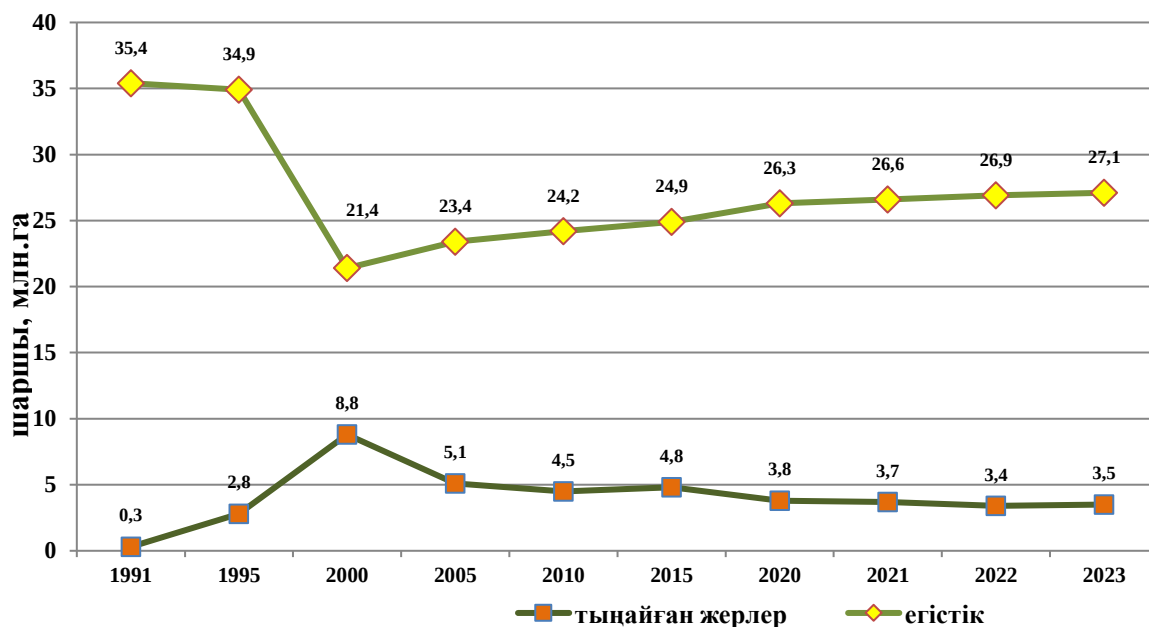
1991-2023 ж. ж. облыстар бойынша егістік алқаптарының динамикасы

мың га

Наименование областей	2000 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+, -)	
					2023-2000 жылға қарай.	2023 ж. 2022 жылға қарай
1	2	3	4	5	6	7
Абай	-	-	833.0	819.0	+819.0	-14.0
Ақмола	4531.9	6 125.4	6 151.8	6 194.5	+1 662.6	+42.7
Ақтөбе	662.8	708.9	749.5	716.3	+53.5	-33.2
Алматы	1100.5	1 040.1	491.7	501.1	-599.4	+9.4
Атырау	2.1	9.1	9.3	10.3	+8.2	+1.0
Ш. Қазақстан	860.9	1 502.3	678.7	672.3	-188.6	-6.4
Жамбыл	851.7	834.2	836.3	839.1	-12.6	+2.8
Жетісу	-	-	554.3	554.0	+554.0	-0.3
Б. Қазақстан	407.0	567.3	623.3	617.4	+210.4	-5.9
Қарағанды	1062.2	1 370.6	1 355.5	1 380.8	+318.6	+25.3
Қызылорда	124.0	192.2	187.0	191.2	+67.2	+4.2
Қостанай	5605.0	6 293.5	6 389.2	6 424.7	+819.7	+35.5
Маңғыстау	0.7	0.8	0.8	0.8	+0.1	-
Павлодар	1302.2	2 032.5	2 068.7	2 081.1	+778.9	+12.4
С. Қазақстан	4060.7	5 004.0	4 998.8	5 042.9	+982.2	+44.1
Түркістан	786.3	926.4	931.0	936.1	+149.8	+5.1
Ұлытау	-	-	60.3	56.1	+56.1	-4.2
Алматы қ.	2.0	3.0	2.9	2.7	+0.7	-0.2
Астана қ.	9.8	3.7	3.7	3.6	-6.2	-0.1
Шымкент қ.	-	46.5	45.6	45.2	+45.2	-0.4
Барлығы аумақ)	21369.8	26 660.5	26 971.4	27 089.2	+5 719.4	+117.8

Егістік алқаптары мен кен орындарының өзгеру динамикасы егістік алқаптары қысқарған кезде тыңайған жерлердің көлемі ұлғаятынын (1991-2000 жылдар кезеңі) және, керісінше, егістік алқаптары өскен сайын тыңайған алқаптардың азаюы (2000-2023 жылдар кезеңі) болғанын көрсетеді.

1991-2023 ж. ж. егістік жерлер мен кен орындарының динамикасы

Облыстар бойынша егістік алқаптарының динамикасын талдау егістік алқаптарының өсуі негізінен республиканың негізгі астық егетін облыстарында жалғасатынын көрсетеді. Есепті жылы Солтүстік Қазақстан-44,1 мың га, Ақмола – 42,7 мың га, Қостанай – 35,5 мың га, Қарағанды – 25,3 мың га, Павлодар – 12,4 мың га, Түркістан – 5,1 мың га, Жамбыл – 4,2 мың га облыстарындағы егістікке қосымша енгізілді. Алайда, 2023 жылы шаруашылық жүргізуші субъектілер кен орындарына қалдырып, оларды жайылымға және басқа да жер түрлеріне айналдырды, 64,7 мың. оның ішінде Ақтөбе облысында – 33,2 мың га, Абай – 14,0 мың га, Шығыс Қазақстан облысында-6,4 мың га, Батыс Қазақстан облысында – 5,9 мың га, Ұлытауда-4,2 мың га.

Көпжылдық екпелер

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша республикада 148,0 мың га көпжылдық екпелер, оның ішінде бақтар – 101,0 мың га, жүзімдіктер – 15,8 мың га және басқа да екпелер – 31,2 мың га. есепті жылы республика бойынша көпжылдық екпелердің ауданы 1,1 мың га ұлғайды (25-кесте).

Көпжылдық екпелер алаңының динамикасы**екпелердің түрлері бойынша 2000 - 2023 ж. ж. мың га**

Екпелердің түрлері	2000 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер(+,-).	
					2023 ж 2000 жылға қарағанда.	2023 ж 2022 жылға қарағанда
Бау-бақшалар	105.2	99.5	98,6	101.0	-4.2	+2.4
Жүзімдіктер	18.4	15.8	16,0	15.8	-2.6	-0.2
Басқа екпелер	12.2	32.7	32.3	31.2	+19.0	-1.1
Барлығы (аумақ)	135.8	148.0	146,9	148.0	+12.2	+1.1

Есепті жылы көпжылдық екпелер алаңдарындағы өзгерістер, алаңдарды нақтылау немесе алқаптарды трансформациялау нәтижесінде: Жетісуда - 1,1 мың гектарға, Алматыда - 0,3 мың гектарға, Қарағандыда-0,1 мың гектарға; Атырауда-0,2 мың гектарға, Ақмолада-0,1 мың гектарға және Шымкент қаласында-0,1-ге азайды мың га. облыстар бөлінісінде көпжылдық екпелер алаңының динамикасы 26-кестеде көрсетілген.

2000 - 2023 ж. ж. облыстар бойынша көпжылдық екпелер алаңының**динамикасы****мың. га**

Облыстардың атауы	2000 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+,-)	
				2023 ж 2000жылға қарағанда.	2023 ж 2022 жылға қарағанда.
Абай		2.8	2.8	+2.8	-
Ақмола	5.4	6.8	6.7	+1.3	-0.1
Ақтөбе	1.7	1.6	1.6	-0.1	-
Алматы	34.9	24.6	24.9	-10	+0.3
Атырау	0.7	0.8	0.7	-0.1	-0.2
Шығыс Қазақстан	5.8	3.0	3.0	-2.8	-
Жамбыл	9.2	7.1	7.1	-2.1	-
Жетісу		5.4	6.5	+6.5	+1.1
Батыс Қазақстан	2.8	2.7	2.7	-0.1	-
Қарағанды	5.5	2.0	2.1	-3.4	+0.1
Қызылорда	2.9	2.3	2.3	-0.6	-
Қостанай	11.4	11.1	11.1	-0.3	-
Маңғыстау	0.6	0.5	0.5	-0.1	-
Павлодар	3.1	3.1	3.1	-	-
Солтүстік Қазақстан	6.4	5.5	5.5	-0.9	-
Түркістан	39.6	37.7	37.7	-1.9	-
Ұлытау		0.3	0.3	-	-
Алматы қ.	1	0.5	0.5	-0.5	-
Астана қ.		6.1	6.1	+6.1	-
Шымкент қ.	4.8	23.0	22.9	+18.1	-0.1
Барлығы (аумақ)	135.8	146.9	148.0	+12.2	+1.1

Көпжылдық екпелердің негізгі алаңдары елді мекендердің жер санаттарында – 68.1 мың га, ауыл шаруашылығы мақсатындағы – 61,8 мың га және қордағы жерлер – 16,6 мың га (кесте. 27).

27-кесте

2023 жылғы 1 қарашаға көпжылдық екпелердің алаңдарын жер санаттары бойынша бөлу

Жер санаттары	Көп жылдық екпелер, барлығы		соның ішінде					
			бақшалар		жүзімдіктер		басқа екпелер	
	көлемі, мың га	көлемі, мың га	көлемі, мың га	үлестік салмағы, %	көлемі, мың га	үлестік салмағы, %	көлемі, мың га	үлестік салмағы, %
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	61.8	41.8	44.7	44.3	13.5	85.4	3.6	11.5
Елді мекендер жері	68.0	46.0	40.8	40.4	1.7	10.8	25.5	81.7
Өнеркәсіп, көлік және басқа ауыл шаруашылығына арналмаған жер	0.2	0.1	0.2	0.2			-	-
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	0.7	0.5	0.6	0.6			0.1	0.3
Орман қорының жері	0.5	0.3	0.5	0.5			-	-
Су қорының жері	0.2	0.1	0.2	0.2			-	-
Босалқы жер	16.6	11.2	14.0	13.9	0.6	3.8	2.0	6.4
Барлық жер	148.0	100.0	101.0	100.0	15.8	100.0	31.2	100.0

Республикада жүзімдіктерді, бақтарды қалпына келтіру бағдарламасын іске асыру жалғасып жатқанына қарамастан және мемлекет көпжылдық екпелердің жаңа алаңдарын қайта құру және отырғызу шығындарының бір бөлігін субсидиялайды, өңірлерде бау-бақша және жүзім шаруашылығы іс жүзінде дамымайды.

Тыңайған жер

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша кен орнының ауданы 3 492,6 мың га құрады. есепті жылы өңірлерде кен орнының алаңдарында түрлі өзгерістер болды. Кейбіреулерінде тыңайған жерлерді одан әрі игеру және олардың аудандарының қысқаруы жалғасты, ал басқаларында, керісінше, егістіктің бір бөлігін тыңайған жерге ауыстыру және оның аумағының ұлғаюы байқалды.

Кен орнының негізгі игерілуі Ақмола (18,4 мың га), Солтүстік Қазақстан (29,4 мың га), Павлодар (10,2 мың га), Алматы (7,9 мың га), Қарағанды (4,9 мың га) облыстарында болды.

Алайда, ағымдағы жылы кейбір облыстарда тәуелді жер көлемі ұлғайды, олардың едәуір бөлігі Ақтөбе облысында 32,8 мың гектарға, Абай 25,7 мың гектарға, Қостанай облысында 14,8 мың гектарға, Батыс Қазақстан облысында 6,6 мың гектарға, Шығыс Қазақстан облысында 4,3 мыңға 4,1 мың гектарға, Жетісуда 3,7 мың гектарға ұлғайды, Түркістан 0,5 мың га, Атырау 0,4 мың га облыстарға және Астана қ. 0,1 мың га. Жалпы республика бойынша кен орнының ауданы 20,7 мың га ұлғайды. Облыстар бойынша кен орны ауданының динамикасы 28-кестеде көрсетілген.

28-кесте

2000 – 2023 ж. ж. облыстар бойынша кен орындары алаңының динамикасы

мың. га

Облыстар атауы	2000ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+, -)	
					2023 ж. 2000ж. салыстырған.	2023 ж. 2022 ж. салыстырған
Абай	-	-	156.4	182.1	+182.1	+25.7
Ақмола	1 571.2	361.2	332.9	314.5	-1 256.7	-18.4
Ақтөбе	319.3	501.2	453.0	485.8	+166.5	+32.8
Алматы	337.1	145.8	71.1	63.2	-273.9	-7.9
Атырау	38.1	11.5	11.3	11.7	-26.4	+0.4
ШығысҚазақстан	1 572.5	230.9	66.2	70.5	-1 502.0	+4.3
Жамбыл	-	-	-	-	-	-
Жетісу	-	-	70.2	73.9	+73.9	+3.7
Батыс Қазақстан	1 185.2	1 013.2	964.3	970.9	-214.3	+6.6
Қарағанды	1 061.7	382.6	280.2	275.3	-786.4	-4.9
Қызылорда	124.9	59.4	75.9	74.4	-50.5	-1.5
Қостанай	76.4	223.0	177.4	192.4	+116.0	+15.0
Маңғыстау	0.2	0.3	0.3	0.3	+0.1	-
Павлодар	1 477.1	533.9	493.2	483.0	-994.1	-10.2
Солтүстік Қазақстан	758.1	94.0	108.8	79.4	-678.7	-29.4
Түркістан	237.6	120.2	118.7	119.2	-118.4	+0.5
Ұлытау	-	-	85.9	90.0	+90.0	+4.1
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	0.3	0.2	0.3	+0.3	+0.1
Шымкент қ.	-	4.2	5.7	5.7	+5.7	-
Барлығы (аумақ)	8 759.4	3 681.7	3 471.7	3 492.6	-5 266.8	20.9

Кен орны су қорынан басқа жерлердің барлық санаттарында бар. Алайда оның негізгі алаңдары ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санатында – 1 865,0 мың га (53,4 %) және қор – 1401,2 мың га (40,1 %).

Шабындық

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша республикадағы шабындықтар 5 105,9 мың га аумақты алып жатыр, оның ішінде жақсартылған – 41,0 мың га және жайылмалы суару – 706,0 мың га. 2023 жылға қатысты болған өзгерістер елеулі және басқа жерлерге игеру және олардың алаңдарын нақтылау есебінен болды (кесте. 29).

29-кесте

1991 - 2023 ж. ж. шабындық алаңының динамикасы

мың. га

Көрсеткіштер	1991ж.	2000 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+,-).	
					2023 ж. 1991 ж. қарағанда	2023ж. 2022 ж. қарағанда
Жалпы көлем (аумақ)	5 106.3	5 015.5	5 104.3	5 105.9	-0.4	+1.6
оның ішінде:						
жақсартылғаны	164.3	63.2	41.1	41.0	-123.3	-0.1
жайылмалы	821.4	797.9	711.3	706.0	-115.4	-5.3

Өзендер мен көлдердің суларын суару үшін едәуір пайдалану Қазақстанның көптеген жайылмалы жерлерінің су режимін өзгертті, олардың шөлейттенуіне ықпал етті. Сырдария мен Шу өзендерінің жайылмаларында қамыс батпақтары мен шабындықтардың көп бөлігі жоғалады. Жайық өзенінің аңғары күрт төмендеді. Оның орта және төменгі ағысында шабындықтар іс жүзінде жоғалып кетті. Ертіс өзенінің жайылмасында шабындықтардың жайылуы байқалады, олардың өнімділігі күрт төмендеді.

Жақсартылған шабындықтардың жалпы ауданының 1% - дан азы, бірақ оларда 15-20 жастағы көпжылдық шөптер басым.

Жер санаттары бөлінісінде шабындықтар мынадай құрамда болады: ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 2 363,5 мың га (46,3 %), қордағы жерлер – 1 907,6 мың га (37,4 %), орман қоры – 230,4 мың га (4,5%), елді мекендер жерлері- 225,8 мың га (4,4 %), басқа санаттағы жерлер – 378,4 мың га (7,4 %).

Шабындықтардың ауданын бөлу және олардың есепті жылдағы сипаттамасы облыстар бойынша 30-кестеде келтірілген.

Шабындықтардың негізгі алаңдары Батыс Қазақстан облысында - 1 236,9 мың га (24,2%), Абай - 598,1 мың га (11,7 %), Ақтөбе - 464,8 мың га (9,1 %), Шығыс Қазақстан – 460,8 (9,0 %) облыстарында орналасқан.

Шалғынды суару шабындықтарының жартысынан астамы Батыс Қазақстан облысында-207.3 мың га (29,4 %), Ақтөбе облысында – 101,1 мың га (14,3%), Павлодар облысында – 69,0 мың га (9,8 %) шоғырланған.

Жақсартылған шабындықтар негізінен Қостанай облысында – 14,5 мың га (35,4%), Солтүстік Қазақстан облысында-9,9 мың га (24,2 %), Ақмола облысында – 6,0 мың га (14,6%) орналасқан.

30-кесте

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша шабындықтар көлемі

мың. га

Облыстар атауы	Барлығы	оның ішінде	
		жақсартылғаны	жайылмалы
Абай	598.1	0.0	71.7
Ақмола	242.0	6.0	72.5
Ақтөбе	464.8	0.0	101.1
Алматы	169.0	0.5	0.0
Атырау	133.0	0.0	46.6
Шығыс Қазақстан	460.8	0.4	0.0
Жамбыл	251.9	4.8	15.0
Жетісу	288.8	3.6	0.0
Батыс Қазақстан	1 236.9	0.4	207.3
Қарағанды	279.5	0.8	40.6
Қызылорда	109.5	0.0	0.0
Қостанай	328.3	14.5	44.0
Маңғыстау	0.3	0.0	0.0
Павлодар	302.1	0.0	69.0
Солтүстік Қазақстан	33.2	9.9	0.4
Түркістан	94.6	0.1	0.0
Ұлытау	111.6	0.0	37.8
Алматы қ.	0.0	0.0	0.0
Астана қ.	1.3	0.0	0.0
Шымкент қ.	0.2	0.0	0.0
Барлығы (аумақ)	5 105.9	41.0	706.0

Жайылым

Қазақстан Республикасындағы жайылымдық жерлер алқаптардың басым түрі болып табылады және 183,2 млн га (ауыл шаруашылығы алқаптарының

құрамында 83,6%), оның ішінде жақсартылған жерлер – 5,7 млн га және суланған жерлер – 104,8 млн га құрайды.

Жер санаттары бойынша жайылымдар: ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде – 82,8 млн га, елді мекендерде – 21,6 млн га, өнеркәсіпте, көлікте, байланыста және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлерде – 0,9 млн га, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда – 3,6 млн га, орман қорында – 6,5 млн га, су қорында - 0,1 млн га, қор - 62,5 млн га. басқа мемлекеттердің жер пайдаланушылары пайдаланатын аумақтарда-5,2 млн га жайылымдық жерлер бар. Соңғы жылдары жайылымдық жерлердің көлемі азайып келеді. Есепті жылы олар 196,5 мың гектарға қысқарды. Бұл жайылымдардың бір бөлігі ауыл шаруашылығына арналмаған объектілердің құрылысына бөлінетіндігіне, ал бір бөлігі басқа жерлерге, соның ішінде егістік жерлерге игерілетіндігіне байланысты.

Жайылымдық жерлер алаңының динамикасы жер санаттары бойынша 31-кестеде келтірілген.

1991 - 2023 ж. ж. жер санаттары бойынша жайылым алаңының динамикасы

мың. га

Жер санаттары	1991ж.	2000 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+,-)	
					202 ж. 1991 ж. қарағанда.	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	155 235.7	61280.4	82 418.5	82 812.6	-72 423.1	+394.1
Елді мекендер жері	2 700.1	17535.7	21 176.5	21 561.2	+18 861.1	+384.7
Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл аруашылығына арналмаған өзге де жер	11 674.0	5315.7	741.4	883.2	-10 790.8	+141.8
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	266.9	539.2	3 398.4	3 655.0	+3 388.1	+256.6
Орман қорының жері	1 141.5	6869.7	6 497.4	6 488.1	+5 346.6	-9.3
Су қорының жері	48.3	73.8	111.4	111.4	+63.1	-
Босалқы жер	10 344.0	93484.3	63 884.3	62 519.9	+52 175.9	-1 364.4
Барлық жер	181 410.5	185098.8	178 227.9	178 031.4	-3 379.1	-196.5
с.і. басқа мемлекеттер аумағында пайдаланылатыны	73.7	0.2	0.2	0.2	-73.5	-
Басқа мемлекеттер пайдаланатын жер	789.3	1983.6	5 177.8	5 177.8	+4 388.5	-
Республика аумағы	182 126.1	187082.2	183 405.5	183 209.0	+1 082.9	-196.5

Өңірлік тұрғыда жайылымдардың едәуір алқаптары Ақтөбе - 25,3 млн га, Қарағанды – 18,5 млн га, Ұлытау – 16,7 млн га, Абай – 14,7 млн га, Маңғыстау - 12,6 млн га, Қостанай - 11,1 млн га және Батыс Қазақстан-11,1 млн га, Қызылорда – 10,1 млн га га облыстар (кесте 32).

Облыстар бойынша жайылым алаңы 2023 жылғы 1 қараша бойынша

мың. га

Облыстар атауы	Жайылым- дар көлемі, барлығы	соның ішінде		оның ішінде а/ш мақсатын- дағы жерде	соның ішінде	
		жақсар- тылғаны	сулан- дырылғаны		жақсар- тылғаны	суландыр- ылғаны
Абай	14 704.30	47.2	8 767.00	7 945.90	1.8	4 788.10
Ақмола	6 331.7	1 171.9	2 368.0	4 235.0	903.1	1 265.9
Ақтөбе	25 301.7	0.0	9 538.5	11 890.6	0.0	4 652.8
Алматы	5 477.9	37.8	3 450.7	3 872.4	23.0	2 420.9
Атырау	9 611.9	0.0	4 320.2	3 025.8	0.0	1 312.3
Шығыс Қазақстан	5 125.2	0.0	4 002.6	2 397.9	0.0	2 135.2
Жамбыл	8 137.2	168.2	5 750.5	3 613.6	114.2	2 973.3
Жетісу	8 100.4	36.9	6 105.1	3 754.2	6.5	3 455.4
Батыс Қазақстан	11 061.1	52.2	8 191.5	6 187.5	29.9	5 061.1
Қарағанды	18 494.1	955.7	11 235.0	9 778.5	854.7	5 467.1
Қызылорда	10 059.6	0.1	5 903.5	2 102.8	0.1	1 580.3
Қостанай	11 054.3	1 424.5	4 263.6	4 375.8	920.4	1 004.6
Маңғыстау	12 632.6	0.0	8 365.6	2 570.7	0.0	2 076.4
Павлодар	8 293.1	918.7	5 605.7	5 108.3	491.7	2 899.5
Солтүстік Қазақстан	3 229.6	588.7	1 559.5	1 954.0	379.5	702.4
Түркістан	8 854.1	87.2	6 916.9	3 291.1	68.9	2 307.1
Ұлытау	16 707.4	189.1	8 383.3	6 708.1	160.0	4 360.6
Алматы қ.	1.4	0.0	1.0	0.0	0.0	0.0
Астана қ.	7.6	1.3	0.0	0.4	0.2	0.0
Шымкент қ.	23.8	0.0	21.6	0.0	0.0	0.0
Барлығы (аумақ)	183 209.0	5 679.5	104 749.8	82 812.6	3 954.0	48 463.0

Ауыл шаруашылық емес алқаптар

Ауыл шаруашылығына жатпайтын жерлерге орман алқаптары мен ағаш-бұта екпелері, су астындағы және батпақты жерлер, ғимараттар, көшелер мен алаңдар және басқа да жерлер жатады.

Ауыл шаруашылығына жатпайтын жерлер 53,5 млн га немесе республиканың жер қорының 19,6% алып жатыр. Ауылшаруашылық емес жерлердің ең үлкен аудандары қордағы жерлерде-18,1 млн га, орман қорында-16,2 млн га. ауылшаруашылық емес жерлердің құрамы және оларды жер санаттары бойынша бөлу 33-кестеде келтірілген.

33-кесте

**2023 жылғы 1 қарашадағы ауыл шаруашылық емес алқаптарды
жер санаттары бойынша бөлу**

мың. га

Жер санаттары	А/ш емес алқапта р-дың барлығы	соның ішінде					
		орман аландары және ағаш- бұталы екпелер	батпақ	су алып жат- қаны	құры- лыс алып жат- қаны	жолдар, көшеле р, аландар алып жатқан ы	басқа ауыл шаруаш ылық емес алқапта р
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	2 818.8	223.3	122.7	187.5	20.2	231.8	2033.3
Елді мекендер жері	2 584.0	129.2	63.1	260.6	663.5	352.2	1115.4
Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер	1 528.8	60.7	4.1	70.5	147.3	336.3	909.9
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	4 368.5	2143.9	226.4	423.1	2.6	24.9	1547.6
Орман қорының жері	16 142.7	14035.1	30.4	50.1	6.5	56.8	1963.8
Су қорының жері	3 765.3	2.3	38.4	3584.9	1.4	2.3	136.0
Босалқы жер	18 075.2	931.2	678.0	3033.6	69.0	410.7	12 952.7
Барлық жер	49 283.3	17 525.7	1 163.1	7610.3	910.5	1 415.0	20 658.7
с.і. басқа мемлекеттер аумағында	0.2	-	-	-	0.1	-	0.1
пайдаланылатыны							
Земли, используемые другими государствами	4 163.3	1.9	-	-	0.4	3.3	4 157.7
Территория республики	53 446.3	17 527.6	1 163.1	7610.2	910.8	1 418.3	24 816.3

Орман аландары және ағаш-бұталы екпелер

Республика аумағында табиғи жағдайлардың алуан түрлілігіне байланысты ормандардың әртүрлі түрлері кездеседі. Олардың ең көп тарағандары:

қайыңды ормандар;
 қарағай тікенді және таспалы ормандар;
 таулы ормандар;
 жайылмалы және тоғайлы ормандар;
 сексеуіл ормандары.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша республикадағы орман алқаптары 16 311,4 мың га құрайды, оның ішінде орманмен жабылған-11 662,9 мың га, орманмен қамтылмаған-4 246,6 мың га, питомниктер мен жабылмаған орман дақылдары – 117,1 мың га. ағаш-бұта екпелері 1 216,2 мың га құрайды, оның ішінде қорғаныс – 194,6 мың га.

Есепті жылы орман алқаптарының 37,9 мың гектарға ұлғаюы байқалды, оның ішінде орманмен қамтылмаған алқаптардың Саны 78,5 мың гектарға азайды, орманмен жабылған алқаптардың Саны 281,1 мың гектарға азайды, питомниктер мен жабылмаған орман дақылдарының алқаптары 44,5 мың гектарға азайды. ағаш-бұта екпелерінің алқаптары 0,7 мың гектарға ұлғайды, оның ішінде қорғаныш алқаптары 0,5 мың гектарға (34-кесте). Қалыптасқан динамикаға Ақмола, Қостанай, Жетісу, Шығыс Қазақстан, Қызылорда және Солтүстік Қазақстан облыстары негізгі әсер етті.

34-кесте

**Орман алқаптарының динамикасы
 1991-2023 ж. ж. ағаш – бұта екпелері**

мың. га

Көрсеткіштер	1991ж.	2021 ж..	2022 ж..	2023 ж..	Өзгерістер (+,-)	
					2023 ж. 1991ж.. қарағанда	2023 ж. 2022 ж.. қарағанда
Орман алаңдары (аумағы)	12 791.50	15 714.60	16 273.50	16 311.40	+3 519.90	+37.90
оның ішінде:						
орман өскен жер	8 453.30	11 614.00	11 944.00	11 662.90	+3 209.60	-281.1
орман өспеген жер	4 008.00	3 957.20	4 168.10	4 246.60	+238.60	+78.50
питомниктер мен жинақталмаған ағаш екпелері	330.2	143	161.6	117.1	-213.10	-44.50
Ағаш-бұталы екпелер (аумағы)	1 498.80	1 216.70	1 215.50	1 216.20	-282.60	+0.70
оның ішінде қорғаныш екпелері	295.5	194.2	194.1	194.6	-130.90	+0.50

Республикада қорғаныш орман өсірудің үлкен тәжірибесі жинақталды. Алайда, қазіргі уақытта Қорғаныс орман белдеулері олардың мәртебесі туралы ереженің болмауына байланысты дағдарысқа ұшырады. Орман алқаптарының едәуір аумағы кесіліп, құрап қалды. Жаңа қорғаныш орман екпелерін отырғызу жұмыстары тоқтатылды. Орман алқаптары аумақтың экологиялық қорғалуының маңызды факторы болып табылады. сондықтан, жалпы Қазақстан аумағының төмен ормандылығын ескере отырып, республикадағы барлық ормандар негізінен су қорғау, қорғау, санитарлық-гигиеналық және сауықтыру функцияларын орындайтын І топтағы ормандарға жатқызылған. Соңғы жылдары жаңа орман екпелерін отырғызу жүргізіліп жатқан жалғыз өңір - республика астанасы-Астана қаласы. Оның айналасында санитарлық-қорғаныш Жасыл аймақ құрылады.

Өңірлік жоспарда негізгі орман алқаптарының 74% – ы 4 облыста: Қызылорда – 36,7 % (Сексеуіл), Жамбыл – 13,7 %, Алматы-12,5 %, Шығыс Қазақстан – 10,9%; 4 облыста ағаш-бұта екпелерінің жартысы: Абай – 17,4 %, Шығыс Қазақстан-13,6 % , Жетісу – 10,8%, Алматы-9,2% облыстары (кесте. 35).

**2023 жылғы 1 қарашадағы орман алаңдары мен ағаш-бұталы екпелерді
облыстар бойынша бөлу**

Облыстар атауы	Орман алаңдары, барлығы	оның ішінде			Ағаш- бұталы екпелер	оның ішінде қорғаныш тық екпелер
		орман өскен	орман өспеген	питомник- тер мен жинақтал- маған ағаш екпелері		
Абай	610.0	422.6	168.1	19.3	212.1	6.4
Ақмола	505.1	431.2	45.5	28.4	60.4	22.6
Ақтөбе	84.8	46.8	33.2	4.8	48.0	21.1
Алматы	2 043.4	1 392.4	646.6	4.4	111.7	12.2
Атырау	26.2	17.1	8.5	0.6	30.0	0.1
Шығыс Қазақстан	1 783.3	1 541.1	234.5	7.7	165.1	1.4
Жамбыл	2 242.2	1 930.3	310.3	1.6	29.5	9.3
Жетісу	644.0	443.7	199.3	1.0	131.0	22.8
Батыс Қазақстан	160.1	89.7	66.1	4.3	25.7	18.2
Қарағанды	149.6	123.3	25.2	1.1	75.8	15.4
Қызылорда	5 993.4	3 527.6	2 171.0	10.0	87.2	1.5
Қостанай	334.2	235.6	91.8	6.8	44.6	18.1
Маңғыстау	143.8	125.4	18.4	0.0	18.2	0.1
Павлодар	370.5	271.1	79.9	19.5	42.3	12.6
Солтүстік Қазақстан	604.0	514.0	86.2	3.8	81.6	13.7
Түркістан	589.9	526.5	59.7	3.7	12.5	8.8
Ұлытау	15.6	13.3	2.2	0.1	37.7	7.5
Алматы қ.	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Астана қ.	10.9	10.9	0.0	0.0	0.3	0.3
Шымкент қ.	0.4	0.3	0.1	0.0	2.5	2.5
Барлығы (аумақ)	16 311.4	11 662.9	4 246.6	117.1	1 216.2	194.6

Су астындағы жерлерді республика аумағының 7,6 млн га немесе 2,8%, оның ішінде көлдер – 5,9 млн га (2,2 %), жасанды су айдындары – 803,1 мың га (0,3 %), өзендер мен бұлақтар – 922,2 мың га (0,3%) алып жатыр.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасы (БҰҰДБ) шеңберінде дайындалған "Қазақстанның жаңа мыңжылдықтағы су ресурстары" шолуының деректеріне сәйкес, Қазақстанда 39 мыңға жуық өзендер мен уақытша су ағындары бар, олардың 7 мыңнан астамының ұзындығы 10 км-ден асады. көлдер өте көп, олардың саны су бетінің жалпы ауданы 48 мыңнан асады 45 мың км². Негізгі су

қоймалары (көктемгі ағынды ұстауға есептелген тоғандар мен шағын су қоймаларын есептемегенде) сыйымдылығы 95,5 км3 астам 200 бірліктен асады.

Есепті кезеңде жасанды су айдындарының жер көлемі 0,9 мың гектарға ұлғайды, ал өзендер мен бұлақтардың астында 1,4 мың гектарға, көлдерде 0,3 мың гектарға азайды. 36).

36-кесте

1991-2023 жылдардағы су алып жатқан жер көлемінің динамикасы
мың. га

Көрсеткіштер	1991 ж.	2001 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер(+, -)	
					2023ж. 1991 ж. қарағанда	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Барлық жер	7 845.8	7 716.2	7 611.0	7 610.2	-235.6	-0.8
соның ішінде:						
өзендер мен бұлақтар	731.1	836.7	923.7	922.2	+191.1	-1.4
көлдер	6 328.7	6 062.9	5 885.2	5 884.9	-443.8	-0.3
жасанды су айдындары	786.0	816.6	802.2	803.1	+17.1	+0.9

Су астында алып жатқан жердің негізгі алаңдары Қызылорда – 2,4 млн га (31.1 %), Арал теңізінің акваториясын қоса алғанда, Алматы – 0,7 млн га (9,5%), Балқаш және Алакөл көлдерін ескере отырып, Шығыс Қазақстан-0,5 млн га немесе 7,3 % (Бұқтырма су қоймасы) облыстарында (кесте. 37).

Көлдердің жалпы аумағынан тұщы сулар небәрі 449,2 мың га (7,6%) құрайды. Басқа көлдердің сулары тұзды, минералдану дәрежесі әртүрлі.

**2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша
су алып жатқан жер көлемі**

мың. га

Облыстар атауы	Су алып жатқан жер, барлығы	онын ішінде			
		өзендер, бұлақтар алып жатқаны	көлдер алып жатқаны	оның ішінде тұщы сулы көлдер	жасанды су айдындары
Абай	306.3	50.3	177.4	0.8	78.6
Ақмола	382.0	43.3	306.9	76.4	31.8
Ақтөбе	273.8	95.8	160.7	20.5	17.3
Алматы	720.9	118.5	440.8	-	161.6
Атырау	95.3	77.6	15.7	1.5	2.0
Шығыс Қазақстан	551.8	126.2	189.8	59.8	235.8
Жамбыл	352.0	18.5	316.9	9.2	16.6
Жетісу	651.0	46.8	603.6	17.2	0.6
Батыс Қазақстан	147.1	99.7	30.1	1.2	17.3
Қарағанды	486.2	63.9	395.1	13.9	27.2
Қызылорда	2 365.9	23.0	2 341.9	12.1	1.0
Қостанай	398.3	34.0	304.2	81.7	60.1
Маңғыстау	3.9	-	-	-	-
Павлодар	297.7	30.9	248.2	58.4	18.6
Солтүстік Қазақстан	364.2	14.1	333.2	96.5	16.9
Түркістан	157.5	49.3	5.5	-	102.7
Ұлытау	46.8	25.7	10.5	-	10.6
Алматы қ.	0.6	0.3	0.3	-	-
Астана қ.	7.5	3.4	4.1	-	-
Шымкент қ.	1.4	0.9	0.0	-	0.5
Барлығы (аумақ)	7 610.2	922.2	5 884.9	449.2	803.1

Қазақстан Республикасының Жер және Су кодекстеріне сәйкес су объектілерінің жағалаулары бойынша су қорғау аймақтары мен оларды пайдаланудың ерекше шарттары бар белдеулер үшін жер учаскелері бөлінуге тиіс. Алайда, осы уақытқа дейін көптеген су көздері бойынша олар жергілікті жерде белгіленбеген және су және жер заңнамасын бұза отырып, су қорғау аймақтары мен белдеулеріне арналған жерлерді пайдалану жағдайлары орын алған. Су қорғау аймақтары мен белдеулерін белгілей отырып, барлық су көздеріне түгендеу жүргізудің шұғыл қажеттілігі туындады.

Басқа алқаптар. Арналар астында орналасқан жерлерді бөлуді талдау, өткен жылға қатысты есепті кезеңде коллекторлармен, батпақтармен, алаңдармен, жолдармен, көшелермен, гүлзарлармен, бұзылған және басқа да

жерлермен олардың алаңдарында ұлғаю және кему жағына қарай өзгерістер анықталды. Ғимараттар астында 13,6 мың гектарға, бұзылған жерлер 4,6 мың гектарға, алаңдар, жолдар, көшелер астында 2,5 мың гектарға, саябақтар, скверлер астында 2,6 мың гектарға, ал батпақтар астында 0,7 мың гектарға, басқа жерлер астында 5,3 мың гектарға төмендеу болды. облыстар бөлінісінде жер баланстарын жасау (кесте. 38).

38-кесте

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша басқа алқаптар көлемі

мың. га

Облыстар атауы	Канал-дар, коллек-торлар алып жатқаны	Батпақ-тар алып жатқан жер	Алаңдар, жолдар, көшелер алып жатқаны	Сая-бақтар, скверлер алып жатқаны	Құры-лыс алып жат-қаны	Бүлінген жерлер	Басқа жерлер
Абай	1.7	71.9	108.5	1.8	22.4	7.2	899.5
Ақмола	2.9	69.2	137.1	1.6	114.3	21.2	230.0
Ақтөбе	0.6	19.2	94.3	0.2	31.6	13.5	2 526.7
Алматы	12.7	106.5	40.0	1.6	55.3	4.1	1 176.7
Атырау	28.3	407.6	38.1	0.0	70.0	2.0	1 398.1
Шығыс Қазақстан	1.4	16.0	39.8	1.0	43.7	5.6	846.4
Жамбыл	11.4	29.9	138.1	0.3	39.5	6.2	2 341.9
Жетісу	9.1	77.5	59.7	1.6	42.8	2.7	1 203.0
Батыс Қазақстан	8.1	34.6	84.8	0.4	20.6	4.4	757.9
Қарағанды	3.9	18.9	110.2	3.3	57.3	33.3	2 534.3
Қызылорда	38.5	10.8	56.6	0.1	18.1	6.2	3 588.1
Қостанай	1.0	163.8	128.1	1.8	107.4	41.8	368.2
Маңғыстау	-	-	46.0	-	13.1	70.5	3 634.2
Павлодар	7.2	43.2	123.1	0.1	53.4	12.1	348.7
Солтүстік Қазақстан	0.4	89.8	83.3	2.6	78.2	4.0	100.5
Түркістан	18.8	1.7	59.3	1.5	89.1	2.2	635.2
Ұлытау	-	2.2	40.4	0.8	7.6	13.3	1 763.8
Алматы қ.	-	0.0	8.0	0.3	23.2	-	9.2
Астана қ.	-	0.3	8.9	3.1	9.0	0.2	26.2
Шымкент қ.	0.1	-	14.0	0.1	14.2	0.3	2.3
Барлығы (аумақ)	146.1	1 163.1	1 418.3	22.2	910.8	250.8	24 390.9

1.4. Суармалы жерлер және оларды пайдалану

Қазақстан аумағы ылғалдың жеткіліксіз аймағына жатады, ал тау бөктері мен таулы аймақтарды қоспағанда, орталық және оңтүстік аудандар құрғақ аймаққа жатады. Осыған байланысты, ауылшаруашылық мелиорациясының негізгі көлемін

суармалы жерлер алады, бұл оларды дұрыс пайдаланған кезде, табиғи жағдайларға қарамастан, дақылдардан тұрақты өнім алуға мүмкіндік береді.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша республикада 2,3 млн га суармалы жер бар, оның ішінде 1,9 млн га (82,3 %) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында, 206,3 мың га (8,8 %) – елді мекендердің жерлерінде, 186,4 мың га (8,0 %) - босалқы жерлерде.

Санаттар бойынша суармалы жерлер ауданының динамикасы 39 кестеде келтірілген.

39-кесте

1991-2023 жылдардағы санаттар бойынша суармалы жер көлемінің динамикасы

мың. га						
Жер санаттары	1991 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+, -)	
					2023 ж. 1991 ж. қарағанда	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	2308.4	1 826.0	1 890.4	1 920.8	-387.6	+30.4
Елді мекендер жері	53.9	205.1	205.1	206.3	+152.4	+1.2
Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл аруашылығына арналмаған өзге де жер	7.2	2.6	2.6	2.5	-4.7	-0.1
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	0.2	0.6	0.6	0.8	+0.6	+0.2
Орман қорының жері	8.4	7.7	15.5	16.3	+7.9	+0.8
Су қорының жері	1.0	0.6	0.7	0.3	-0.7	-0.4
Босалқы жер	0.4	229.3	187.8	186.8	+186.4	-1.0
Барлық жер	2379.5	2271.9	2 302.7	2 333.8	-45.7	+31.1

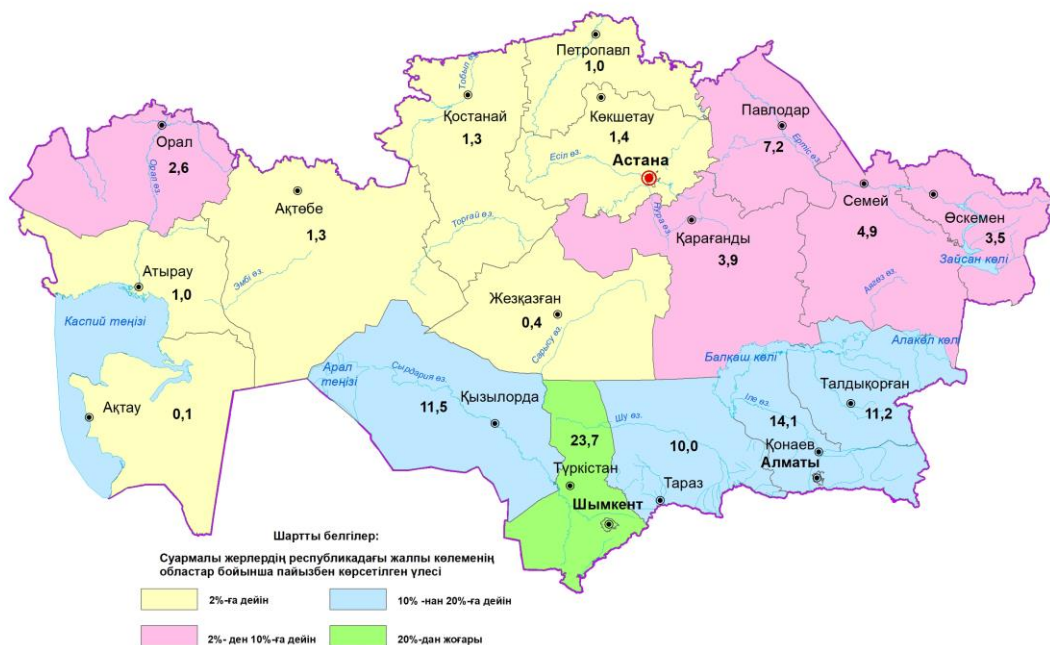
Есепті жылы ауыл шаруашылығы мақсатындағы суармалы жерлердің ауданы мелиорациялық шараларды жүзеге асыру және суармалы жерлерге суармалы жерлерге ауыстыру есебінен 30,4 мың гектарға, орман қоры жерлері – 0,8 гектарға, елді мекендер жерлері 1,2 мың гектарға ұлғайды.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы және елді мекендердің суармалы жерлері негізінен республиканың оңтүстік және оңтүстік-шығыс облыстарында: Түркістан, Алматы, Қызылорда, Жетісу, Жамбыл, Павлодар облыстарында есептеледі.

Республикадағы жалпы ауданынан облыстар бойынша суармалы жерлердің үлесі 13 суретте көрсетілген.

13-сурет

Суармалы жерлерді облыстар бойынша бөлу, %

Суармалы жерлерді санаттар бойынша облыстар бөлінісінде бөлу 40-кестеде келтірілген.

2023 жылғы 1 қарашадағы суармалы жерлерді облыстарға қатысты санаттар бойынша бөлу

мың. га

Облыстар атауы	Жер санаттары							Барлық жер
	ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	елді мекендер жері	өнеркәсіп, көлік, байланыс және басқа а/ш арналмаған жер	ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері	орман қорының жері	су қорының жері	босалқы жер	
Абай	88.2	8.9	0.0	0.0	0.0	0.0	16.1	113.2
Ақмола	23.4	0.8	0.0	0.1	2.1	0.0	6.2	32.6
Ақтөбе	15.5	3.4	0.0	0.0	0.4	0.0	11.3	30.6
Алматы	277.2	28.6	0.0	0.1	1.3	0.0	21.4	328.6
Атырау	15.2	3.2	0.0	0.0	0.9	0.0	3.9	23.2
Шығыс Қазақстан	66.2	4.7	0.0	0.0	0.0	0.0	10.9	81.8
Жамбыл	188.5	26.0	1.3	0.0	0.5	0.0	16.1	232.4
Жетісу	225.2	18.1	0.0	0.0	0.0	0.0	17.3	260.6
Батыс Қазақстан	48.0	1.2	0.0	0.0	0.0	0.0	10.4	59.6
Қарағанды	71.1	1.7	0.0	0.1	0.0	0.0	19.0	91.9
Қызылорда	228.4	12.6	0.5	0.0	10.0	0.2	16.3	268.0
Қостанай	15.7	7.7	0.0	0.0	0.1	0.0	6.3	29.8
Маңғыстау	0.7	0.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.3	1.9
Павлодар	143.1	8.7	0.0	0.0	0.1	0.0	15.0	166.9
Солтүстік Қазақстан	20.6	0.4	0.0	0.0	0.1	0.0	1.9	23.0
Түркістан	487.7	50.4	0.7	0.5	0.8	0.1	12.1	552.3
Ұлытау	6.1	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.3	9.5
Алматы қ.	0.0	2.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.3
Астана қ.	0.0	0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.3
Шымкент қ.	0.0	25.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	25.3
Барлығы (аумақ)	1 920.8	206.3	2.5	0.8	16.3	0.3	186.8	2 333.8

Әкімшілік облыстардың шекараларында орналасқан суармалы жерлердің ауданы мөлшері жағынан айтарлықтай ерекшеленеді. Олардың ең ірілері Түркістан-552,3 мың га, Алматы-328,6 мың га, Қызылорда-268,0 мың га, Жетісу-260,6 мың га, Жамбыл - 232,4 мың га, Павлодар - 166,9 мың га және Абай – 113,2 мың облыстарында шоғырланған.

Есепті жылға облыстар бөлінісінде суармалы жерлерді алқаптар бойынша бөлу 41-кестеде келтірілген

41-кесте

**2023 жылғы 1 қарашадағы суармалы жерлерді облыстарға қатысты
алқаптар бойынша бөлу** мың. га

Облыстар атауы	Барлық жер	Сонын ішінде					
		егістік	тыңай- ған жер	көп жыл- дық екпе- лер	шабын- дық	жайы- лым	барлық ауыл шаруашылығ ы алқаптары, бау- бақшамен бірге
Абай	113.2	74.7	36.5	0.9	0.1	0.6	112.8
Ақмола	32.6	18.0	4.1	0.7	0.0	9.8	32.6
Ақтөбе	30.6	12.9	10.0	1.5	0.9	5.3	30.6
Алматы	328.6	270.5	11.3	18.3	1.8	20.1	322.0
Атырау	23.2	9.4	11.4	1.0	0.0	1.3	23.1
Шығыс Қазақстан	81.8	62.8	15.1	0.3	0.8	2.8	81.8
Жамбыл	232.4	207.1	0.0	5.7	0.5	3.7	217.0
Жетісу	260.6	215.7	21.8	6.3	6.3	7.1	257.2
Батыс Қазақстан	59.6	28.4	20.5	0.6	0.7	9.4	59.6
Қарағанды	91.9	68.8	16.8	0.2	0.1	5.3	91.2
Қызылорда	268.0	191.2	74.4	2.3	0.0	0.1	268.0
Қостанай	29.8	9.6	2.2	7.2	1.7	9.0	29.7
Маңғыстау	1.9	0.8	0.3	0.5	0.3	0.0	1.9
Павлодар	166.9	146.1	15.7	1.8	0.0	1.6	165.2
Солтүсік Қазақстан	23.0	17.5	0.7	0.0	0.7	4.1	23.0
Түркістан	552.3	459.8	50.4	36.0	2.2	3.9	552.3
Ұлытау	9.5	1.2	3.4	0.2	0.1	4.2	9.1
Алматы қ.	2.3	1.6	0.0	0.7	0.0	0.0	2.3
Астана қ.	0.3	0.1	0.0	0.2	0.0	0.0	0.3
Шымкент қ.	25.3	19.5	0.3	5.5	0.0	0.0	25.3
Барлығы (аумақ)	2 333.8	1 815.7	294.9	89.9	16.2	88.3	2 305.0

Суару желісі бар егістік жерлердің (егістік және тыңайған жерлер) ең көп алқаптары Түркістан – 510,2 мың га, Алматы – 281,8 мың га, Қызылорда – 265,6 мың га, Жетісу – 237,5 мың га, Жамбыл – 207,1 мың га және Павлодар облыстарында – 161,8 мың га.

1991-2023 жылдардағы суармалы жерлер алаңдарының серпінін қарастыра отырып (42-кесте), Жаңа Абай, Жетісу және Ұлытау облыстарының құрылуына байланысты Алматы, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай облыстарында суармалы жерлер алаңдарының барынша қысқару үрдісі байқалады. Сонымен қатар Павлодар, Қызылорда, Солтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстан, Жамбыл және Түркістан облыстарында суармалы жерлердің өсуі байқалады.

42-кесте

1991-2023 жылдардағы суармалы жерлер көлемінің облыстар бойынша динамикасы

Облыстар атауы	1991 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	мың. га	
					Өзгерістер(+,-)	
					2023ж 1991 жылмен қарағанда	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Абай	128.6		112.3	113.2	-15.4	0.9
Ақмола	45.6	31.6	31.9	32.6	-13.0	0.7
Ақтөбе	43.9	30.3	30.3	30.6	-13.3	0.3
Алматы	349.6	584.3	327.2	328.6	-21.0	1.4
Атырау	44.3	21.8	21.8	23.2	-21.1	1.4
Шығыс Қазақстан	94.9	195.9	84.6	81.8	-13.1	-2.8
Жамбыл	249.3	230.9	232.2	232.4	-16.9	0.2
Жетісу	311.4		258.4	260.6	-50.8	2.2
Батыс Қазақстан	66.7	55.8	58.6	59.5	-7.1	1.0
Қарағанды	81.1	93.1	89.7	91.9	-10.8	2.2
Қызылорда	286.0	252.0	265.3	268.0	-18.0	2.7
Қостанай	40.4	32.3	29.6	29.8	-10.6	0.2
Маңғыстау	1.7	2.3	2.3	1.9	+0.2	-0.4
Павлодар	81.6	126.8	150.2	166.9	+85.3	16.7
Солтүсік Қазақстан	35.4	17.0	19.1	23.0	-12.4	3.9
Түркістан	495.8	548.5	551.1	552.3	+56.5	1.2
Ұлытау	15.5		9.7	9.5	-6.0	-0.2
Алматы қ.	7.7	2.9	2.9	2.3	-5.4	-0.6
Астана қ.	-	0.3	0.3	0.3	0.3	0.0
Шымкент қ.	-	25.3	25.2	25.3	25.3	0.1
Барлығы (аумақ)	2379.5	2 251.1	2 302.7	2 333.7	-45.7	31.1

Ағымдағы жылы суармалы жерлердің жалпы ұлғаюы Павлодар жерін игеру есебінен 31,1 мың гектарға 16,7 мың гектарға, Солтүстік Қазақстан - 3,9 мың гектарға, Қызылорда - 2,7 мың гектарға, Қарағанды – 2,2 мың гектарға, Жетісу – 2,2 мың гектарға, Алматы – 1,4 мың гектарға, Атырау – 1,4 Түркістан – 1,2 мың га, Батыс Қазақстан - 1,0 мың га, Абай – 0,9 мың га, Ақмола – 0,7 мың га, Ақтөбе – 0,3 мың га, Жамбыл – 0,2 мың га, Қостанай – 0,2 мың га облыстарға және 0,1 мың га Шымкент қаласы.

Жер түрлері бойынша суармалы егістік алқабы 35,3 мың гектарға, көпжылдық екпелер - 0,7 мың гектарға, жайылымдар - 0,1 мың гектарға ұлғайды, ал тыңайған жерлер 3,8 мың гектарға және шабындықтар-0,1 мың гектарға азайды.

Егістіктер бойынша суармалы жерлер ауданының динамикасы 43-кестеде келтірілген.

43-кесте.

1991-2023 жылдардағы суармалы жерлер көлемінің облыстар бойынша динамикасы

Облыстар атауы	1991 ж	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгерістер (+,-)	
					2023 ж. 1991 ж. қарағанда	2023 ж. 2022 ж. қарағанда
Егістік	1969.7	1 736.2	1 780.4	1 815.7	-154.0	+35.3
Көп жылдық екпелер	112.7	91.7	89.2	89.9	-22.8	+0.7
Тыңайған жер	52.2	306.3	298.7	294.9	+242.7	-3.8
Шабындық	22.9	17.7	16.3	16.2	-6.7	-0.1
Жайылым	123.5	90.5	88.2	88.3	-35.2	+0.1
Ауыл шаруашылығы жерінің барлығы	2281.0	2 242.4	2 272.8	2 305.0	+24.0	+32.2
Басқа алқаптар	98.5	29.5	29.9	28.8	-69.7	-1.1
Суармалы жердің барлығы	2379.5	2 271.9	2 302.7	2 333.8	-45.7	+31.1

Суармалы егіншіліктегі маңызды мәселе-суару каналдарында суды есепке алу құралдары мен реттеуші тарату құрылыстарының болмауы. Нәтижесінде магистральдық каналға қатысты суармалы учаскелердің орналасуына байланысты

суармалы суды біркелкі пайдаланбау пайда болады. Егістіктері магистральдық каналға жақын орналасқан фермерлер суды артық алады, ал жер учаскелері жойылған кезде суару суымен проблемалар туындайды. Сонымен қатар, суды пайдаланғаны үшін төлем көптеген жағдайларда суаруға пайдаланылған су көлемінен емес, суармалы жерлердің 1 гектарына тариф бойынша алынады.

Мұның бәрі суды үнемді пайдаланбауға және оны тиімсіз төгуге әкеледі, ал сенімді коллекторлық-дренаждық желі болмаған кезде жер асты сулары көтеріліп, топырақтың тұздануы мен батпақтануына әкеледі. Берілген судың 30-60% - ы жер асты суларын толтыру арқылы біржола жоғалады. Аталған себептер су ресурстарын ұтымды пайдалануға ықпал етпейді және суармалы жерлерді тиімді пайдалануға әсер етеді.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің сұрау салуы бойынша су ресурстары комитеті және жергілікті атқарушы органдар дайындаған "суармалы жерлерді пайдалану және мелиорациялық жай-күйі, коллекторлық-дренаждық желінің техникалық жай-күйі, суармалы жерлерді жақсарту жөніндегі 2022-2023 ж. ж. өткізілетін іс-шаралар туралы" ақпаратқа сәйкес суармалы жерлердің жалпы алаңынан 2 333,8 мың. га 2023 жылы 861,3 мың га немесе 36,9% пайдаланылмаған (кесте. 44). Суармалы жерлерді толық пайдаланбаудың негізгі себебі жердің мелиоративтік жай-күйінің нашарлауымен қатар жүретін суару және дренаждық жүйелердің айтарлықтай тозуы және істен шығуы болып табылады. Себебі көптеген шаруа, фермер және басқа да шаруашылықтар арасында бөлінген суару массивтерінде көптеген шаруааралық, шаруашылықішілік суару және дренаждық жүйелер ұйымдасқан күтімсіз және күтімсіз қалды. Бұл сондай-ақ суармалы жерлердің мелиоративтік жай-күйінің және жер құрамының құрылымының нашарлауының негізгі себептерінің бірі болып табылады.

Пайдаланылмайтын суармалы жерлердің негізгі алаңдары қазіргі уақытта Алматы (132,9 мың га) 15,4 %, Жетісу (111,3 мың га) 12,9 %, Павлодар (89,5 мың га) 10,4 %, Абай (85,6 мың га) 9,9 %, Қызылорда (74,4 мың га) 8,6 %, Жамбыл (70,4 мың га) 8,2 %, Қарағанды (61,6 мың га) 7,2%, Шығыс Қазақстан (55,3 мың га) 6,4

%, Түркістан (53,9 мың га) 6,3%, Батыс Қазақстан (53,7 мың га) 6,2 %, Қостанай (19,3 мың га) 2,2 %, Солтүстік Қазақстан (18,3 мың га) га) 2.41%, Атырау (13,0 мың га) 1,5% және Ақмола (9,0 мың га) 1,0% облыстары.

44-кестеде келтірілген деректерді талдай отырып, суармалы жерлер Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Абай, Қарағанды, Шығыс Қазақстан және Қостанай облыстарында толығымен (65-90 %) пайдаланылмайды деп айтуға болады.

Ауыл шаруашылығының тиімділігі жерді мелиорациялау бойынша жүргізіліп жатқан іс-шараларға тікелей байланысты. Осыған байланысты суармалы жерлердің сапалы жай-күйін сақтау жөніндегі мемлекеттік саясат кешенді түрде және басқа да ауыл шаруашылығы іс-шараларымен тығыз өзара іс-қимыл жасай отырып әзірленуге және жүргізілуге тиіс.

44 кесте

2023 жылдағы бар суармалы жерлер және оларды пайдалану

мың. га

Облыстар атауы	Бар суармалы жерлер	Пайдаланыл ған суармалы жерлер	Пайдаланыл- маған суармалы жерлер	оның ішінде себептер бойынша			
				тұздану, су басу, батпақтану	сумен қамтамасыз ету	суару және дренаж желісінің ақаулары	басқа себептер
Абай	113.2	27.6	85.6	-	11.1	26.1	48.4
Ақмола	32.6	23.6	9.0	-	-	9.0	0.0
Ақтөбе	30.6	26.7	3.9	-	-	-	3.9
Алматы	328.6	195.7	132.9	-	2.1	45.8	85.0
Атырау	23.2	10.2	13.0	-	2.0	-	11.0
Шығыс Қазақстан	81.8	26.5	55.3	1.2	27.0	18.6	8.5
Жамбыл	232.4	162.0	70.4	-	70.4	-	0.0
Жетісу	260.6	149.3	111.3	-	10.0	2.5	98.8
Батыс Қазақстан	59.6	5.9	53.7	-	6.2	-	47.5
Қарағанды	91.9	30.3	61.6	-	-	45.8	15.8
Қызылорда	268.0	193.6	74.4	4.5	28.6	1.0	40.3
Қостанай	29.8	10.5	19.3	-	19.0	-	0.3
Маңғыстау	1.9	1.0	0.9	-	0.4	-	0.5
Павлодар	166.9	77.4	89.5	4.8	2.1	21.0	61.6
Солтүсік Қазақстан	23.0	4.7	18.3	-	18.3	-	0.0
Түркістан	552.3	498.4	53.9	8.9	19.6	-	25.4
Ұлытау	9.5	6.2	3.3	-	1.0	-	2.3
Алматы қ.	2.3	-	2.3	-	-	-	2.3
Астана қ.	0.3	-	0.3	-	-	-	0.3
Шымкент қ.	25.3	22.9	2.4	-	-	-	2.4
Барлығы (аумақ)	2 333.8	1 472.5	861.3	19.4	217.8	169.8	454.3

Ескерту: деректерді жергілікті атқарушы органдар ұсынған;

Жайылма суару

Жерді есепке алу деректері бойынша республикадағы Лиманды суару алаңы соңғы 30 жыл ішінде елеулі өзгерістерге ұшыраған жоқ және 1989 жылы 899 мың гектардан 2023 жылы 858,9 мың гектарға дейін ауытқиды.

Өзен сағасы Жайық, Ертіс, Сарысу, Нұра, Торғай, есіл және Талас өзендерінің бассейндерінде орналасқан.

Есепті жылға облыстар бөлінісінде Лиманды суару жерлерін бөлу 45-кестеде келтірілген.

45-кесте

2023 жылғы 1 қарашаға облыстар бөлінісінде жайылмалы суару жерлерін алқаптар бойынша бөлу

мың. Га

Облыстар атауы	Жалпы көлемі	Соның ішінде				
		егістік	кен орындары	шабындықтар	егістік	ауыл шаруашылығы алқаптарының жиыны
Абай	80.6	-	-	71.7	8.9	80.6
Ақмола	84.0	0.3	-	72.5	11.2	84.0
Ақтөбе	103.2	-	-	101.1	2.1	103.2
Алматы	-	-	-	-	-	-
Атырау	55.7	-	-	46.6	9.1	55.7
Шығыс Қазақстан	-	-	-	-	-	-
Жамбыл	17.8	-	-	15.0	2.8	17.8
Жетісу	-	-	-	-	-	-
Батыс Қазақстан	256.0	-	1.1	207.3	47.6	256.0
Қарағанды	45.8	1.0	1.7	40.6	2.5	45.8
Қызылорда	-	-	-	-	-	-
Қостанай	104.3	-	-	44.0	60.3	104.3
Маңғыстау	-	-	-	-	-	-
Павлодар	73.3	-	-	69.0	4.3	73.3
Солтүстік Қазақстан	0.4	-	-	0.4	-	0.4
Түркістан	-	-	-	-	-	-
Ұлытау	37.8	-	-	37.8	-	37.8
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	-	-	-	-	-	-
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-
Барлығы (аумақ)	858.9	1.3	2.8	706.0	148.8	858.9

Лиманды суару негізінен Қазақстанның батысы мен солтүстігінде, Жайық, Торғай, Тобыл және басқа да өзендердің көктемгі ағынының базасында дамыды.

Соңғы жылдары Лиманды суару жерлерінің өнімділігі өте төмен және бұл, ең алдымен, олардың бұзылуына байланысты Лиманды суарудың инженерлік және жартылай инженерлік жүйелерін су басудың мүмкін етігімен түсіндіріледі. Қолданыстағы жүйелерде тек қарабайыр бөгеттер бар-суды реттейтін және

төгетін құрылыстары жоқ бөгеттер, нәтижесінде су тасқыны кезінде олардың жиі үзілістері пайда болады. Эстуарийлерді пайдалану ерте көктемгі кезеңдегі жерлерді бір реттік су басуға дейін азаяды, бұл өзендер тасқынының өту мерзімдерімен сәйкес келеді, осылайша олардың су басу ұзақтығы осы режимге бағынады.

Жайылмалы суармалы жерлер негізінен 706,0 мың га (82,2 %) шабындық жерлер және 148,8 мың га жайылымдар (17,3%) ретінде пайдаланылады, егістік жерлер 1,3 мың га, кен орындары – 2,8 мың га.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің тапсырмасына сәйкес экономиканың түрлі салалары, "Қазгипроводхоз" ӨК су ресурстарын ұтымды пайдалану мәселелерін шешу үшін мемлекеттік тапсырыс шеңберінде барлық республикаішілік Су шаруашылығы бассейндерінің: Арал - Сырдария, Балқаш-Алакөл, Ертіс өз, Есіл өзендерінің су ресурстарын кешенді пайдалану және қорғау схемаларын (бұдан әрі-схемалар) әзірледі, Орал, Тобыл, Торғай, Нұра, Сарысу және Р. Шу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Су ресурстарын кешенді пайдалану мен қорғаудың бас схемасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 8 сәуірдегі № 200 қаулысымен бекітілген).

Бұл схемалардың негізгі міндеті 2030 жылға дейінгі кезеңге суармалы жерлердің жай-күйін қалпына келтіру және жақсарту жөніндегі іс-шараларды әзірлеу болып табылады. Суармалы жерлердің мелиоративтік сипаттамасына және әрбір өзен бассейнінің ирригациялық желісінің техникалық жай-күйіне байланысты схемаларда суармалы жерлердің қолда бар қорын пайдалану тиімділігін арттыруға және олардың ықтимал өсуіне бағытталған негізгі іс-шаралар белгіленген. Белгіленген іс-шараларды жүзеге асыру үшін қажетті инвестициялар анықталды.

Суармалы егіншілікті оңалту үшін схемаларда көрсетілген негізгі іс-шаралар келесіге дейін азаяды:

су қабылдағыштар мен шаруашылық су бөлгіштерді инженерлік құрылыстармен және суды басқару мен есепке алудың автоматтандырылған құралдарымен жарактандыру жолымен суару жүйелерінің бас қоректенуін қайта құру;

істен шыққан тиімсіз суару жүйелерін кешенді реконструкциялауды жүргізу;

суару желісінде, тоғандарда және су қоймаларында жөндеу-қалпына келтіру жұмыстарын жүргізу;

суармалы жерлердің инфрақұрылымын қалпына келтіру (жолдар, байланыс, басқару және пайдалану қызметі);

су үнемдеу технологияларын қолдана отырып, суару әдістері мен әдістерін жетілдіру;

суару жүйелерін техникалық қайта жарақтандыру, ескірген техниканы, су тарату құралдарын жаңа прогрессивті жүйелерге ауыстыру;

суармалы жерлердің бір бөлігін жерасты, қайтарымды, дренажды және тазартылған сарқынды суларды пайдалануға ауыстыру.

Лиманды суаруды пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында схемаларда тұрақты бөгеттерді, біліктерді, реттегіш шлюздерді және су төгінділерін қалпына келтіре және орната отырып, оларды реконструкциялау көзделген.

Суару жүйелерін қайта құру және техникалық қайта жарақтандыру жөніндегі белгіленген іс-шараларды орындау республикада суармалы егіншілікті талап етілетін техникалық және экономикалық деңгейге шығаруға мүмкіндік береді.

1.5. Жер қорын табиғи аймақтар бойынша бөлу

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, еліміздің аумағында табиғи жағдайлары бойынша мынадай 10 аймақ ерекшеленеді:

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, еліміздің аумағында табиғи жағдайлары бойынша мынадай 10 аймақ ерекшеленеді:

- 1) орманды дала;
- 2) дала;
- 3) қуаң дала;
- 4) шөлейтті;
- 5) шөлді;
- 6) тау етегі-шөлді-далалық;
- 7) субтропикалық шөлді;
- 8) субтропикалық-тау етегі-шөлді;

9) орта азиялық таулы;

10) оңтүстік-сібір таулы аймақтар.

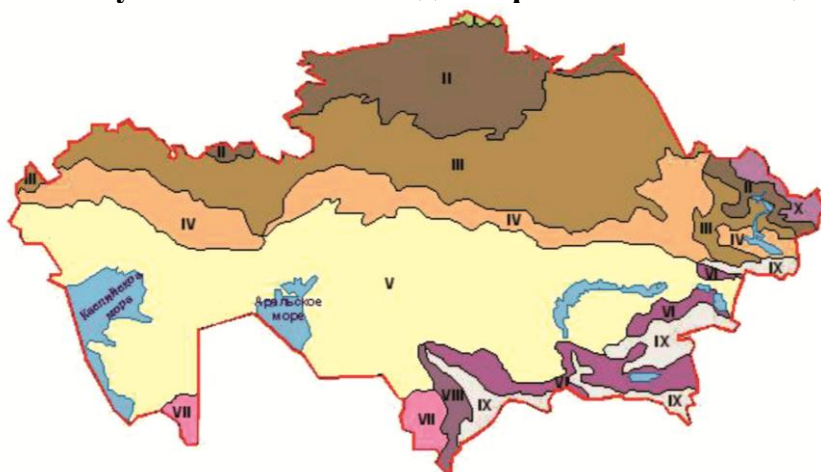
Республика аумағы бойынша табиғи жағдайлар бойынша Аймақтарды орналастыру 14-суретте көрсетілген.

Орманды дала аймағы Солтүстік Қазақстан облысының солтүстік бөлігін алып жатыр. Аймақтың ауданы 0,8 млн га, оның ішінде 0,5 млн га ауыл шаруашылығы алқаптарын құрайды.

Дала аймағы Ақтөбе, Ақмола, Қостанай, Павлодар облыстарының солтүстік бөлігін, Солтүстік Қазақстан облысының негізгі аумағын жалпы ауданы 26,5 млн га, оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары-23,5 млн га құрайды.

14-сурет

Республика аумағын табиғи жағдайлар бойынша аймақтарға бөлу

Түсі және индексі	Табиғи аймақтар	Ауданы, млн.га	%	Оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары, млн. га	%
I	Орманды дала	0,8	0,3	0,5	0,2
II	Далалық	26,5	9,7	23,5	10,7
III	Курган дала	62,4	22,9	54,5	24,9
IV	Жартылай шелейт	37,2	13,7	33,7	15,4
V	Шелді	112,1	41,1	81,3	37,2
VI	Тау етегі-шелді-дала	12,3	4,5	10,2	4,7
VII	Субтропикалық шел	4,4	1,6	3,8	1,7
VIII	Субтропикалық тау етегі-шел	3,5	1,3	3,1	1,4
IX	Ортаазиялық тау	10,1	3,7	7,1	3,2
X	Оңтүстік сібір тауы	3,2	1,2	1,4	0,6
Республика бойынша барлығы		272,5	100	219,1	100

Құрғақ дала аймағы Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Қостанай орталық аумағын, Павлодар негізгі бөлігін, Оңтүстік - Ақмола, Солтүстік бөлігін (Семей өңірі) қамтиды

және Шығыс Қазақстан облыстарының тау бөктеріндегі аумағы. Аймақтың ауданы 62,4 млн га құрайды, оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары - 54,5 млн га. дала және құрғақ дала аймақтарында егістіктің негізгі алқаптары бар. Мұнда негізгі астық өндірісі шоғырланған.

Шөлейт аймақ Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қостанай, Қарағанды облыстарының орталық бөлігін, Семей өңірінің негізгі бөлігін, Зайсан көліне іргелес Шығыс Қазақстан облысының жазық аумағын алып жатыр. Аймақтың ауданы-37,2 млн га, оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары-33,7 млн га.

Шөлді аймақ аумағының көлемі бойынша ең ірі болып табылады және Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қарағанды, Оңтүстік-Батыс-Шығыс Қазақстан, Солтүстік - Түркістан, Жамбыл, Алматы облыстарының оңтүстік бөлігін, Атырау, Маңғыстау, Қызылорда облыстарының негізгі аумағын қамтиды. Оның ауданы 112,1 млн га (республика аумағының 41,1%) құрайды. Мұнда ауыл шаруашылығы алқаптарының 37,1% (81,3 млн га) шоғырланған.

Таулы-шөлді-дала аймағы Түркістан, Жамбыл, Алматы облыстарының бөктерін, Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстарының елеусіз аумақтарын қамтиды. Оның ауданы 12,3 млн га, оның ішінде 10,2 млн га ауыл шаруашылығы алқаптары.

Субтропиктік шөлді аймақ Түркістан облысының оңтүстік-батыс бөлігін және Маңғыстау облысының қиыр Оңтүстігіндегі шағын аумақты алып жатыр, оның жалпы ауданы 4,4 млн га, оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары – 3,8 млн га.

Түркістан облысының батыс Тянь-Шань таулы аймақтарында субтропиктік-тау бөктерлі-шөлді аймақ 3,5 млн га аумақта бөлінген.

Орталық Азия таулы аймағы Түркістан, Жамбыл, Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарының оңтүстік бөлігі шегіндегі Тянь-Шань және Жоңғар Алатауының тау жоталарының аумақтарын қамтиды. Оның ауданы 10,1 млн га құрайды, оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары - 7,1 млн га.

Оңтүстік Сібір таулы аймағы Шығыс Қазақстан облысының солтүстік-шығыс бөлігіндегі Алтай тауларын қамтиды, ауданы 3,2 млн га, оның 1,4 млн га-ауыл шаруашылығы алқаптары.

Табиғи аймақтарға бөлу жерді ұтымды пайдаланудың мемлекеттік бағдарламалары мен болжамдарын, ауылдық аумақтарды дамытуды, елдің әрбір өңірінің жерлерін пайдалану мен қорғау жөніндегі басқа да салалық және өңірлік бағдарламалар мен іс-шараларды іске асыру кезінде маңызды мәнге ие.

Табиғи-климаттық жағдайлар топырақтың құнарлы қабатының қалыптасуына, демек, жер сапасына, жерді пайдалану сипатына айтарлықтай әсер етеді. Олар жердің мақсатты мақсаты мен пайдалану режимін белгілеуге тікелей әсер етеді.

Аймақтарға бөлу табиғатты ұтымды пайдалануды ұйымдастырудың, экономика салаларын дамыту мен орналастырудың, аграрлық секторда өндірісті мамандандырудың, жер-бағалау жұмыстарын жүргізудің, Жер кадастры мен жер мониторингін жүргізудің маңызды мәселелерін шешуде, сондай-ақ жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі іс-шараларды әзірлеу кезінде негіз болып табылады.

2. ЖЕРДІҢ САПАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

2.1. Ауылшаруашылығы алқаптарының сапалық сипаттамасы

2.1.1. Топырақтың сипаттамасы

Ауыл шаруашылығындағы өндірістің негізгі құралы болып табылатын жер әр түрлі аймақтарда да, әр облыста, ауданда және тіпті жеке шаруашылықта да біртекті емес. Жер учаскелерінің әр түрлі сапасы әртүрлі учаскелерге салынған еңбектің бірдей мөлшерін өндірілген өнімнің әр түрлі мөлшерімен төлейтіндігіне әкеледі, бұл ауылшаруашылық кәсіпорындарының шаруашылық қызметінің нәтижелеріне әсер етеді. Сондықтан, Жер, өндірістің кез-келген басқа құралы сияқты, болып жатқан өзгерістерді уақтылы анықтау, одан әрі дамуды болжау және жағымсыз процестердің салдарының алдын-алу және жою бойынша ұсыныстар жасау үшін оны пайдалануды бағалау мен бақылауды қажет етеді.

Әр түрлі климаттық және геологиялық жағдайларға байланысты Қазақстанның топырақ жамылғысының алуан түрлілігі ауыл шаруашылығы

өндірісінің кең ауқымды бағыттарының дамуын алдын ала анықтады. Ауыл шаруашылығында топырақ ресурстарын тиімді пайдалану топырақтың табиғаты туралы іргелі білімді, елдің жер жамылғысының генезисін, географиясын зерттеуге негізделген топырақ қалыптастыру процесін қажет етеді.

Республиканың аумағында топырақтың таралуы көлденең және тік топырақ зоналылығының заңдарына бағынады.

Қазақстан Республикасының жазық аумағы солтүстіктен оңтүстікке қарай төрт топырақ аймағынан тұрады: сұр орман топырақтарының қоңыржай ылғалды орманды дала аймағы, сілтіленген және шалғынды-қара топырақты топырақтар; кәдімгі және оңтүстік қара Топырақтардың қоңыржай құрғақ дала аймағы; каштан топырақтарының құрғақ дала және шөлді-дала аймағы және қоңыр және сұр-қоңыр Топырақтардың шөлді аймағы (сурет. 15).

Табиғи аймақтардың географиялық шекаралары сұр орман, қара топырақ, каштан және қоңыр шөл топырақтарының аймақтық типтеріне сәйкес келеді. Биоклиматтық жағдайлардың ауырлығы, топырақ түзілуінің негізгі және жүктеме процестерінің көрінісі бойынша табиғи және топырақ аймақтары топырақтың тиісті субзональды кіші типтері бар субзоналарға бөлінеді.

Сұр орман топырақты, сілтісізденген қара топырақты және шалғынды қара топырақты орташа-ылғалды орманды дала аймағы оңтүстік шетімен Қазақстан шегіне кіреді, салыстырмалы түрде шағын аумақты, Солтүстік Қазақстан облысының солтүстік бөлігіндегі 800 мың гектарға жуық жерді алады.

Жер жамылғысы гетерогенді және рельефтің дренаждық жағдайына байланысты. Зоналық топырақтар сирек ірі біртекті массивтерде орналасады және топырақ комбинацияларының күрделі мозаикасын құрайды – шалғынды-қара топырақты сортаң топырақтармен, сортаңдармен, мальттармен және шалғынды топырақтармен үйлесімдер, кешендер мен дақтар.

Сілтіленген черноземалар өзен бөліктерінде жиі кездеседі-Мане, ал Грива аралық қуыстарда гидроморфты және жартылай гидроморфты топырақтар бар. Астында

көктерек-қайың ормандарының (шоқтардың) қопалары бар микросападиндер сұр орманды қопсытылған глей топырақтарын құрайды.

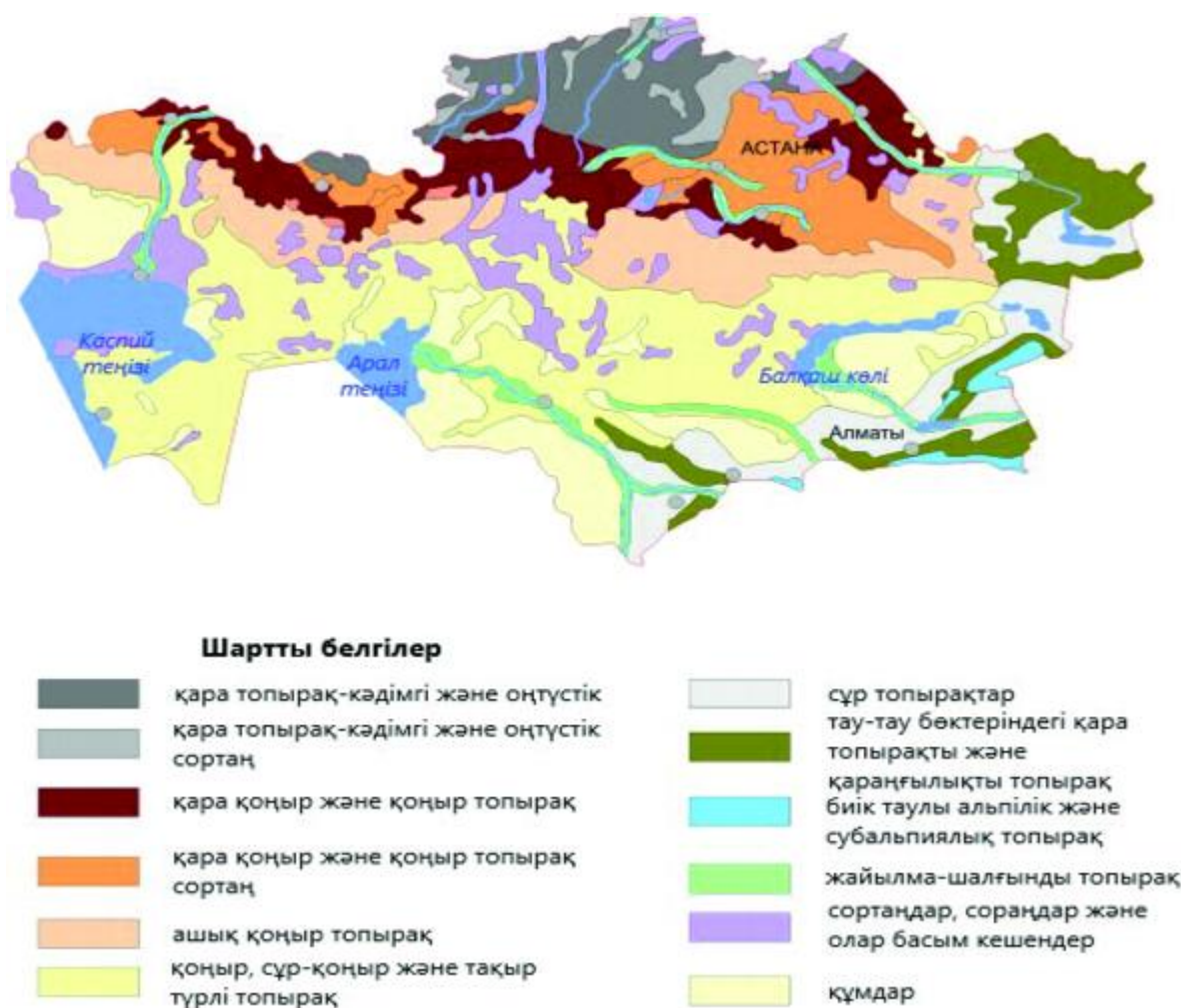
Сұр орман топырақтарының саны 15,7 мың га, оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында – 9,5 мың га (кесте. 46, 47).

Сілтіленген қара Топырақтардың саны 484,8 мың га, оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында 386,3 мың га.

Сұр орманды топырақтар мен сілтісіздендірілген қара Топырақтардың орманды дала аймағы ауыл шаруашылығы алқаптары жыртылуының ең жоғары пайызымен сипатталады, ол 48,6% - Республика құрайды, республика бойынша орташа көрсеткіш 12,4% - . құрайды.

15-сурет

Топырақ

Осы аймақтың қалыптасқан биоклиматтық және топырақ жағдайларындағы ауыл шаруашылығының негізгі бағыты – жаздық дәнді дақылдарды өсіруге арналған суарылмайтын егін шаруашылығы.

Нақты және оңтүстік қара топырақты орташа-қуаң дала аймағы
батыста – Орал үстіртінен шығыста – Ертіс маңы жазығына дейін Қазақстанның барлық аумағы арқылы 2,2 мың шақырымда созылып жатыр. Дала аймағының жалпы көлемі 20,6 млн. га немесе республика аумағының 9,6%-ын құрайды.

Солтүстік Қазақстанның қара топырақты аймағына Батыс Сібір ойпатының оңтүстік бөлігі, Қазақ ұсақ шоқыларының солтүстік бөлігі, негізінен Көкшетаудың қыратты ауданы және Торғай үстіртінің едәуір бөлігі жатады.

**2023 жылғы 1 қарашадағы ауыл шаруашылығы алқаптарының
топырақтың негізгі түрлері мен түр тармақтары бойынша құрамы**

Топырақ түрлері мен түр тармақтарының атауы	Барлық жер		А/ш мақсатындағы жер	
	көлемі, мың га	жалпы көлемнің %ы	көлемі, мың га	жалпы көлемнің %-ы
Орманды дала аймағының сұр орман топырағы	15,7	-	9,5	-
Орманды дала аймағының сілтісізденген қара топырағы	484,8	0,2	386,3	0,3
Дала аймағының нақты қара топырағы	9 226,1	4,3	8121,4	7,2
Дала аймағының оңтүстік қара топырағы	11405,3	5,3	10127,4	9,0
Қуаң дала аймағының күңгірт күрең топырағы	33517,3	15,7	29480,5	26,1
Қуаң дала аймағының күрең топырағы	20530,0	9,6	16846,5	14,9
Шөлейтті аймақтың ашық күрең топырағы	31112,5	14,6	13734,6	12,1
Шөлді аймақтың құба топырағы	31785,6	14,9	7250,4	6,4
Серо-бурье пустынной зоны	28446,7	13,3	6155,2	5,4
Шөлді аймақтың сұрғылт-құба топырағы	11 448,5	5,4	7970,3	7,0
Тау етегі күрең топырағы	6935,2	3,3	5034,6	4,5
Тау етегі қара топырағы	1 498,6	0,7	1312,6	1,2
Альпі және субальпі тау топырағы	1 449,0	0,7	327,2	0,3
Таулы орман топырағы	1 050,5	0,5	508,9	0,4
Таудың қара топырағы	2 432,7	1,1	1 300,0	1,1
Таудың күрең топырағы	4 047,3	1,9	2 147,0	1,9
Таудың сұр топырағы	267,9	0,1	111,0	0,1
Таудың құба және сұрғылт-құба топырағы	228,3	0,1	62,7	0,1
Құмдар	17765,9	8,3	2227,9	2
Барлығы	213647,9	100,0	113114,0	100,0

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланылатын жерлер көрсетілмеген.

Топырақ түзуші жыныстар қызметін, көбінесе, салыстырмалы жұқа қабат болып жататын және үлкен емес тереңдікте үштік тұзды саздармен төселетін сары-қоңыр саз және саздақ атқарады. Ертіс өңірінде және Есіл мен Тобыл өзендерінің

жоғарғы террасалары бойынша топырақ түзілуі жеңіл механикалық құрамдағы ежелгі аллювий қабатында жүреді.

47-кесте

**2023 жылғы 1 қарашадағы егістіктің негізгі топырақ түрлері мен
түр тармақтары бойынша құрамы**

тыс. га

Топырақ түрлері мен түр тармақтарының атауы	Барлығы		А/ш мақсатындағы жер	
	егістік	жалпы ауданға %	егістік	жалпы ауданға %
Орманды дала аймағының сұр орман топырағы	6,5	-	6,3	-
Орманды дала аймағының сілтсізденген кара топырағы	236,7	0,9	227,1	0,9
Дала аймағының нақты кара топырағы	6123,6	22,6	6067,2	22,9
Дала аймағының оңтүстік кара топырағы	5536,8	20,5	5412,4	20,5
Қуаң дала аймағының күңгірт күрең топырағы	8743,7	32	8465,5	32
Қуаң дала аймағының күрең топырағы	2265,3	8,4	2125,0	8
Шөлейтті аймақтың ашық күрең топырағы	49,0	0,2	35,2	0,1
Шөлді аймақтың құба топырағы	16,4	0,1	14,9	0,2
Шөлді аймақтың сұрғылт-құба топырағы	234,7	0,9	217,5	0,8
Шөлді дала аймағының солтүстік және оңтүстік сұр топырағы	1858,4	6,9	1858,7	7
Тау етегі күрең топырағы	1 031,6	3,8	1031,6	3,9
Тау етегі кара топырағы	585,0	2,2	585,0	2,2
Альпі және субальпі тау топырағы	-	-	-	-
Таулы орман топырағы	13,6	0,1	13,6	0,1
Таудың кара топырағы	189,0	0,7	189,0	0,7
Таудың күрең топырағы	171,2	0,6	171,3	0,6
Таудың сұр топырағы	25,9	0,1	25,9	0,1
Таудың құба және сұрғылт-құба топырағы	1,9	-	1,9	-
Құмдар	0,2	-	0,1	-
Барлығы	27089,5	100	26448,2	100

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланылатын жерлер көрсетілмеген

Қара топырақты дала аймағы кәдімгі кара топырақты (орташа кара шірінділі) орташа қуаң далалы және оңтүстік кара топырақты (кара шіріндісі аз) қуаң далалы белдем тармақтарына бөлінеді.

Кәдімгі қара топырақты (орташа қара шірінділі) орташа қуаң далалы белдем тармағы Батыс Сібір ойпатының оңтүстігінде, Қазақ ұсақ шоқысының және Орал үстіртінің солтүстік шетінде, ені 100-ден 140 шақырымға дейін жететін аумақты алады.

Бұл белдем тармағының топырақ жамылғысында кәдімгі қара топырақ (кәдімгі, карбонатты және сортаңды топырақ текті) кең таралған және көлемі 60%-дан асады. Бұлармен қатар, бедер ойпаңдарында, өзендер мен көлдердің террасаларында, оймауыт жерлерде шалғынның қара топырағы, сортаңдар мен сор жерлер, сондай-ақ шалғынды, шалғынды-батпақты, батпақты топырақтар мен кермек жерлер құрылады.

Орташа қара шірінділі қара топырақтың белдем тармағының ішінде қара шіріндісі көп (мол) топырақ та жекелеген теңбіл түрінде кездеседі.

Кәдімгі қара топырақ көлемі 9,2 млн. га құрайды. Солтүстік Қазақстан (5,2 млн. га), Қостанай (2,9 млн. га) және Ақмола (1,1 млн. га) облыстарында шоғырланған.

Кәдімгі қара топырақты орташа қуаң дала белдем тармағында неғұрлым құнарлы, егістікке жарамды топырақ таралған және астық шаруашылығында толығымен игерілген. Егістіктің көлемі 6,1 млн. га немесе оның көлемінің 22,9%-ын құрайды. Бұл белдем тармағы тұрақты суарылмайтын егіншілікке өте қолайлы. Ауыл шаруашылығында тауарлық астық өндірісі мен ет-сүт мал шаруашылығы дамыған.

Оңтүстік қара топырақты қуаң далалы белдем тармағы, бедер жағдайларына қарай, ені 50-ден 125 шақырымға дейінгі аумақты алады. Оңтүстікке қарай ол кәдімгі қара топырақты ауыстырады.

Оңтүстік қара топырағы көбіне сортаңды немесе карбонатты, кейде бір мезгілде әртүрлі дәрежедегі сортаңдану мен карбонаттылықтың бірлескен түрінде кездеседі. Ойпатты жазықтарда, өзендер мен көлдердің террасаларында, оймауытты жерлерде шалғынды қара топырақ пен шалғынды топырақ, көбіне сортаңдармен бір кешенде, сондай-ақ шалғынды-батпақты және батпақты топырақтар, сортаңдар мен кермек жерлер кең таралған.

Мұнда, алдыңғы белдем тармағына қарағанда, сортаңды және тұзданған топырақтар, сортаңдары бар топырақ белдем кешендері жиі кездеседі.

Қазақ ұсақ шоқысы, Оралдан әрі және Оралдың түбіндегі үстіртті жерлерінде толық дамымаған және аз дамыған оңтүстік қара топырағы таралған.

Оңтүстік қара топырағының көлемі 11,4 млн. га құрайды. Негізінен, олар, Ақмола облысында – 3,7 млн. га, Қостанай облысында – 3,2 млн. га, Солтүстік Қазақстан облысында – 2,5 млн. га, Павлодар облысында – 1,4 млн. га және Ақтөбе облысында – 0,7 млн. га жерде орналасқан.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер құрамында оңтүстік қара топырағы 10,1 млн. га құрайды.

Қазіргі уақытта тың даланың үлкен бөлігі жыртылған. Егістіктің көлемі 5,4 млн. га алады. Негізінен жаздық дәнді дақылдарды өсіру үшін пайдаланылады.

Күңгірт-күрең және күрең топырақты қуаң дала аймағы – Қазақстанның барлық егін шаруашылығы аймақтарының ішіндегі көлемі жағынан неғұрым кеңбайтақ аймақ. Ол батыстан шығысқа қарай 2 400 шақырымға созылады, ені 150-200 шақырымды құрайды, Қазақ ұсақ шоқысы маңында күрт кеңейіп, 600 шақырымға дейін жетеді. Қуаң дала аймағының жалпы көлемі 52,1 млн. га немесе республика аумағының 25,3%-ын құрайды.

Қуаң дала аймағына Еділ мен Орал өзендері аралығындағы сыртқы бөлігі, Каспий маңы ойпатының солтүстік бөлігі, Орал түбіндегі үстірт, Торғай үстіртінің оңтүстік бөлігі, Қазақ ұсақ шоқысының үлкен бөлігі және Ертіс шығанағы деп аталатын Батыс-Сібір ойпатының шеткі оңтүстік-шығыс бөлігі жатады.

Нашар кәрізделгендігіне және жеткіліксіз ылғалдануына байланысты, топырақ жамылғысының кешенділігі кең дамыған – сортаңдылау топырақ сортаңдармен бір кешенде әртүрлі дәрежеде басым келеді. Ұсақ шоқы маңында топырақ қатты қиыршық тастанған және аз дамыған.

Қуаң дала аймағы табиғи жағдайлар кешені бойынша екі белдем тармағына: күңгірт-күрең топырақты орташа қуаң далалы белдем тармағы мен күрең топырақты қуаң далалы белдем тармағына бөлінеді.

Күңгірт-күрең топырақты орташа қуаң далалы белдем тармағы батыста Каспий маңы ойпатынан шығыста – Ертіс маңы жазығына дейін кең жолақты алап түрінде созылады.

Топырағының механикалық құрамы әртүрлі. Көбіне ауыр механикалық құрамдағы түрлер басым келгенімен, кей жерлерде, әсіресе Павлодар шегіндегі

Ертіс маңында және ішінара Шығыс Қазақстан облысында жеңіл механикалық құрамдағы жеңіл сазды және құмды – күңгірт-күрең топырақтар таралған.

Қазақстанның күңгірт-күрең топырағы ішінде сортаңды, карбонатты және карбонатты-сортаңдылар басым келеді.

Күңгірт-күрең топырақты жер көлемі 33,5 млн. га құрайды. Олар Солтүстік және Орталық Қазақстанның барлық облысында кездеседі: Қарағанды облысында – 8,8 млн. га, Ақмола облысында – 6,7 млн. га, Павлодар облысында – 4,7 млн. га, Ақтөбе облысында – 4,3 млн. га, Қостанай облысында – 4,0 млн. га, Батыс Қазақстан облысында – 3,5 млн. га, Шығыс Қазақстан облысында – 1,6 млн. га.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер құрамында күңгірт-күрең топырақ – 29,5 млн. га құрайды.

Күңгірт-күрең топырақты орташа қуаң далалы белдем тармағындағы ауыл шаруашылығының бағыты егін және мал шаруашылығы болып саналады. Белдем тармағында егістік 8,5 млн. га жерді алады.

Күрең топырақты қуаң далалы белдем тармағы, ені бедер жағдайларына қарай, батысында – 40-100 шақырымнан шығысында 150-225 шақырымға дейін жолақты алап түрінде созылып жатыр. Ол Каспий маңы ойпаты, Орал түбі үстірті, Мұғалжар аласа таулары, Торғай үстірті, Қазақ ұсақ шоқысы және Ертіс маңы жазығы аумақтарының бөліктерін қамтиды.

Күрең (орташа күрең) топырақ күңгірт-құба топырақтан қатты ерекшеленбейді, тек құрамындағы қара шірінді мөлшері ғана азырақ болады.

Белдемдік типтік күрең топырақ аймақ көлемінің 50%-дан төменін алады. Сортаңдылау, карбонатты және аз дамыған күрең топырақтар кең таралған, олар көбіне 40%-ға дейінгі көлемді алатын, сортаңдармен кешен құрады. Бедердің ағынсыз тоқыраулары мен топырақ түзуші тұзданған жыныстарда шалғынды-күрең, тұзданған шалғын топырағы және сортаңдар мен сор жерлер таралған. Соңғылары Каспий маңы ойпаты, Торғай және Теңіз тоқыраулары маңында үлкен көлемде кездеседі.

Қуаң дала белдем тармағының күрең топырағының көлемі күңгірт-күрең топырақ көлемінен 1,6 есеге аз және 20,5 млн. га құрады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер санатында – 16,8 млн. га алады.

Күрең топырақты белдем тармағына Павлодар – 4,3 млн. га, Ақтөбе – 3,9 млн. га, Қарағанды – 3,7 млн. га, Қостанай – 3,7 млн. га, Батыс Қазақстан – 2,7 млн. га, Ақмола облыстарының – 1,8 млн. га, бір бөлігі және Шығыс Қазақстан облысының шағын – 0,6 млн. га солтүстік-батыс бөлігі кіреді.

Ауыл шаруашылығының бағыты – егін және мал шаруашылығы. Алайда, республиканың басқа егін шаруашылығы аймақтарына қарағанда, мұнда егістік біршама аз, 2,3 млн. га көлемді алады. Бұл суарылмайтын егін шаруашылығының тәуекелді аймағы.

Ашық каштан топырақтарының шөлді-дала аймағы қоңыр Топырақтардың Солтүстік шөліне ауысатын каштан топырақтары аймағының оңтүстік бөлігін, Каспий маңы ойпатынан батыста Алтай мен Тарбағатай бөктерлеріне дейін – шығыста алып жатыр.

Бұл аймақ үшін топырақ жамылғысының күрделілігі тән-аймақтық ашық каштан топырақтарының тұзды батпақтармен жиі ауысуы. Оның себептерінің бірі

- микрорельефтің болуы-табақшалар деп аталатын кішкентай дөңгелек батыстармен өте кішкентай көтерілулердің кезектесуі. Микроөңдеулерге сәйкес аймақтық ашық каштан топырақтары қалыптасады, ал тұзды саздар микропонденттерге шоғырланады. Топырақ жамылғысының күрделілігі әсіресе ауыр механикалық құрамы бар Ашық каштан топырақтары бар жерлерде айқын көрінеді.

Бұл аймаққа екі Солтүстік (Ақмола және Солтүстік Қазақстан), екі оңтүстік-батыс (Маңғыстау және Қызылорда) және үш оңтүстік (Алматы, Жамбыл және Түркістан) қоспағанда, көптеген облыстардың аумақтарының бөліктері кіреді. Облыстар бойынша ашық-қоңыр топырақ алқаптарының көлемі айтарлықтай ерекшеленеді - 7,1 – 8,9 млн гектардан (Ақтөбе және Қарағанды) 0,7 – 0,8 млн гектарға дейін (Атырау және Павлодар).

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында Ашық каштан топырақтары 13,7 млн га (аймақтың 44%) аумақты алып жатыр.

Ашық каштан топырақтарының шөлейт аймағында негізінен қосалқы егіншілігі бар ауыл шаруашылығының мал шаруашылығы бағыты бар (негізінен жемшөп дақылдарын өндіру үшін). Егістік алқаптардың саны небәрі 49,0 мың га, оның ішінде суармалы алқаптың 11,5 мың га.

Қоңыр және сұр-қоңыр Топырақтардың шөлді аймағы Қазақстанның ендік биоклиматтық аймақтарының Оңтүстік сатысы болып табылады. Ол батыстан шығысқа қарай 2800 км қашықтықта және солтүстіктен оңтүстікке қарай 850 км – ге дейін созылды, бұл 60,2 млн га немесе республика аумағының 28,2% алып жатқан ең үлкен табиғи аймақ.

Ландшафтық-географиялық тұрғыдан шөлді аймақ Каспий маңы ойпаты мен Ембі үстіртінің оңтүстік бөліктерін, Маңғышлақ, Үстірт және Бетпақдала үстірттерін, Торғай ойпатының жазықтарын және қазақтың ұсақ шоқыларының Оңтүстік беткейлерін қамтиды. Аймақ аумағында екі ірі су айдыны-Арал теңізі мен Балқаш көлі бар.

Аймақ климаттың өте құрғақтығымен және күрт континенталдылығымен, жер үсті тұщы суларының ерекше кедейлігімен сипатталады.

Басқа табиғи аймақтардан айырмашылығы, республиканың шөлдерінде құмды массивтер, тұзды батпақтар және такыр тәрізді жазықтар үлкен аумақтарды алып жатыр.

Шөл аймағы қоңыр Топырақтардың Солтүстік шөлі мен сұр-қоңыр Топырақтардың орта шөлінің ішкі аймақтарына бөлінеді.

Қоңыр топырақтың Солтүстік шөлінің ішкі аймағы оңтүстікке қарай Ашық каштан топырақтарының ішкі аймағын ауыстырады.

Қоңыр топырақтар гумусы аз, құрғақ, өсімдіктердің өсуі үшін суарусыз қолайсыз.

Қоңыр топырақтың ішкі аймағы топырақ жамылғысының күрделілігімен сипатталады. Алайда, әдеттегі қоңыр топырақтармен қатар, ірі массивтерде такыр, тұзды батпақтар, құмдар, топырақ жамылғысы дамымаған, олар одан да аз экономикалық құндылықты білдіреді.

Қоңыр топырақтың ауданы 31,8 млн га құрайды, ол Ақтөбе (8,5 млн га), Қарағанды және Ұлытау (7,2 млн га), Атырау (5,5 млн га), Қызылорда (2,9 млн га), Маңғыстау (2,7 млн га), Шығыс Қазақстан және Абай (2,2 млн га) облыстарында

таралған облыстардың Қоңыр топырақтың салыстырмалы түрде аз алқаптары Батыс Қазақстан (0,9 млн га) және Қостанай (1,4 млн га) облыстарында бар.

Қоңыр топырақты ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санатының құрамында 7,2 млн га бар.

Қоңыр топырақтың Солтүстік шөлінің кіші аймағы республикадағы ең ірі жем-шөп алқаптарының бірі болып табылады.

Солтүстік шөлдің қоңыр топырақтарынан сұр-қоңыр Топырақтардың орта шөлінің ішкі аймағы А горизонтының одан да аз қуатымен және гумустың минималды құрамымен ерекшеленеді.

Сұр-қоңыр топырақтың ауданы 28,4 млн га құрайды. кіші аймақ Маңғыстау (9,4 млн га), Қызылорда (6,6 млн га), Ақтөбе (0,8 млн га), Қарағанды және Ұлытау (3,9 млн га), сондай-ақ Алматы (2,5 млн га), Жамбыл (2,8 млн га) негізгі аумақтарын қамтиды га) және Түркістан (2,5 млн га) облыстары.

Қоңыр топырақ аймағындағыдай, мұнда егіншілік суару жағдайында ғана мүмкін болады. Ауыл шаруашылығының бағыты – сумен қамтамасыз етілген өңірлерде егіншілік ошақтары бар мал шаруашылығы.

Сырдария өзенінің аңғарында аллювиалды қатардағы интразоналды топырақтар – жайылмалы шалғынды және шалғынды-батпақты жерлер дамыған. Үлкен аумақты ежелгі аллювиалды жазықта (террасада) такыр тәрізді жеңіл сероземалар алып жатыр. Механикалық құрамы бойынша орташа және ауыр сазды сорттар ерекшеленеді.

Суару кезінде оларға күрішті алдын-ала мелиорациясыз өсіруге болады. Мақта және басқа дақылдарды өсіру үшін қайталама тұздануды болдырмайтын мелиорациялық шаралар қажет.

Қазақстанның **тау етегіндегі аумағы** жазықтан таулы аудандарға өтетін аумақ болып табылады. Республиканың ауыл шаруашылығы алқабының 6,2%-ын алады және екі: тау етегі-шөлді-далалық және субтропикалық-тау етегі-шөлді аймақтарға бөлінеді.

Солтүстік сұр топырақты тау етегі-шөлді-далалық аймақ Алматы, Түркістан және Жамбыл облыстарының тау етегіндегі кеңістерін қамтиды. Сондай-ақ олар шағын алаңдар түрінде Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстарында да кездеседі.

Солтүстік сұр топырағы нақты, ашық және күңгірт болып жіктеледі.

Нақты сұр топырақ тау етегі сарғыш топырақты жерлерді алады және қара шірінді құрамы - 2%-ды құрайды.

Ашық сұр топырақ таулардан біршама алыс, кейде құмдар жиегінде орналасады. Олардың механикалық құрамы жеңіл және қара шірінді құрамы біршама аз болады (1%-дан аспайды).

Күңгірт сұр топырақтар, керісінше, тау етегінің неғұрлым жоғарғы телімдерінде жатады. Олардағы қара шірінді құрамы 2%-дан көп болуы мүмкін, топырақ кесіндісінің жоғарғы бөлігі неғұрлым күңгірттеу болып келеді.

Оңтүстік сұр топырақты субтропикалық-тау етегі-шөлді аймақ. Онша енді емес жолақ түріндегі аймақ батыс Тянь-Шанның таулы құрылымын жиектейді, Оңтүстік Қазақстан облысының шегінде 3,5 млн. га жерді алады, оның ішінде ауыл шаруашылығы алқаптары – 3,1 млн. га.

Белдемдік топырақтарға оңтүстік сұр топырақтар мен сарғыш топырақта және ішінара сарғыш топырақ тәрізді пролювиалды шөгінділерде дамыған нағыз күрең-сұр топырақтар жатады. Сондай-ақ, шалғынды, шалғынды-сұр топырақты, сортаңдармен бір кешендегі сортаңдылау сұр топырақтар да едәуір көлемді алады.

Ашық-күрең, құба және сұрғылт-құба топырақтармен салыстырғанда, сұр топырақтар суарылатын егін шаруашылығы үшін неғұрлым қолайлы. Негізгі себебі, сұр топырақтар тұзданбаған және сортаңданбаған. Сұр топырақта сор жерлер сирек кездеседі және сортаңдар жоқ десе де болады, соған байланысты топырақ жамығысы да біркелкі.

Солтүстік және оңтүстік сұр топырақтардан басқа, тау етегі аумақтарында, республиканың ауыл шаруашылығы алқабының 4%-ға жуығын құрайтын, тау етегі қара топырағы мен тау етегі күрең топырақтары да белдемдік топырақ болып саналады.

Қазақстанның **таулы аумағы** республиканың оңтүстік және оңтүстік-шығыс шетімен 2,5 мың шақырымға жуық жерде созылып жатыр. Бұған қоса, орталық және батыс Қазақстанда аралдық аласа таулар – Қарқаралы, Ұлытау, Мұғажар және т.б. орналасқан.

Таулы аумақ топырағы географиясының негізгі және неғұрлым ортақ заңдылығы, өзіне тән климат, бедер жағдайлары мен өсімдік жамығысы бар, тік

белдемділіктің анық айқындалатындығы болып табылады. Тік топырақ аймақтары кей жағдайларда ендік аймақ топырағын қайталайды, мысалы қара топырақ, күрең, құба топырақтар. Алайда, бұл ұқсастық әрқашан толық бола бермейді, себебі таулы бедердің, климаттың, топырақ түзуші жыныстардың ерекшелігі тау топырағының географиялық-генетикалық түрлілігі мен өзгешелігіне біршама ықпал етеді. Таулы-шалғынды, альпі және субальпі, таулы-орманды, күрең түсті және т.б. сияқты топырақтар жазық жерлерде кездеспейді.

Республиканың оңтүстігі мен оңтүстік-шығысының таулы жүйелерінде белдемдік альпі және субальпі тау топырағы (1,5 млн. га), орманды тау топырағы (1,1 млн. га), таудың қара топырағы (2,4 млн. га), күрең тау топырағы (4,0 млн. га), сұр тау топырағы (0,3 млн. га), құба және сұрғылт-құба тау топырағы (0,2 млн. га) қалыптасқан.

Ішкі аймақтық (интрабелдемдік) топырақ. Солтүстіктен оңтүстікке қарай бағытта біртіндеп ауысып отыратын, жазық және таулы белдемдік топырақтардан басқа, Қазақстанда ішкі аймақтық (интрабелдемдік) топырақтар: шалғын топырағы, кермекті, сор және сортаңды топырақтар да кездеседі. Олардың барлығы дерлік (кермек топырақтан басқасы) кез-келген топырақ аймағында кездесуі мүмкін, алайда, олар біркелкі таралмаған. Сортаңдар көбіне шөлді аймақ шегіндегі сұрғылт-құба топырақта, ал сор жерлер көбіне ашық күрең топырақты белдем тармағында таралған. Кермек жерлер, негізінен, қара топырақты аймақтың орманды-далалы бөлігінде шоғырланған.

Шалғынды түрдегі топырақ, ең алдымен, өзен аңғарларына, аңғардан тыс кеңістіктегі ойпаңдар мен әртүрлі тоқырауларда кездеседі.

Топырақтың жүйелік қатарында құмдар ерекше орын алады. Олар жер балансында ауыл шаруашылығы алқаптарының (құмды жайылымдар) құрамында да, жекелеген алқап түрінде, басқа жерлер құрамында да есептеледі.

Қазақстанның неғұрлым ірі алқаптары – Каспий маңы құмдары, Қызылқұм, Үлкен және Кіші борсықтар, Мойынқұм, Сарыішікөтырау. Онша үлкен емес, шағын телімдер түрінде Ақтөбе облысының ортадық бөлігінде, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарының шекарасында (жалқарағай өскен жерлерде), Қостанай облысының шекарасында және республиканың басқа кейбір жерлерінде кездеседі.

Жүргізілген топырақтың белдемдік сипаттамасын талдау, республиканың табиғи аймақтары бойынша топырақ жамылғысының елеулі айырмашылықтары бар екенін көрсетеді және соған байланысты ол жер алқаптарының құрамы мен пайдаланылуына өз ықпалын тигізеді.

Ауылшаруашылығы алқаптарының негізгі көлемі, яғни 85,4 млн. га немесе 39,9%-ы күрең топырақты қуаң далалы және шөлейтті аймақтарда кездеседі, соның ішінде күңгірт-күрең – 33,6 млн. га, күрең – 20,5 млн. га және ашық күрең топырақтар – 31,1 млн. га болады (46-кесте).

Барлық түр тармақтарының қара топырағының жалпы көлемі 21,1 млн. га немес ауыл шаруашылығы алқабының 9,8%-ын құрайды, оның ішінде сілтісізденгені – 0,5 млн. га, нақты қара топырақ – 9,2 млн. га, оңтүстіктің қара топырағы – 11,4 млн. га.

Құба және сұрғылт-құба топырақ 60,3 млн. га немесе ауыл шаруашылығы алқабының 28,2%-ын алады.

Тау етегі және таулы аумақтардың негізі топырақ ортасын сұр топырақтар - 11,4 млн. га, тау етегі және таудың күрең топырақтары - 11,0 млн. га, тау етегі және таудың қара топырақтары - 3,9 млн. га құрайды.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер санатында, ауыл шаруашылығы жағынан неғұрлым құнды болып табылатын, барлық қара топырақтың 87,3%-ы, күңгірт-күрең топырақтың 87,0%-ы және күрең топырақтың 79,4%-ы бар.

Республиканың егістік жерінің 83,9%-дан көбі орманды-далалы, далалы және қуаң далалы аймақтарда орналасқан. Шөлді және шөлейтті аймақтардағы жерлерде егістік бір пайыздан аспайды, мұнда, негізінен, жайылымдар басым келеді. Табиғи аймақтар бойынша шабындық пен басқа да алқап көлемдерінде де елеулі айырмашылықтар бар. Бұл жағдай жердің сапасы мен бағасына, ауыл шаруашылығы салаларының орналасуына және жерді пайдалану мен қорғауды ұйымдастырудың басқа да мәселелеріне айтарлықтай әсер етеді.

Топырақ жамылғысының біркелкі еместігі және климаттың құрғақтығына, жер бедері мен топырақ түзуші жыныстарға байланысты үлкен кешенділігі, оның маңызды ерекшелігі болып табылады және бұл республиканың бүкіл аумағында жаппай байқалады. Топырақ жамылғысының біркелкі болмауы ауыл шаруашылығы алқаптарының өнімділігін біраз төмендетеді.

2.1.2. Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапалық жағдайы

Республиканың едәуір көлемінде топырақтың сапалық жағдайы, оның құнарлығына кері ықпал ететін белгілердің болуымен күрделеніп отыр. Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапасын есепке алу үшін, мелиорациялық іс-шаралар бағыты мен сипаты ортақ келесідей **мелиорациялық топтар** қабылданған:

I – кері белгілермен күрделіленбеген; II – қиыршық тастанған;

III- тұзданған; IV – кебірленген; V – шайылған; VI – дефляцияланған;

VII – су және жел эрозиясына қатар шалдыққан;

VIII – өте ылғалданған; IX – батпақтанған; X – басқасы.

«Кері әсерлермен күрделіленбеген» және «су және жел эрозиясына қатар шалдыққандарды» қоспағанда, жоғарыда аталған мелиорациялық топтың әрқайсысы, процесс айқындылығының дәрежесі бойынша үш градацияға: шамалы, орташа, қатты болып бөлінеді; «қиыршық тастанған топырақ» тобына – өте қатты градациясы қосылады. «Өте ылғалданған» топ жайылма және жайылмадан тыс болып бөлінеді.

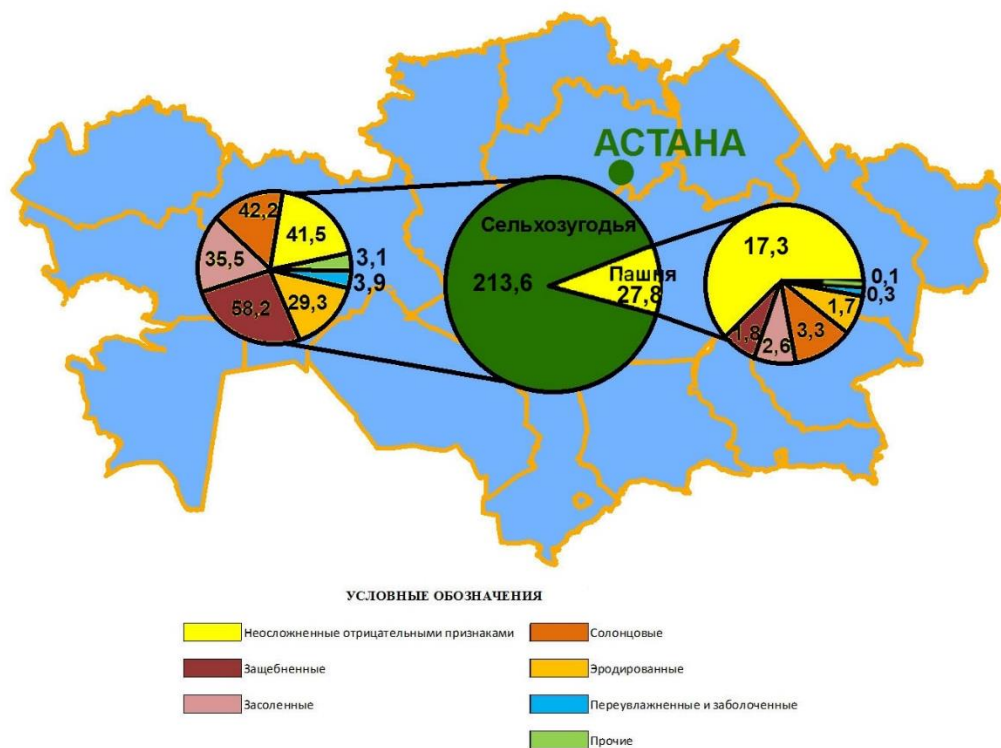
Аталған белгілер бойынша ауыл шаруашылығы алқаптарының, суғарылатын және суғарылмайтын егістік сипаттамасы, бұл алқаптардың құрылымы мен көлемінде кейінгі жылдарда болған өзгерістерді ескере отырып, Қазақстан Республикасы жерінің сапалық жағдайы туралы есеп (2010 ж.) деректері бойынша жасалынды және 16-сурет пен 48, 49, 50, 51-кестелерде келтірілді.

I-топ – кері белгілермен күрделіленбеген.

Оған топырақ кесіндісі қандайда бір қолайсыз белгілермен (кебірлену, шайылу және т.с.с.) күрделенбеген топырақтар жатады және соған байланысты олар арнайы агротехника мен мелиорацияны қажет етпейді, олардың өнімділігі жоғары.

Жоғарыда аталған бұл топырақ тобы Қазақстанда 41,5 млн. гектарды немесе бүкіл ауыл шаруашылығы алқабы көлемінің 19,4%-ын алады. Егістік құрамында бұл топ 17,2 млн. га немесе бүкіл егістік көлемінің (26,7 млн. га) 64,4%-ын құрайды.

2023 жылғы 1 қарашадағы ауыл шаруашылығы алқабының
сапалық сипаттамасы, млн. га

**2023 жылғы 1 қарашадағы ауыл шаруашылығы алқаптарын
мелиорациялық топтар бойынша бөлу**

Мелиорациялық топтар	Көлемі, мың га	Үлестік салмағы, %
Ауыл шаруашылығы алқабының барлығы	213647,9	100
Оның ішінде:		
Кері белгілермен күрделіленбегені	41 462,1	19,4
соның ішінде егін шаруашылығына сөзсіз жарамды жерлер	23 556,5	-
Қиыршық тастанған және тастанған	42 156,3	19,7
Тұзданған	35 449,9	16,6
Кебірленген	58 164,9	27,2
Шайылған	4 950,3	2,3
Дефляцияланған	24 168,1	11,3
Су және жел эрозиясына қатар шалдыққан	201,7	0,1
Өте ылғалданған	2 847,6	1,4
Батпақты	1 083,4	0,5
Басқа жерлер	3 163,6	1,5

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

Жалпы ауданның 17.3 млн га немесе 72.0% - ы егістік алқаптың құрамында. Топырақтың құнарлылығына әсер ететін теріс белгілері жоқ жердің едәуір ауданы (18,0 млн га) атмосфералық ылғалдың жеткіліксіздігіне, суаруға судың болмауына және жер бедері жағдайларына байланысты егіншілікте пайдаланыла алмайды.

Әрине, егіншілікке жарамды топырақтар 23,6 миллион га немесе барлық ауылшаруашылық жерлерінің 11,0% құрайды. Қостанай – 5,4 млн га, Ақмола – 5,0 млн га, Солтүстік Қазақстан-4,2 млн га облыстарында кәдімгі аймақтық агротехниканы қажет ететін немесе егістік құрамында пайдаланылатын күрделі емес мелиорациялық іс – шараларды жүргізуге мұқтаж, сапасы бойынша сөзсіз қолайлы топырақтың ең үлкен алқаптары анықталды. Қалған облыстарда Атырау (0,4 мың га) және Маңғыстау облыстарын (0,2 мың га) қоспағанда, бұл алаңдар олардың әрқайсысында 200-ден 900 мың га-ға дейін құрайды.

II-топ – қиыршық тастанған. Оларға аз дамыған және дамымаған топырақтары бар разрядтар, тау жыныстарының шығуы және басқалары жатады. Жалпы ауданы 42,2 млн га немесе ауыл шаруашылығы алқаптарының 19,7% құрайды. Бұл топ негізінен Шығыс Қазақстан облысының тау бөктері мен таулы аудандарында-12,1 млн га, Жамбыл облысында – 2,8 млн га, Алматы облысында – 2,7 млн га, сондай – ақ Қарағанды облысының төбе және төбе аралық кеңістігінде –

13,5 млн га, Павлодар облысында – 2,8 млн га, Ақмола облысында ең көп таралған – 2,4 млн га және Ақтөбе-2,1 млн га облыстар.

Бұл мелиорациялық топтағы ең үлкен аумақты өте қатты және қатты қорғалған топырақтар алып жатыр – 25,2 миллион га, орташа және әлсіз қорғалған топырақтар сәйкесінше 8,3 миллион га және 8,7 миллион га құрайды.

Егістік алқаптардың құрамында 1,6 миллион гектар жер бар.

Егістікке тартылған шымтезек топырақтарының алқаптары облыстар бойынша біркелкі бөлінбеген. Мәселен, Жамбыл облысының егістік алқабының 28,3% – ы, Қарағанды облысының 22.5% – ы, Алматы облысының 14,5%-ы, Ақмола, Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарының 2,2 – ден 5,5% - на дейін. Қалған аудандарда бұл жерлердің егістік алқаптары шамалы.

Әлсіз қорғаудың болуы (1,3 млн га) оларды егістік алқапта пайдалануға кедергі келтірмейді. Орташа, қатты және өте қатты (0,3 миллион га), сондай-ақ дамымаған топырақты жайылым ретінде қолданған жөн.

III топ-тұздалған. Республикада 35,5 млн га тұзды топырақ немесе ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы көлемінің 16,7% - ы бар.

Топырақтың тұздану дәрежесіне, сондай-ақ кешендердегі тұзды батпақтардың құрамына байланысты топ үш градацияға бөлінеді:

аздап тұздалған, оған барлық тұзды топырақтар, сондай-ақ олардың 10% - ға дейінгі тұзды кешендері кіреді, 11,5 миллион га аумақты алып жатыр;

орташа тұздалған топырақтарға 10-нан 30% - ға дейінгі тұзды Батпақты кешендегі барлық тұзды топырақтар кіреді, олардың ауданы 7,3 млн га;

қатты тұздалған топырақтарға 30-дан 50% - ға дейін және одан да көп тұзды Батпақты кешендегі барлық қатты сортаң топырақтар кіреді, олардың ауданы 14,2 млн га;

тұзды батпақтар жеке топқа бөлініп, 2,8 миллион гектар жерді алып жатыр.

Тұздалған топырақтар барлық аймақтық топырақ түрлерінде кездеседі, олардың 58%-дан астамы қоңыр және сұр-қоңыр топырақтарда, оның ішінде орташа және күшті дәрежеде олардың жалпы санының 64% құрайды. Қоңыр және сұр-қоңыр топырақ аймағында барлық тұзды батпақтардың 50% - дан астамы бар. Қара жер аймағында тұзданғандар 1,6 миллион гектарға, қара каштан және каштан

топырақтары аймағында-6,2 миллион гектарға, Ашық каштан аймағында – 2,7 миллион гектарға анықталды.

Егістікте 2,5 млн га тұзды жер бар, оның ішінде Ақмола облысында – 0,66 млн га, Қостанай облысында – 0,64 млн га, Солтүстік Қазақстан облысында-0,28 млн га, Жамбыл облысында – 0,18 млн га, Қызылорда облысында – 0,18 млн га, Павлодар облысында – 0,18 млн га, Түркістан облысында-0,13 млн га, қалғандарында облыстар тұздалған егістік алқаптары шамалы.

Суарылмайтын егістіктің құрамында негізінен аздап тұздалған топырақтар және олардың кешендері (1,8 млн га) қолданылады. Суармалы егіншілікте егістік алқаптардың құрамында аздап тұздалған топырақтар мен 30% - ға дейін (190,1 мың га) тұзды батпақты және аздап тұздалған топырақ кешендері қолданылады. Бұл жерлерге коллекторлық-дренаждық желінің фонында қарапайым тұздау және жуу шаралары қажет. Суарылмайтын жағдайларда жуу ішінара атмосфералық жауын-шашын мен қардың жиналуына байланысты жүзеге асырылады.

Тұзды батпақтары 30% - ға дейін орташа және қатты тұздалған топырақтар, сондай-ақ жалпы ауданы 510.2 мың га тұзды батпақтар күрделі мелиорациялық іс-шараларды жүргізуді талап етеді, осыған байланысты оларды егістіктің құрамынан шығарып, жайылымға айналдырған жөн.

IV топ-тұзды. 58,2 млн га немесе ауыл шаруашылығы алқаптарының 27,1% алып жатқан республикадағы ең ірі мелиоративтік топтардың бірі болып табылады. Сортаң топырақтар үш градацияға бөлінеді:

әлсіз сортаңды жерлер, оларға біртекті контурлары бар сәл сортаң топырақтар немесе қыртысты, таяз, орташа 10-нан 30% - ға дейін және терең 50% - ға дейін сортаңдау жатады. Олардың жалпы ауданы 18,2 млн га (31,3 %)құрайды;

орташа сортаңды жерлер, оларға қыртысты, таяз, орташа 30-дан 50% - ға дейін және терең сортаңды сортаңды және сортаңды Топырақтардың орташа сортаңды кешендері жатады. Жалпы ауданы 10,9 млн га (18,7 %) құрайды;

қатты сортаңды жерлер, оларға қатты сортаң топырақтар, сортаңдар және олардың басым кешендері (терең жерлерден басқа) жатады. Жалпы ауданы 29,1 млн га (50,0 %) құрайды.

Сортаң топырақтар мен олардың кешендері қоңыр және сұр-қоңыр Топырақтардың шөлді аймағында – 16,8 млн га, Ашық-каштан топырақтарының

шөлейт аймағында – 15,2 млн га және қара-каштан және каштан топырақтарының құрғақ дала аймағында – 19,1 млн га кең таралған.

Өңірлік жоспарда сортаңды жерлердің негізгі алаңдары Ақтөбе (11,5 млн га), Қарағанды (11,4 млн га), Батыс Қазақстан (7,1 млн га) облыстарында орналасқан. Ақмола, Атырау, Шығыс Қазақстан, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарында мұндай жерлердің саны 3-тен 4 млн гектарға дейін. республиканың оңтүстік облыстарында сортаң жерлердің әрқайсысында бір млн гектардан аз жер бар.

Егістіктегі сортаңды топырақтар 3,3 млн га құрайды, олардың ең көп алқаптары Солтүстік Қазақстан облысында-815,5 мың га, Қостанай облысында – 714,0 мың га, Ақмола облысында – 794,2 млн га, Павлодар облысында – 397,7 мың га және Қарағанды облысында – 352,1 мың га пайдаланылады. Негізінен егістікте аздап тұздалған кешендер қолданылады, онда тұзды батпақтар 30% - ға дейін алады.

V топ – су эрозиясына бейім (жуылған). Ауыл шаруашылығы алқаптарының құрамында 4,9 млн га аумақ бар, оның ішінде егістікке 1,2 млн га келеді. егістік құрамындағы жуылған топырақтың ең көп ауданы Ақмола, Түркістан, Шығыс Қазақстан және Жамбыл облыстарында анықталды.

VI топ–жел эрозиясына бейім (дефляцияланған). Мұндай топырақ 24,2 млн га құрайды, оның ішінде егістікте 0,5 млн га, оның 74% - ы Павлодар облысына тиесілі.

VII топ-су және жел эрозиясына ұшырайды. 201,7 мың г аумақта анықталды, топырақ эрозиясының неғұрлым егжей-тегжейлі сипаттамасы осы есептің 2.4.1-бөлімінде баяндалған.

VIII топ-Батпақты. Республикада 2,9 млн гектар жерді алып жатыр, оның 224,9 мың гектары егістікте. Бұл топ негізінен гидроморфты және жартылай гидроморфты топырақтармен ұсынылған. Жайылмалы жерлер 1,1 млн га, жазықтан тыс жерлер-1,8 млн га құрайды.

Бұл топтың ең маңызды топырақ алқаптары Қарағанды облысында – 0,6 млн га. Қостанай, Батыс Қазақстан, Павлодар, Ақтөбе, Алматы облыстарында 0,2-0,3 млн га батпақты жерлер бар.

Бұл топтың жерлері негізінен жайылмалар мен жайылма өзендердің террасаларын, сондай-ақ табиғи және жасанды сағаларды қоса алғанда, ойпаттан тыс ойпаттар мен батпақтарды алып жатқан топырақтармен ұсынылған. Еріген судың артық болуы және су басу ұзақтығы егіс уақытына, дақылдардың пісіп-жетілуіне және өнімділігіне теріс әсер етеді. Осыған байланысты осы топтың топырағын шабындық ретінде қолданған жөн.

IX топ-Батпақты . 1,1 млн га алқапқа таралды, оның ішінде егістікте – 23,9 мың га, оның ішінде – 15,3 мың га суармалы егістікте. Олар шамадан тыс ылғал жағдайында қалыптасты және негізінен батпақты және шалғынды-батпақты топырақтармен ұсынылған. Маңғыстаудан басқа барлық облыстардың аумағында шағын учаскелерде таралған. Оларды егістік алқапта пайдалану практикалық емес, өйткені олар дренаждау үшін күрделі мелиорациялық шараларды қажет етеді.

X тобы-басқалар. Бұл топта сапасы бойынша жоғарыда аталған мелиоративтік топтардың ешқайсысына орналастыруға болмайтын топырақтар ескерілген. Бұл балқытылған топырақ, уыт, такыр, қалдық карбонатты, сондай-ақ теріс белгілері жоқ құмды, автоморфты, жартылай гидроморфты, тасты шөгінділер, қиыршық тасты шөгінділер, шатқал - сәулелік кешендер, балшық сортаңдар және т. б. Барлық топырақ аймақтарында шағын учаскелерде таралған, оның ішінде құрғақ дала аймағында қара-каштан және каштан топырақтарының саны 2,0 млн га, Ашық-каштан топырақтарының шөлейт аймағында – 0,3 млн га, қоңыр және сұр-қоңыр Топырақтардың шөлді аймағында-0,5 млн га. Өңірлік жоспарда өзге топтардың негізгі алаңдары Ақтөбе (0,7 млн. га), Қарағанды (0,6 млн га), Павлодар (0,5 млн га) облыстары. Егістік алқаптардың құрамында 67,0 мың га, оның ішінде Павлодар - 22,8 мың га, Солтүстік Қазақстан-18,1 мың га, Қостанай – 13,1 мың га облыстарда бар.

Жалпы, ауылшаруашылық жерлерінің мелиорациялық топтарға бөлінуін талдау, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санатында мелиорациялық жағынан ең сапалы жерлер бар деген қорытынды жасауға болады. Сонымен, жердің осы санатындағы ауылшаруашылық алқаптарының құрамында күрделі емес теріс белгілері бар мелиорациялық топ, оның ішінде және, әрине,

егіншілікке жарамды, 28% алады. Теріс белгілері бар басқа мелиоративтік топтардың үлес салмағы әлсіз дәрежеде шамамен 24% құрайды. Теріс белгілері бар ауыл шаруашылығы алқаптары орташа және күшті дәрежеде олардың жалпы аумағының 48% - приходится құрайды. Жалпы республика бойынша салыстыру үшін асқынбаған теріс белгілері бар мелиоративтік топ 19,4%—, әлсіз дәрежедегі теріс белгілері 20,1% - 2, ал орташа және күшті дәрежеде 60% - дан астамын құрайды.

Жерді сапалы бағалаудың соңғы кезеңімен салыстырғанда (2010 жыл) егістік алқабы 24.2 млн гектардан 26,6 млн гектарға дейін ұлғайды, оның ішінде суармалы алқап 1440.9 мың гектардан 1736,2 мың гектарға дейін өсті.

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша олардың құнарлылығына әсер ететін белгілері бойынша ауыл шаруашылығы алқаптарының сипаттамасы

мың. га

Облыстар атауы	Жалпы көлем	I, Кері белгілермен күрделіленбегендер		II, Қиыршық тастаңы	III, Тұзланғаны	IVКебірленгі	V. Шайылғаны	VI. Дефляцияланған ы	VII. Су және жел эрозиясына қатар шалдыққаны	VIII. Өте ығалданған	IX. Батпақтанған	X. Басқа жерлер
		барлығы	с.і. сөзсіз жарамды-лары									
Абай	16 332,8	1 947,3	1 017,7	8 408,4	1 221,5	3 501,9	193,7	647,8	-	246,6	78,7	86,9
Ақмола	13 088,6	4 986,8	4 986,8	2 388,7	1 601,9	3 169,5	562,0	9,6	-	164,5	111,6	94,0
Ақтөбе	26 545,6	7 872,9	1 447,0	2 137,3	1 483,8	11 453,6	473,1	2 101,1	8,3	269,0	25,9	720,6
Алматы	6 236,1	1 117,7	286,8	234,3	1 634,7	302,8	612,7	2 050,5	-	133,4	149,4	0,6
Атырау	9 659,8	538,2	0,4	136,9	2 282,6	3 396,0	-	3 133,9	-	45,7	3,1	123,4
Шығыс Қазақстан	6 331,8	1 282,8	406,9	3 721,9	365,7	242,4	232,9	216,7	1,5	191,1	33,0	43,8
Жамбыл	8 096,2	669,6	333,8	2 800,1	1 358,1	406,3	222,7	2 414,0	-	124,0	87,0	14,4
Жетісу	9 023,6	1 803,0	494,3	2 341,5	1 362,0	271,0	202,8	2 901,9	-	66,3	38,2	36,9
Батыс Қазақстан	12 758,9	1 528,3	1 073,2	300,4	1 343,2	7 109,5	274,5	1 409,5	191,9	326,4	72,5	202,7
Қарағанды	19 855,3	1 893,3	1 019,0	8 770,5	1 709,3	6 250,2	198,2	128,7	-	430,6	48,3	426,2
Қызылорда	11 789,0	1 127,2	4,3	263,8	6 609,7	641,6	2,9	2 846,7	-	94,5	79,1	123,5
Қостанай	18 011,2	5 896,7	5 403,4	589,8	3 133,1	6 846,5	158,7	611,2	-	294,5	183,6	297,1
Маңғыстау	12 634,5	1 600,9	0,2	925,7	6 870,0	1 635,4	800,0	656,3	-	-	-	146,2
Павлодар	11 157,4	1 605,7	1 596,5	2 917,7	775,6	3 943,8	0,9	1 296,3	-	57,9	34,8	524,7
Солтүстік Қазақстан	8 395,6	4 176,5	4 176,5	410,2	573,2	2 790,4	56,0	-	-	144,5	115,6	129,2
Түркістан	10 042,4	1 584,1	1 093,5	1 060,1	2 215,6	1 007,5	933,7	3 112,9	-	112,3	7,7	8,5
Ұлытау	13 567,0	1 760,1	155,2	4 742,5	895,3	5 193,5	2,2	631,0	-	144,0	13,5	184,9
Шымкент қ.	81,0	44,6	45,0	3,2	10,0	-	23,2	-	-	-	-	-
Алматы қ.	27,0	23,7	0,6	2,9	-	-	0,1	-	-	0,3	-	-
Астана қ.	14,1	2,7	3,0	0,4	4,6	3,0	-	-	-	2,0	1,4	-
Барлығы	213 647,9	41 462,1	23 544,1	42 156,3	35 449,9	58 164,9	4 950,3	24 168,1	201,7	2 847,6	1 083,4	3 163,6

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша егістіктің құнарлылығына әсер ететін белгілері бойынша сипаттамасы

мың.га

Облыстар атауы	Жалпы көлемі	I. Кері белгілермен күрделіленбегендер		II. Қиыршық тастанғаны	III. Тұзданғаны	IV. Көбірленгені	V. Шайылғаны	VI. Дефляцияланғаны	VII. Су және жел эрозиясына қатар шалдыққаны	VIII. Өте ылғалданған	IX. 3 Баптақтанған	X. Басқа жерлер
		барлығы	с.і. сөзсіз жарамды-лары									
Абай	819	560,8	560,8	64,7	31,3	101,4	57,4	0,7		2,4		0,3
Ақмола	6194,3	4010,4	4010,4	359,5	656,7	794,2	351,3	0,9		12,7	1,3	7,3
Ақтөбе	716,3	561,9	561,9	54,5	19,7	36,4	34,2			9,2		0,4
Алматы	501,1	270,8	260,4	65,4	78,7	17,4	26,2	18		23,5	1,1	
Атырау	10,3	1,8	0,4		8,1	0,1				0,3		
Шығыс Қазақстан	672,3	368,3	368,3	95,5	3,8	4,5	177,7	11,5	0,6	10,4		
Жамбыл	839,1	338,2	181,5	236	178,9	3,4	52,7	1,6		23,8	2,5	2
Жетісу	554	319,7	293,7	81	55,3	14	32	22		28	2	
Батыс Қазақстан	617,4	287,8	287,8	15,1	43	94,1	72,6	4,4	95,6	3,9	0,5	0,4
Қарағанды	1380,8	510,5	510,5	338	76,3	329,9	83,2	28,1		11,6	0,6	2,6
Қызылорда	191,2	9,4	6,7		171,9						9,9	
Қостанай	6424,9	4688,6	4688,6	228,8	641	714	63,4	30,1		42,6	3,3	13,1
Маңғыстау	0,8	0,5	0,2		0,2	0,1						
Павлодар	2081,1	1064,8	1064,8	85,9	175	397,7		334,3		0,6		22,8
Солтүстік Қазақстан	5042,9	3681,4	3681,4	188,8	280,4	823,3	28			20,2	2,7	18,1
Түркістан	936,2	514,9	512,9	19,3	128,3	6,5	232,3	0,2		34,7		
Ұлытау	56,1	25,6	25,2	17	7,9	5,2				0,4		
Шымкент қ.	2,7	2,5	2,5							0,2		
Алматы қ.	3,8	2,5	2,5		0,6	0,7						
Астана қ.	45,2	36,8	36,8				8,1			0,3		
Барлығы	27089,5	17257,2	17057,3	1849,5	2557,1	3342,9	1219,1	451,8	96,2	224,8	23,9	67

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген

Аймақтық тұрғыдан алғанда, 2023 жылмен салыстырғанда егістіктің өсуі барлық аудандарда болды.

Ауыл шаруашылығы алқаптарын трансформациялау нәтижесінде егістік алқаптарының құрамы негізінен оның өнімділігі төмен бөлігін шөлейт ашық-каштан аймағынан шығару және дала қара жер және құрғақ дала каштан аймақтарында, сондай-ақ республиканың неғұрлым өнімді жерлер орналасқан тау бөктеріндегі өңірлерінде егістік алқаптарының жаңа учаскелерін игеру есебінен сапалы өзгереді.

2.2. Шабындықтар мен жайылымдардың дақылдық-техникалық жағдайы

Қазақстан Еуразия құрлығының ортасындағы географиялық жағдайына және даланың, шөл даланың, таулардың және келіп құятын өзендері мен кең атырауы бар ірі құрлықшілік су қоймаларының табиғи кешендерінің бірегей үйлесімділігі арқасында, экожүйелердің сан алуан түрімен және соларға сәйкес келетін өсімдіктер түрлілігімен сипатталады. Қазақстанда Орталық Азияға тән даланың, шөлейттің, шөл дала мен тау белдеулерінің аймақтық нұсқаларының бар спектрі толық берілген.

Республиканың қазіргі флорасында ағаш тұқымдыларының 68 түрі, бұта ағаштардың, шала бұталар мен жартылай бұташықтардың 699 түрі, көп жылдық шөптердің 5 598 түрі мен бір жылдық шөптердің 849 түрі есептеледі.

Мал азығы алқаптары орманды далалы және далалы табиғи аймақтарда 19%-ды, шөлейтті аймақтарда – 10%-ды, шөлді аймақтарда – 37%-ды, ұсақ шоқыларда – 18%-ды, тау етегіндегі жазықтарда – 10%-ды, тауларда – 6%-ды құрайды.

Жазықтарда өсімдіктер жамылығысын бөлу ендік аймақтық заңына бағынады, бұл экожүйенің үш: орманды далалы, далалы және шөлді аймақтық түрлерге біртіндеп ауысуын шарттайды.

Табиғи мал азығы алқаптары өсімдіктерінің таралуы 17-суретте көрсетілді.

Орманды далалы және далалы аймақ, республиканың солтүстігінде орналасқан олар егіншіліктің жоғары деңгейімен сипатталады. Табиғи жайылымдар әдетте егіншілікке жарамсыз жерлерде орналасады. Жайылымдардың

ауданы 32,0 млн га, шабындықтар 1,6 млн га құрайды. орманды дала аймағының өсімдік жамылғысы ормандармен және бай шөпті-қауырсынды түрлендірілген далалармен ұсынылған. Қазақстанның солтүстігінде ғана ұсынылған орманды-дала экожүйелері үшін сұр орман топырақтарындағы қайың және көктерек-қайың ормандарының солтүстік бөлігінде сілтіленген қара топырақтардағы шөпті-шөпті және шөпті-шөпті шалғынды дала алып жатқан ормансыз учаскелермен кезектесуі тән. Оңтүстік бөлігінде қоңыр орманды дала экожүйелері басым. Көктерек-қайың (*Populustremula*, *Betulapendula*) Мальтадағы батыстағы ормандар қызыл-бай шөптермен және қызыл-сәбіз және (*Stipa zalesskyi*, *Peucedanum morisonii*) дала. Орманды даланың шалғынды және дала учаскелері 60-90% - ға жыртылған.

- Дала Қазақстанда республиканың солтүстік жартысын қамтитын кең аумақты алып жатыр. Дала экожүйелері өсімдіктердің тіршілік формасы – шөпті дәнді дақылдардың өсімдіктер қауымдастығындағы үстемдігімен ерекшеленеді. Гидротермиялық режимнің өзгеруіне байланысты солтүстіктен оңтүстікке қарай экожүйелердің топырақ-өсімдік жамылғысында біртіндеп өзгеріс болады. Бұл өзгерістер түрдің экологиялық топтарының құрғақшылыққа төзімділіктен құрғақшылыққа төзімділікке ауысуы сияқты көрінеді. Мұның бәрі дала экожүйелерінің келесі субаймақтық түрлерге субаймақтық бөлінуін анықтайды:

-

Қуаң дала экожүйесі (бетегелі-бай алуан шөпті орташа қуаң далалық; бетегелі-алуан шөпті қуаң далалық);

Құрғақ далалық экожүйе (шым дәнді дақылды орташа құрғақ далалық; шым дәнді дақылды-ксерофитті алуан шөпті құрғақ далалық);

Шөлді-далалық экожүйе (шөлденген шымды дәнді дақылды-жусанды).

Қазіргі уақытта қарқынды шаруашылық қызметінің салдарынан Қазақстан жазықтарындағы қуаң және құрғақ дала толығымен жыртылған.

Қуаң дала экожүйесі Жалпы Сырт сілемдерінде, Орал түбінде, Оралда, Батыс Сібір ойпатының жазықтарында, еліміздің Торғай төрткіл бедерінің солтүстік шетінде және Орталық Қазақстан ұсақ шоқылары арасында таралған.

Өсімдіктері қызыл бетегелі-бай алуан шөпті, қызыл бетегелі-сәбізшөпті қауымдастықтар түрінде болады. Олар бай флоралық құрамымен, биік

проекциялық жамылғысымен ерекшеленеді. Шымқабат дәнді өсімдіктері қызыл бетеге (*Stipa zalesskyi*), тіпшақ (*Festuca valesica*), сұлыбас (*Helictotrichon desertorum*) басым келеді, сирегірек Лессинг бозы (*Stipa lessingiana*) кездеседі, сондай-ақ ылғал сүйгіш және құрғақшылыққа төзімді алуан шөптердің көп түрлілігі тән келеді.

Тың жерлерді жаппай игеру кезеңінде жазықтардағы қуаң дала толығымен жыртылды.

Қуаң далалы экожүйе Жалпы Сыртты (сырт етегіндегі үстірт деп аталатын оңтүстік бөлігін), Каспий маңы ойпатының бір бөлігін, Орал түбі үстіртін, Мұғалжар, Торғай түбіндегі жазықтармен бірге Торғай үстіртін, Орталық Қазақстанның ұсақ шоқыларын және Батыс Сібір ойпатының оңтүстік шетін (Ертіс маңы жазықтары) қамтиды.

Қуаң далалы экожүйенің табиғи қауымдастықтары бетегелі-тіпшақты далалар мен бозды-ксерофитті алуан шөпті далалар болып келеді, мұндағы құмбалшықты көбіне карбонатты топырақта шымқабат дәнді дақылдары (Лессинг бетегесі немесе Лессинг бозы (*Stipa lessingiana*), тіпшақ (*Festuca valesiaca*), механикалық құрамы жеңіл топырақта (жеңіл құмбалшықты және құмдауытты) қылқан селеу (*Stipa capillata*), ал тасты аз дамыған топырақта – қырғыз бетегесі (*Stipa kirghisorum*), сұлыбас (*Helictotrichon desertorum*) басым келеді. Алуан шөптер қауымдастықтар құрылуында бағыныңқы рөл атқарады және оның үлесі 10-15%-дан аспайды. Шөпотында өсімдіктердің тек құрғақшылыққа төзімді ксерофитті далалық түрлері басым келеді. Қуаң далалық экожүйеде алуаншөптер далалық ксерофиттердің экологиялық тобы түрінде ғана болады және олардың ішінде татар төскейі (*Galatella tatarica*) мен кестежусан (*Tanacetum achilleafolium*) молынан кездеседі.

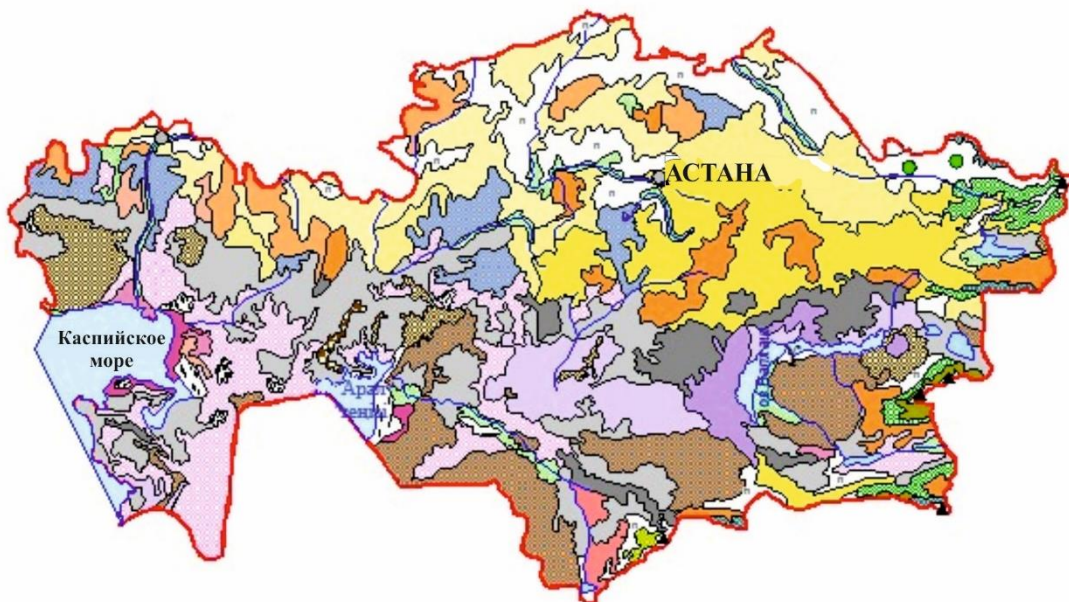
Шөлді-далалық экожүйелер (шөлденген дала экожүйелері) Қазақстанның батыс шекарасынан Алтай, Саура және Тарбағатай тауларының етегіне дейін 2500 шақырымнан асатын жерде таралған, Орал түбі және Торғай үстірті мен Каспий маңы ойпатының жазықтарын, сондай-ақ Орталық Қазақстан ұсақ шоқыларының оңтүстігіндегі біршама бөлікті қамтиды.

Өсімдіктер қауымдастығынан бетегелі-жусанды дала басым келеді. Шымқабат дәнді өсімдіктерінен Лессинг бозы (Лессинг жусаны, *Stipa lessingiana*),

тырса (*Stipa sareptana*) және тіпшақ (*Festuca valesiaca*) басым болады. Міндетті содоминанттар жусандардың жартылай бұташықты шөлді-далалы және шөлді

17 - сурет

Табиғи жем-шөп алқаптары

(түрлері: Лессинг жусаны (*Artemisia lessingiana*), батысында – Лерх жусаны (*Artemisia lercheana*), жіңішке жусан (*Artemisia gracilescens*), шығысында – жартылай Лессинг тәрізді жусан (*Artemisia sublessingiana*), тұзданған топырақта жаппай – кара жусан (*Artemisia rauciflora*) болып табылады. Алуан шөптер көп емес және тек ксерофиттер ғана кездеседі

Жайылымдардың өнімділігі орташа құрғақ массаның 3-5 ц/га құрайды. Орманды далаларда ойпанды жерлердегі жазықтарда түрлерге бай дәнді-алуан шөпті жайылымдар сақталған, олардың өнімділігі – құрғақ массаның 7-10 ц/га.

Өзендердің аңғарларында, жайылмаларда, көлдер маңындағы ойпаң жерлерде шалғынды топырақтағы дәнді-алуан шөпті шалғындар, өнімділігі құрғақ массаның 12-15 ц/га құрайтын шабындықтар ретінде пайдаланылады.

Шөлейт және шөлді аймақтар Қазақстан жазығының оңтүстік жарты бөлігін – республика аумағының 50%-ға жуығын алады, оның 70%-дан көбі шөлді аймаққа келеді. Каспий маңы ойпаты, Маңғыстау түбегі, Үстірт, Торғай төрткіл бедерінің оңтүстік бөлігі және Қазақстанның ұсақ шоқылары (шығыс Бетпақ дала

және Балқаш маңы), Тұран ойпаты (Арал маңы), Қызылқұм, Мойынқұм, Алакөл ойпаты мен Іле қазаншұңқыры өңірлерін қамтып, оңтүстікте Солтүстік Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы мен Тарбағатай тауларының етегіне дейін жетеді. Бұл аймақтарда жайылым 85,1 млн. га немесе жалпы көлемнің 52,3%-ын алады.

Өсімдіктері жартылай бұташықтар мен бұталар түрінде болады, түрлердің аздығымен, шағын проекциялық жамылғысымен және ксерофиттер мен гиперксерофиттердің құрғақшылыққа төзімді түрлерінің абсолютті басымдығымен ерекшеленеді.

Қазақстанда жазықтарда шөлді экожүйенің климаттық тұрғыдан шартталған келесідей 3 аймақтық түрі кездеседі, олар: солтүстік, орта және оңтүстік түрлер, сондай-ақ тау етегіндегі шөлдердің ерекше климатипі бар.

Солтүстік (далалық шөлдер) шөлдің құба топырағында кездеседі. Оларға жартылай бұташықты қауымдастықтар, көбіне жусанды, сирегірек көп жылдық соранды қауымдастықтар тән келеді. Өсімдіктер қауымдастығының ерекшелігі тарабоз тырсық (*Stipasareptana*), қырғыз бетегесі (*Stipakirgisorum*), Рихтер бетегесі (*Stiparichteriana*) және құмдарда еркекшөптің (*Agropyronfragile*) кездесетіндігі болып табылады. Жайылым өнімділігі құрғақ массаның 3-4 ц/га құрайды.

Шөлдің сұрғылт-құба, тоңданған топырағындағы **орта шөлдер**. Көп жылдық сораңдар – бұйырғын (*Anabasisalsala*), қара баялыш (*Salsolaarbusculiformus*), тасбұйырғын (*Nanophytonerinaceum*), шығыс сораңы (*Salsolaorientalis*), ал жусандардан – тамыр жусан (*Artemisiaterrae–albae*) және туран жусан (*Artemisiaturanica*) сияқты түрлері басым келеді. Бозжусанды жайылымның өнімділігі құрғақ массаның 2-ден 6 ц/га дейін құрайды. Құмдарда ақ сексеуіл (*Haloxylonpersicicum*) мен қара сексуіл (*H.aphyllum*) кең тараған, өнімділігі 2-ден 4 ц/га дейінгі құрғақ масса, сондай-ақ псаммофильді бұталар мен жартылай бұташықтар (жүзгіндер түрі (*Calligonum*), қылшалар (*Ephedra*), құм қарағаны (*Ammodendron*) тән келеді.

Оңтүстік шөлдері әктастармен, мергелдермен қалыптасқан аридті-денудациялық Үстірттің оңтүстік бөлігі мен Қызылқұм алқабын алады. Климаттық көрсеткіштер гидротермиялық режимнің жылу мен құрғақшылыққа қарай күрт өзгертіндігін көрсетеді. Топырағы – қысқа мерзімге тоңданатын немесе

тонданбайтын сұрғылт-кұба топырақ. Оңтүстік шөлдерінде де жартылай бұташықтар мен бұташықтар басым келеді, алайда олардың түр құрамы өзгеріп отырады. Бүртікті сораң (немесе тетыр) (*Sa Isolagemascons*) мен кемруд жусаны (*Artemisiakemrudica*) басым келеді. Құмдағы сексеуілдер мен жүзгіндерде эфемерлер мен эфемероидтардың, әсіресе үрмежемісті қияқөлеңнің (*Carexphysodes*) фитоценоздық рөлі артады. Өнімділік 1-3 ц/га құрғақ массаны құрайды.

Тау етегіндегі шөлдер. Қазақстанның Тарбағатайдан Қаратауға және Батыс Тянь-Шаньға дейінгі барлық тау жүйесінің етегінде кездеседі. Тау етегіндегі шөлдерің экожүйесіндегі топырақтың негізгі түрі ашық сұртопырақтар (оңтүстік және солтүстік) болып табылады. Тауға жақындаған сайын термиялық конвекцияның күшеюі және атмосфералық фронттардың белсенділігі салдарынан тау бөктеріндегі жауын-шашын мөлшері артады. Тау бөктеріндегі аумақ (жазықтар, ұсақ шоқылар, құмды алқаптар) экожүйесінің құрылуының негізгі факторы, «гумидті–тау бөктеріндегі» аймақты құрайтын тау бөктеріндегі ылғалдану әсерінің салдарынан жауын-шашынның едәуір ұлғаюы болып табылады.

Тау бөктеріндегі аумақтарда, таудың әсерлерінен тыс жазықтарға қарағанда, 2-3 есе көп жауын-шашын түседі. Тау массивтері солтүстік–батыс ауа массалары үшін елеулі бөгеттер болып табылады.

Тау бөктеріндегі шөл өсімдіктері, олардың құрамында жартылай бұташықтар мен бұташықтар қауымдастығының болуымен және баданалы қоңырбас (*Poa bulbosa*) пен қияқөлең (*Carex pachystilis*) құрайтын эфемероидтардың айқын байқалатын қабатымен сипатталады.

Тауаралық-шұңқырлы шөлді экожүйелер. Тауаралық шұңқырлар (Іле, Зайсан) үшін, аймақтың шеңберлі инверсиялық құрылымы деп аталатын аймақтық экожүйелер ауысуының ерекше шоғырлас сипаты тән келеді.

Әдетте, шұңқырдың ең төменгі, орталық бөлігін аридтік шөлді экожүйелер, ортаңғы бөлігін шұңқырдың аймақтық орналасуын индикаторлайтын экожүйелер алып жатады. Тауға жақын орналасқан аумақтар, әдетте, тау бөктеріндегі аз қуаңшылықты қауымдастық түрлерін көрсетеді.

Шөлейтті және шөлді аймақтардың шалғындары ірі өзендердің аңғарларына, теңіздер мен көлдер маңындағы ойпаңды жерлерге жақын орналасқан және оларда құрақ, ши, қияқ, әжірек және сирегірек жұмсақ сабақты дәнді өсімдік түрлері кездеседі. Шалғынды жайылымдардың өнімділігі 2-ден 10 ц/га аралығында, шабындықтар – 15-тен 40 ц/га құрғақ масса аралығында ауытқиды. Шабындықтар көлемі 1,3 млн. га құрайды.

Ұсақ шоқылардағы жайылым 32,4 млн. га алады. Ұсақ шоқы Қазақстан аумағының орталық және солтүстік-шығыс бөлігінде дала, шөлейт және ішінара шөлді табиғи аймақтарда орналасқан. Өсімдіктер жамылғысы солтүстігінде (далалық аймақ) жайылымның түрлі бетегелі-тіпшақты-алуан шөпті және сұлыбасты түрлерінен, орталық бөлігінде (қуаң және шөлейтті аймақ) түкті бетегелі-жусанды және жусанды-шымды дәнді өсімдікті, көбіне бұталанған түрлерінен, оңтүстігінде (шөлді аймақ) – бозжусанды, баялышты-жусанды түрлерден тұрады. Мұндағы өсімдіктер қауымдастығының өнімділігі 2-ден 6 ц/га құрғақ массаға дейін болады.

Шоқылар арасындағы ойпаңдарда, кіші өзендер мен жылғалар аңғарларында сұлыбасты, бидайықты, шилі шалғындар таралған, олар негізінен шабындық ретінде пайдаланылады, өнімділігі 8-12 ц/га құрғақ масса. Шабындық көлемі – 0,7 млн. га.

Тау етегіндегі жазықтар Қазақстанның барлық ірі тау алаптарын жиектейді. Жайылымдар 18,7 млн. га, шабындықтар – 0,8 млн. га жерді алады. Олардың өсімдіктер жамылғысының құрылуы тік белдеулік заңына бағынады.

Тау етегіндегі жазықтар шегінде, биік тауларды қоспағанда, барлық тау жүйесінде кездесетін тік белдеулер байқалады.

Тау бөктері жазығындағы шөл және шөлейтті жайылымдар өте үлкен көлемді алады және жайылымдардың бозжусанды-эфемерлі, бозжусанды-соранды, арам шөпті-эфемерлі, эфемерлі түрі кездеседі, сондай-ақ мұндағы шөлейтті аймақ шөпотында шымқабатты дәнді өсімдіктер қатысады. Олардың өнімділігі 1-3 ц/га құрғақ масса аралығында болады.

Тау етегіндегі жазықтардың далалы және шалғынды-далалы жайылымдары төбелі-бөктерлі тау бөктеріне жалғасады. Оларға түрлі бетегелі-тіпшақты-жусанды,

шымды дәнді-алуан шөпті, дәнді-алуан шөпті, көбіне бұталанған жайылым түрлері тән келеді, өнімділігі 3-тен 6 ц/га дейінгі құрғақ массаны құрайды.

Батыс Тянь-Шань сілемдері мен Қаратау жотасының тау бөктеріндегі саванналы шөл және шөлейт жайылымдары ерекше орын алады, мұнда ландшафтық түрлерге эфемерлер мен эфемероидтар, алуан түрлі арам шөптер мен жусан жатады. Өнімділігі 1-4 ц/га құрғақ массаны құрайды.

Дала белдеуінің **аласа және орта таулы** жайылымдары түрлі бетегелі-тіпшақты және шымды дәнді өсімдіктермен сипатталады, аласа тауларда біраз мөлшерде жусан және орта тауларда – даланың дәнді өсімдіктері мен алуан шөптер қатысады. Таулардың тік баурайлары мен ойпаттары және жыралары қатты бұталанған.

Барлық тау жүйесіндегі аласа таулы шөлейтті жайылымдарда бозжусанды-шымды дәнді және шымды дәнді-бозжусанды түрлер кездеседі, өнімділігі 2-4 ц/га құрғақ массаға тең.

Аласатаулық жайылымдардың өнімділігі 3-6 ц/га құрғақ массаны құрайды, ортатаулық шалғынды және шалғынды-далалы жайылымдар 5-тен 15 ц/га құрғақ массаға дейін ауытқиды. Тау шалғындарының шөп шабуға қолайлы жерлері шабындық ретінде пайдаланылады. Тау шабындықтарының өнімділігі 6-18 ц/га құрғақ масса шегінде болады.

Аласатаулық және ортатаулық жайылымдар көлемі – 8,8 млн. га, шабындықтар – 0,4 млн. га. **Биік таулардағы** жайылымдардың өсімдіктер қауымдастығы сан алуан түрлі және әртүрлі өсімдіктер түріне жатады. Негізгі түрлер қатарында, Еуразияда кең таралған: тундралық, шалғындық, орман (күңгірт қылқанды, ұсақ жапырақты, жалпақ жапырақты ормандар) өсімдіктері, бұталы, далалық, сондай-ақ сирек кездесетін, ерекше, Орта Азия тауларына тән өсімдіктер, тек Батыс Тянь-Шань тауында ғана кездесетін: аридтік аршалы сирек ормандар, умбеллярлар, саванналы, фриганоидты (тікен бұталы және таулы-жусанды) өсімдіктер түрлері бар. Жайылымдар көлемі 1,2 млн. га құрайды.

Таулардағы экожүйелердің белдік құрылымы көптеген факторларға негізделген, олардың ішінде ең маңыздысы келесілер болып табылады:

- Осы тау жүйесін қоршайтын жазықтың (тұғырдың) аймақтық жағдайы.

- Тау бедерінің сипаты, жоталардың бағдары, биіктіктің салыстырмалы және абсолюттік амплитудасы.
- Климаттың ерекшеліктері (жоталардың бағдарына қарай ауа массаларының өзгеруі, таулардағы климаттық инверсиялар, жергілікті жердің биіктігімен және батыстан шығысқа қарай жылжуы бойынша климаттық параметрлердің өзгеруі).
- Топырақ-өсімдік жамылғысының өзіне тән өзгешілігі мен ерекшеліктері.

Тек Орталық және Оңтүстік Алтайдың биік тауларында ғана тау тундраларының өсімдіктері: мүк-қыналы, шөптесінді-мүкті және аласа қайың шоғыры мен дриады тундралар бар.

Қазақстан тауларында мезофитті ылғал сүйгіш дақылдар мен алуан шөптерден құрылған шалғындық қауымдастықтар альпі және субальпі белдеулерінің өсімдіктерін қалыптастырады және ортатауларда кеңінен таралады және мұнда орман алқаптарымен кезектеседі. Шабындық алқаптары – 0,05 млн. га алады.

Альпі аласа шөптері, әртүрлі бояулы дәнді-алуан шөпті *шалғындар* ылғалды биік таулар (солтүстік Алтай, Батыс Тянь-Шань) жағдайларында таралған. Криофиттік аласа шөпті альпілік шалғындар кобрезиевниктерінің (көбіне тақыршақ деп аталатын) ерекше түрі құрғақ және суық биік тауларда (Оңтүстік Алтай, Жоңғар Алатауы) кездеседі.

Субальпілік орташа шөпті шалғындар альпілік шалғындардан төменірек барлық таулы алқаптарда таралған. Олардың ішінде алуан шөпті-дәнді және теңгежапырақты мен қазтамақты шалғындар бар, олар көбіне аршалы тоғайлармен кезектесіп тұрады. Қазақстанның тау жүйесінде қылқан жапырақты да, жалпақ жапырақты да *ормандар* таралған.

Жасыл мүкті және шөптесінді *күңгірт қылқан жапырақты майқарағайлы және балқарағайлы ормандар* тек солтүстік-батыс Алтайда ғана кездеседі. Шренк шыршасынан тұратын *күңгірт қылқан жапырақты шырша ормандары* Солтүстік Тянь-Шанда орта таулар баурайларында таралған. Орман белдеуінің жоғарғы бөлігінде бұл – жатаған шыршалы, ал орталық бөлігінде шөптесінді және мүкті

жамылғысы бар шырша ормандары. Орман белдеуінің төменгі бөлігінде жапырақты-шыршалы ормандар бар.

Сібір сағызқарағайы басым келетін *ашық қылқан жапырақты сағызқарағайлы ормандар* Орталық және Оңтүстік Алтайдың орташа ылғалды жағдайларында өседі. Оңтүстік Алтай мен Сауыр тауларында саябақтық сағызқарағайлар кездеседі.

Қарағай тұқымдасты ормандар (өліжамылғылы, жасыл мүкті, қыналы, шөптесінді, бұталы-шөптесінді) мен селдір тоғайлар, петрофитті-далалық түрлермен бірге, Алтайдағы Калбы тауы мен Орталық Қазақстанның аласа таулы гранитті алаптарында кездеседі. Таулы өңірлерден басқа қарағайлы ормандарды Торғай өңірі мен Ертіс маңында да кездестіруге болады. Ылғалды қарағайлы ормандар флораның солтүстік (бореалдық) элементтерінің қоймасы болып табылады.

Өртүрлі тау жоталарында мезофитті ылғал сүйгіш бұта шіліктерінің алуан түрлілігі өте үлкен. Ең көп таралғаны – раушан көшеттері, тобылғы шіліктері, қарағандар (Алтай мен Тарбағатайдағы бұтақты қарағандардан және Теріскей Алатауындағы көп жапырақты қарағандар). Тарбағатайдың назар аударарлық көрнекі жері Ледебур бадамы мен Ховен калофакасынан құрылған бұталы шіліктер болып табылады.

Таулы далалар Алтайдан Қаратауға дейін Қазақстанның барлық тауында кездеседі. Олар келесідей үш түр тармағынан тұрады: биік тауларда криофитті дала, орта таулы жерлерде нағыз шымды дәнді өсімдікті дала, ал Тянь–Шань мен Қаратаудың төменгі тауларында эфемероидты–шымқабат дәнді, саванналы–шымқабат дәнді (арпа, бидайық, сасыр өсімдіктерінің қатысуымен) және таудағы–серофитті–дәнді (көбенқұйрық, кемпіршөп, рафидофитум түрлерінің қатысуымен) өсімдікті дала.

Арша селдір тоғайлары тек Батыс Тянь–Шань орта таулары мен Қырғыз жотасының шатқалдарында кездеседі. Зеравшан аршасынан тұратын аршалықтар неғұрлым жылы өсу жағдайларына, сауыр аршасынан тұратын аршалықтар орташа суық тіршілік ортасына бейімделген. Шөп жамылғысы бойынша аршалықтар саванналы, шалғынды және шалғынды-далалық болып бөлінеді.

Орман екпелерінің ерекше түрі *Понтий доланасынан тұратын жылу сүйгіш селдір ормандар* Батыс Тянь-Шань жоталарының шетімен жоғары тау бөктеріндегі құлама етекте және таудың төменгі бөліктерінде таралған. *Понтий доланасынан тұратын селдір ормандар* (тау етегіндегі жартылай саванналар деп аталатын) агродақылдық кезеңге дейін басым болып келді, қазіргі уақытта үлкен аумақта жойылған.

Қаратау тауында өсімдіктердің ерекше өзіндік түрі – *қаратау жусаны* басым келетін *тау жусандары* үстем. Олар Қаратауда өсімдіктердің ерекше белдеуін құрады. Олардың флоралық құрамы бірегей болып келеді және аласа шөпті эфемероидтардан да, саванналы ірі шөптерден де, дәнді дала өсімдіктері мен тау ксерофитті элементтерден (сетен, кемпіршөп түрлері) тұрады.

Биік шөпті саваноидтар Батыс Тянь-Шанның жоғарғы тау бөктерінде кең аумақты алады. Оларды биік эфемероидты дәнді өсімдіктер, түкті бидайық, жаман арпа мен ірі шөптердің (сасыр, жалбызтікен, шырыш, әрем) басым қатысуы ерекшелейді. Аласа тау баурайларында әдетте олардың қатарында бұталар (бадам, раушан, шие) болады.

Аласа шөпті саваноидтар (баданалы қоңырбас, эфемерлер мен эфемероидтар басым келетін) Батыс Тянь-Шанның аласа тау бөктерлерінде кездеседі.

Өзен аңғарларының, көлдер мен су қоймалары жағалауларының өсімдіктері алуан түрлі болып келеді. Далада өзендер алқабында кең жапырақты терек (қара және ақ терек) ормандары, емен шағын телімдері (Орал өзені) және майда жапырақты көктерек–қайың ормандары мен қалың өскен талдар кездеседі. Шөлде өзен алқаптарында ерекше мезотермды жайылма ормандары – ағаш–бұталы (көбінесе талдар) тоғайлар (терек, түрлі жапырақты және көкшіл жиде) мен бұта шіліктер (шеңгел және жыңғыл түрлерінен) таралған.

Терең каньондарда (Шарын өз.) реликті шаған ормандары кездеседі. Өзен алаптары мен атырауларында, көлдердің жағалауларында шөптесінді батпақтар (құрақтан, қоғадан, қамыстан, түйнекшөптен) және әр түрлі кәдімгі шабындықтар (бидайық, айрауық, діңшелі, түлкіқұйрық), галофитті (әжірек, ақмамық, қияқ, арпа)

кеңінен кездеседі. Оңтүстік дала мен шөлдерде шиден құрылған ірі дәнді өсімдікті шалғындар таралған.

Биік таулы жайылымдардың өнімділігі 2-ден 9 ц/га құрғақ массаға дейін ауытқиды, бірақ көбінесе ол 2-4 ц/га құрайды. Субальпілік шалғындардың телімдері шөп шабуға, тасымалдауға ыңғайлы, орылады.

Шабындықтардың дақылдық-техникалық жағдайының басым белгілері: таза, ағаш өскен, бұта өсіп кеткен, улы өсімдіктер өсіп кеткен, төмпешікті болуы жатады.

Дақылдық-техникалық жағдайы бойынша таза шабындықтар басым келеді, олардың көлемі 4 470,8 мың га немесе 91,5%-ды құрайды.

Жақсартылған шабындықтар – 41,1 мың га немесе 0,8%. Ауыл шаруашылығы алқаптарын түгендеу материалдарына (2012-2014 жылдар) сәйкес, жақсартылған шабындықтар жағдайы, негізінен, қанағаттанарлық және қанағаттанарлықсыз (65%) болып белгіленген, жақсы жағдайдағы шабындықтар, олардың көлемінің 35%-ын құрайды.

Бұталар өсіп кеткен шабындықтар 134,2 мың га – 2,7%-ға тең. Бұталардың өсіп кетуіне қарай шабындықтар: шамалы дәрежеде – 100,6 мың га, орташа және күшті дәрежеде – 33,6 мың га болып бөлінеді.

Ағаш өскен шабындықтардың көлемі үлкен емес – 12,0 мың га немесе 0,2 %. Негізінен, шабындықтарда ағаш шамалы дәрежеде өскен – 9,4 мың га немесе ағаш өскен шабындықтардың барлық көлемінің 78,3%-ы.

Улы өсімдіктер басқан шабындықтар көлемі 81,7 мың га (1,7 %) құрайды, соның ішінде шамалы дәрежеде – 44,4 мың га, орташа және күшті дәрежеде – 37,3 мың га.

Төбешікті шабындықтар – 144,9 мың га (3,0 %), соның ішінде орташа және күшті дәрежедегісі – 41,2 мың га.

Дақылдық-техникалық кері белгілері бар шабындықтардың жалпы көлемі 372,8 мың га (7,6 %) құрайды.

Өңірлік жоспарда олардың негізгі Саны Шығыс Қазақстан облысында-74,8 мың га немесе 16,2 %. Облыста теріс мәдени-техникалық белгілері бар Абай

шабындықтарының саны 69,8 мың га (11,7 %), Батыс Қазақстан облысында – 51,5 мың га (5%), Павлодар облысында – 33,9 мың га (11,2 %).

Шабындықтардың табиғи аймақтар мен облыстар бойынша дақылдық-техникалық жағдайы 18-суретте және 52, 53-кестелерде берілді. Таза шабындықтардың үлестік салмағы барлық табиғи аймақтарда басым келеді және шөлейтті аймақта 93,8%-дан таулы жерлерде 87,0% дейін ауытқиды.

Шабындықтардың дақылдық-техникалық жағдайы

18-сурет

Бұталы шабындықтардың негізгі саны орманды дала мен дала аймақтарында, сондай-ақ тау бөктеріндегі жазықтарда кездеседі.

Бұталы және орманды шабындықтардың едәуір аумағы Шығыс Қазақстан облысындағы Ертіс өзенінің жайылмасында (тиісінше 38,6 мың га және 3,1 мың га), Павлодар облысында (20,6 мың га және 3,3 мың га) және Абай облысында (36,7 мың га) орналасқан. Республиканың солтүстік және таулы аймақтарында шабындықтар шабындықпен, итмұрынмен, шиemen, қарағанмен, оңтүстігінде – Қарағанды, шабындықпен, шеңгелмен, тұзды топырақтарда – тамариспен бұқтырылған. Шабындықтар, әдетте, солтүстікте және тауларда – көктерек, қайың, тал, оңтүстікте-тал, тамариск және джида.

**2023 жылғы 1 қарашадағы табиғи аймақтар бойынша шабындықтардың
дақылдық-техникалық жағдайы бойынша сипаттамасы**

мың. га

Аймақтардың (тау белдеулерінің) индексі, олардың атауы	Шабын- дықтар көлемі, барлығы	Соның ішінде түбегейлі жақсар- тылғаны	Табиғи шабындықтардың дақылдық-техникалық жағдайы												
			таза	бұта өсіп кеткен			ағаш өсіп кеткен			ұлы өсімдіктер басып кеткен			төбешікті		
				бар- лығы	шама- лы	орташа және күшті	бар- лығы	шамалы	Орташа және күшті	барлығы	шама- лы	орташа және күшті	барлығы	шамалы	средне и сильно
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Жазық															
Д. Орманды далалық және далалық	1642	22,1	1497,9	40,7	28,2	12,5	7,8	6,3	1,5	32,2	16,6	15,6	41,3	28,9	12,4
Шл. Шөлейтті	658,7	-	618,1	5,7	2,8	2,9	-	-	-	7,2	2	5,2	27,7	17,8	9,9
Ш. Шөл	684,5	0,3	661,9	9	4,4	4,6	-	-	-	6,9	3,7	3,2	6,4	2,6	3,8
Ұ. Ұсақ шоқы	703,4	0,2	650,3	22,1	17,9	4,2	-	-	-	1,9	0,6	1,3	28,9	24,8	4,1
ТБЖ. Тау бөктеріндегі жазық	784,2	15,3	686,3	32,5	29,3	3,2	1,9	0,8	1,1	27,9	19,7	8,2	20,3	16,6	3,7
Таулар	0														
Т. Аласа және орта таулар	408,9	3,1	353,4	24,2	18	6,2	2,3	2,3	-	5,6	1,8	3,8	20,3	13	7,3
Б. Биік таулар	4,6	-	4,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Барлығы	4886,3	41,0	4472,5	134,2	100,6	33,6	12	9,4	2,6	81,7	44,4	37,3	144,9	103,7	41,2

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

**2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша шабындықтардың мәдени-техникалық жай-күйі бойынша
сипаттамасы**

мың га

Облыстар атауы	Шабындықтар көлемі, барлығы	Соның ішінде түбегейлі жақсартылғаны	Табиғи шабындықтардың дақылдық-техникалық жағдайы												
			таза	закустаренных			залесенных			заросших ядовитыми растениями			таза		
				бар-лығы	шама-лы	орташа және күшті	бар-лығы	шама-лы	орташа және күшті	бар-лығы	шама-лы	орташа және күшті	бар-лығы	шама-лы	орташа және күшті
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Абай	598,8	-	529,0	36,7	30,8	5,9	-	-	-	0,6	0,5	0,1	32,5	32,1	0,4
Ақмола	242,0	6,0	199,1	10,2	7,2	3,0	0,8	0,6	0,2	-	-	-	25,9	19,1	6,8
Ақтөбе	464,8	-	452,4	8,7	6,4	2,3	-	-	-	2,1	2,1	-	1,6	1,6	-
Алматы	169,0	0,5	160,9	1,4	0,9	0,5	1,1	-	1,1	3,5	0,6	2,9	1,6	0,5	1,1
Атырау	133,0	-	127,2	0,4	-	0,4	-	-	-	5,4	0,7	4,7	-	-	-
Шығыс Қазақстан	460,8	0,4	385,6	38,6	29,3	9,3	3,1	3,1	-	7,9	1,9	6,0	25,2	13,1	12,1
Жамбыл	251,9	4,8	246,7	0,1	0,1	-	-	-	-	0,3	0,1	0,2	-	-	-
Жетісу	288,8	3,6	273,3	0,3	0,2	0,1	-	-	-	11,0	6,5	4,5	0,6	0,6	-
Батыс Қазақстан	1022,2	0,4	970,3	1,3	0,5	0,8	0,1	0,1	-	32,0	15,7	16,3	18,1	10,6	7,5
Қарағанды	274,8	0,8	264,7	1,6	1,3	0,3	-	-	-	0,3	0,3	-	7,4	5,8	1,6
Қызылорда	108,2	-	99,8	1,6	-	1,6	-	-	-	5,5	2,9	2,6	1,3	-	1,3
Қостанай	328,3	14,5	284,2	6,9	3,7	3,2	3,6	3,6	-	0,4	0,4	-	18,7	12,6	6,1
Маңғыстау	0,3	0,0	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Павлодар	302,1	-	268,2	20,6	15,2	5,4	3,3	2,0	1,3	-	-	-	10,0	6,0	4,0
Солтүстік Қазақстан	33,2	9,9	23,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Түркістан	95,0	0,1	79,0	3,3	3,3	-	-	-	-	12,6	12,6	-	-	-	-
Ұлытау	111,6	-	107,3	2,5	1,7	0,8	-	-	-	0,1	0,1	-	1,7	1,5	0,2
Шымкент қ.	0,2	-	0,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	0,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	1,3	-	1,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	0,2	0,1
Барлығы	4886,3	41,0	4472,5	134,2	100,6	33,6	12,0	9,4	2,6	81,7	44,4	37,3	144,9	103,7	41,2

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген

Шабындықтар, әдетте, солтүстікте және тауларда – көктерек, қайың, тал, оңтүстікте – тал, тамариск, джида.

Улы өсімдіктер басып кеткен шабындықтар көбіне Батыс Қазақстан (32,0 мың га), Түркістан (12,6 мың га) және Жетісу (11,0 мың. га) облыстарында кездеседі. Ең көп тараған ластаушылар: солтүстікте және тауларда – уқорғасын, сүттіген, утамыр; оңтүстікте – есекмия, андыз, текесақал, укекіре.

Төбешікті шабындықтардың үлкен бөлігі Абай облысында – 32,5 тыс. га алады.

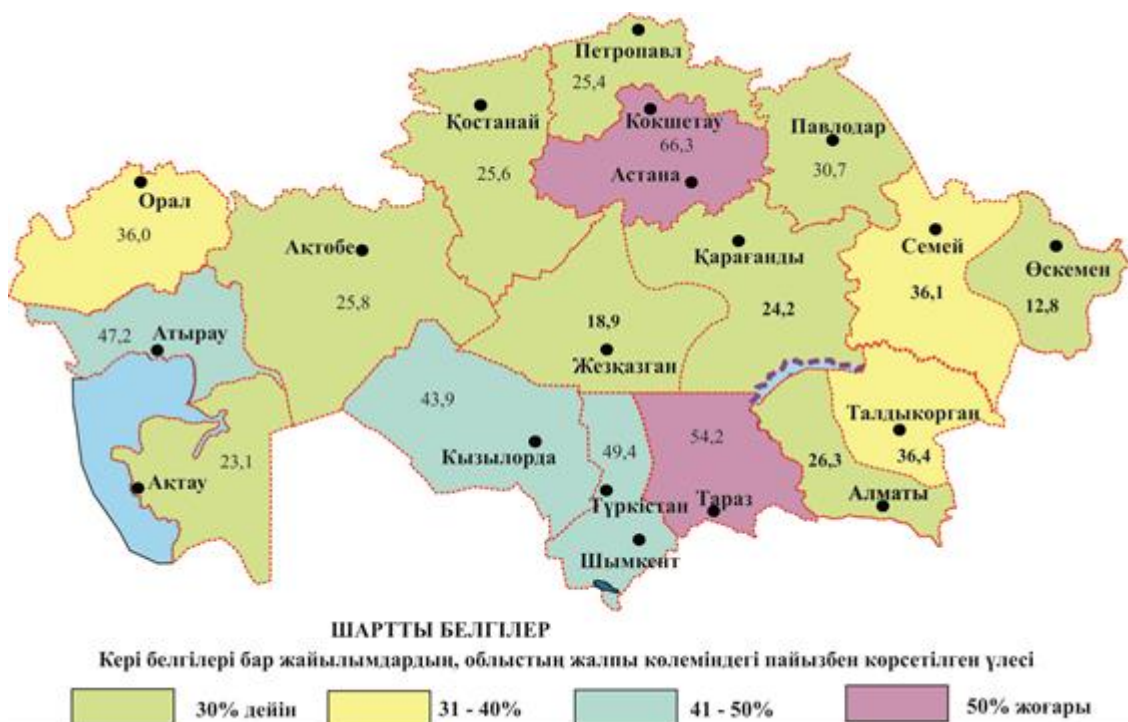
Түбегейлі жақсартылған шабындықтар, негізінен, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Ақмола және Түркістан облыстарында орналасқан.

Жайылымдардың дақылдық-техникалық жағдайы шабындықтардағыдай белгілермен сипатталады және жайылымның оталуы, тасты және селеу басып кетуі сияқты белгілермен қосымша айқындалады.

Жайылымдардың табиғи аймақтар және облыстар бойынша дақылдық-техникалық жағдайы 19-суретте және 54-55-кестелерде көрсетілді.

19-сурет

Жайылымдардың дақылдық-техникалық жағдайы

Мәдени-техникалық жай-күйі бойынша 109,0 млн га (61,2 %) жайылым таза. Жақсартылған – 5,7 млн га (3,2 %), бұқтырылған – 19,0 млн га (10,7 %), қайралған – 1,6 млн га (0,9 %), өсірілген – 3,2 млн га (1,8 %), ауыстырылған – 4,7 млн га (2,6 %), тығыздалған-7,7 млн га (4,3 %), атып түсірілгендер - 27,1 млн га (15,2 %).

Тұндырылған жайылымдардың ең үлкен алқаптары Республиканың таулы аймақтарында және құмдарда орналасқан: Абай облысында - 3,1 млн га, Қызылорда облысында – 2,2 млн га, Қарағанды облысында – 2,1 млн га, Жамбыл облысында – 1,8 млн га, Шығыс Қазақстан облысында-1,6 млн га.

Тауларда жайылымдар негізінен шабындық, Қарағанды, шай, итмұрын, құмда – жүзгүн, акация, ақ сексеуілмен қопсытылған.

Орманды жайылымдар негізінен Қызылорда (902,5 мың га), Түркістан (529,6 мың га), Алматы (362,3 мың га), Жамбыл (348,4 мың га) облыстарында және Жетісу (333,0 мың га) облыстарында орналасқан. Орманды жайылымдардың көп бөлігі құмдарда орналасқан, онда қара сексеуіл бар жайылымдар осы санатқа жатады, олардың ауданы тауларда және Көктерек, қайыңмен көмкерілген жазықта едәуір аз.

Тасты жайылымдар Абай (1,3 млн га), Ақмола (1,3 млн га), Қарағанды (0,5 млн га) облыстарының едәуір аумағында кездеседі.

Төбешікті жайылымдар көлемі жалпы республика бойынша шағын, олардың негізгі бөлігі Қостанай (358,4 мың га) және Қарағанды (215,3 мың га) облыстарында орналасқан.

Селеу басып кеткен жайылымдар санатына жеміс беру кезінде қой мен ешкі үшін қауіпті шөпті қауырсынды қауырсындары бар жайылымдар (Тирса және тырсик). Шұңқырлы жайылымдар Қарағанды (1,8 млн.га), Ақтөбе (1,4 млн. га), Павлодар (1,1 млн. га) облыстарында көп кездеседі.

Орташа және үлкен көлемде **оталған жайылымдардың барлығы** республикада 27,1 млн. га құрайды. Оталған жайылымдардың ең үлкен көлемі Атырау (4,1 млн. га), Ақтөбе (3,9 млн. га), Батыс Қазақстан (2,5 млн.га), Қызылорда (2,0 млн. га), Ақмола (1,9 млн. га), Алматы (1,7 млн. га) облыстары.

**2023 жылғы 1 қарашадағы табиғи аймақтар бойынша жайылымдардың
дақылдық-техникалық жағдайы бойынша сипаттамасы**

мың. га

Аймақтардың (тау белдеулерінің) индексі, олардың атауы	Жайы- лымдар көлемі, барлығы	Соның ішінде түбе- гейлі жақсар- тылғаны	Жайылымдардың дақылдық-техникалық жағдайы														
			таза	төбешікті			бұта өсіп кеткен			ағаш өсіп кеткен			таза		оталған		
				барлық ы	шамал ы	орта-ша және өте көп	барлығы	шамал ы	орта-ша және өте көп	барлық ы	шамал ы	орта-ша және өте көп	орта- ша және өте көп	орта-ша және өте көп	барлық ы	шамалы	орта- ша және өте көп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Жазық																	
Д. Орманды далалық және далалық Шл. Шөлейтті Ш. Шөл																	
	31792,0	4278,5	17830,4	448,3	259,6	188,7	1473,9	722,1	751,8	56,3	38,0	18,3	1095,6	2197,7	4411,3	2753,1	1658,2
Ұ. Ұсақ шоқы	17805,5	45,0	11802,1	243,6	156,0	87,6	1174,2	610,9	563,3	12,6	10,7	1,9	129,5	863,9	3534,6	2573,3	961,3
ТбЖ. Тау бөктеріндегі жазық	67255,0	14,0	44286,2	334,3	107,4	226,9	6637,7	1539,2	5098,5	2231,6	300,1	1931,5	366,1	811,8	12573,3	8280,3	4293,0
Таулар	32364,1	1012,2	20032,0	318,7	229,9	88,8	4721,0	3144,1	1576,9	168,4	156,2	12,2	1830,0	3030,1	1251,7	835,1	416,6
Т. Аласа және орта таулар Б. Биік таулар																	
	18739,8	289,1	10342,5	178,9	111,3	67,6	2158,3	897,0	1261,3	514,0	73,5	440,5	534,1	425,6	4297,3	2233,6	2063,7
Жазық																	
Д. Орманды далалық және далалық Шл. Шөлейтті Ш. Шөл																	
	8839,7	39,8	4135,7	59,5	16,8	42,7	2557,7	1379,3	1178,4	185,0	111,9	73,1	679,6	336,9	845,5	429,8	415,7
Ұ. Ұсақ шоқы	1235,3	0,6	606,8	9,0	0,4	8,6	297,3	116,8	180,5	6,3	2,4	3,9	103,3	0,1	211,9	103,2	108,7
ТбЖ. Тау бөктеріндегі жазық	178031,4	5679,2	109035,7	1592,3	881,4	710,9	19020,1	8409,4	10610,7	3174,2	692,8	2481,4	4738,2	7666,1	27125,6	17208,4	9917,2

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша жайылымдардың дақылдық-техникалық жағдайы бойынша сипаттамасы

тыс. га

Облыстар атауы	Жайы-лымдар көлемі, барлығы	Түбегейлі жақсар-тылғаны-мен бірге, дақылдық	Культуртехническое состояние пастбищ														
			таза	төбешікті			бұта өсіп кеткен			ағаш өсіп кеткен			тасты	селеу басқан	оталған		
				барлығы	шамалы	орташа және өте көп	барлығы	шамалы	орташа және өте көп	барлығы	шамалы	орташа және өте көп			барлығы	шамалы	қатты
Абай	14730,1	47,2	9364,3	35,1	15,1	20	3080,2	2667,6	412,6	15,8	15,8	-	1324,8	643,6	219,1	160,4	58,7
Ақмола	6331,4	1171,7	926,5	152,0	94,0	58,0	281,0	183,0	98,0	53,2	31,2	22,0	1261,0	555,0	1931,0	1204,0	727,0
Ақтөбе	24877,1	-	18457,3	45,0	15,9	29,1	950,9	220,8	730,1	138,8	1,8	137,0	0,4	1369,9	3914,8	3293,0	621,8
Алматы	5477,9	37,5	1851,5	129,9	45,2	84,7	941,6	85,4	856,2	362,3	10,6	351,7	380,6	63,6	1710,9	437,7	1273,2
Атырауская	9504,2	-	5021,5	2,3	0,6	1,7	257,6	0,5	257,1	-	-	-	-	82,5	4140,3	2650,4	1489,9
Шығыс Қазақстан	5125,2	-	2583,2	105,8	37,0	68,8	1571,6	516,3	1055,3	114,3	86,9	27,4	242,1	268,8	239,4	164,7	74,7
Жамбыл	6998,1	168,2	3037,2	4,3	1,9	2,4	1817,8	919,3	898,5	348,4	220,9	127,5	171,5	72,5	1378,2	712,7	665,5
Жетісу	8100,4	36,9	5097,9	12,8	2,3	10,5	959,6	7,9	951,7	333,0	10,3	322,7	86,5	264,2	1309,5	796,3	513,2
Батыс Қазақстан	10145,7	52,2	6442,7	40,3	22,5	17,8	361,0	59,4	301,6	2,6	1,8	0,8	-	720,3	2526,6	1848,7	677,9
Қарағанды	17922,3	955,7	11728,4	215,3	170,3	45,0	2174,5	1762,9	411,6	147,2	146,2	1,0	461,8	1834,4	405,0	267,0	138,0
Қызылорда	11412,9	0,1	6197,1	29,9	8,2	21,7	2242,8	131,1	2111,7	902,5	113,9	788,6	-	-	2040,5	1476,9	563,6
Қостанай	11054,3	1424,5	6769,2	358,4	232,9	125,5	773,5	562,9	210,6	1,6	0,9	0,7	35,1	292,8	1399,2	411,1	988,1
Маңғыстау	12632,6	-	9716,4	131,4	2,4	129,0	772,0	81,3	690,7	198,1	-	198,1	76,6	8,3	1729,8	1245,4	484,4
Павлодар	8291,5	918,7	4828,0	83,3	40,4	42,9	420,8	374,6	46,2	1,1	0,4	0,7	246,9	1066,6	726,1	501,4	224,7
СолтүстікҚазақс тан	3231,2	588,7	1813,5	39,6	25,9	13,7	63,7	39,5	24,2	25,1	22,0	3,1	235,8	2,9	461,9	335,7	126,2
Түркістан	8854,3	87,2	4391,3	62,4	62,4	-	1406,1	413,8	992,3	529,6	29,8	499,8	48,0	-	2329,7	1263,0	1066,7
Ұлытау	13309	189,1	10792,6	144,5	104,4	40,1	945,4	383,1	562,3	0,6	0,3	0,3	167,1	420,7	649	425,4	223,6
Шымкент қ.	23,8	-	13,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10,0	10,0	-
Алматы қ.	1,4	-	1,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	8	1,5	1,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4,6	4,6	
Барлығы	178031,4	5679,2	109035,7	1592,3	881,4	710,9	19020,1	8409,4	10610,7	3174,2	692,8	2481,4	4738,2	7666,1	27125,6	17208,4	9917,2

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

Аймақтық аспектіде жайылымдық экожүйелердің бүлінуі көбінесе жазық жерлерде байқалады, онда барлық оталған жайылымдардың 95%-дан астамы, оның ішінде шөл және шөлейт аймақтарда - 16,1 млн.га немесе олардың көлемінің 59,4%-ы орналасқан. Жайылымдардың бүлінуіне өзгеріп отырған экологиялық жағдайлар мен адамның тиімсіз шаруашылық қызметі негізгі себеп болып отыр. Соның салдарынан өсімдіктің құнды жемшөптік түрлері шөпотынан шығып қалады да, олардың орнын арамшөптер, желінбейтін және біржылдық өсімдік түрлері басып кетеді.

Өсімдіктердің көп жылдық түрлерінің бір жылдық өсімдік түрлеріне ауысуы жайылымдардың орташа өнімділігін азайтып қана қоймай, оларды пайдаланудың маусымдылығын төмендетеді. Модификациялық өсімдік қауымдастықтары тұрақсыз болып табылады, оларда түр алмастыру процесі жүріп жатады, ал өнімділік метеорологиялық жағдайларға байланысты болады және жылдар мен маусымдар бойынша неғұрлым кең аралықта ауытқып отырады.

Жайылым бүліну сипаты бойынша үш санатқа бөлінеді: 1 - екінші қайтара шыққан өсімдік басқан, 2 - желінбейтін және улы өсімдіктер басқан, 3 – соқпақтар түскен, сабандары көп және малмен тапталған жайылымдар (56, 57-кесте, 20-сур.).

Екінші қайтара шыққан өсімдігі бар жайылымдар (1-санат) – 18,3 млн. га (барлық бүлінген жайылымның 67%-ы). Олардың ең үлкен көлемі – Атырау облысында 3,1 млн. га, Ақтөбе – 3,0 млн. га, Алматы – 2,2 млн. га, Батыс-Қазақстан – 1,8 млн. га және Қызылорда облысында – 1,2 млн. га.

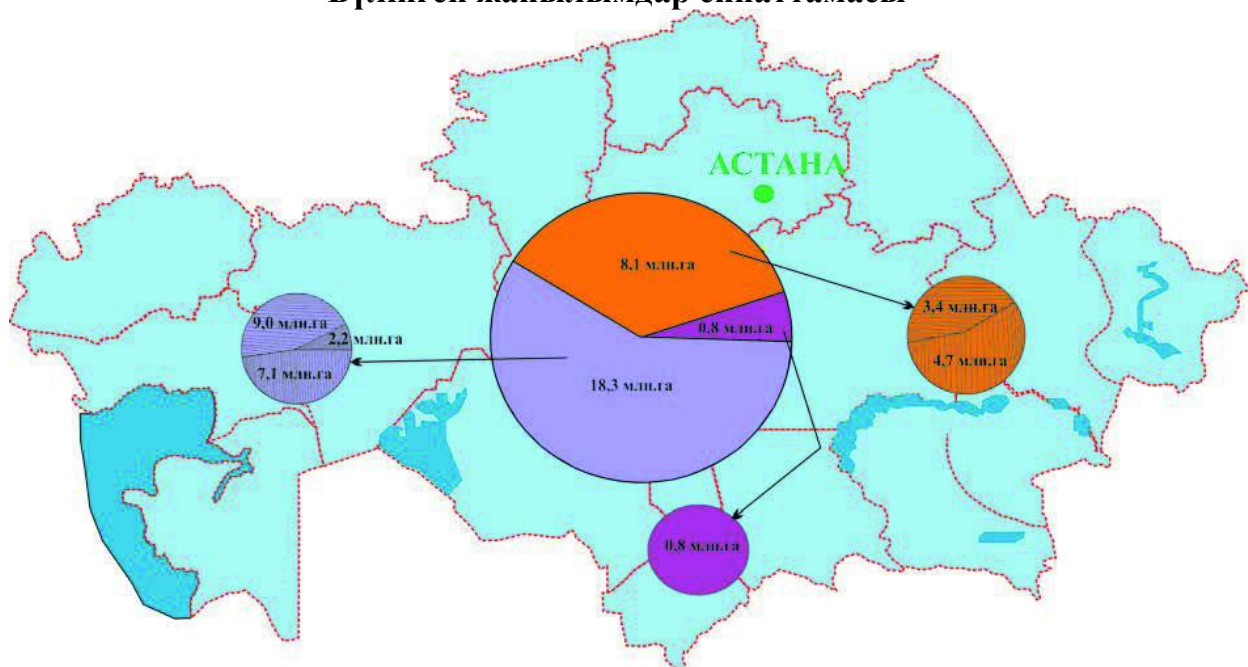
Екінші қайтара шықан өсімдіктері бар жайылымдарға бір жылдық сораң шөптер мен эфемерлік қауымдастықтар басып кеткен дәрежеге дейін бүлінген телімдер жатады. Олар 8,9 млн. га аумақты алып жатыр және негізінен шөл және шөлейт аймақтарда таралған. Бұл жайылымдардың шөпотында көбіне желінетін бір жылдық сораңдар (ебелек, торғайоты және т.б.) немесе эфемерлер мен эфемероидтар (баданалы қоңырбас, жабайы қара бидай және т. б.) кездеседі. Олардың өнімділігі 40-50%-ға төмендеп, пайдалану маусымы шектелген. Бұл жайылымдар көлемі 5,4 млн.га (Ақтөбе облысы – 1,5 млн. га, Қызылорда облысы – 0,7 млн. га, Түркістан облысы – 0,6 млн. га) орташа бүлінген және 3,5 млн. га

(Атырау – 0,8 млн. га, Алматы және Түркістан облыстары – әрқайсысында 0,7 млн. гектардан) қатты бүлінген жайылымдарға бөлінеді.

Екінші қайтара шыққан өсімдігі бар жайылымдар санатына желінетін (толықтай немесе ішінара) басқа өсімдік түрлері (тауық тарысы, қылша, құстаран) басым келетін шөпоты бар жайылымдар жатады. Бұл жайылымдар 2,2 млн. га алқапта таралған, оның ішінде орташа бүлінгені – 1,5 млн. га, өте көп мөлшерде бүлінгені – 0,7 млн. га. Жайылымдардың бұл санаты, негізінен, Ақмола облысының аумағында – 0,8 млн. га жерді алады.

20-сурет

Бүлінген жайылымдар сипаттамасы

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген

2023 жылғы 1 қарашадағы бүлінген жайылымдардың табиғи аймақтар бойынша сипаттамасы

мың. га

Аймақтардың (тау белдеулерінің) индексі, олардың атауы	бүлінген жайылым, барлығы		оның ішінде:										
			екінші реттік өсімдіктермен						бітелген				соқпақтар, ақаулар, скотосбой
	орташа	қатты	бір жылдық ходжеподж және эфемерлі өсімдіктермен	жусан		басқалар		жеуге жарамсыз өсімдіктер		улы өсімдіктер			
				орташа	қатты	орташа	қатты	орташа	қатты	орташа	қатты	орташа	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Жазық													
Д. Орманды далалық және далалық	2736,5	1650,0	230,7	184,6	1442,1	465,5	682,0	417,0	212,8	479,6	168,9	37,1	66,2
Шл. Шөлейтті	2573,3	956,0	748,3	227,4	1034,0	124,0	96,0	50,7	178,2	377,0	516,8	129,8	47,1
Ш. Шөл	8280,3	4305,0	3265,4	1863,2	2122,7	505,8	241,7	105,1	589,5	452,6	2061,0	957,0	421,3
Ұ. Ұсақ шоқы	835,1	416,6	134,6	54,3	434,4	190,5	179,7	84,5	55,4	27,7	31,0	11,9	47,7
ТБЖ. Тау бөктеріндегі жазық	2239,1	2063,7	914,5	1003,7	461,7	219,1	130,9	66,9	409,8	239,2	322,2	411,2	123,6
Таулар													
Т. Аласа және орта таулар	429,8	415,7	117,6	105,9	68,1	15,3	56,4	11,6	159,6	155,7	28,1	57,6	69,6
Б. Биік таулар	114,3	110,2	-	85,2	-	-	111,3	8,3	1,8	3,7	1,2	5,4	7,6
Жазық	17 208,4	9917,2	5411,1	3524,3	5563,0	1520,2	1 498,0	744,1	1607,1	1735,5	3129,2	1610,0	783,1

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша облыстар бойынша жиналған жайылымдардың сипаттамасы
мың гектар

Облыстар атауы	бүлінген жайылым, барлығы		соның ішінде:										
	орташа	қатты	екіншілік өсімдіктермен						бітеліп қалған				соқпақ-тар түскен, сабандары көп және мал таптаған
			бір жылдық сораң және эфемерлі өсімдіктер		арам шөпті жусан		басқасы		желінбейтін өсімдіктер		улы өсімдіктер		
			орташа	қатты	орташа	қатты	орташа	қатты	орташа	қатты	орташа	қатты	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Абай	160,4	58,7	41,0	13,3	99,9	13,1	7,7	3,9	7,5	14,1	4,3	5,0	9,3
Ақмола	1 204,0	727,0	128,0	72,0	470,0	323,0	526,0	287,0	66,0	26,0	14,0	1,0	18,0
Ақтөбе	3 293,0	621,8	1 455,3	393,8	1 125,8	18,5	52,6	7,9	21,4	4,5	637,9	162,2	34,9
Алматы	437,7	1273,2	219,2	463,3	77,6	242,1	27,7	34,7	54,5	78,5	58,7	291,0	163,6
Атырау	2 650,4	1 489,9	433,1	797,2	1 471,0	205,6	94,0	84,5	21,8	102,9	630,5	256,5	43,2
Шығыс Қазақстан	164,7	74,7	30,7	15,0	90,5	12,0	20,3	4,7	14,0	10,0	9,2	4,5	28,5
Жамбыл	712,7	665,5	288,9	192,6	27,3	2,1	34,9	6,5	269,2	132,4	92,4	91,9	240,0
Жетісу	796,3	513,2	211,1	242,9	287,5	104,4	234,2	39,4	19,5	30,9	44,0	86,8	8,8
Батыс Қазақстан	1 848,7	677,9	446,4	146,7	786,4	202,4	75,5	115,6	190,0	111,4	350,4	98,6	2,9
Қарағанды	267,0	138,0	54,7	23,8	168,4	67,0	7,8	6,9	24,9	5,9	11,2	8,7	25,7
Қызылорда	1 476,9	563,6	676,6	269,2	153,9	5,0	100,7	7,7	319,7	106,3	226,0	152,8	22,6
Қостанай	411,1	988,1	15,1	15,8	149,6	66,7	55,0	19,8	82,9	871,8	108,5	1,0	13,0
Маңғыстау	1 245,4	484,4	507,2	121,6	46,8	2,3	2,9	0,1	18,3	0,0	670,2	273,0	87,4
Павлодар	501,4	224,7	1,2	1,1	326,6	115,0	107,3	76,3	65,6	17,0	0,7	0,0	15,3
СолтүстікҚазақстан	335,7	126,2	21,4	8,2	150,2	48,0	120,2	42,1	32,9	10,9	11,0	0,1	16,9
Түркістан	1 263,7	1 066,7	629,6	652,8	39,5	37,3	2,7	2,2	383,5	180,8	207,7	167,5	26,5
Ұлытау	424,7	223,6	241,6	95,1	92,0	55,7	23,9	4,8	14,7	32,1	52,5	9,4	26,5
Шымкент қ.	10,0	-	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	4,6	-	-	-	-	-	4,6	-	-	-	-	-	-
Барлығы	17 208,4	9 917,2	5 411,1	3 524,3	5 563,0	1 520,2	1 498,0	744,1	1 607,1	1 735,5	3 129,2	1 610,0	783,1

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген

Құлатылған жайылымдардың екінші санатына (8,1 млн га – 30 %) жеуге болмайтын (бузульник, касатики, арамшөпті қарасора және т.б.) және улы (балуандар, брунцы, гармала және т. б.) өсімдік түрлерімен бітелген шөптер жатады. Өз кезегінде, жеуге жарамсыз өсімдіктермен бітелген және улы өсімдіктермен бітелген шөптер орташа және қатты бітелген болып бөлінеді. Өсімдіктердің жеуге жарамсыз түрлерімен бітелген жайылымдар негізінен Қостанай (1,0 млн га), Қызылорда (0,4 млн га) және Жамбыл (0,4 млн га) облыстарында 3,3 млн га (орташа – 1,6 млн га, қатты – 1,7 млн га) аумаққа таралған.

Улы өсімдіктермен 4,7 млн га жайылым (орташа – 3,1 млн га, қатты – 1,6 млн га) бітелген. Олардың ең үлкен алаңдары Маңғыстау және Атырау (әрқайсысы 0,9 млн га), сондай-ақ Ақтөбе (0,8 млн га) облыстарында орналасқан.

Құлатылған жайылымдардың үшінші санатына оларда өсімдік жамылғысы және мал шабындығы жоқ аумақтар (уақытша жайылымдық қолайсыздық) жатады. Бұл 0,8 миллион га немесе 3% аумақта анықталған апаттың соңғы кезеңі. Олардың ең үлкен аумағы Жамбыл және Алматы облыстарында (тиісінше 240 және 163,6 мың га) байқалды.

Жайылымдардың деградациясы оларға әсер етудің антропогендік факторы өзін-өзі емдеу қабілетінің шегінен асып кеткен жағдайда пайда болады. Бұзылған экожүйелерді осы жерлерді жақсарту бойынша іс-шаралар жүргізу арқылы қалпына келтіру қажет (шөптерді егу немесе көпжылдық шөптерді себу арқылы қайта қатайту, жайылымдық айналымды енгізу және т.б.).

2.3. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жүйесін дамыту

Қазіргі жағдайда Қазақстанда барлық аса маңызды экологиялық көрсеткіштер бойынша табиғи ресурстар мен қоршаған ортаның жай-күйінің елеулі нашарлауы проблемаға айналууда. Республиканың едәуір аумағы экологиялық тұрақсыздық қаупінің жоғарылауына ұшырайды. Оның шөлейттену мәселесі өткір түр. Осыған байланысты ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың алаңдарын құру және кеңейту құнды табиғи кешендердің сақталуын, Биоәртүрлілікті, табиғи

ортаның биопотенциалын қалпына келтіруді және жақсартуды қамтамасыз етудің неғұрлым пәрменді тәсілі болып табылады.

Қазіргі уақытта республикада барлық дерлік табиғи аймақтарда ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың әртүрлі түрлері бөлінген. Мемлекеттік табиғи қорықтар, мемлекеттік табиғи ұлттық парктер, мемлекеттік табиғи резерваттар, мемлекеттік табиғи қорықтар, мемлекеттік қорық аймақтары, мемлекеттік ботаникалық бақтар құрылды және жұмыс істейді. Қорық қоры объектілерінің маңыздылығына қарай олар республикалық немесе жергілікті маңызы бар санатқа жатады.

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерінің тізбесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 26 қыркүйектегі № 593 қаулысымен бекітілген. Есепті кезеңде осы Тізбеге "Қарағанды облысының Табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасының "Ұлытау орман және жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі шаруашылық" коммуналдық мемлекеттік мекемесінің кейбір мәселелері туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 07.12.2021 ж. № 867 қаулысымен өзгерістер енгізілді. Қарағанды облысы әкімдігінің коммуналдық меншігінен Қарағанды облысы Табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасының "Ұлытау ормандар мен жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі шаруашылық" коммуналдық мемлекеттік мекемесі (бұдан әрі – КММ) заңнамада белгіленген тәртіппен республикалық меншікке қабылданып және Қазақстан Республикасы Экология, Геология және табиғи ресурстар министрлігінің Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің қарауына жалпы ауданы 58,9 гектар.

Қарағанды облысы Табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасының "ормандар мен жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі Ұлытау шаруашылығы" коммуналдық мемлекеттік мекемесі Қазақстан Республикасы Экология, Геология және табиғи ресурстар министрлігі Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің "Ұлытау "мемлекеттік ұлттық табиғи паркі" республикалық мемлекеттік мекемесі болып қайта аталсын.

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілері алып жатқан жалпы ауданы 24,6 млн га құрайды, олардың түрлері мен алаңдары

тұтастай алғанда республика бойынша 2021 - 2022 жылдары 58-кестеде келтірілген.

58-кесте

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар түрі, саны және көлемі

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар түрі	2022 гжыл		2023 жыл	
	объектілер саны	көлемі, мың га	объектілер саны	көлемі, мың га
Мемлекеттік табиғи қорықтар	10	1 613,7	10	1 613,7
Мемлекеттік ұлттық табиғи парктер	14	2 726,3	15	2 727,3
Мемлекеттік табиғи резерваттар	6	3 122,1	7	3 465,1
Мемлекеттік табиғи қаумалдар	50	5 818,0	50	8 538,5
Мемлекеттік қорық аймақтары	5	11 311,9	5	11 311,9
Мемлекеттік табиғат ескерткіштері	25	6,5	25	6,5
Ботаникалық бақтар	7	0,8	7	0,8
Балығы	117	24 599,3	117	27 663,8

Ескерту: Ақпарат ҚР Үкіметінің 26.09.2017 жылғы № 593 қаулысымен бекітілген, 2023 жылғы 1 қарашадағы өзгертулермен бірге, Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерінің тізбесінің деректері бойынша ұсынылды.

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы жер көлемі 657,5 мың гектарға ұлғайды.

Есепті кезеңде республикада Республикалық маңызы бар 10 мемлекеттік табиғи қорық, 15 мемлекеттік ұлттық табиғи парк, 6 мемлекеттік табиғи резерват, 50 мемлекеттік табиғи қаумал, 5 мемлекеттік қорық аймағы, 25 мемлекеттік табиғат ескерткіші, 7 мемлекеттік ботаникалық бақ (оның ішінде 1 мемлекеттік дендрологиялық парк) жұмыс істейді.

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілері алып жатқан жалпы алаңда мемлекеттік табиғи қорықтардың үлесіне 5,8 %, мемлекеттік ұлттық табиғи парктердің үлесіне – 9,9 %, мемлекеттік табиғи резерваттардың үлесіне – 12,5% келеді. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың негізгі алаңдарын мемлекеттік қорық аймақтары – 40,9% және мемлекеттік табиғи қорықтар – 30,9% алып жатыр. Бұл ретте, Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 122-бабына сәйкес мемлекеттік қорық аймақтарының және мемлекеттік табиғи аймақтардың жер учаскелері қорықтар жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардан оларды алып қоймай, Жердің басқа санаттарының құрамында болады.

Қазақстан Республикасы Президентінің Іс Басқармасының қарамағындағы "Бурабай" мемлекеттік ұлттық табиғи паркін, Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің қарамағындағы Алтай және Маңғышлақ эксперименттік ботаникалық бақтарын қоспағанда, табиғи-қорық қорының барлық дерлік объектілері Қазақстан Республикасы Экология, Геология және табиғи ресурстар министрлігінің Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің қарамағында болады. Қазақстан Республикасының ғылымы.

Облыстар бойынша ерекше қорғалатын аумақтардың негізгі объектілерін орналастыру 59-кестеде және 21-суретте көрсетілген.

Республика аумағы бойынша Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерін орналастыруды талдау мұндай объектілердің республиканың барлық облыстарында бар екенін көрсетеді. Мемлекеттік табиғи қорықтар мен мемлекеттік ұлттық табиғи парктер негізінен Алматы (4), Ақмола (3), Шығыс Қазақстан (3) және Түркістан (3) облыстарында шоғырланған. Мемлекеттік табиғи резерваттар Ақтөбе, Абай, Алматы, Атырау, Шығыс Қазақстан, Қостанай және Павлодар облыстарында бөлінген.

Мемлекеттік табиғи қамалдардың ең көп саны Қарағанды (6), Түркістан (5), Жетісу (4), Солтүстік Қазақстан (4), Алматы (3), Шығыс Қазақстан (3), Ақмола (3), Жамбыл (3), Батыс Қазақстан (3) және Қостанай (3) облыстарда.

Мемлекеттік табиғи қорық аймақтары Атырау (Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің акваториясы – ауданы 662,6 мың га), Жамбыл (Жусандалы – 2 757,5 мың га), Маңғыстау (Кендірлі - Каясан – 1 230,3 мың га) және Түркістан (Арыс және Қарактау – 404,0 мың га, оңтүстік-қазақстандық - 6258,0 мың га) облыстардың

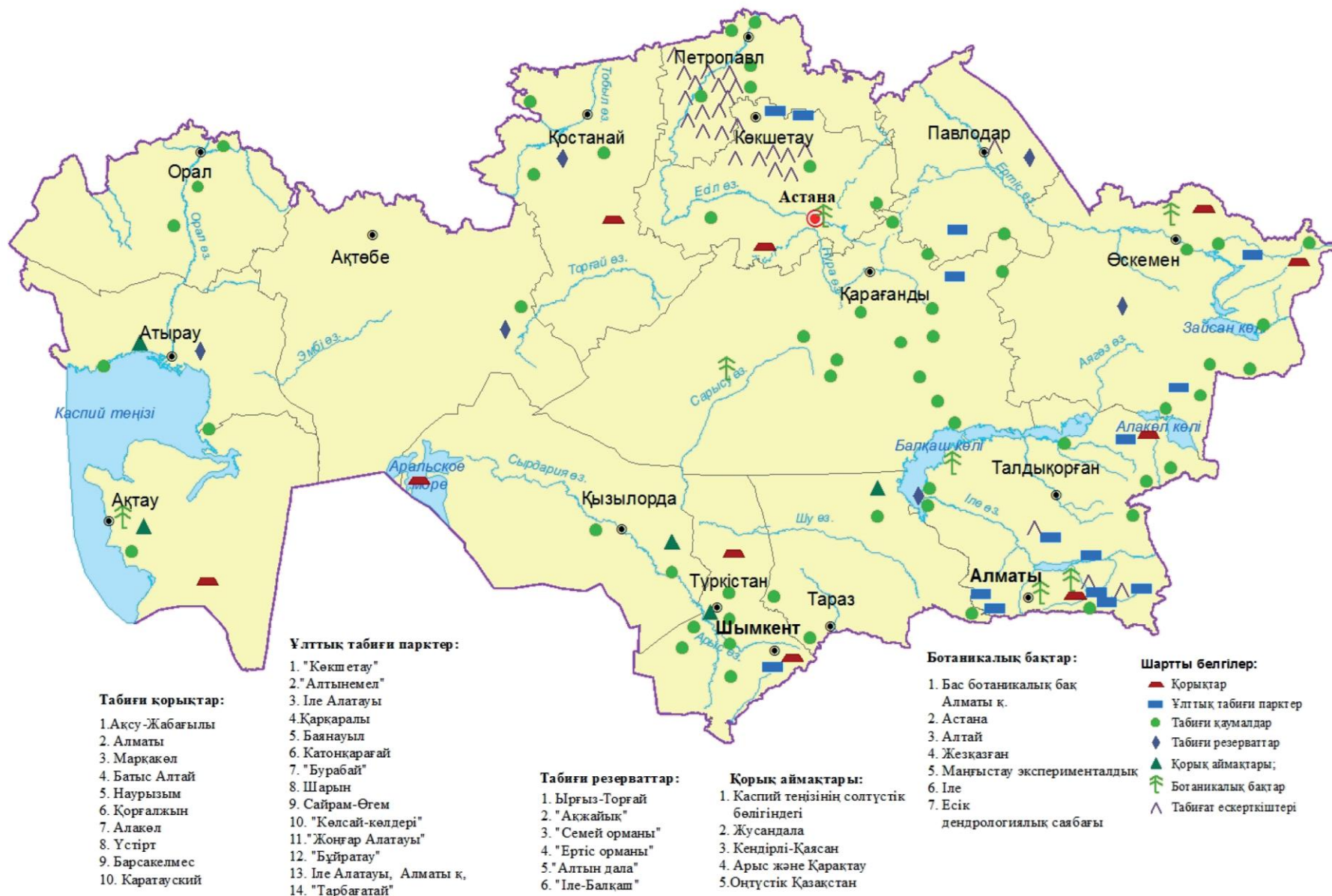
Табиғи ескерткіштер көлемі жағынан салыстырмалы түрде шағын аумақтарды алып жатыр. Олардың негізгі Саны Солтүстік Қазақстан (12), Ақмола (8), Алматы (2) облыстарында бөлінді.

Ботаникалық бақтар Алматы қаласында (Бас ботаникалық бақ (ботаника және фитоинтродукция институты), Алматы (Іле ботаникалық бағы), Шығыс Қазақстан (Алтай ботаникалық бағы, Риддер қ.), Қарағанды (Жезқазған ботаникалық бағы, Жезқазған қ.) және Маңғыстау (Маңғышлақ эксперименттік

ботаникалық бағы, Ақтау қ.) облыстарында және Астанада орналасқан Астана қ. (Астана ботаникалық бағы).

Қазіргі уақытта Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерінің жалпы ауданы республиканың бүкіл аумағының 9,0% - алады. Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерінен басқа, облыстарда жергілікті маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілері құрылды, оларды дамыту республика өңірлерінің табиғатын қорғаудың өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерін орналастыру

**2023 жылғы 1 қарашаға республикалық маңызы бар
ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың негізгі объектілерін облыстар бойынша орналастыру**

Облыстар атауы	Мемлекеттік табиғи қолдықтар		Мемлекеттік ұлттық табиғи парктер		Мемлекеттік табиғи резерваттар		Мемлекеттік табиғи қорымдар		Мемлекеттік табиғи қорық аймақтары		Табиғат ескерткіштері		Ботаникалық бақтар		Барлығы ауданы, мың. га
	саны	ауданы, мың. га	саны	ауданы, мың. га	саны	ауданы, мың. га	саны	ауданы, мың. га	саны	ауданы, мың. га	саны	ауданы, мың. га	сан ы	ауданы, мың. га	
Абай			1	143.5	1	654.1									797.7
Ақмола	1	543.2	2	311.4			3	221.7			8	10			1 076.2
Ақтөбе					1	1 173.5	1	296.0							1 469.5
Алматы	1	71.7	3	474.5	1	415.2	3	1 340.8			2	5 914	2	431	2 308.5
Атырау					1	111.5	1	45.0	1	662.6					819.1
Шығыс Қазақстан	2	189.1	1	643.5			5	477.3			1	137	1	154	1 310.2
Жамбыл							2	20.6	1	2 757.0					2 777.6
Жетісу	1	65.7	2	663.7			4	734.1			1	240			1 463.6
Батыс Қазақстан					1	343.0	4	474.5							817.5
Қарағанды			2	201.1			6	98.4							299.5
Қостанай	1	191.4			1	489.8	3	137.2							818.9
Қызылорда	1	163.1					2	29.1							192.2
Маңғыстау	1	223.3					2	307.5	1	1 230.3			1	39	1 761.2
Павлодар			1	68.5	1	278.0	2	437.1			1	2			783.5
Солтүстік Қазақстан							4	430.0			12	181			430.1
Түркістан	2	166.2	1	149.0			5	51.1	2	6 662.0					7 028.4
Ұлытау			1	58.9			3	3437.6					1	62	3496.6
Алматы қ.			1	13.2									1	104	13.3
Астана қ.													1	46	0.0
Шымкент қ.															0.0
Барлығы	10	1 613.7	15	2 727.3	7	3 465.1	50	8 538.5	5	11 311.9	25	6 484	7	835.7	27 663.8

Ескерту: Ақпарат Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 26 қыркүйектегі № 593 қаулысымен бекітілген, 2023 жылғы 1 қарашадағы өзгертулермен бірге, Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерінің тізбесінің деректері бойынша берілді.

2.4. Жердің тозуы

2.4.1. Эрозиялық процестер

Эрозия - топырақтың бұзылуына, гумустың жоғарғы қабатының жуылуына және үрленуіне және олардың құнарлылығының жоғалуына әкелетін жердің деградациясының ең қауіпті түрлерінің бірі. Көптеген жағдайларда эрозиялық процестер антропогендік әсердің әсерінен пайда болады және дамиды.

Республика аумағында топырақ эрозиясы топырақтың дегумификациясымен қатар деградацияның барлық түрлерінің ішіндегі ең кең тарағаны болып табылады.

Эрозия үлкен экономикалық және экологиялық зиян келтіреді, өйткені ол ауылшаруашылық өндірісінің негізгі құралы және биосфераның тәуелсіз құрамдас бөлігі ретінде топырақтың өмір сүруіне қауіп төндіреді.

Топырақ эрозиясы процестерінің дамуы табиғи жағдайлардың жиынтығымен (климат, рельеф, топырақтың механикалық құрамы және т.б.), сондай-ақ оларға антропогендік әсер ету дәрежесімен және жер учаскелерін, ең алдымен ауыл шаруашылығын пайдалану қарқындылығымен анықталады. Топырақтың бұзылуының және олардың құнарлылығының жоғалуының негізгі факторына байланысты су мен жел эрозиясы ажыратылады.

Жердің сапалық сипаттамасының деректері бойынша Қазақстан Республикасында 90 млн гектардан астам эрозияға ұшыраған және эрозияға ұшыраған қауіпті жерлер бар, оның ішінде іс жүзінде эрозияға ұшыраған жерлер- 29,3 млн гектар.

Жел эрозиясына ұшыраған (дефляцияланған) республикада 24,2 млн га немесе 11,3% ауыл шаруашылығы алқаптары бар (кесте - 60).

Дефляция процесінің көріну дәрежесі бойынша жер үш кіші топқа бөлінеді:

әлсіз дефляцияланған, оларға біртекті контурлары бар әлсіз дефляцияланған топырақтар және олардың орташа және жоғары дефляцияланған 10-30% және 30-50% құмдары бар кешендері жатады. Жалпы ауданы 2,2 млн га (9,1 %) құрайды;

орташа дефляцияланған топырақтар, оларға біртекті контурлары бар орташа дефляцияланған топырақтар, олардың кешендері 30 – дан 50%-ға дейін және құмдары 30-50%-ға дейін, сондай-ақ ашық каштан, қоңыр және сұр-қоңыр

аймақтар мен субзоналардың жазық аумағының құмды топырақтары жатады. Жалпы ауданы 4,9 млн га (20,2 %); біртекті контурлары бар қатты дефляцияланған топырақтар, олардың басым кешендері, 30-дан 50% - ға дейін қатты дефляцияланған орташа дефляцияланған топырақ кешендері, сондай-ақ барлық құмдар жатады. Жалпы ауданы 17,1 млн га (70,7 %) құрайды.

Эрозияға ұшыраған жерлер жердің сапалық жай-күйіне және олардың өнімділігіне теріс әсер ететін ауданы бойынша ең ірі мелиорациялық топтардың бірін құрайды.

Жел эрозиясы құмды және автоморфты Топырақтардың, тұзды батпақтардың және шанды дауылдардың дефляциясы түрінде көрінеді. Топырақ дефляциясының дамуында табиғи факторлардан басқа (топырақтың икемділігі, жеңіл механикалық құрамы, белсенді жел қызметі және басқалары) антропогендік факторға маңызды рөл беріледі. Реттелмейтін мал жаю (шамадан тыс жүктеме), бұталы өсімдіктерді кесу, жолдан тыс көліктердің тұрақсыз қозғалысы құнарлылықтың жоғалуымен топырақтың деградациясын тудыратын, қарашіріктің құрылымдық құрамын, көлемдік массасын және құрамын өзгертетін дефляциялық процестердің күшеюіне ықпал етеді.

Топырақтың жел эрозиясының ең жағымсыз әсері құрғақ жылдары, топырақ ылғалының жетіспеушілігі өткір болған кезде көрінеді.

Эрозиялық процестер әсіресе Қызылқұм, Муюнқум, үлкен және кіші борсықтар, Сарайшық отырау құмдарының кең массивтерінде, шөлді, шөлейт және дала аймақтарында жеңіл механикалық құрамы бар және карбонатты топырақтарда белсенді көрінеді.

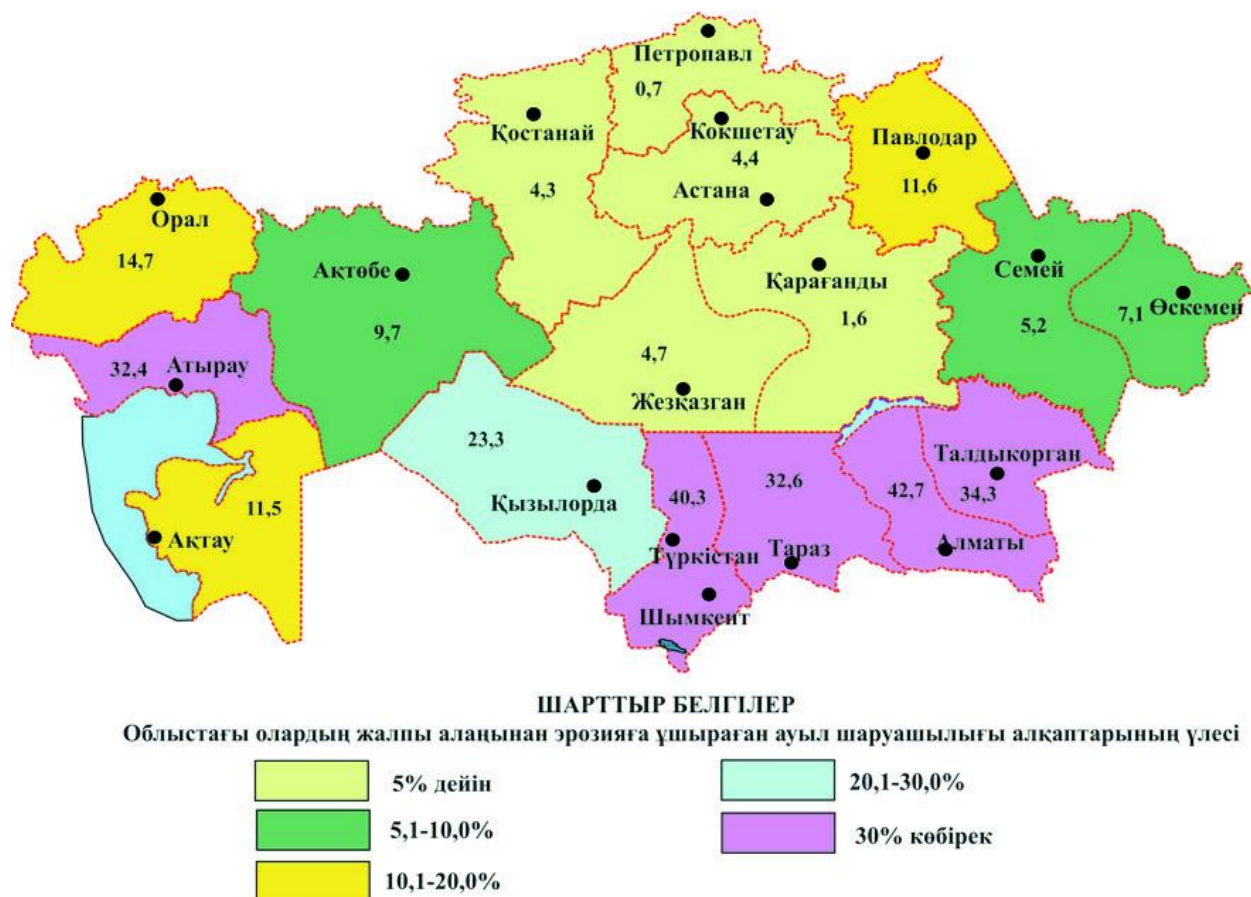
Жел эрозиясына ұшыраған ауыл шаруашылығы алқаптарының негізгі алаңдары Алматы облысында – шамамен 2 млн га, Жетісу облысында – 2,9 млн га, Атырау және Түркістан облыстарында – 3,1 млн га, Қызылорда облысында – 2,8 млн га, Жамбыл және Ақтөбе облыстарында – 2,0 млн га астам.

Эрозияға ұшыраған ауыл шаруашылығы алқаптарының ең көп үлесі (олардың жалпы алаңының 30% - дан астамы) Алматы, Жетісу, Атырау және Түркістан облыстарында орналасқан. Ауыл шаруашылығы алқаптары құрамындағы эрозияға

ұшыраған жерлердің ең аз үлес салмағы (5% дейін) Ақмола, Қарағанды, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында (сурет. 22).

22-сурет

Ауыл шаруашылығы алқаптарының эрозиялануы

Эрозияға ұшыраған (шайылған) жерлердің жалпы ауданы 4,9 млн га немесе ауылшаруашылық жерлерінің 2,3% құрайды.

Топырақтың су эрозиясы республиканың барлық облыстарында байқалады және оның даму қарқындылығына жер бедерінің сипаты (көлбеудің тік және ұзындығы, су жинаудың мөлшері мен формасы), жауын-шашынның мөлшері мен қарқындылығы, топырақтың түрі мен механикалық құрамы, карбонаттылығы, тұздануы, шөгінділері, жер асты суларының тереңдігі және эрозия негізі, су өткізгіштігі және жерді пайдалану сипаты әсер етеді.

Су эрозиясы - бұл ағынды сулардың сипатына, оны тасымалдау мүмкіндіктеріне байланысты ағынды ағындар мен топырақтың өзара әрекеттесу

процесі, ол сумен, жер бетінің морфологиялық жағдайымен және негізгі жыныстардың қасиеттерімен тығыз байланысты. Ауыл шаруашылығы алқаптары құрамындағы шайылған топырақтың ең үлкен алқаптары Түркістан (0,9 млн га), Маңғыстау (0,8 млн га), Ақмола және Алматы (0,6 млн га) облыстарында орналасқан..

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша эрозияға ұшыраған ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемі
мың. га

Облыстар атауы	Эрозияланған а/ш алқаптарының барлығы	соның ішінде			Эрозияланған егістіктің барлығы	соның ішінде			соның ішінде	
		шайылған	дефляцияланған	дефляцияланған		шайылған	дефляцияланған	су және жел эрозиясына ұшырағаны	шамалы	орташа және қатты
Абай	841,5	193,7	647,8		58,1	57,4	0,7		57,4	0,7
Ақмола	571,6	562	9,6		352,2	351,3	0,9		317,9	34,3
Ақтөбе	2582,5	473,1	2101,1	8,3	34,2	34,2			33,4	0,8
Алматы	2663,2	612,7	2050,5		44,2	26,2	18		31,8	12,4
Атырау	3133,9		3133,9							
Шығыс Қазақстан	451,1	232,9	216,7	1,5	189,2	177,7	11,5	0,6	177,7	11,5
Жамбыл	3104,7	202,8	2901,9		54	32	22			
Жетісу	2636,7	222,7	2414		54,3	52,7	1,6		52,8	1,5
Батыс Қазақстан	1875,9	274,5	1409,5	191,9	172,6	72,6	4,4	95,6	49,7	27,3
Қарағанды	326,9	198,2	128,7		111,3	83,2	28,1		95,7	15,6
Қостанай	2849,6	2,9	2846,7							
Қызылорда	769,9	158,7	611,2		93,5	63,4	30,1		77,5	16
Маңғыстау	1456,3	800	656,3							
Павлодар	1297,2	0,9	1296,3		334,3		334,3		223,7	110,6
Солтүстік Қазақстан	56	56			28	28			23,7	4,3
Түркістан	4046,6	933,7	3112,9		232,5	232,3	0,2		214,9	17,6
Ұлытау	633,2	2,2	631,0							
Алматы қ.	23,2	23,2				9,0			9,0	
Астана қ.	0,1	0,1								
Шымкент қ.										
Барлығы	29320,1	4950,3	24168,1	201,7	1758,4	1220	451,8	96,2	1365,2	252,6

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген

Жуылу дәрежесі бойынша жерлер үш кіші топқа бөлінеді:

біртекті контурлары бар әлсіз жуылған топырақтар немесе орташа жуылған 30% - ға дейін немесе 10% - ға дейін қатты жуылған жуылмаған және әлсіз жуылған Топырақтардың комбинациясы. Жалпы ауданы 2 848,1 мың га (57,6 %) құрайды. Негізгі таралуы Түркістан, Алматы, Шығыс Қазақстан, Ақмола облыстарында болды;

орташа жуылған топырақтар, оларға біртекті контурлары бар орташа жуылған топырақтар, олардың басым кешендері, 10-нан 50%-ға дейін қатты жуылған жуылмаған, әлсіз жуылған топырақтар кешендері, сондай-ақ ашық каштан, қоңыр және сұр-қоңыр топырақ аймақтарының жуылған топырақтары жатады. Жалпы ауданы 1 893 мың га құрайды (38,2%). Маңғыстау, Алматы, Ақтөбе облыстарында жиі кездеседі; қатты жуылған, оларға біртекті контурлары бар қатты жуылған топырақтар, олардың басым кешендері жатады. Жалпы ауданы 209,2 мың га (4,2 %) құрайды. Олардың негізгі алаңдары Ақмола, Алматы, Жамбыл облыстарында орналасқан.

Топырақтың жел және су эрозиясы процестерінің бірлескен көрінісі Батыс Қазақстан облысында 201,7 мың га, оның ішінде 191,9 мың га аумақта байқалады.

Эрозияға ұшыраған ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы ауданынан егістік алқаптың құрамында 1 758,0 мың га, оның ішінде 1 220 мың га (69,0 %) – жуылған, 451,8 мың га (25,6 %) – дефлирленген және 96,2 мың га (5,4 %) – су және жел эрозиясына ұшыраған.

Эрозия дәрежесі бойынша егістік 1365,2 мың га немесе оның жалпы ауданының 80% құрайтын, орташа және қатты эрозияға ұшыраған, ауданы 253,7 мың га (20%) құрайтын әлсіз эрозияға бөлінеді.

Әлсіз эрозияға ұшыраған егістік негізінен Ақмола облысының (317,9 мың га) карбонатты топырақтарында, Павлодар (223,7 мың га) құмды сазды топырақтарында және Түркістан (214,9 мың га), Шығыс Қазақстан (177,7 мың га), Қарағанды (95,7 мың га) және облыстың шайылған жерлерінде орналасқан Абай (57,4 мың га) облыстардың Орташа және қатты эрозияға ұшыраған егістіктің жалпы ауданының 110,6% - ы Павлодар облысына тиесілі. Жел мен су

эрозиясының бірлескен көрінісі негізінен Батыс Қазақстан облысында байқалады (99,4 %).

Жер учаскелерінің жай-күйіне эрозиялық процестердің теріс әсерін азайту үшін эрозияға қарсы кешенді шараларды (ұйымдастырушылық-шаруашылық, агротехникалық, орман мелиоративтік, гидротехникалық) қолдану, егіншіліктің бейімделгіш-ландшафтық жүйесіне көшу қажет.

Егіншілік және жерге орналастыру жүйелерін жетілдіру үшін су және жел эрозиясы процестерінің нақты эрозиялану дәрежесін және диагностикасын анықтай отырып, егжей-тегжейлі эрозиялық түсіруді қамтитын өңірлік және ландшафтық-экологиялық тәсіл қағидаттарында тұтас топырақты ауқымды кешенді картографиялаудың жаңа кезеңі қажет.

2.4.2. Жердің ластануы

Қазақстан Республикасында топырақтың ластануы өзекті міндет болып табылады және республикалық қана емес, сонымен қатар халықаралық маңызы бар мәртебеге ие.

Топырақтың ластануы тізбекті реакцияны тудырады. Бұл топырақтың биоәртүрлілігіне әсер етеді, топырақтың органикалық заттарының қорын және оның сүзу қабілетін төмендетеді. Топырақтың ластануына байланысты топырақ ылғалдылығы мен жер асты суларының ластануы орын алады, топырақтағы қоректік заттардың тепе-теңдігі бұзылады. Топырақтың ең көп таралған ластанушыларына ауыр металдар, тұрақты органикалық ластанушы заттар және фармацевтика және жеке күтім сияқты жаңа ластанушы заттар жатады.

Республикада едәуір алаңдарда топырақ-өсімдік жамылғысының ауыр металдармен, мұнай өнімдерімен және күрделі органикалық заттармен ластануы байқалады, бұл өнеркәсіптік кәсіпорындар мен көлік шығарындыларымен байланысты.

Ластанудың негізгі көздері атмосфераға шығарындылар, өнеркәсіп, энергетика, әскери-өнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының қатты және сұйық қалдықтары, шаруашылық-тұрмыстық қалдықтар, автокөлік болып табылады. Әдетте айтарлықтай ластану аймақтары автомобиль жолдарының бойында, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен аэродромдардың жанында, сондай-ақ ауыр

металдардың, күкірт оксидтерінің және азоттың трансшекаралық тасымалымен шағын аумаққа ие.

Ең қауіпті түрі-радиоактивті ластану. Қазақстан Республикасында уран тасымалдайтын 6 ірі провинция, табиғи радиоактивтіліктің жоғары деңгейін анықтайтын көптеген ұсақ кен орындары мен уран кендері бар. Өзекті экологиялық проблемалар Өскемендегі төмен байытылған уран банкі орналасқан аумаққа ғана емес, сонымен қатар елде радиоактивті материалдарды пайдалануға да қатысты. Маңғыстау облысында уран топырағын үлкен игеру жұмыстары жүргізілді. Радиоактивті ластанудың ең үлкен аумағы-бұрынғы Семей ядролық сынақ полигонының аумағы, онда барлық жерлерді дезактивациялау және ауыл шаруашылығы мақсатындағы айналымға келтіру мәселесі әлі шешілмеген. Уран өндіру саласының қызметі кезеңінде Қазақстан аумағында 200 млн тоннаға жуық радиоактивті қалдықтар пайда болды. Ең өзекті мәселе улы және радиоактивті қалдықтарды сақтау болып қала береді.

Қазақстанның орасан зор аумақтары әскери полигондардың қызметінен және ғарыш техникасын ұшырудан зардап шекті. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының аумағында 4 әскери-сынақ полигоны мен Байқоңыр кешені жұмыс істейді. Жерге құлаған және құлаған зымыран сынықтары, өте улы отынның төгілуі және қоршаған ортаға және халықтың жақын маңында тұруға теріс әсер ететін басқа факторлар нақты экологиялық қауіп төндіреді. Зымыран тасығыштардың бөлгіш бөліктерінің құлау аудандары Қарағанды, Ұлытау, Ақмола, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында орналасқан үлкен аумақтарды алып жатыр. Аудандарға іргелес жолақтарға ұшатын зымырандар да теріс әсер етеді. "Қазмеханобр" МҰТП ақпаратына сәйкес зымыран отынының жану өнімдерімен және бөлінетін зымыран сатыларымен ластануы мүмкін жерлердің жалпы ауданы шамамен 9,6 млн га құрайды. Әскери-сынақ полигондарының әсер ету аймағында қоршаған ортаның радионуклидтермен, ауыр металдармен және улы заттармен нормативтен тыс радиациялық ластануы анықталды.

Осы аумақтағы су объектілері шаруашылық-ауыз сумен жабдықтау үшін іс жүзінде жарамсыз.

Топырақтың ауыр металдармен ластануы, әсіресе ірі қалалар мен өнеркәсіп орталықтарының маңында Қазақстанның өзекті экологиялық проблемаларының біріне айналды. Республиканың өнеркәсіптік аймақтарында антропогендік бұзылулар мен топырақ жамылғысының ластануының Елеулі ошақтары таралған. Қалалар жерлерінің ластануындағы маңызды рөл автокөлікке тиесілі, оның саны соңғы жылдары айтарлықтай өсті. Өнеркәсіптік кәсіпорындардан топырақтың ластану ошақтары Өскемен, Риддер, Жезқазған, Шымкент, Қарағанды қалаларының маңында қалыптасты. Мұнда топырақтағы қорғасын, мыс, мырыш, кадмий мөлшері шекті рұқсат етілген концентрациядан (ШРК) едәуір асады. Қалаларда қатты тұрмыстық қалдықтардың қарқынды жиналуы байқалады, олар дұрыс емес және уақтылы жойылмаса және залалсыздандырылса, қоршаған ортаны қатты ластануы мүмкін.

Елімізде шамамен 31,6 млрд тонна өнеркәсіптік қалдықтар жинақталған. Жыл сайын шамамен 1 миллиард тонна пайда болады. Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің бақылауды Экологиялық реттеу комитетінің 2021 жылғы деректеріне сәйкес, бұл негізінен техногендік-минералды түзілімдер (ТМО), оның ішінде аршылған жыныстар мен күл қождары (жалпы көлемнің 70%), өңдеу өнеркәсібінің қалдықтары (жалпы көлемнің 10%) және т. б. қызмет (20%) Қазақстан Республикасының

Өнеркәсіптік қалдықтармен, оның ішінде техногендік минералды түзілімдермен (бұдан әрі - ТМО) жағдай өте қанағаттанарлықсыз болып қалуда. Қазіргі уақытта Республикада 775 ТМҚ объектілері есепке алынды, оларда шамамен 34 млрд тонна жинақталған, бұл ретте олардың жыл сайынғы өсу үрдісі байқалады.

Өнеркәсіптік және улы қалдықтармен байланысты проблемалардан басқа, республиканың барлық дерлік елді мекендерінде, әсіресе Қазақстанның ірі қалаларында тұрмыстық қалдықтардың өсіп келе жатқан көлемін сақтау және қайта өңдеу мәселесі өткір тұр. Қазіргі уақытта Қазақстан аумағында барлық қалдықтар көму үшін қоқыс үйінділеріне жеткізіледі, бұл ретте Астанадан басқа бірде-бір

ҚТҚ үйіндісі санитарлық нормалар мен экологиялық көму стандарттарына сәйкес келмейді. Іс жүзінде барлық полигондар жарамдылық мерзімін аяқтады, оларды қалпына келтіру, экономикалық тұрғыдан тиімді болған жағдайда полигондық газ жинау, сондай-ақ жаңа аймақтық инженерлік полигондар салу қажет. Қазақстанда қатты тұрмыстық қалдықтардың негізгі бөлігі компоненттерге бөлінбестен шығарылады және 97% - ы табиғат қорғау және санитарлық заңнама талаптарына сәйкес келмейтін ашық полигондарда жиналады.

Тау-кен өнеркәсібінің дамуы жерді улы заттармен ластау процесін күшейтті. Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау министрлігінің деректері бойынша 2010 жылғы қаңтардағы жағдай бойынша 43 миллиард тоннадан астам қалдық орналастырылды, оның ішінде 600 миллион тоннаға жуығы улы. Бұл көрсеткіш жыл сайын 700 миллион тонна өнеркәсіптік қалдықтарға артып келеді, оның ішінде улы – шамамен 250 миллион тонна. Ел аумағында қорғасын, кадмий және мырыш сияқты тұрақты органикалық ластаушы заттардың – хром мен ауыр металдардың едәуір көлемі жинақталған. Еліміздің бір тұрғынына орта есеппен бір жарым мың тоннаға жуық өнеркәсіптік және коммуналдық қалдықтар келеді, бұл Еуропа мемлекеттерінің қалдықтарды жинақтау деңгейінен асып түседі. Қарағанды – 29,4 %, Шығыс Қазақстан-25,7 %, Қостанай – 17% және Павлодар – 14,6% облыстарының тау – кен және байыту кешендерінің қалдықтары ең үлкен үлес салмағына ие.

Қостанай, Қарағанды, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Павлодар, Жамбыл, Батыс Қазақстан және Атырау облыстарында орналасқан көмір, қара металдар, фосфориттер өндіруді жүзеге асыратын кәсіпорындар тау-кен және қайта өңдеу өндірісінің қалдықтарының едәуір үйінділерін жинады. Көмір кен орындарын игеру орындарындағы топырақтың ластануы дақты сипатта болады, бұл өсімдіктер үшін қоректік заттардың теңгерімсіздігімен, өндіру кезіндегі антропогендік жүктеме дәрежесімен, қолданылатын агротехнологиялармен, тұрақты мониторингтің болмауымен, рекультивациялық жұмыстардың тұрақсыздығымен түсіндіріледі.

Жер балансының деректері бойынша 2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша республикада аршылған және тау жыныстарының үйінділері, қалдық қоймалары, күл үйінділері, көмір және тау-кен қазбаларының карьерлері, мұнай алқаптары мен қоралар орналастырылатын 250,3 мың га бұзылған жер бар. Бұзылған жерлердің ең көп саны Маңғыстау, Қарағанды, Қостанай, Ақмола, Шығыс Қазақстан облыстарында, Ұлытау, Ақтөбе, Павлодар облыстарында.

Барлық өнеркәсіптік аймақтарда экологиялық қауіпті әсер ету аймақтары бар: террикондар, үйінділер, карьерлер, бұрғылау ұңғымалары, жалпы ауданы 60 мың гектардан асатын тау-кен өндірісінің қалдықтары, олар үнемі топырақты ластайды.

Түсті металлургия кәсіпорындарының қызметі нәтижесінде ғана қалдықтар 22 млрд тоннадан астам, оның ішінде 4 млрд тоннаға жуық тау - кен өндірісінің қалдықтары, уытты қалдықтардан-1,1 млрд тоннадан астам байыту қалдықтары және 105 млн.- металлургиялық қайта бөлу қалдықтары.

Түсті металлургия қалдықтарын жинайтын алаңдар шамамен 15 мың гектарды құрайды, оның ішінде тау жыныстарының үйінділері 8 мың гектарды, байыту фабрикаларының қалдықтары – 6 мың гектарға жуық және металлургия зауыттарының үйінділері – 500 гектардан астам. қара металлургия мен химия өнеркәсібіндегі қалдықтардың көлемі бірдей тәртіпте.

Шығыс Қазақстан облысында жерлер мыс, мырыш, кадмий, қорғасын, мышьяк қосылыстарымен ластанады. Ұлы қалдықтар санитарлық - экологиялық талаптарға сай келмейтін полигондарда орналастырылған. Қорғасынның ауытқулары Шемонаиха, Глубокое және Зырян аудандарының аумағын қамтиды. Өскемен, Риддер, Зырян қалалары арасындағы үшбұрыштағы аудан ең қолайсыз болып табылады.

Ұлытау облысында ластану көздері ғарыш саласының қызметі болып табылады-зымыран тасығыштардың, оның ішінде құрамында зымыран отыны ретінде гептилі бар "Протон" сатыларының құлауы(1957 жылдан бастап Байқоңырда зымырандардың барлық түрлерін 1532 ұшыру жүзеге асырылды); Аралдың ықпалы (Ұлытау ауданы аумағының бір бөлігі Арал маңындағы дағдарыс аймағына жатады); металлургия кәсіпорындарының қызметі Тарихи ластану (Жезқазған қ., Сәтбаев қ., Қарсақпай к., Жезді к.).

Павлодар облысында машина жасау, химия, көмір өндіру және мұнай өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары, Екібастұз ГРЭС ластану көздері болып табылады. Жинақтау және көму орындарының жабдыкталмауына байланысты жиналатын қалдықтар көлемінің ұдайы ұлғаюы нәтижесінде ластаушы заттардың қоршаған ортаға қоныс аударуы орын алады.

Қарағанды облысында жердің ластануы тау-кен және металлургия өнеркәсібінің қалдықтарымен байланысты. Облыста өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтарды сақтайтын 350-ден астам полигон бар. Балқаш тау-кен металлургия комбинатының нормативтен тыс шығарындылары топырақтың мыс, мырыш, кобальт, кадмий және қорғасынмен ластануына әкелді.

Қызылорда облысында жердің ауыр металдармен және мұнай өнімдерімен ластануын тудыратын мұнай-газ өндіру кәсіпорындары ластану көздері болып табылады. Мұнай өндіруден басқа, жердің ластануын тудыратын негізгі салалар түсті металдар мен табиғи радиоактивті кендерді өндіру болып табылады.

Қостанай облысының техногендік ластанған жерлері қалалардың өнеркәсіптік аймақтарында, пайдалы қазбаларды өндіру және өңдеу аймақтарында кең таралған. Өңірде Троица ГРЭС күл үйінділерімен және Соколов-Сарыбай тау-кен байыту комбинатының қалдық қоймаларымен қоршаған ортаны ластау мәселесі өткір тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының аумағында алтын және полиметалл кен орындарын игеру жердің мышьякпен және ауыр металдармен ластануын тудырады.

Қалдықтарды кәдеге жарату, залалсыздандыру, көму, трансшекаралық тасымалдау – елдегі ең өзекті мәселелердің бірі. Уытты қалдықтар осы уақытқа дейін әртүрлі жинақтағыштарда сақталады және сақталады, көбінесе тиісті экологиялық нормалар мен талаптарды сақтамай. Нәтижесінде көптеген аймақтардың топырағы, жер асты және жер үсті сулары қатты ластануға ұшырайды.

Өнеркәсіптік ластану көздерінен басқа, агрогенді ластаушы заттардың үлесі де артып келеді. Топырақтың ластануы қоршаған ортаға зиян келтіреді және онымен кездесетін барлық тіршілік формаларына теріс әсер етеді. Топырақтың органикалық заттарын азайтатын тұрақсыз ауылшаруашылық тәжірибелері ластаушы заттардың азық-түлік тізбегіне өтуіне ықпал етуі мүмкін. Мысалы,

ластанған топырақтан ластаушы заттар жер асты суларына түсуі мүмкін; содан кейін олар өсімдік тіндерінде жиналып, жайылымдық жануарларға, құстарға, ақырында осы өсімдіктер мен жануарларды жейтін адамдарға беріледі. Топырақтағы, жер асты суларындағы және азық – түлік тізбегіндегі ластаушы заттар бірқатар ауруларды және адамдарда өлім – жітімнің жоғарылауын тудыруы мүмкін; бұл қысқа мерзімді сипаттағы өткір әсерлер болуы мүмкін-мысалы, әртүрлі интоксикация немесе диарея-және созылмалы аурулар, соның ішінде қатерлі ісік.

Қазақ топырақтану және агрохимия ғылыми-зерттеу институтының деректері бойынша. У. У. Успанова Қазақстанның негізгі күріш егетін өңірлерінің топырақтарында қорғасынның, никельдің және Мыстың шекті рұқсат етілген концентрациясының (ШРК) артуы байқалады. Мәселен, Сырдария өзенінің ежелгі апталық аллювиалды жазықтарында Шиелі күріш егу алқабында қорғасынның жылжымалы және жалпы формалары үшін ШРК 2 есе, никельдің жылжымалы формалары 1,5 есе артқаны байқалды. Сонымен қатар, соңғы жылдары жоғары минералданған коллекторлы дренажды сулардың көп мөлшерін ағызу салдарынан Сырдария өзенінің минералдануына байланысты топырақтың тұздану процестері күшейе түсті.

Жердің ластануына Қазақстандағы негізгі өзендердің ағынының көп жағдайда іргелес мемлекеттердің аумақтарында қалыптасуы факторы да әсер етеді, сондықтан судың сапасы осы мемлекеттерден сумен бірге келетін ластаушы заттардың әсерінен қалыптасады.

Сонымен қатар, топырақтың ластануы дақылдардың өнімділігі мен сапасының төмендеуіне байланысты жоғары экономикалық шығындармен байланысты, сондықтан топырақтың ластануын болдырмау елдегі басым міндеттердің бірі болуы керек.

2015-2018 жылдарға арналған тұрақты органикалық лаптағыштар туралы Стокгольм конвенциясы бойынша Қазақстан Республикасының міндеттемелерін орындау жоспарында Энергетика министрі елдің ауыл шаруашылығында ескірген және пайдалануға жарамсыз пестицидтерді кәдеге жарату, оларды химиялық сәйкестендіру проблемасы өткір тұрғанын атап көрсетеді. Мұндай пестицидтер мен олардың қоспаларының 1500 тоннадан астамы Республиканың қоймалары мен қоймаларында орналасқан, олардың бір бөлігі бейімделмеген, тозығы жеткен үй-жайларда сақталады. Олардың шамамен 10% - ы ТӨЛЗ (тұрақты органикалық лаптаушы заттар) қасиеттері бар пестицидтерге жатады. ЖҚҚ қасиеттері бар пестицидтерді түгендеу елдің тек 20% - охв ғана қамтиды. РРО-ға жататын пестицидтердің қалдықтарымен топырақтың ластануы көп және анда-санда таралады. 2009 жылғы жағдай бойынша 100 тонна пестицидтер мен улы химикаттар көмілмеген күйінде қалды. Пестицидтердің өзінен басқа, олардың астынан ыдыстарды кәдеге жарату мәселесі де шешуді талап етеді (330 мыңнан астам бірлік). Ыдыс халықтың денсаулығына нақты қауіп төндіреді, өйткені ол көбінесе білместен тамақ пен суды сақтау үшін тұрмыстық мақсаттарда қолданылады.

Тұрақты органикалық лаптауыштар жөніндегі бірінші ұлттық есепке сәйкес 2010 жылы ЖҚҚ туралы Стокгольм Конвенциясының хатшылығына пестицидтер мен гербицидтерден басқа, түгендеу нәтижесінде республикада ПХД (полихлордифенилдер) ластанған аумақтардың сегіз "ыстық нүктесі" табылды: Өскемен конденсатор зауытының (ЖҚҚҚ) аумағы, ЖҚҚҚ жинақтаушы тоған, электр қосалқы станциясы. Екібастұз, Павлодар химия зауытының кабельдік және аяқ киім пластикасын өндіру цехы, әскери техниканы жою держава полигоны, Солтүстік Балқаштағы бұрынғы әскери базалардың аумағы және Қостанай қаласындағы электр қосалқы станциясының аумағы.

Ең күрделі экологиялық проблемалардың бірі – Арал өңірі-қарқынды шөлейттену, тұздану және дефляция аймағы. Аралдың кебуі жалғасуда және топырақтану және агрохимия ҚазҒЗИ-нің соңғы жылдарындағы зерттеулер көрсеткендей, Арал маңындағы Топырақтардың антропогендік аридизациясы мен трансформациясы жалғасуда. Топырақ-экологиялық жағдайдың одан әрі

нашарлауы аумақтың аридизациясынан ғана емес, сонымен бірге адамның экономикалық қызметінен де туындайды. Топырақ-эрозиялық зерттеулер Дельтада да, құрғақ теңіз түбінде де эрозиялық-дефляциялық процестердің күшеюін көрсетеді: тұзды батпақтардың бетінен тұзды материалды шашырату және шығару, құмды массивтердің белсенді дефляциясы, құмды қабықпен шабыттандырылған топырақ аймағының ұлғаюы. Арал теңізі аймағынан құмды-тұзды аэрозольді шығыс бағытта шығару 150-200 км-ге жетеді, ал батыс бағытта алып шығу шлейфі Каспий теңізіне қарай 700 км-ге созылды.

Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асыру шеңберінде қазіргі уақытта Ормандарды сақтау және республика аумағының ормандылығын ұлғайту жөніндегі жоба іске асырылуда. "Семей орманы" және "Ертіс орманы" резерваттарында 5 мың га алаңда сексеуіл отырғызу тәсілімен Арал теңізінің құрғатылған түбіне фитомелиорация жүргізілді, олардың аумағында таспалы ормандар бар, ормандарды молықтырудың жыл сайынғы көлемі 5 мың га жетті. Келешекте республикада ормандарды молықтыру жөніндегі жұмыстардың көлемін 2020 жылға қарай Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісіндегі Үкіметтік сағаттағы қоршаған орта министрінің 2013 жылғы 7 қазандағы баяндамасына сәйкес жыл сайын 80,0 мың гектарға дейін жеткізу жоспарланып отыр.

Республикадағы өзекті экологиялық проблема табиғи ортаның мұнаймен және оны қайта өңдеу өнімдерімен ластануы болып табылады. Топырақтың мұнаймен және мұнай өнімдерімен ластануы топырақ микрофлорасының функционалдық белсенділігінің толық дерлік депрессиясын тудырады. Топырақтың физика-химиялық қасиеттері өзгереді, су-ауа режимі нашарлайды, биоценоздардың құрылымы өзгереді. Мұның бәрі тұтастай алғанда экожүйелердегі тепе-теңдіктің бұзылуына әкеледі және экологиялық тізбектің барлық буындарына теріс әсер етеді.

Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің деректері бойынша 1,5 млн гектардан астам алаңда Мұнай және мұнай өнімдерімен ластану байқалады, топырақ пен қоршаған ортаның ластануының үлкен үлесі Атырау облысына - 59%, Ақтөбе облысына - 19%, Батыс Қазақстан облысына-13% және

Маңғыстау облысына - 9% келеді. Батыс Қазақстандағы мұнаймен ластанудың жалпы ауданы 194 мың га, ал төгілген мұнай көлемі – 5 млн.астам. Осылайша, Атырау облысында жүргізілген зерттеулер Мақат кен орнының маңында мұнай өнімдерімен топырақтың ластануының ең жоғары деңгейі табылғанын көрсетті. Қатты ластанған учаскелерде мұнай өнімдерінің максималды мөлшері 172480 мг/кг-ға жетеді, Қазақстанда мұнайдың шекті рұқсат етілген концентрациясы (ШРК) 100 мг/кг. Доссор, Комсомольское, Танатар, Тентексор, ескен кен орындарының маңында мұнай өнімдерімен топырақтың ластануының жоғары деңгейі анықталды. Мұнда ШРК 24-тен 138-ге дейін өзгереді.

Ілеспе газды алауда жағу тәжірибесі де айтарлықтай экологиялық және экономикалық зиян келтіреді.

Қазіргі уақытта қолда бар ақпарат Қазақстанның барлық жерлерінің ластану сипаты мен деңгейі туралы толық және шынайы түсініктерді қамтамасыз етпейді. Жердің ластануы бойынша толық және объективті деректерді алу, бар ластануды жою үшін республиканың бүкіл аумағында егжей-тегжейлі экологиялық-геохимиялық зерттеулер жүргізу, жаңа технологияларды пайдалана отырып, теріс әсерлерді жою және тұрақтандыру бойынша жүйелі негізде ұсынымдар әзірлеу қажет.

2.4.3. Бұзылған жерлер

2023 жылдың соңында республикада пайдалы қазбалар кен орындарын игеру, оларды қайта өңдеу және геологиялық барлау жұмыстарын жүргізу кезінде өнеркәсіптік объектілерді, желілік құрылыстарды және басқа да кәсіпорындарды салу барысында бұзылған 250,6 мың га жер бар.

Бұзылған жерлердің көп бөлігі өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік және басқа да ауылшаруашылық емес мақсаттағы жерлер санатында.

Өңірлік жоспарда бұзылған жерлердің ең көп саны үш облыста, Маңғыстауда – 70,5 мың га, Қостанайда – 41,9 мың га және Қарағанды облысында – 33,4 мың га.

Республикада барлығы өз аумағында бұзылған жерлері бар 3214 кәсіпорын мен ұйым бар.

Есепті жылы республика бойынша 4,9 мың га бұзылды, 49,5 га пысықталды (61-кесте)

2023 жылы облыстар бойынша бұзылған жерлерді қалпына келтіру

га

№	Облыстардың атауы	кәсіпорындар мен ұйымдардың саны	2023 жылдың басында болды		есепті кезеңде									кәсіпорындар мен ұйымдардың саны	2023 жыл болды		
			бұзылған жерлер	бұзылған жерлер пысықталды	бұзылған жерлер	бұзылған жерлер пысықталды	қалпына келтірілген жерлер						нақтылау		бұзылған жерлер	бұзылған жерлер пысықталды	
							шын мәнінде барлығы	олардың ішінде				Бүлінген (+, -)	Пысықталған (+, -)				
								егістік	басқа ауылшаруашылық жерлері	орманды бұталы өскелең	басқа жерлер						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	15	16	17	18	
1	Абай	37	7173,0	-	6,7	-	-	-	-	-	-	-	-	37	7179,7	0,0	
2	Ақмола	493	20927,0	7288,0	264,0	-	-	-	-	-	-	-	-	493	21191,0	7288,0	
3	Ақтөбе	115	13475,8	1574,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	115	13475,8	1574,6	
4	Алматы	265	4141,0	881,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	265	4141,0	881,0	
5	Атырау	90	2238,0	63,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	90	2238,0	63,0	
6	Шығыс Қазақстан	127	5584,8	2123,0	6,7	7,5	-	-	-	-	-	-	-	93	5591,5	2130,5	
7	Жамбыл	134	6205,0	1983,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	134	6205,0	1983,0	
8	Жетісу	148	2739,0	90,0	3,0	-	-	-	-	-	-	-	-	148	2742,0	90,0	
9	Батыс Қазақстан	23	4424,0	392,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	4424,0	392,0	
10	Қарағанды	260	33138,9	8530,6	251,1	42,0	-	-	-	-	-	-28,6	-	264	33361,4	8572,6	
11	Қостанай	32	3019,0	711,0	2948,0	-	-	-	-	-	-	-	-	32	5967,0	711,0	
12	Қызылорда	751	40435,6	13749,5	1452,8	-	-	-	-	-	-	-	-	751	41888,4	13749,5	
13	Маңғыстау	158	70477,0	9415,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	158	70477,0	9415,0	
14	Павлодар	195	12146,0	1232,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	195	12146,0	1232,0	
15	Солтүстік Қазақстан	265	3933,0	3701,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	265	3933,0	3701,0	
16	Түркістан	73	2359,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	73	2359,0	0,0	
17	Ұлытау	48	13251,0	2156,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	48	13251,0	2156,0	
18	Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
19	Астана қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
20	Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Барлығы	3214	245667,1	53889,7	4932,3	49,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-28,6	0,0	3184	250570,8	53939,2	

3. ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫ

3.1. Жерді меншік түрлері бойынша бөлу

Қазақстан Республикасының Конституциясында жер мен оның жер қойнауы, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде екені айқындалған. Жер сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттарда және шектерде жеке меншікте болуы мүмкін.

Жерді жеке меншікке берудің негіздері, шарттары мен шектері Қазақстан Республикасының Жер кодексінде белгіленген. Кодекстің 23-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы азаматтарының жеке меншігінде шаруа немесе фермер қожалығын, жеке қосалқы шаруашылықты, орман өсіруді, бау-бақша өсіруді, жеке тұрғын үй және саяжай құрылысын жүргізуге арналған, сондай-ақ құрылыс салуға берілген немесе өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлермен (құрылыстармен, құрылыстармен) және олардың кешендерімен салынған жер учаскелері болуы мүмкін ғимараттарға (құрылыстарға, құрылыстарға) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерлерді қоса алғанда.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларының жеке меншігінде тауарлық ауыл шаруашылығы өндірісін, орман өсіруді жүргізу үшін берілген, құрылыс салуға берілген немесе өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендері салынған жер учаскелері, оның ішінде нысаналы мақсатына сәйкес оларға қызмет көрсетуге арналған жерлер болуы мүмкін. Тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін және орман өсіруді жүргізуді қоспағанда, аталған мақсаттар үшін жер учаскелері шетел азаматтарының, азаматтығы жоқ адамдардың және шетелдік мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жеке меншігінде болуы мүмкін.

Аталған мақсаттар үшін жер учаскелері азаматтарға және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің, елді мекендердің жерлерінің, өнеркәсіп, көлік, байланыс және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлердің құрамынан жеке меншікке беріледі.

Жер кодексіне сәйкес орман қорының жерлері мемлекеттік және жеке орман қорларының жерлерінен тұрады. Жеке орман қорының жерлеріне жеке және

мемлекеттік емес заңды тұлғаларға жеке меншікке немесе орман өсіруге арналған нысаналы мақсаты бар ұзақ мерзімді жер пайдалануға берілген,:

- 1) Жасанды екпелермен;
- 2) Тұқымдық және (немесе) вегетативтік жолмен пайда болған табиғи шыққан екпелермен;
- 3) жеке орман питомниктері;
- 4) арнайы мақсаттағы плантациялық екпелермен;
- 5) агроорман мелиорациялық екпелермен;
- 6) жеке меншіктегі шаруашылық автомобиль жолдарының бөлінген белдеулеріндегі қорғаныш екпелерімен қамтамасыз етіледі.

Азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жеке меншігінде ауданаралық және аудандық маңызы бар су шаруашылығы құрылыстары (суару және дренаждық жүйелер), сондай-ақ аталған құрылыстар жекешелендірілген жағдайда бір шаруашылық жүргізуші субъектінің жер учаскесіне қызмет көрсететін ирригациялық құрылыстар алып жатқан су қоры жерлерінің құрамынан жер учаскелері болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Экология, Геология және табиғи ресурстар министрлігінің Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің деректері бойынша жеке орман қоры Ақмола облысының 7 шаруашылық жүргізуші субъектісінде 1017 га алаңда бар, бұл жер учаскелері уақытша жер пайдалануда.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар алып жатқан барлық жерлер; Қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік мұқтаждары үшін, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын қорғау және қорғау үшін, кедендік мұқтаждар үшін объектілер астындағы жер учаскелері; магистральдық темір жол желілері мен жалпыға ортақ пайдаланылатын автомобиль жолдары Алып жатқан жерлер мемлекет меншігінде болады. Жер кодексіне сәйкес бұл жерлер жеке меншікте бола алмайды.

Мемлекеттік меншікке барлық санаттағы жерлердің құрамынан мемлекеттік билік органдарына, мемлекеттік ұйымдар мен мекемелерге берілген жер учаскелері; елді мекендердің жерлерінде жалпы пайдаланылатын жер; кенттер мен

ауылдық елді мекендер жанындағы жайылымдық және шабындық алқаптар; қордағы жерлер (оның ішінде арнайы жер қоры), сондай-ақ орман және су қорларының жерлері жатады.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының және азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жеке меншігіндегі жер есебінің басқа материалдарының деректері бойынша әртүрлі санаттағы 2 919,8 мың га жер бар. Жер ресурстарының негізгі аудандары мемлекеттік меншікке шоғырланған. Жер қорын жер санаттары бөлінісінде меншік нысандары бойынша бөлу 62-кестеде келтірілген.

62-кесте,.

**2023 жылғы 1 қарашадағы жер қорын меншік нысандары бойынша
жер санаттарына қатысты бөлу**

Жер санаттары	Көлемі, барлығы	оның ішінде	
		жеке меншіктегі	мемлекеттік меншіктегі
1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	116 447.8	1 525.4	114 922.4
2. Елді мекендер жері	25 038.8	1294.2	23 744.6
3. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер	2 436.3	99.7	2 336.6
4. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері, сауықтыру мақсатындағы, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер	8 154.6	0.5	8 154.1
5. Орман қорының жері	22 979.9		22 979.9
6. Су қорының жері	3 907.8		3 907.8
7. Босалқы жер	83 965.6		83 965.6
Барлық жер	262 930.8	2 919.8	260 011.0

Жеке меншіктегі жерлердің жалпы ауданынан ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге – 52,3 %, елді мекендердің жерлеріне – 44,3 %, өнеркәсіп, көлік, байланыс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлерге-3,4 %, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлеріне, сауықтыру, рекреациялық және тарихи – мәдени мақсаттағы жерлерге-0,01% келеді.

2016 жылға дейін жеке жер қорының негізгі өсімі республика азаматтары шаруа немесе фермер қожалығын жүргізу үшін сатып алатын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен байқалды. Бірақ "жер заңнамасының жекелеген нормаларын қолдануға мораторий енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 мамырдағы №248 Жарлығы қолданысқа енгізіле отырып, мемлекеттің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сатуы 31-ге дейін тоқтатылды 2021 жылғы желтоқсан.

Жер реформасы жөніндегі комиссияның ұсынымдарын іске асыру мақсатында 2021 жылғы 30 Маусымда "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастарын дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Заң қабылданды.

Заңның негізгі өзгерістері мен толықтырулары қазақстандықтарға ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке беруге мораторийдің қолданылу мерзімін 2026 жылғы 31 желтоқсанға дейін ұзарту болып табылады.

Қазақстан Республикасының Жер кодексі (2003 жыл) Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелеріне жеке меншік құқығын енгізген кезеңдегі жеке жер қоры алаңдарының серпіні 63-кестеде келтірілген.

Жергілікті атқарушы органдар 2023 жылы Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сату туралы 2016 жылғы мәліметтермен анықталған сәйкессіздіктерге байланысты жеке меншіктегі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге құжаттық тексеру жүргізді. Сәйкессіздіктер 2016 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейінгі кезеңде нысаналы мақсатының өзгеруіне байланысты немесе бөліп-бөліп берілген учаскелер бойынша мәліметтер енгізбеу себебінен жер санатының өзгеруіне байланысты болды.

Есепті жылы Атырау облысын қоспағанда, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді және өнеркәсіп, көлік, байланыс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлерді тексеру негізінде республика бойынша жалпы жеке меншіктегі жер көлемі 86,3 мың гектарға азайды. Мәселен, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 98,8 мың гектарға ұлғайды, елді мекендердің жерлері 3,7 мың гектарға ұлғайды, өнеркәсіп, көлік, байланыс және

өзге де ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлер 16,1 мыңға га азайды, ал ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері өзгеріссіз қалды.

Мемлекеттік жер пайдаланушыларда жер учаскелері тұрақты жер пайдалану құқығында болады. Мемлекеттік емес жер пайдаланушыларға жер учаскелері уақытша жер пайдалану құқығымен, негізінен уақытша өтеулі жер пайдалану құқығымен, яғни жалға алу құқығымен берді.

2021 - 2023 жылдары республика бойынша жер учаскелерін меншік, жер пайдалану және нысаналы пайдалану нысандары бойынша жекелеген санаттағы жерлерді бөлу 64-кестеде келтірілген.

Республикада 2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша барлығы 2 954,5 мың жер учаскелерінің меншік иелері бар, олардың 39,3% - ы елді мекендердегі азаматтардың меншігінде.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалардың меншігінде 1 525,4 мың га бар, бұл осы санаттағы жерлердің тек 1,3%— құрайды, шаруа қожалықтары мен мемлекеттік емес жер пайдаланушылардың уақытша жер пайдалануында – 114 374,4 мың га (98,2 %), мемлекеттік заңды тұлғалардың тұрақты жер пайдалануында-548,0 мың га (0,5%).

Азаматтар мен заңды тұлғаларға жеке меншікке берілген жер көлемінің динамикасы

Жер санаттары, жер телімдерінің нысаналы мақсаты	2003 ж.		2021 ж.		2022 ж.		2023 ж.	
	жер телімдерінің саны, мың	көлемі, мың га	жер телімдерінің саны, мың	көлемі, мың га	жер телімдерінің саны, мың	көлемі, мың га	жер телімдерінің саны, мың	көлемі, мың га
1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер	771.1	83.0	228.1	1 423.2	228.1	1 426.6	176.1	1 525.4
оның ішінде:	771.1	83.0	199.2	33.5	199.2	28.0	144.3	22.7
бау-бақша және саяжай құрылысы	-	-	27.7	957.6	27.7	916.2	30.4	1 162.2
шаруа және фермер қожалығы	-	-	1.2	432.1	1.2	482.4	1.4	440.5
тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісі	2262.2	315.9	3 260.7	1 290.5	3 260.7	1 290.5	3261.0	1 294.2
2. Елді мекендер жері								
оның ішінде:								
өзіндік қосалқы шаруашылық	1725.0	227.4	780.3	284.1	780.3	284.1	780.3	284.1
жеке үй құрылысы	401.4	46.8	2 035.2	288.0	2 035.2	288.0	2035.2	288.0
басқа мақсаттар үшін	135.8	41.7	445.2	718.4	445.2	718.4	445.5	722.1
3. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер	9.4	48.8	13.5	90.7	13.5	115.8	23.8	99.7
4. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері, сауықтыру, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер				0.5		0.5		0.5
5. Орман қорының жері								-
Барлығы :	3042.6	447.7	3502.3	2 805.0	3 502.3	2 833.5	3460.9	2 919.8

Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлер санатында жеке меншікте 99,7 мың га (4,1 %), мемлекеттік емес заңды тұлғалардың уақытша жер пайдалануында – 1 388,3 мың га (57,0 %), мемлекеттік заңды тұлғалардың тұрақты жер пайдалануында – 948,3 мың га (38,9 %).

Нысаналы мақсаты бойынша жеке жер қорының құрамындағы жер учаскелерінің негізгі алаңдары жүргізу үшін пайдаланылады:

шаруа және фермер қожалығын жүргізу үшін	-	36.4 %
тауарлы ауыл шаруашылығын жүргізу үшін	-	15.1 %
бау-бақша шаруашылығы мен саяжай құрылысы үшін	-	0.8 %
өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу үшін	-	9.7 %
жеке үй құрылысы үшін	-	9,9 %
елді мекендерде, басқа, негізінен кәсіпкерлік мақсаттар үшін,	-	24.7 %
өнеркәсіп, көлік, байланыс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерде өнеркәсіп және басқа мақсаттар үшін пайдаланылады.	-	3,4 %

Азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жеке меншігіндегі жер көлемі жер санаттары мен нысаналы пайдалану түрлері бойынша 2023 жылғы 1 қарашаға облыстар бөлінісінде 65-кестеде көрсетілген.

Жеке меншіктегі жердің негізгі алаңдары Алматы – 717,0 мың га (24,6%), Түркістан – 318,5 мың га (10,9%), Жамбыл – 312,6 мың га (10,7%), Маңғыстау – 248,0 мың га (8,5%), Ақмола - 175,8 мың га (6,0 %)құрайды%), Жетісу - 127,2 мың га (4,4 %), Қызылорда - 142,1 мың га (4,9 %), Абай – 53,1 мың га (1,8 %), Қарағанды – 71,1 мың га (2,4%), Қостанай – 113,4 мың га (3,9 %) облыстар.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер санатындағы жеке қордың ең көп ауданы Алматы – 632,4 мың га, бұл республикадағы осындай жерлер ауданының 41,4%–., сондай – ақ Маңғыстау-156,2 мың га (10,2 %) және Жамбыл-119,8 мың га (7,8 %) облыстарында ескерілді.

**Жердің жекелеген санаттары мен жер телімдерін нысаналы
пайдалануды меншік нысандары бойынша бөлу**

Жер санаттары, жер телімдерінің нысаналы мақсаты	2022 год		2023 год	
	жер телімдерінің саны, мың	жер көлемі, мың га	жер телімдерінің саны, мың	жер көлемі, мың га
1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер		115966.2		116 447.8
оның ішінде: жеке меншікте	228.1	1426.6	176.1	1 525.4
оның ішінде жүргізу үшін:				
бау-бақша және саяжай құрылысы	515.5	28,0	144.3	22.7
шаруа және фермер қожалығы	27.7	916.2	30.4	1 062.2
тауарлық ауыл шаруашылығы өндірісінің	1.2	482.4	1.4	440.5
жерді пайдалануда	201.8	114539.6	261.5	114922.4
оның ішінде: уақытында. жер пайдалану	201.1	113366.7	260.9	114374.4
шаруа және фермер қожалықтарын жүргізу үшін.	189.5	40522.0	188.3	72 734.2
мемлекеттік емес ауыл шаруашылығы заңды				
тұлғаларының	11.6	72844.7	11.1	40 225.0
мемлекеттік заңды тұлғалардың тұрақты жер				
пайдалануында	0.5	933.5	0.6	548.0
2. Елді мекендердің жерлері		24592.8		25 038.8
оның ішінде азаматтардың меншігінде	3260.7	1290.5	3 261.0	1 294.2
оның ішінде: жеке қосалқы шаруашылық жүргізу	780.3	284.1	780.3	284.1
үшін.				
жеке тұрғын үй құрылысы	2035.2	288.0	2 035.2	288.0
басқа мақсаттар үшін	445.2	718.4	445.5	722.1
3. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің,				
қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтаждары				
үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге				
де жерлер	40,0	2273.0	29.0	2 436.3
оның ішінде: жеке меншікте	13.5	115.8	23.8	99.7
уақытша жер пайдалануда	22.3	1406.1	3.7	1 388.3
мемлекеттік емес заңды тұлғалардың	4.2	751.1	1.5	948.3
	0.5	7811.3	0.5	8154.6
		0.5		0.5
	0.5	7810.8	0.5	8154.1
тұрақты жер пайдалануда	0.1	22963.5	0.3	22979.9
мемлекеттік заңды тұлғалардың		0.1		
4. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың				
жерлері, сауықтыру, рекреациялық және тарихи -				
мәдени мақсаттағы жерлер		88.4	0.1	7 271.5
оның ішінде: жеке меншікте		22875.0	0.2	15 708.4
тұрақты жер пайдалануда	3728.8	2833.5	3 460.9	2 919.8

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сауықтыру, рекреациялық және тарихи - мәдени мақсаттағы жерлер санатында Қарағанды, Ұлытау және Қостанай облыстарындағы Денсаулық сақтау және рекреация объектілері астындағы азаматтар мен заңды тұлғалардың жеке меншігінде 0,5 мың га бар.

2023 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша елді мекендердің жер санатында жеке қосалқы шаруашылық жүргізу, жеке тұрғын үй құрылысы және басқа да мақсаттар үшін азаматтардың жеке меншігіндегі 1294,2 мың га (санат алаңының 9,5%) жер бар.

2023 жылғы 1 қарашадағы облыстар бойынша жеке меншіктегі жер көлемі

мың.га

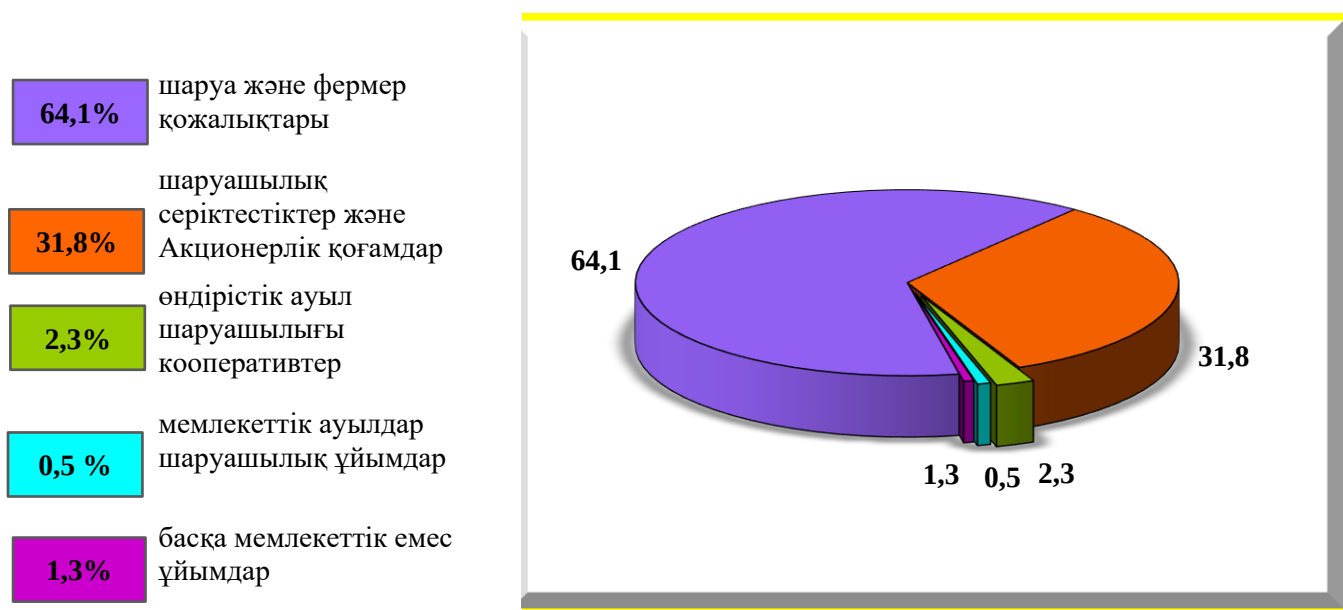
Облыстар атауы	Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер				Елді мекендер жері				Өнеркәсіптік, көліктік және басқа да ауыл шаруашылығы емес мақсаттағы жерлер	Ерекше қорғалатын аумақтардың жерлері, сауықтыру, рекреациялық, тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер	Орман қорының жерлері	Жеке меншіктегі жалпы жер
	барлығы	соның ішінде:			барлығы	\						
		бау-бақша шаруашылығы мен саяжай құрылысы үшін	шаруа және фермер қожалығы үшін	мемлекеттік емес заңды тұлғалардың тауарлы а/ш өндірісі үшін		жеке қосалқы шаруашылық жүргізу үшін	жеке тұрғын үй құрылысы үшін	басқа мақсат -тар үшін				
Абай	34.8		32.3	2.5	17.2	0.4	6.4	10.4	1.1			53.1
Ақмола	86.8	3.7	40.9	42.2	83.1	12.3	28.0	42.8	5.9			175.8
Ақтөбе	18.7		12.3	6.4	32.7	0.1	24.9	7.7	6.6			58.0
Алматы	632.4	5.1	356.9	270.4	68.5		51.3	17.2	16.1			717.0
Атырау	59.7	0.2	53.8	5.7	14.7	5.3	9.3	0.1	4.0			78.4
Шығыс Қазақстан	37.6	2.0	27.4	8.2	122.6	50.2	25.9	46.5	2.5			162.7
Жамбыл	119.8	0.2	106.9	12.7	179.6	1.8	48.0	129.8	13.2			312.6
Жетісу	96.3	1.0	76.2	19.1	27.2		5.0	22.2	3.7			127.2
Батыс Қазақстан	28.1	4.9	22.3	0.9	12.6		9.0	3.6	0.1			40.8
Қарағанды	35.3	0.5	26.9	7.9	28.7	4.5	6.4	17.8	6.8	0.3		71.1
Қызылорда	40.3	0.9	6.7	32.7	72.2	14.3	2.5	55.4	0.8	0.1		113.4
Қостанай	97.2	1.2	90.2	5.8	43.9	11.4	7.4	25.1	1.0			142.1
Маңғыстау	156.2	-	148.9	7.3	64.0	0.9	6.4	56.7	27.8			248.0
Павлодар	7.0	2.5	4.1	0.4	42.6	7.9	5.8	28.9	5.7			55.3
С.Қазақстан	10.0	-	5.9	4.1	26.7	16.4	1.0	9.3	0.3			37.0
Түркістан	61.0	-	46.8	14.2	254.1	142.6	26.8	84.7	3.4			318.5
Ұлытау	3.8	0.1	3.7		16.4	3.3	3.0	10.1	0.7	0.1		21.0
Алматы қ.	0.0				68.8	2.6	8.2	58.0				68.8
Астана қ.	0.4	0.4			37.7	10.0	10.2	17.5				38.1
Шымкент қ.	-	-			80.9	0.1	2.5	78.3				80.9
Барлығы	1525.4	22.7	1062.2	440.5	1294.2	284.1	288.0	722.1	99.7	0.5	-	2919.8

3.2. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді шаруашылық жүргізу нысандары бойынша бөлу

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша республиканың аграрлық секторында 218 653 шаруа және фермер қожалықтары бар, оларға 73,8 млн га (64,1 %) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, 2,6 млн га алаңда 1889 өндірістік ауыл шаруашылығы кооперативтері (2,3 %), 36,6 млн алаңда 9 715 барлық нысандағы шаруашылық серіктестіктер мен Акционерлік қоғамдар бекітілген га (31,8 %). Мемлекеттік ауылшаруашылық кәсіпорындары 0,5 миллион га немесе ауылшаруашылық жерлерінің 0,5% алады (сурет. 23).

23-сурет

Аграрлық секторда шаруашылық жүргізу нысандары бойынша жерді бөлу 2023 жылғы 1 қарашаға (алаңды бекіту%)

Республиканың ауыл шаруашылығында жүргізілген реформалардың нәтижесінде аграрлық секторда шаруашылықтың негізгі нысаны қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жартысынан астамы пайдалануында болатын шаруа немесе фермер қожалықтары болып табылады. Аграрлық сектордағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің құрамы мен динамикасы 66-кестеде көрсетілген.

Аграрлық сектордағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің құрамы мен динамикасы

Шаруашылық жүргізуші субъектілер санаттары	1991 ж.			2022 ж.			2023 ж.		
	саны	көлемі		саны мың га	көлемі		саны	көлемі	
		мың га	%		тыс. га	мың га		тыс. га	%
1. Шаруа және фермер қожалықтары	2480.0	1615.1	0.7	217 771	72 792.1	63.5	218 653	73 796.4	64.1
2. Мемлекеттік емес ауыл шаруашылығы заңды тұлғалары – барлығы	548.0	15560.5	7.1	12 232	40 945.1	35.7	12 542	40 665.5	35.4
оның ішінде									
- ұжымшарлар	416.0	15284.7	7.0	-	-	-	-	-	-
- шаруашылық серіктестіктері және акционерлік қоғамдар	-	-	-	9 439	37 401.2	32.6	9 715	36 589.5	31.8
- ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері	132.0	275.8	0.1	1 858	2 624.2	2.3	1 889	2 642.0	2.3
- мемлекеттік емес басқа ұйымдар	-	-	-	935	919.7	0.8	938	1434.0	1.3
3. Мемлекеттік ауыл шаруашылығы ұйымдары – барлығы	3 640	201200.2	92.2	543	870.1	0.8	577	548.0	0.5
оның ішінде:									
- кеңшарлар	2094.0	195322.7	89.4	-	-	-	-	-	-
- ҒЗИ мекемелері мен оқу орындары	273.0	2304.4	1.1	311	547.6	0.5	316	182.4	0.2
- қосалқы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	1003.0	1911.7	0.9	108	13.1	0.0	107	12.6	0.0
- мемлекеттік басқа ұйымдар	270.0	1661.4	0.8	124	309.4	0.3	154	353.0	0.3
Барлығы	6668.0	218375.8	100.0	230 546	114 607.3	100.0	231 772	115 009.9	100.0

Есепті жыл ішінде республикада шаруа және фермер қожалықтарының саны 882 шаруашылыққа, шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдардың саны 276-ға, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің саны 31 шаруашылық субъектісіне ұлғайды.

Агроқұрылымдар санының өзгеруі мыналарға байланысты:
жаңа шаруашылық жүргізуші субъектілер ұйымдастырылды;
агроқұрылымдар ыдырады немесе басқарудың жаңа түрлеріне айналды;
шаруашылық жүргізуден бас тартты.

2023 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша облыстар бойынша агроқұрылымдардың құрамы және оларға бекітілген жер көлемі 67-кестеде көрсетілген.

Шаруашылық жүргізуші субъектілерді өңірлік жоспарда орналастыруды талдау көрсеткендей, шаруа және фермер қожалықтарының негізгі саны Түркістан облысында – олардың жалпы санының 37,5% - ы Республикада, Алматы (18,5%), Жамбыл (8,5 %) және Жетісу (8,4 %) облыстарында. Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің ең көп саны Түркістан (60,1 %), Батыс Қазақстан (6,6 %), Алматы (5,8 %), Абай (5,8 %) және Ақтөбе (5,0 %) облыстарында бар.

Республиканың аграрлық секторында әртүрлі типтегі 9 715 шаруашылық серіктестік және Акционерлік қоғамдар жұмыс істейді. Олардың ең көп саны Түркістан – 2 575 (26,5 %), Ақмола – 1 345 (13,8 %), Алматы – 1 154 (11,9 %), Солтүстік Қазақстан-923 (9,5 %), Қостанай – 634 (6,5 %) және Шығыс Қазақстан-482 (5,0 %) облыстарында құрылды.

Жоғарыда айтылғандай, жалпы республика бойынша шаруа және фермер қожалықтарына ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 64,1% - ы бекітілген,

Бұл ретте шаруа қожалықтарындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің үлесі облыстар бойынша айтарлықтай ауытқиды. Мәселен, Ұлытау облысында шаруашылықтың осы нысанын жер пайдалануда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 91,2%-ы, Батыс Қазақстан - 83,0 %, Абай - 81,9 %, Ақтөбе – 81,7 %, Қызылорда – 75,0 %, Атырау – 74,9 %, Маңғыстау – 73,6 %, Қарағанды – 73,3 %, ал Солтүстік Қазақстан-барлығы 22,4 %, Ақмола – 22,5 %

2023 жылғы 1 қарашадағы аграрлық сектордағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің облыстар бойынша құрамы

Облыстар атауы	Шаруа және фермер қожалықтары		Мемлекеттік емес кәсіпорындар						Мемлекеттік ауыл шаруашылығы ұйымдары	
			шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдар		ауыл шаруашылығы кооперативтері		мемлекеттік емес басқа ұйымдар			
	саны	шаршы, мың га	саны	шаршы, мың га	саны	шаршы, мың га	саны	шаршы, мың га	саны	шаршы, мың га
Абай	8093	7564,4	277,0	1192,1	110,0	320,1	4,0	3,7	40,0	5,3
Ақмола	4354	2415,9	1345,0	8151,7	52,0	69,6	17,0	10,5	68,0	69,7
Ақтөбе	5118	10721,9	261,0	1958,2	95,0	393,3	54,0	31,9	20,0	24,3
Алматы	40495	2692,9	1154,0	1441,9	109,0	98,4	95,0	274,0	43,0	6,7
Атырау	3849	2402,1	39,0	575,6	7,0	178,6	64,0	27,8	12,0	9,6
Ш.қазақстан	8171	2286,2	482,0	864,7	44,0	44,9	11,0	46,0	57,0	8,4
Жамбыл	18587	3390,5	235,0	849,0	38,0	88,6	65,0	135,5	65,0	197,2
Жетісу	18353	3254,8	312,0	1005,2	35,0	201,3	35,0	64,3	22,0	2,9
Батыс Қазақстан	5457	6560,2	428,0	1150,6	125,0	110,5	24,0	45,9	25,0	27,9
Қарағанды	5309	8675,6	441,0	2687,0	43,0	259,3	46,0	137,2	15,0	44,4
Қызылорда	4788	4830,0	634,0	6173,6	6,0	6,6	14,0	57,4	12,0	4,1
Қостанай	5948	2178,2	167,0	547,3	22,0	21,4	324,0	79,3	30,0	19,4
Маңғыстау	2942	2149,7	54,0	647,8	7,0	31,6	8,0	1,8	19,0	91,0
Павлодар	3666	4284,1	361,0	2174,7	28,0	108,8	9,0	368,2	12,0	15,4
С.Қазақстан	2872	1619,5	923,0	5469,4	26,0	56,7	36,0	36,1	24,0	7,8
Түркістан	77961	2417,4	2575,0	1118,9	1136,0	642,4	127,0	102,5	110,0	7,9
Ұлытау	2689	6353,0	27,0	581,8	6,0	9,9	4,0	11,5	3,0	6,0
Алматы қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Астана қ.	1	-	-	-	-	-	1,0	0,4	-	-
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Барлығы	218653	73796,4	9715,0	36589,5	1889,0	2642,0	938,0	1434,0	577,0	548,0

Шаруашылық серіктестіктер мен Акционерлік қоғамдар Ақмола, Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарының аграрлық секторында шаруашылықтың негізгі нысаны болып табылады. Оларда аталған облыстарда саналатын ауыл шаруашылығы мақсатындағы аудандардың 75,8% - дан 55,8% - ға дейін шоғырланған. Ұлытау облысында шаруашылық серіктестіктердің үлесіне ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің шамамен 8,4% - ы ғана тиесілі, Абай облысында-12,9 %, Батыс Қазақстан облысында - 14,6 %, Жамбыл облысында – 18,2 %, Атырау облысында – 17,9 %.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдаланудағы өндірістік кооперативтердің үлесі Қостанай және Ұлытауда - 0,1%, Ақмола облысында - 0,6%, Қызылорда облысында - 0,7%, Солтүстік Қазақстан облысында - 0,8%, Жетісу облысында-4,4%, Атырау облысында - 5,6% және Түркістан облыстарында - 14,4% құрайды.

Шаруашылық жүргізуші субъектілерге бекітілген аудандардың орташа мөлшері облыстар бойынша айтарлықтай өзгереді. Мәселен, шаруа немесе фермер қожалығының орташа ауданы Түркістан облысында 30,6 гектардан және Алматы облысында 65,2 гектардан Ұлытау облысында 2 296,7 гектарға дейін, Ақтөбе облысында 2 113,3 га, Қарағанды облысында 1 615,2 га, Батыс Қазақстан облысында 1 223,4 га, Павлодар облысында 1 151,2 га құрайды облыстарда республика бойынша орташа көрсеткіш 334,3 га.

Жалпы республика бойынша шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдардың орташа ауданы 3 962,4 га құрайды, Түркістан облысында - 445,2 га және Алматы облысында – 1256,0 га - Солтүстік Қазақстан облысында-6246,5 га, Ақмола облысында – 6459,1 га, Қостанай облысында – 10 595,4 га және облыста – 25 615,4 га ауытқулары бар Ұлытау. Басқа агроқұрылымдардың аумақтары да айтарлықтай өзгереді (кесте. 68).

Айта кету керек, республикада аграрлық сектордың шаруашылық жүргізуші субъектілерін қалыптастыру процесі жалғасуда. Жаңа шаруашылық жүргізуші субъектілердің құрылуымен қатар, бұрын құрылғандардың ыдырауы және қайта құрылуы байқалады.

Жер реформасы барысында жүргізілген шаруа, фермер қожалықтарын және шаруашылық жүргізудің басқа да нысандарын ұйымдастыру үшін көптеген ұсақ жер учаскелерін бөле отырып, ірі жер пайдалануды реформалау процесі жер бетінде нақты меншік иесін қалыптастыру бойынша оң функцияны орындай отырып, ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділік деңгейіне, жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды ұйымдастыру жөніндегі іс-шараларды жүргізуге теріс әсер ететін бірқатар кемшіліктерді анықтады. Нәтижесінде кейбір шаруашылық жүргізуші субъектілер өздерінің шаруашылық қызметін жүзеге асыра алмайды.

Аграрлық сектордағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің облыстар бойынша орташа өлшемдері
Мың га

Облыстар атауы	Шаруа және фермер қожалықтары		шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдар		ауыл шаруашылығы кооперативтері		мемлекеттік емес басқа ұйымдар		Мемлекеттік ауыл шаруашылығы ұйымдары	
	2022 ж.	2023 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Абай	934,7	918,2	4303,6	4265,2	2910,0	3007,6	925,0	925,0	132,5	143,2
Ақмола	554,9	574,6	6060,7	6459,1	1338,5	1388,0	617,6	861,5	1025,0	682,8
Ақтөбе	2094,9	2113,3	7502,7	7919,5	4140,0	3919,1	590,7	652,3	1215,0	1161,9
Алматы	66,5	65,2	1249,5	1256,0	902,8	974,3	2884,2	2671,9	155,8	152,3
Атырау	624,1	606,9	14759,0	12500,0	25514,3	20922,2	434,4	466,7	800,0	800,0
Шығыс Қазақстан	279,8	274,5	1794,0	1821,9	1020,5	984,8	4181,8	4181,8	147,4	178,8
Жамбыл	182,4	182,5	3612,8	3534,6	2331,6	2331,6	2084,6	2084,6	3033,8	3033,8
Жетісу	177,3	176,9	3221,8	3493,5	5751,4	6033,3	1837,1	1837,1	131,8	131,8
Батыс Қазақстан	1202,2	1223,4	2688,3	2921,9	884,0	977,8	1912,5	1912,5	1116,0	1117,2
Қарағанды	1634,1	1615,2	6093,0	7528,5	6030,2	5937,5	2982,6	2362,1	2960,0	3175,0
Қызылорда	1008,8	999,4	9737,5	10595,4	1100,0	1100,0	4100,0	4566,7	341,7	341,7
Қостанай	366,2	374,3	3277,2	3646,9	972,7	942,1	244,8	226,1	646,7	620,0
Маңғыстау	730,7	758,2	11996,3	16251,2	4514,3	4514,3	225,0	71,4	4789,5	4789,5
Павлодар	1168,6	1151,2	6024,1	6086,2	3885,7	4536,4	40911,1	500,0	1283,3	31291,7
Солтүстік Қазақстан	563,9	569,6	5925,7	6246,5	2180,8	2455,6	1002,8	427,3	325,0	325,0
Түркістан	31,0	30,6	434,5	445,2	565,5	586,7	807,1	903,3	71,8	70,6
Ұлытау	2362,6	2296,7	21548,1	25615,4	1650,0	1650,0	2875,0	2875,0	2000,0	2000,0
Республика бойынша орта есеппен	337,5	334,3	3766,3	3962,4	1398,6	1412,4	1528,8	983,6	949,7	1602,4

3.3. Жер нарығын дамыту және жер үшін төлемдер

Жер нарығын қалыптастыру және дамыту – Қазақстандағы жер реформасының, азаматтар мен заңды тұлғалардың жер телімдеріне меншік құқығын нақты қамтамасыз етудің маңызды бағыттарының бірі. Ақылы жер пайдаланудың негізгі тетіктеріне мыналар жатады: жердің нормативтік бағасы немесе оның кадастрлық құны, жердің нарықтық құны, жер салығы, жалдау ақысы, сервитуттар үшін төлем, жер телімдерінің кепілді құны және нарықтық айналымның басқа да реттеуіштері.

Жер нарығын қалыптастырудың негізі, онда сатып алу-сату мәмілелерін еркін жүзеге асыру мүмкіндігі болып табылады. Қазақстанда жер нарығы екі бағыт бойынша қалыптасады:

мемлекеттің жер телімдерін мемлекеттік меншіктен жеке меншікке нормативтік құн бойынша сатуы – жердің бастапқы нарығы;

азаматтар мен заңды тұлғалардың жеке меншігіндегі және жер пайдалануындағы жер телімдерімен әртүрлі мәмілелер жүргізу – кейінгі нарық.

Қазақстан Республикасында нормативтік баға ретінде жер телімдерінің кадастрлық (бағалау) құны – мемлекет жер телімін немесе оны жалдау құқығын сатқан кезде қолданылатын, инфляцияның жалпы деңгейі туралы ресми статистикалық ақпаратқа сәйкес кезең-кезеңімен нақтыланатын, жер телімдері үшін төлемақының базалық ставкалары және оларға түзету коэффициенттері негізінде айқындалатын жер телімінің есепті құны алынады. Мемлекеттің жеке меншік құқығын өтеулі бергені (сатқаны) үшін және жер телімдеріне жалдау құқығын сатқаны үшін төлем, кадастрлық құн негізінде есептеледі. Төменде атқарушы және өкілетті органдардың бірлескен шешімдерімен бекітілген және Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 10-бабына сәйкес қолданысқа енгізілген, Қазақстан Республикасының облыс орталықтары мен Астана, Алматы және Шымкент қалаларындағы жер телімдері үшін төлемақының базалық ставкалары келтіріледі (69-кесте). Аталған кестелерде берілген, елді мекендер бойынша жер телімдері үшін төлемақының базалық ставкаларын мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін ұйым мен оның филиалдары, жер және өзге де жылжымайтын мүлік нарығындағы мәмілелер туралы ақпаратты пайдалана отырып, кешенді салыстырмалы тәсіл негізінде әзірледі. Бағалау процесінде жер телімдерінің сапасы мен орналасқан жерін, аумақты

әлеуметтік жайластыру мен инженерлік-көліктік қамтамасыз ету деңгейін және т. б. қоса алғанда, рента құрушы факторларға талдау жүргізілді.

69-кесте

Облыс орталықтары мен Астана, Алматы, Шымкент қалаларындағы жер телімдері үшін төлемақының базалық ставкалары туралы ақпарат

р/т №	Қалалар	Базалық ставка- лар	Бекітіл- ген жылы	Негізі
1	2	3	4	5
1	Астана	6683	2012	Астана қаласы әкімдігінің 2012 жылғы 4 желтоқсандағы № 83 қаулысы және Астана қаласы мәслихатының 2012 жылғы 6 желтоқсандағы № 92/11-V шешімі.
2	Алматы	6200	2015	Алматы қаласы әкімдігінің 2015 жылғы 23 шілдедегі № 3/464 бірлескен қаулысы және Алматы қаласы мәслихатының 2015 жылғы 23 шілдедегі № 355 шешімі.
3	Ақтау	1815	2012	Маңғыстау облысы әкімдігінің 2011 жылғы 6 желтоқсандағы № 361 қаулысы және Маңғыстау облыстық мәслихатының 2011 жылғы 6 желтоқсандағы № 39/450 шешімі
4	Ақтөбе	1287	2013	Ақтөбе облысы мәслихатының 2011 жылғы 12 қазандағы № 415 бірлескен шешімі және Ақтөбе облысы әкімдігінің 2011 жылғы 12 қазандағы № 328 қаулысы
5	Атырау	2240	2015	Атырау облысы әкімдігінің 2012 жылғы 23 қаңтардағы № 10а қаулысы және Атырау облыстық мәслихатының 2012 жылғы 25 қаңтардағы № 11-V шешімі
6	Қарағанды	1984	2016	Қарағанды облысы әкімдігінің 2016 жылғы 11 сәуірдегі № 24/07 бірлескен қаулысы және Қарағанды облыстық мәслихатының 2016 жылғы 28 сәуірдегі № 30 шешімі.
7	Қостанай	1357	2011	Қостанай облысы әкімдігінің 2011 жылғы 8 желтоқсандағы № 3 қаулысы және Қостанай облысы мәслихатының 2011 жылғы 8 желтоқсандағы № 452 шешімі.
8	Көкшетау	1050	2015	Ақмола облысы әкімдігінің 2015 жылғы 21 қазандағы № А-10/480 қаулысы және Ақмола облыстық мәслихатының 2015 жылғы 21 қазандағы № 5С-42-3 шешімі.
9	Қызылорда	1230	2012	Қызылорда облысы әкімдігінің 2012 жылғы 20 наурыздағы N 369 қаулысы және Қызылорда облысы мәслихатының 2012 жылғы 28 сәуірдегі N 19 шешімі.

10	Павлодар	950	2013	Павлодар облысы әкімдігінің 2012 жылғы 14 қаңтардағы N 1 қаулысы және Павлодар облысы мәслихатының 2012 жылғы 14 қаңтардағы N 413/41 шешімі.
11	Петропавловск	1746	2022	Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің 2015 жылғы 14 желтоқсандағы N 485 бірлескен қаулысы және Солтүстік Қазақстан облысы мәслихатының 2015 жылғы 14 желтоқсандағы N 40/8 шешімі
12	Тараз	1040	2015	Жамбыл облысы әкімдігінің 2015 жылғы 29 сәуірдегі № 79 қаулысы және Жамбыл облысы мәслихатының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 38-10 шешімі.
13	Конаев	1285	2019	Алматы облыстық мәслихатының 2019 жылғы 31 шілдедегі № 51-259 шешімі және Алматы облысы әкімдігінің 2019 жылғы 6 тамыздағы № 333 қаулысы
14	Орал	1560	2013	Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2013 жылғы 11 наурыздағы №31 қаулысы және Батыс Қазақстан облыстық мәслихатының 2013 жылғы 28 наурыздағы №7-4 шешімі
15	Өскемен	2114	2023	Шығыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2023 жылғы 18 мамырдағы № 104 бірлескен қаулысы және Шығыс Қазақстан облыстық мәслихатының 2023 жылғы 31 мамырдағы №3/30-VIII шешімі. Шығыс Қазақстан облысының Әділет департаментінде 2023 жылғы 8 маусымда № 8863-16 болып тіркелді
16	Шымкент	2512	2022	Шымкент қаласы әкімдігінің 2022 жылғы 30 наурыздағы № 515 бірлескен қаулысы және Шымкент қаласы мәслихатының 2022 жылғы 30 наурыздағы № 14/122-VII шешімі.
17	Түркістан	880	2012	Оңтүстік Қазақстан облысы облыстық мәслихатының 2012 жылғы 24 ақпандағы № 2/16-V бірлескен шешімі және Оңтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің 2012 жылғы 15 наурыздағы № 90 қаулысы.
18	Талдықорған	1311	2023	Жетісу облысы әкімдігінің 2023 жылғы 4 қыркүйектегі № 269 бірлескен қаулысы және Жетісу облыстық мәслихатының 2023 жылғы 4 қыркүйектегі № 7-43 шешімі. Жетісу облысының Әділет департаментінде 2023 жылғы 6 қыркүйекте № 56-19 болып тіркелді
19	Жезқазған	1508	2016	Қарағанды облысы әкімдігінің 2016 жылғы 11 сәуірдегі № 24/07 бірлескен қаулысы және Қарағанды облыстық мәслихатының 2016 жылғы 28 сәуірдегі №30 шешімі.

Жердің бастапқы нарығы жер учаскелерін Мемлекеттік меншіктен жеке меншікке біржолғы сату не бөліп-бөліп төлеу жолымен өтеулі негізде беру, сондай-ақ өтеулі негізде жер пайдалану құқығын сату (ауыл шаруашылығына арналмаған жер учаскесіне жалдау құқығын сату) жөніндегі операцияларды қамтиды.

Ақылы негізде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелері оларды аграрлық секторда пайдалану үшін, елді мекендердің, өнеркәсіптің және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлері кәсіпкерлік және өзге де мақсаттар үшін жеке меншікке беріледі. Жеке қосалқы шаруашылық жүргізу, жеке тұрғын үй және саяжай құрылысы, бау-бақша шаруашылығын дамыту үшін жер учаскелері Қазақстан Республикасының азаматтарына жер заңнамасында белгіленген нормалар шегінде тегін беріледі. Қосымша, тегін берудің белгіленген нормаларынан тыс, жоғарыда көрсетілген мақсаттар үшін жер учаскелері ақылы негізде беріледі.

"Жер заңнамасының жекелеген нормаларын қолдануға мораторий енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 мамырдағы № 248 Жарлығы қолданысқа енгізіле отырып, мемлекеттің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сатуы 2021 жылғы 31 желтоқсанға дейін тоқтатылды.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті сайтының деректері бойынша тұтастай алғанда бюджетке жер салығынан түсетін түсімдердің жыл бойынша азаюы байқалады. Егер жалпы республика бойынша 2017 жылы жер салығының түсімі 15 353,3 млн теңге болса, 2018 жылы – 16 875,8 млн теңге, 2019 жылы – 18 712,2 млн теңге, 2022 жылы-15 566,8 млн теңге, ал 2023 жылы он айда-12 625,55 млн теңгені құрады. Аймақтар бойынша жерді пайдаланғаны үшін ең көп салық түсімдері 2023 жылы Алматы қаласы бойынша 2 841,87 млн теңге және Қарағанды облысында 1807,18 млн теңге болып тіркелді).

Жер салығының түсімі бойынша деректер 70-кестеде келтірілген.

**Жер салығының түсімі
2017-2023 жылдарға арналған облыстар бойынша**

млн теңге

Облыстар атауы	жылдар						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (10 айға.)
Ақмола	364,0	443,2	525,0	424,8	410,73	376,89	380,12
Ақтөбе	428,3	531,5	562,8	537,1	460,4	458,92	384,61
Алматы	675,2	886,7	876,9	857,5	634,55	578,55	359,26
Атырау	499,0	576,1	610,0	581,2	536,78	479,38	406,79
Шығыс Қазақстан	1 466,0	1 372,3	1 587,6	1 515,2	1 487,69	1 505,21	949,22
Жамбыл	311,9	375,0	425,5	404,3	346,18	317,01	264,46
Батыс Қазақстан	161,2	181,3	249,4	202,2	153,59	154,27	137,55
Қарағанды	2 512,9	2 579,4	2 708,2	2 314,8	2 394,29	2 423,21	1 807,18
Қызылорда	312,7	347,1	324,2	358,6	277,95	276,18	225,04
Қостанай	351,0	372,5	561,8	425,2	282,67	295,32	245,21
Маңғыстау	532,4	516,4	709,1	463,2	469,4	555,57	441,17
Павлодар	1 792,5	1 967,0	2 039,9	1 928,8	1 791,6	1 794,01	1 319,89
С. Қазақстан	254,3	301,9	380,9	305,1	251,53	236,77	195,67
Түркістан	1 052,3	1 609,1	619,8	648,1	385,9	283,99	276,33
Шымкент қ.	-	-	895,2	1 214,8	963,15	928,84	734,87
Алматы қ.	2 980,3	3 412,0	3 983,6	3 313,3	3 783,0	3 466,68	2 841,87
Астана қ.	1 659,2	1 404,5	1 652,4	1 593,4	1 624,73	1 339,2	1 218,44
Жетісу						38,70	169,43
Абай						49,66	233,8
Ұлытау						8,43	34,64
Барлығы	15 353,3	16 875,8	18 712,2	17 087,5	16 254,15	15 566,80	12 625,55

Ескерту: Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті сайтының деректері

Жер учаскелерін жалға алу төлемдерінің түсімдері 71-кестеде көрсетілген. Жер учаскелерін жалға беруден бюджетке түсетін түсімнің азаюы байқалады. Егер жалпы республика бойынша 2017 жылы - 16 224,0 млн теңге, 2018 жылы – 16 452,0 млн теңге, 2019 жылы – 18 813,9 млн теңге, 2020 жылы - 18 520,1 млн теңге, 2021 жылы – 19 663,81 млн теңге, 2022 жылы – 21 239,86 млн теңге, ал 2023 жылы он айда түсім 17 419,44 млн теңгені құрады.

2023 жылы өңірлер бойынша жер учаскелерін жалға алу үшін ең көп түсімдер Қостанай (2 462,84 млн теңге), Қарағанды (2 123,45 млн га) және Павлодар (2 069,53 млн теңге) облыстары бойынша тіркелді.

**Жерді жалға алғаны үшін төлемдер түсімінің динамикасы 2017-2023
жылдар**

млн тенге

Облыстар атауы	Жылдар						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (за 10 мес)
Ақмола	1 119,6	1 130,4	1 205,0	1 156,7	1 281,95	1 372,93	1 138,65
Ақтөбе	541,2	559,2	648,7	903,6	1 054,76	1 088,97	939,11
Алматы	206,7	199,4	232,8	423,3	122,04	273,07	176,17
Атырау	388,2	440,6	427,5	495,0	523,49	489,81	392,86
Ш.Қазақстан	850,0	934,1	911,4	969,2	1 086,65	1 149,98	561,40
Жамбыл	199,6	230,5	257,3	234,2	318,65	441,27	434,13
Б.Қазақстан	248,9	258,9	260,2	277,5	306,55	324,57	277,34
Қарағанды	3 130,2	3 251,4	3 371,3	3 681,2	4 094,07	3 920,47	2 123,45
Қызылорда	127,8	131,9	145,9	166,5	178,67	151,97	129,64
Қостанай	2 085,5	1 920,1	2 031,7	2 601,9	2 716,3	2 837,17	2 462,84
Мағыстау	733,4	764,2	2 821,7	879,9	1 068,79	1 062,58	783,85
Павлодар	2 382,2	2 431,8	2 493,1	2 446,9	2 576,81	2 729,75	2 069,53
С.Қазақстан	1 736,0	1 676,7	1 547,1	1 534,0	1 570,96	1 863,34	1413,16
Түркістан	386,7	382,3	226,9	279,7	260,33	168,82	212,44
Шымкент қ.			244,3	346,2	350,3	398,5	228,38
Алматы қ.	1 004,5	1 034,9	872,0	1 040,7	981,79	1 057,99	851,72
Астана қ.	1 073,4	1 105,4	1 117,1	1 083,4	1 171,71	1 249,3	946,12
Жетісу облысы						51,97	142,34
Абай облысы						124,46	537,01
Ұлытау облысы						482,94	1 599,3
Барлығы	16 224,0	16 452,0	18 813,9	18 520,1	19 663,81	21 239,86	17 419,44

Ескерту: Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің сайтынан алынған деректер.

Ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығын жүргізуге байланысты емес мақсаттарда пайдалану үшін ауыл шаруашылығы және орман алқаптарын алып қою кезінде ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығы өндірісінің шығындарын өтеуден түсетін төлемдер түсімдері туралы ақпарат 72-кестеде көрсетілген.

**Ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығын жүргізуге байланысты емес
мақсаттарда пайдалану үшін ауыл шаруашылығы және орман алқаптарын
алып қою кезінде ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығы өндірісінің
шығындарын өтеуден түсетін төлемдер**

млн тенге

Облыстар атауы	жылдар						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (за 10 мес)
Ақмола	844,8	120,3	290,4	664,0	206,48	55,33	53,49
Ақтөбе	175,8	193	187,3	120,5	248,09	249,84	98,96
Алматы	458,6	386,8	166,5	222,3	207,88	276,24	164,43
Атырау	88,0	66,1	54,6	90,9	204,18	176,98	94,36
Ш.Қазақстан	132,5	82,6	110,6	75,6	217,31	413,25	72,21
Жамбыл	99,5	69,1	79,6	252,4	136,99	525,64	316,18
Б.Қазақстан	64,1	142,1	225,8	75,3	218,84	100,99	172,89
Қарағанды	143,3	199,2	321,0	647,1	402,62	255,1	436,15
Қызылорда	86,2	45,5	115,2	17	34,72	103,69	270,33
Қостанай	102,8	104,0	552,3	882,8	414,51	106,73	190,71
Маңғыстау	21,6	141,1	60,5	56,3	128,84	53,87	19,7
Павлодар	190,2	70,8	59,5	74,2	107,31	58,83	14,18
С.Қазақстан	12,6	123,9	79,5	49,1	257,0	37,46	54,64
Түркістан	192,7	117,9	49,1	74,1	331,29	725,12	277,64
Шымкент қ.	-	-	16,2	79,4	91,94	101,63	145,49
Алматы қ.	4,6	33,4	4,3	3,6	26,46	39,97	5,81
Астана қ.	28,5	0	46,3	1,2	4,35	13,31	1,55
Жетісу	-	-	-	-	-	17,43	77,6
Абай	-	-	-	-	-	100,32	523,17
Ұлытау	-	-	-	-	-	3,9	51,04
Барлығы	2 645,3	1 995,9	2 418,7	3 385,8	3 238,82	3 415,63	3 040,54

Ескерту: Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің сайтынан алынған деректер

4. ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

4.1. Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу

Мемлекеттік жер кадастры Қазақстан Республикасы жерінің табиғи және шаруашылық жағдайы, орналасқан жері, нысаналы пайдаланылуы, жер учаскелерінің мөлшері мен шекаралары, олардың сапалық сипаттамасы, жер пайдалану есебі және жер учаскелерінің кадастрлық құны, өзге де қажетті мәліметтер туралы мәліметтер жүйесін білдіреді. Мемлекеттік жер кадастрына жер учаскелеріне құқықтар субъектілері туралы ақпарат та енгізіледі.

Жер кадастрының құрамдас бөлігі суармалы жер учаскелерінің мелиорациялық жай-күйі, олардың табиғи және ирригациялық-шаруашылық жағдайлары бойынша сапалық сипаттамаларын бағалау, оларды пайдалануды есепке алу туралы мәліметтер жүйесі болып табылатын суармалы жерлердің мелиорациялық кадастры болып табылады.

Қазақстан Республикасында жер кадастрын жүргізуді ұйымдастыруды орталық уәкілетті орган жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жер кадастры (Республиканың, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жер кадастры) Қазақстан Республикасының мемлекеттік кадастрлар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында бірыңғай жүйе бойынша жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу жөніндегі қызметті мемлекеттік монополияға жатқызады, оны Мемлекеттік корпорация және Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорын жүзеге асырады.

Бұл ретте Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорынның қызметіне Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 153-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында көзделген іздестіру жұмыстары жатады.

Мемлекеттік жер кадастрының мәліметтері мемлекеттік ақпараттық ресурс болып табылады.

Мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру топографиялық-геодезиялық, аэроғарыштық, картографиялық, жерге орналастыру жұмыстарын,

топырақ, геоботаникалық зерттеулер мен іздестірулерді, жер мониторингі, жердің сандық және сапалық есебі жөніндегі жұмыстарды жүргізумен, нақты жер учаскесіне жер-кадастрлық іс жасаумен, жер-кадастрлық карталар мен жер учаскесіне сәйкестендіру құжатын дайындаумен қамтамасыз етіледі.

Мемлекеттік жер кадастрының деректері жерді пайдалану мен қорғауды жоспарлау кезінде, жерге орналастыруды жүргізу, шаруашылық қызметті бағалау және жерді пайдалану мен қорғауға байланысты басқа да іс-шараларды жүзеге асыру кезінде, сондай-ақ жердің бірыңғай мемлекеттік тізілімін қалыптастыру, құқықтық және басқа да кадастрларды жүргізу, жер үшін төлемдердің мөлшерін айқындау, жылжымайтын мүлік құрамындағы жер учаскелерінің құнын есепке алу үшін негіз болып табылады. Табиғи ресурстар құрамындағы мүлік және жер құны.

Мемлекеттік жер кадастрының деректерін есепке алу және сақтау бірлігі жабық шекараларда бөлінген, белгіленген тәртіппен жер құқықтық қатынастары субъектілеріне бекітіліп берілетін жер учаскесі болып табылады.

Жерге меншік нысанына, жер учаскелерін пайдаланудың нысаналы мақсатына және рұқсат етілген сипатына қарамастан, Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан жер учаскелері мемлекеттік кадастрлық есепке алуға жатады.

Республикада жер учаскелері және олардың субъектілері туралы деректер банкін жинақтау, өңдеу және жүргізу ұдайы жүргізіледі. Барлық ресімделген жер учаскелеріне кадастрлық нөмірлер берілді және меншік иесі немесе жер пайдаланушы ауысқан кезде қолданыстағы кадастрлық істерге қажетті өзгерістер енгізіледі. Жер-кадастрлық ақпаратты электрондық тасымалдағыштарға ауыстыру жалғасуда, жер кадастрының ақпараттық жүйесі (МЖК АЖ) жетілдірілуде.

Жер-кадастрлық жұмыстардың үлкен көлемі мүдделі жеке және заңды тұлғаларға жер кадастрының мәліметтерін беруді құрайды. Мемлекеттік органдарға және мүдделі жеке және заңды тұлғаларға жер-кадастрлық мәліметтерді беру туралы ақпарат "мемлекеттік жер кадастрының ақпараттық жүйесі" бөлімінде толығырақ баяндалған.

Есепті жылы 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бағдарламасының 100 "мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру" бюджеттік кіші бағдарламасына сәйкес тиісті электрондық карталарды құра отырып, 5,8 млн га алаңда топырақты зерттеу және 7,6 млн га алаңда геоботаникалық зерттеу,

3,0 млн га топырақ бонитетін айқындау бойынша жұмыстар кешені орындалды. Елді мекендердің жерлерінде қалыптастырылған есептік кварталдардың 150 электрондық жер-кадастрлық картасы құрылды. "Архив" МЖК ААЖ кіші жүйесін пайдалана отырып, жер-кадастрлық істер сканерленді-110 мың іс. 8 млн гектарға жер мониторингін жүргізу жүзеге асырылды.

2023 жылғы қаңтар-желтоқсан аралығында 9279 жер-кадастрлық жоспар және 334644 жер учаскелеріне сәйкестендіру құжаттары дайындалды. Сәйкестендіру құжаттарын дайындау мемлекеттік қызметтер көрсету жөніндегі стандарттарда белгіленген мерзімдерде жүзеге асырылады.

Жер заңнамасының талаптарына сәйкес жер-кадастрлық құжаттаманы қалыптастыру нысандарын, мазмұнын, тәртібін және жүргізу әдістемесін жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

4.2. Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі

2023 жылы мемлекеттік жер кадастры ақпараттық жүйесінің (бұдан әрі - МЖК Ж) негізгі міндеті оның графикалық мәліметтермен толықтығын арттыру, топологиялық қателерді жою, МЖК Ж дерекқоры мәліметтерінің өзектілігі мен дұрыстығын арттыру, МЖК Ж мәліметтерін рұқсатсыз өзгерістерден қорғауды күшейту, кадастрлық мәліметтерді енгізудің форматтық-логикалық бақылауын күшейту болып табылады. МЖК Ж әзірленген модульдері мен кіші жүйелерін пайдалану және жалпы техникалық қолдау көрсету бойынша консультативтік қызметтер орындалды.

"Мемлекеттік жер кадастрынан мәліметтер беру" мемлекеттік көрсетілетін қызметі Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер тізілімінен алынып тасталды. Бұл ретте МЖК Ж сервисі арқылы 2023 жылы 449 590 мәлімет ұсынылды.

"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2023 жылғы 5 сәуірдегі Заңға сәйкес жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастрының ақпараттық жүйесі (БМҚК Ж) – жер және құқықтық кадастрлардың мәліметтерін қамтитын ақпараттық жүйе енгізілді, жүргізу тәртібі Қазақстан Республикасының Жер

кодекcінде және "жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы" Қазақстан Республикасының Заңында айқындалады.

Сондай-ақ, БМҚК Ж Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №727 "іс-шара 1" қаулысымен бекітілген "цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс" ұлттық жобасын іске асыру жөніндегі жоспар-кестенің 121-тармағын орындау шеңберінде іске асырылды. Ақпараттық жүйелерді (МЖК Ж, РН МДБ) шоғырландыру жолымен жер мен жылжымайтын мүліктің мемлекеттік кадастрын Автоматтандыру және орталықтандыру".

Қазіргі уақытта мемлекеттік жер кадастрының ақпараттық жүйесін жүргізу БМҚК Ж-да жүзеге асырылады. 2023 жылғы жер кадастры желісі бойынша МҚКК қызметтерінің статистикасы 24-суретте келтірілген.

24-сурет

2023 жылғы 1 шілдеден бастап 2023 жылғы 31 желтоқсанға дейін іске қосылған сәттен бастап ЖМБМК қызметтерінің статистикасы

Жер кадастры бойынша	Жер учаскесіне сәйкестендіру құжатын дайындау және беру (кадастрлық паспортымен бірге)	152 471
	Жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнын айқындау	11 205
	Жер учаскесінің сапалы жай-күйі туралы мәліметтер беру	66
	Жобаланатын жер учаскесін жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастры ақпараттық жүйесінің графикалық деректерімен келісу	28 247

2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша МЖК Ж деректер базасында Тарихи, атрибуттық деректер бойынша 5,234 млн жұмыс істеп тұрған жер учаскелерін қоса алғанда 7,1 млн жер учаскесі және графикалық деректер базасында 5,359 млн жер учаскесі бар, олардың облыстар бөлінісінде болуы 74-кестеде көрсетілген.

**2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша МЖК Ж Республикалық дерекқорнда
жер телімдері және олардың меншік иелері / жер пайдаланушылары туралы мәліметтің болуы**

№	Код	Облыс/аудан/қала	Жер телімдерінің саны				Құқықтық қатынастар саны	
			Атрибуттық		Графикалық		Барлығы	Соның ішінде қолданыстағысы
			Барлығы	Соның ішінде қолданыстағысы	Барлығы	Атрибуттық деректер қорындағы қолданылатын жер телімдерінің %-ы		
1	01	Ақмола	415017	340050	339159	99,7	733968	377686
2	02	Ақтөбе	315157	252952	250353	98,9	554263	302218
3	03	Алматы	844090	674829	683782	100,0	1541184	744861
4	04	Атырау	244390	210711	216194	100,0	383670	216739
5	05	Шығыс Қазақстан	317621	278719	280050	100,0	672082	329322
6	06	Жамбыл	410254	320245	323908	100,0	747539	348501
7	08	Батыс Қазақстан	301428	232184	227471	98,0	553925	261316
8	09	Қарағанды	342888	261110	264420	100,0	609857	307893
9	10	Қызылорда	248189	194329	181060	96,3	402636	208502
10	12	Қостанай	406535	284118	283883	99,8	674763	321392
11	13	Маңғыстау	211096	166128	165949	99,8	411930	196940
12	14	Павлодар	301586	246149	247310	100,0	507394	268199
13	15	Солтүстік Қазақстан	293329	251030	253442	100,0	492659	286628
14	19	Түркістан	1303449	818124	802781	99,9	2017589	882279
15	20	Алматы қ.	249549	189613	188100	99,1	765345	302017
16	21	Астана қ.	143435	75148	74699	99,4	399963	108740
17	22	Шымкент қ.	73509	69873	68051	97,8	109872	90471
18	23	Абай	226408	198946	217030	100,0	459319	240320
19	24	Жетісу	290914	240512	240529	100,0	470228	263416
20	25	Ұлытау	72898	54367	55243	100,0	129747	63904
Барлығы			7011742	5359137	5363414	100,0	12637933	6121344

2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша МЖК Ж атрибуттық және графикалық дерекқорының толымдылығы 99,8% құрайды.

25-суретте МЖК Ж атрибутивтік және графикалық дерекқорларының жылдар бойынша толтырылу графигі көрсетілген.

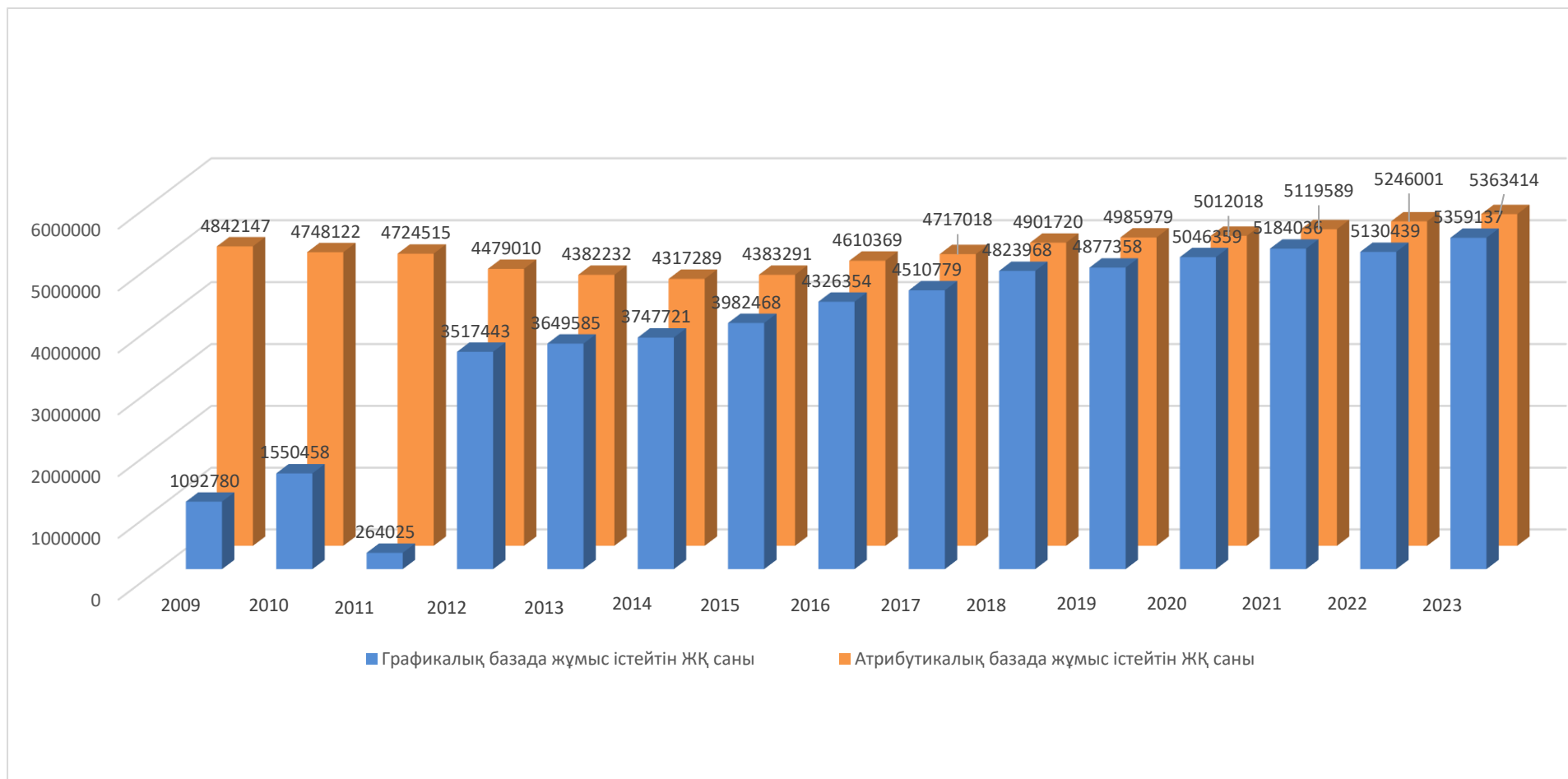
Мемлекеттік жер кадастры ақпаратының негізгі пайдаланушылары мемлекеттік органдар мен мекемелер болып табылатындығын ескере отырып, олар үшін бүгінгі күні сайт арқылы www.aisgzk.kz жер кадастрының мәліметтерін - жер учаскелерінің нақты меншік иелері (пайдаланушылары), сондай-ақ бүкіл Қазақстан бойынша меншік иелері тобы бойынша ақпаратты online режимінде алу мүмкіндігі бар.

2007 жылдан бастап 2023 жылғы 1 желтоқсанға дейін МЖК Дерекқорына Интернет-сайт арқылы тікелей қолжетімділік берілді www.aisgzk.kz 1402 мемлекеттік органдар мен мекемелердің қызметкерлеріне, оның ішінде:

- Жергілікті атқарушы органдардың – 936;
- ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитетінің – 41;
- ҚР ҚМ Дәрменсіз борышкерлермен жұмыс комитетінің – 42;
- Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының, соттардың және құқыққорғау органдарының – 68;
- ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитетінің – 298;
- Әділет министрлігінің – 17.

МЖК Ж республикалық деректер базасының атрибуттық және графикалық деректерін толтыру динамикасы

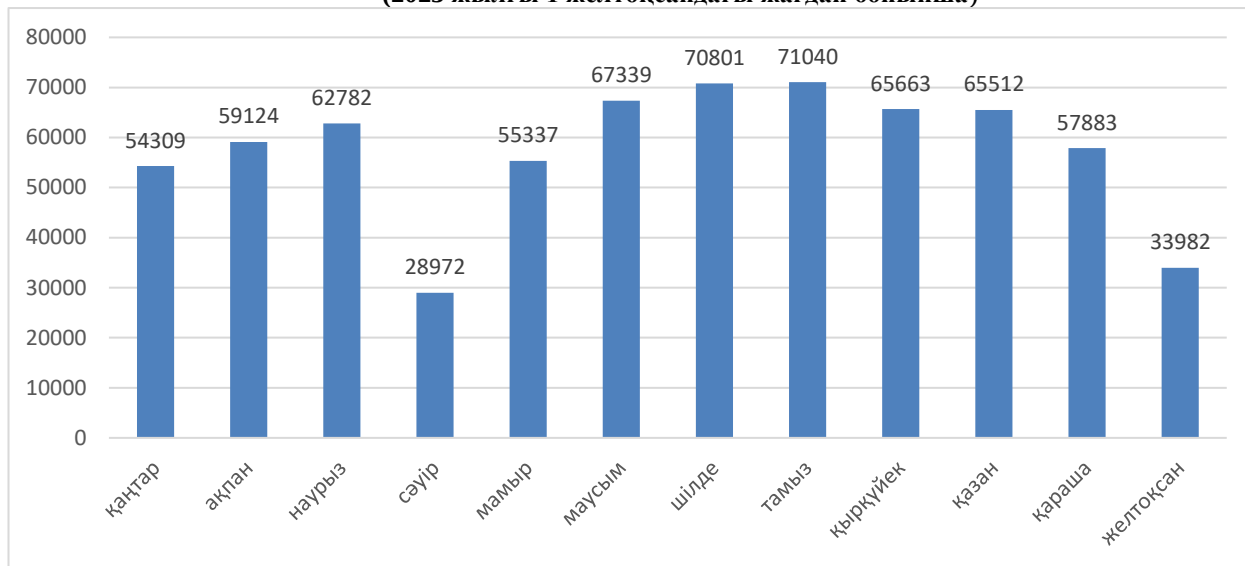
2009 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде

Сайтқа келушілер саны www.aisgzk.kz 2023 жылы (2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша) 4 303 865 мың келуші болды, сайтқа келушілердің орташа саны айына 53 655 адамды құрады (сурет. 26), ал сайтқа жүгінулердің жалпы саны-437 290 мың адам (сурет. 27).

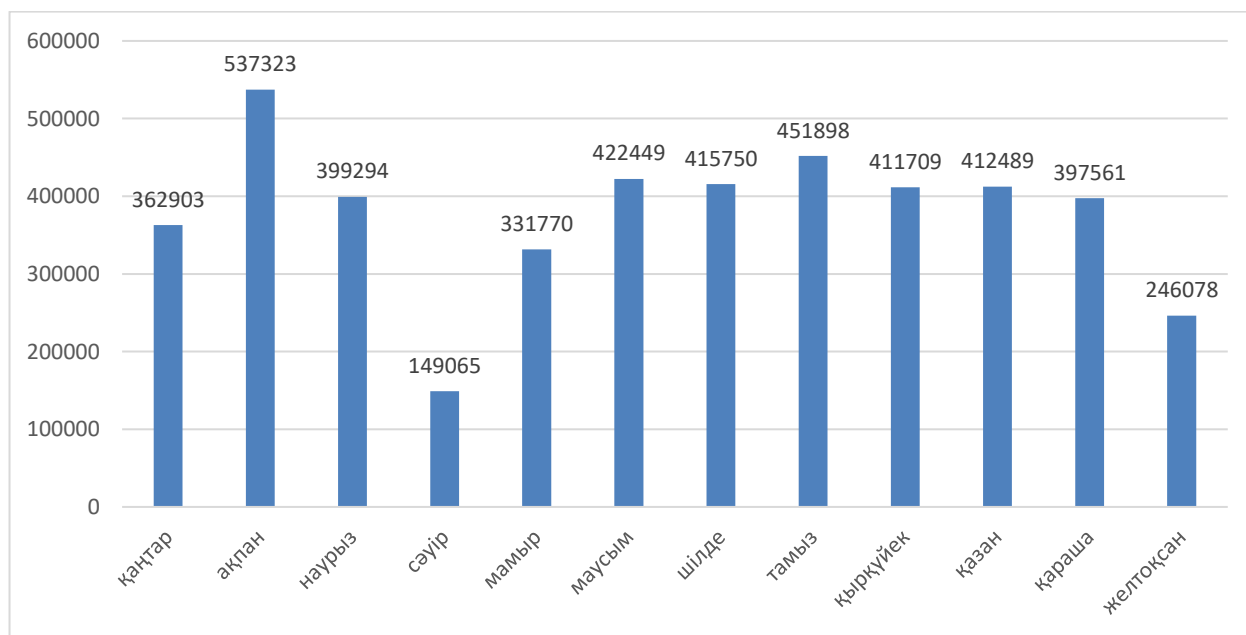
26-сурет

2023 жылы www.aisgzk.kz сайтына кірушілер саны
(2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша)

27-сурет

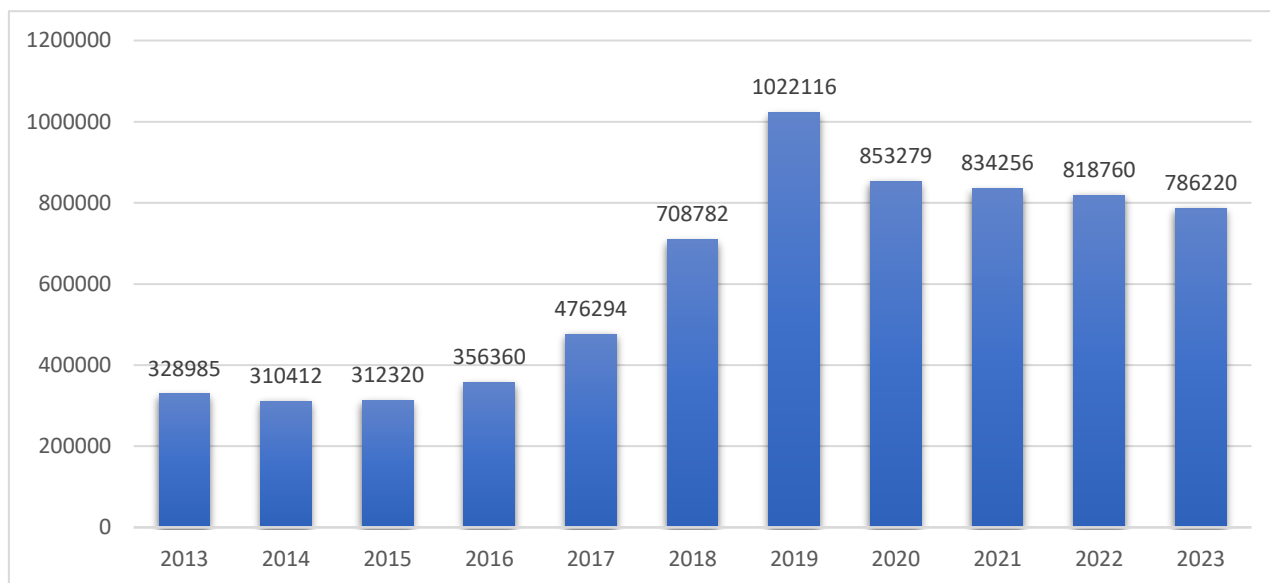
2023 жылғы www.aisgzk.kz сайтына жүгінгендер саны
(2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша)

2023 жылдың 1 желтоқсанына МЖК Ж деректер базасына сайттың "ақпараттық анықтамасы" арқылы 786 мың сұраныс онлайн орындалды және өңделді aisgzk.kz (сурет. 28).

28-сурет

2013 жылдан бастап 2023 жылғы 1 желтоқсанға дейінгі кезеңде сайт сервистеріне сұраныстар саны (пакеттік және ақпараттық анықтамаларды пайдалану)

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 158-бабына сәйкес жер кадастрының мәліметтерін мемлекеттік органдарға беру осы мақсаттарға көзделген бюджет қаражаты есебінен тегін негізде жүзеге асырылады.

Мәселен, 2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша мүдделі мемлекеттік органдар мен мекемелерге қағаз жеткізгіштерде мемлекеттік жер кадастры мәліметтерін беру бойынша орындалған жұмыстардың нақты көлемі 449 мыңды құрады, ал 2023 жылға арналған өңірлер бойынша осы жұмыс түрін мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру қамтамасыз етілмеген (75-кесте).

Осы кезеңде азаматтар мен заңды тұлғаларға жер учаскелері туралы 76 мың мәлімет берілді (76-кесте).

2023 жылғы 1 желтоқсандағы Мемлекеттік органдар мен мекемелерге мемлекеттік жер кадастры туралы берілген ақпарат

№ п/п мен мекемелерге	Облыстар атауы	Мем.бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылатын, 2022 жылға арналған жоспар		Мемлекеттік органдар мен мекемелерге МЖК ААЖ берген мәліметтер саны			
		Барлығы:		Барлығы, дана:	оның ішінде:		
		дана.	мың. тенге		ҚР салық комитеттеріне	жергілікті атқарушы органдарға	басқа
							мемлекеттік органдар
					дана	дана	дана
1	Ақмола						
2	Ақтөбе			2556		2348	208
3	Алматы			148867	2	75	148790
4	Атырау			1669	189	20	
5	Шығыс Қазақстан			5524		0	5524
6	Жамбыл			496		96	400
7	Батыс Қазақстан			212865		33996	178869
8	Қарағанды			0		0	
9	Қызылорда			8000		0	8000
10	Қостанай			257		257	
11	Маңғыстау	7095	6903,56	7095		7095	
12	Павлодар			0		0	
13	Солтүстік Қазақстан			11559		0	11559
14	Түркістан	139	7475,88	28	10	125	5
15	Астана қ.			2544	5	565	1974
16	Алматы қ.			814	34	203	577
17	Шымкент қ.			21840		2025	1815
18	Абай		3, 82	69		41	28
19	Жетісу			25346		345	25001
20	Ұлытау			61		20	41
	Барлығы:	7234	14383,26	449590	240	47211	382791

Жұмыстың құны ҚҚС-пен теңгемен көрсетілген

2023 жылғы 1 желтоқсандағы жеке және заңды тұлғаларға мемлекеттік жер кадастры туралы берілген ақпарат

№ п/п	Облыс атаулары	Тапсырыс берушілердің қаражаты есебінен берілген МЖК ААЖ мәліметтер саны						МЖК ААЖ ақпаратты сұратулар / пайдаланушылар саны, барлығы
		Барлығы:		Оның ішінде				
		дана	мың тенге	жеке тұлғалар үшін		заңды тұлғалар үшін		
				шт.	тыс. тенге	шт.	тыс. тенге	
1	Ақмола	1896	30,89	1205	19,63	691	11,26	
2	Ақтөбе	7341	10,61	50	0,18	7291	10,43	85
3	Алматы	2	103,71			2	103,71	600
4	Атырау	53	1,91	49	0,26	4	1,66	20
5	Шығыс Қазақстан	5191	30,49	1038	6,10	4153	24,49	
6	Жамбыл	2037	12,22	1567	9,40	470	2,82	78
7	Батыс Қазақстан	5608	70 350,73	1	3,88	5607	70 346,85	7
8	Қарағанды	2094	38,17	105	1,91	1989	36,26	2094
9	Қызылорда	142	1 275,41	137	170,82	5	1 104,59	150
10	Қостанай	90	0,35	63	0,08	27	0,27	
11	Маңғыстау	2798	4 011,14	44	1 389,55	2754	2 621,59	2798
12	Павлодар	5325	20,61	3562	12,87	1763	7,74	5325
13	Солтүстік Қазақстан	51	0,04	4	0,01	47	0,03	12
14	Түркістан	14 668	75 579,96	11327	67 226,83	3140	13 529,41	14494
15	Астана қ.	13109	28,46	5899	12,81	7210	15,65	85
16	Алматы қ.	151	91,66	124	75,27	27	16,39	138
17	Шымкент қ.	962	0,96	1187,6	0,87	812,9	0,10	375
18	Абай	3 730	29,74	1 492	11,89	2 238	17,84	3 520
19	Жетісу	4 095	22,36	2 028	9,07	2 067	13,29	
20	Ұлытау	66	13 059,86	20	226,02	46	12 833,84	
	Барлығы:	690 409	164 699,27	29 902,6	69 177,45	40343,9	100 698,22	29 781

Дайындалған сәйкестендіру құжаттарының саны

2017 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде

№ № п/п	Айма қ коды	ИД атауы	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл
1	01	Ақмола	19354	18 640	20 976	26508	28027	20959	24985
2	02	Ақтөбе	18946	21 749	21 660	31238	24798	25202	23357
3	03	Алматы	67231	69 217	65 208	99055	54158	47072	57121
4	04	Атырау	14103	10 293	11 793	25638	20862	16148	19559
5	05	Шығыс Қазақстан	25946	25 251	24 715	41503	36369	22150	23006
6	06	Жамбыл	17202	18 415	20 907	33259	21710	21375	30078
7	08	Батыс Қазақстан	14208	14 383	16 742	20291	15436	12187	15464
8	09	Қарағанды	19185	18 207	18 038	30836	20838	19287	20523
9	10	Қызылорда	17701	14 421	12 787	22867	15789	13753	19337
10	12	Қостанай	13771	13 285	12 926	18746	12844	16788	16521
11	13	Маңғыстау	16581	13 249	14 145	21107	16281	14067	21920
12	14	Павлодар	11359	10 018	11 398	19706	12453	12297	11315
13	15	Солтүстік Қазақстан	7673	6 799	8 359	13553	7506	7855	12742
14	19	Түркістан	58436	61 473	52 088	79506	63780	53223	78643
15	20	Астана қ.	16410	14 052	17 179	21696	20237	17242	18887
16	21	Алматы қ.	8433	8 605	10 055	9980	8834	8372	13828
17	22	Шымкент қ.	-	-	9 329	32770	20744	21841	29463
18	23	Абай	-	-	-	-	-	3878	13554
19	24	Жетісу	-	-	-	-	-	5277	20556
20	25	Ұлытау	-	-	-	-	-	1911	4362
Барлығы:			346 539	338 057	348 305	548259	400666	360884	475 221

4.3. Жерге орналастыру

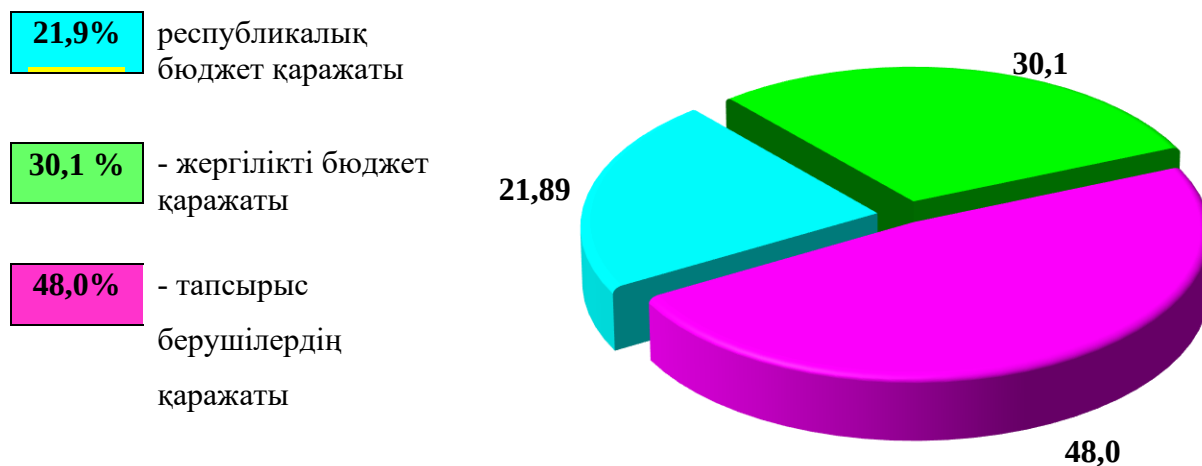
Қазақстан Республикасында жерге орналастыру жер қатынастарын реттеуге, жерді ұтымды пайдалануды ұйымдастыруға және қорғауға бағытталған жер заңнамасының сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар жүйесі болып табылады. Есепті жылы жер-кадастрлық жұмыстардың жалпы көлемі 15,75 млрд теңгені құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 3,01 млрд теңгеге немесе 3,0% - ға аз.

Республикада жерге орналастыру атқарушы органдардың шешімі бойынша да, республикалық және жергілікті бюджеттер қаражаты есебінен де, мүдделі жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың өтінімдері бойынша да олардың есебінен жүргізіледі.

Республикалық бюджет қаражаты есебінен есепті жылы 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бағдарламасы бойынша 5,24 млрд теңге сомаға жобалау-ізвестіру жұмыстары орындалды, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 0,03 млрд теңгеге артық. Республикалық бюджет есебінен орындалатын жұмыстардың үлес салмағы жалпы жұмыс көлемінде 21,9 % құрады (сурет. 29).

29-сурет

**Қаражатты көздер бойынша бөлу
2023 жылы жобалау-ізвестіру жұмыстарын қаржыландыру, %**

2023 жылы топырақ және геоботаникалық зерттеу, жерді мемлекеттік есепке алу, Ауыл шаруашылығы мақсатындағы топырақ бонитетін айқындау, есепке алу кварталдарының электрондық жер-кадастрлық карталарын жасау, жер мониторингін жүргізу бойынша жұмыстар жалғастырылды. Жобалау-ізвестіру жұмыстарының түрлері мен көлемі 78-кестеде көрсетілген.

2023 жылғы мемлекеттік тапсырыс жұмыстарының түрлері мен көлемі

№ № п/п	Жұмыстардың атаулары	Өлшем бірлігі	Көрсеткіштер	
			көлемі	құны, мың теңге
1	Топырақ зерттеу	мың. га	5 800,0	2 641 900,0
2	Геоботаникалық зерттеу	мың. га	7 600,0	954 560,0
3	Жерді мемлекеттік есепке алу	мың. га	272 491,0	27 615,2
4	Ауыл шаруашылығы мақсатындағы топырақ бонитетін анықтау	мың. га	3 000,6	1 591 243,8
5	Шаруа қожалықтарының жер телімдерін паспорттау	саны	-	-
6	Жерді паспорттау үшін топырақ материалдарын жаңарту	мың.. га	-	-
7	Паспорттау мақсатында топырақ бонитетін анықтау	мың.. га	-	-
8	Жер мониторингін жүргізу	мың.. га	8 000,0	100 800,0
9	Топырақ карталарын электронды түрде жасау	мың.. га	5 800,0	209 960,0
10	Геоботаникалық карталарды электронды түрде жасау	мың.. га	7 600,0	130 720,0
11	Есептік кварталдардың электронды жер-кадастрлық карталарын жасау	үш квартал	150,0	580 775,0
12	МЖК ААЖ дерекқорын актуализациялау	бөлігі	-	-
13	Мемлекеттік жер кадастры мәліметтерін беру	саны	-	-
14	«Мұрағат» МЖК ААЖ жүйе тармағын пайдаланып жер-кадастрлық істерді сканерлеу	іс	110 000,0	84 656,0
Барлығы:				6 322 030,0

Сметалар мен жұмыс жоспарларына сәйкес 259 мемлекеттік бағдарламасы бойынша барлық жұмыстар нақты және ақшалай түрде мерзімінде орындалды, 2023 жылы жекелеген жұмыс түрлері бойынша мемлекеттік тапсырысты Толығырақ орындау осы есептің "Жер ресурстарын басқаруды қамтамасыз ету" 4-тарауының тиісті бөлімдерінде баяндалды.

Республикалық бюджет қаражатынан басқа, жергілікті бюджеттерден жерге орналастыруға есепті жылы 7219,00 млн теңге бөлінді, бұл жобалау-іздістіру жұмыстарының жалпы құнының 30,1% -. құрайды және 2022 жылмен салыстырғанда 1628,95 млн теңгеге артық. Есепті жылы жергілікті бюджеттен жобалық-іздістіру жұмыстарына Алматы, Қарағанды, Павлодар, Ұлытау облыстарынан, Астана қ., АТЗЖКІЖД (Алматы қ.) басқа республиканың барлық облыстарында қаражат бөлінді.

Қостанай (384,1 млн теңге), Солтүстік Қазақстан (406,9 млн теңге), Қарағанды (470,5 млн теңге) облыстары, Астана қ. (420,1 млн теңге) және АТЗЖКІЖД (Алматы қ.) (718,5 млн теңге) бойынша жер кадастры және жылжымайтын мүлікті техникалық тексеру департаменттеріне ең көп қаражат бөлінді.

Жергілікті бюджеттерден қаражатты пайдалану негізінен келесі өзекті жұмыс түрлерін орындауға бағытталды:

- Қарағанды, Павлодар, Астана қ., АТЗЖКІЖД (Алматы қ.) қалаларынан басқа барлық облыстарда жаңа жер пайдалануды қалыптастыру және қолданыстағы жер пайдалануды ретке келтіру бойынша шаруашылықаралық жерге орналастыру жобаларын жасау.

- Қарағанды, Павлодар, Астана және АТЗЖКІЖД (Алматы қ.) қалаларынан басқа барлық облыстарда жер учаскелерін бөлу және олардың шекараларын белгілеу.

- Атырау, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Түркістан, Қызылорда, Ақтөбе облыстарында және Шымкент қаласында жер учаскелеріне сәйкестендіру құжаттарын дайындау;

- Ақтөбе, Маңғыстау, Ақмола, Қостанай, Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Түркістан облыстарындағы елді мекендердегі бағалау аймақтарының шекара сызбаларын жасау;

- жер учаскелерінің кадастрлық (бағалау) құнын айқындау: Астана және Дапоикир қалаларынан басқа барлық облыстарда (Алматы қ.);

- Маңғыстау, Алматы, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Павлодар, С-Қазақстан, Қарағанды облыстарында жердің жай-күйі мен пайдаланылуының кадастрлық карталары мен атластарын жасау;

- мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін ұсыну:

Ақтөбе облысы, Астана қ., АТЗЖКІЖД (Алматы қ.) қалаларынан басқасының бәрі.

- Қостанай, Қызылорда, Алматы және Павлодар облыстарында жер учаскелері иелерінің жер санын есепке алу;

- Маңғыстау, Жамбыл облыстарында және Шымкент қаласында елді мекендердің шекараларын (шегін) белгілеу.

Тапсырыс берушілердің қаражаты республикада Жерге орналастыруды жүргізудің негізгі көзі болып табылады, есепті жылы "Азаматтарға арналған үкімет" мемлекеттік корпорациясы "КЕАҚ бөлімшелері орындаған көлемде олар жер-кадастрлық жұмыстардың жалпы көлемінің жартысынан азын (48,0 %) немесе 11,5 млрд теңгені құрады.

Тапсырыс берушілердің қаражаты есебінен келесі жұмыс түрлері орындалды:

- Алматы, Маңғыстау облыстары мен Астана, Шымкент қалаларынан басқа барлық облыстарда жаңа жер пайдалануды қалыптастыру және қолданыстағы жер пайдалануды ретке келтіру бойынша шаруашылықаралық жерге орналастыру жобаларын жасау;

- топырақ іздестіру: жұмыстар Қостанай, Қарағанды, Шығыс қазақстан, с-Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда облыстарында және Астана, АТЗЖКІЖД (Алматы қ.) қалаларында жүргізілді;

-Қостанай, Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Павлодар облыстарында топырақты бағалау;

- жер учаскелеріне сәйкестендіру құжаттарын дайындау, жер учаскелеріне кадастрлық (бағалау) құнын айқындау, Астана қаласы мен Дапоикирден (Алматы қ.) басқа барлық облыстарда мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін ұсыну;

- Астана, Алматы және Шымкент қалаларынан басқа барлық филиалдарда жер учаскелерінің шекараларын белгілеу.

-Маңғыстау, С-Қазақстан, Қостанай, Қарағанды, Қазақстан, Жамбыл, Павлодар облыстарында жер ресурстарының жай-күйі мен пайдаланылуының кадастрлық карталары мен атластарын жасау;

- жер учаскелеріне жер-кадастрлық жоспарлар жасау: Жамбыл, Ақмола облыстарынан басқа барлық облыстарда, Астана, Алматы және АТЗжКІЖД (Алматы қ.);

- Ауыл шаруашылығын жүргізуге байланысты емес мақсаттар үшін: Түркістан, Қызылорда облыстарынан басқа барлық облыстарда, Астана қаласында, Шымкент қаласында, Дапокирде (Алматы қаласында) ауыл шаруашылығы алқаптарын алып қою кезінде ауыл шаруашылығы өндірісінің шығындарын айқындау;

- жерге орналастыру жобаларын, сондай-ақ қорғау жерлерін пайдалануға және пайдалануға байланысты басқа да жобаларды (СҚА, жерді рекультивациялау және т. б.: Түркістан, Шығыс Қазақстан облыстарында және АТЗжКІЖД (Алматы қ.) әзірлеу;

- Павлодар, Түркістан облыстарында және АТЗжКІЖД (Алматы қ.) шаруашылық ішілік жерге орналастыру жобаларын әзірлеу;

- жер учаскесінің орналасқан жерінің барлық облыстардағы МЖК ААЖ деректеріне сәйкестігі бөлігінде жерге орналастыру жобасын келісу.

Республикада есепті жылы орындалған жер-кадастрлық және жобалау-іздістіру жұмыстарының барлық кешені жер заңнамасын сақтауға, жерді ұтымды пайдалануды ұйымдастыруға және қорғауға бағытталған. Жерге орналастыру барлық санаттағы жерлерде оларға тиесілі және басқару нысандарына қарамастан жүргізілді.

Жерге орналастыру жұмыстарын одан әрі дамыту бір жағынан жер кадастрын жүргізу мақсаттары үшін жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың есебін жетілдірумен, ал екінші жағынан - жерді тиімді пайдалану және қорғау тетігін құрумен, жоғары тиімді, экологиялық бағдарланған бейімделген жер пайдалануды қалыптастырумен байланысты.

Болжамдар мен бағдарламаларды, Жер ресурстарын пайдалану және қорғау жөніндегі республикалық және өңірлік схемаларды, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын кооперациялауды, шаруашылық аумағын ұйымдастыру жобаларын, жерді мелиорациялау мен рекультивациялауды, шаруашылық ішілік

жерге орналастыру жобаларын әзірлеу жөніндегі проблемалық міндеттер айқындала түсуде.

4.4. Жер мониторингін жүргізу

Жер ресурстарын тиімді пайдалануға жер қорының сапалық және сандық жай-күйін және оның пайдаланылуын бақылау мен қадағалаудың тұрақты жұмыс істейтін жүйесінсіз, яғни жер мониторингін жүргізбей-ақ қол жеткізуге болмайды.

Жер мониторингі жер қорының сапалық және сандық жай-күйін, оның ішінде жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылау, болып жатқан өзгерістерді уақтылы анықтау, оларды бағалау, одан әрі дамыту болжамы және Жерді ғарыштан қашықтықтан зондтау деректерін пайдалана отырып, базалық (бастапқы), жедел, кезеңдік байқаулар жүйесін білдіреді. теріс процестердің салдарын болдырмау және жою. (Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 159-бабы 1-тармағы.)

Жерге меншік нысанына, нысаналы мақсатына, құқықтық режиміне, сипаты мен пайдалану мерзіміне қарамастан республиканың барлық жер қоры жер мониторингінің объектісі болып табылады.

Жер мониторингінің құрылымы нысаналы мақсатымен және аумақтық қамтылуымен айқындалады.

Жер мониторингінің мазмұнын стационарлық пункттердегі жүйелі бақылаулар, топырақ, геоботаникалық зерттеулер материалдары және өзгерістерді анықтауға, оларды бағалауға және тиісті болжамды қалыптастыруға мүмкіндік беретін басқа да материалдар құрайды.

Жер мониторингі міндеттерінің тізбесіне: жер қоры құрылымының және жердің жай-күйінің өзгерістерін уақтылы анықтау, оларды бағалау, болжау және теріс процестердің салдарының алдын алу және жою жөнінде ұсынымдар әзірлеу; мемлекеттік жер кадастрын және Жерге орналастыруды жүргізуді, жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауды және жер ресурстарын Мемлекеттік басқарудың өзге де функцияларын ақпараттық қамтамасыз ету кіреді.

Мониторинг жердің нысаналы мақсатының ерекшеліктерін ескере отырып жүргізіледі және жер санаттарына сәйкес келетін кіші жүйелерге бөлінеді.

Аумақтық қамтуға байланысты республикада жердің республикалық, өңірлік және жергілікті мониторингі жүзеге асырылады. Мемлекеттік тапсырысқа сәйкес 2023 жылы егістік және басқа да ауылшаруашылық жерлеріне мониторинг жүргізу жұмыстары жүргізілді.

Жердің сапалық жай-күйіне әсер ететін процестерді дамытудың нақты сандық сипаттамаларын алу мақсатында республикада мониторингтің мемлекеттік аумақтық – аймақтық желісі стационарлық (бұдан әрі – СЭА) және жартылай стационарлық бақылау пункттерінен (бұдан әрі- ЖСЭА) тұрады. Мониторингтің аумақтық-аймақтық желісі Кодекстің 1-бабының 3-тармағында айқындалған Республиканың әкімшілік-аумақтық бөлінісіне және Қазақстан Республикасының аумағындағы табиғи аймақтарға сәйкес облыстар бойынша қалыптастырылады. Алаңдарды төсеу облыстардың, аудандардың, кадастрлық кварталдардың басым топырақ сорттарында топырақ аймақтары мен кіші аймақтарды ескере отырып жүзеге асырылады.

Стационарлық бақылау пункттері жер сапасына, олардың агроөнеркәсіптік құндылығына әсер ететін топырақ параметрлерін анықтау және өзгерту үшін жүргізіледі. Бұл ретте жел (дефляция), су эрозиясы, топырақтың сортаңдануы мен тұздануы, жердің улы заттармен ластануы процестерінің дамуына ықпал ететін антропогендік және табиғи факторлар, топырақтағы гумустың, азоттың, фосфордың, калийдің, микроэлементтердің және топырақтың физика-химиялық қасиеттерінің динамикасы зерттеледі.

Бақыланатын көрсеткіштердің серпінділігіне байланысты бақылаулардың жиілігі СЭА – 1-3 жыл, ЖСЭА – 5 жылды құрайды.

Әр алаңға паспорт, параметрлерді өзгерту кестесі, жерді пайдалану бойынша нақты ұсыныстары бар түсіндірме жазба жасалады.

2023 жылы жер мониторингі бойынша жұмыстар 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бағдарламасының 100 "мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру" республикалық кіші бағдарламасына сәйкес орындалды. Мемлекеттік тапсырысқа сәйкес мониторинг ауыл шаруашылығы мақсатындағы 8,0 млн га алқапта жүргізілді.

Маңғыстау, Жамбыл, Атырау және Жетісу облыстарынан басқа барлық дерлік

облыстардың аумағында стационарлық экологиялық алаңдар (СЭА) және жердің жай-күйіне көпжылдық бақылау жүргізуге арналған жартылай стационарлық экологиялық алаңдар (ЖСЭА) салынған.

Қазіргі уақытта республика аумағында барлығы 1185 бақылау пункттері салынды, оның ішінде 639 СЭА, 546 ЖСЭА. Олардың облыстар бойынша таралуы 79-кестеде келтірілген.

Стационарлық пункттердің қолданыстағы аумақтық-аймақтық желісі республиканың барлық табиғи ауыл шаруашылығы аймақтары бойынша топырақтың жай-күйін белгілі бір дәрежеде бақылауды қамтамасыз етеді.

Стационарлық бақылаулар топырақтағы жағымсыз процестердің даму бағыты мен қарқындылығын, топырақтың антропогендік әсерге төзімділігін, қолданылатын егіншілік жүйесінің және табиғатты қорғау шараларының тиімділігін көрсетеді, егжей-тегжейлі топырақ зерттеулерінің қажеттілігі мен басымдылығын негіздейді.

1185 бақылау пунктінің 320 пункті ауыр металдармен топырақтың ластану дәрежесі туралы топырақты анықтау үшін қалалық жерлерге қойылды. Келесі химиялық заттардың жылжымалы формаларының концентрациясы бойынша топырақтың ластану қарқындылығы: кадмий, никель, кобальт, мырыш, мыс, қорғасын. Аталған жұмыс түрлері 2001 жылдан 2005 жылға дейін Алматы және Астана қалаларының аумағында жүргізілді. Қалалық жерлерге мониторинг жүргізу мәселесі өзекті болып қала береді, онда олардың жай-күйін бақылаудың экологиялық аспектілеріне басты назар аударылды. Қаржыландырудың болмауына байланысты 2006 жылдан бастап қалалар мен басқа да елді мекендердің жерлерінде мониторинг жүргізілмеді.

2022 жылдан бастап ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердегі барлық мониторингтік бақылаулар диаграмма түрінде бақылау жылдары бойынша барлық химиялық деректермен бірге мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесінің дерекқорына енгізілді.

Облыстар бойынша жер мониторингі пункттерінің аумақтық-аймақтық желісі

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың атаулары	01.01.2023 ж. қолданыстағы		Есепті жылы жаңалары қаланды		2023 жыл соңында		2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.	
	СЭА	ЖСЭА	СЭА	ЖСЭА	СЭА	ЖСЭА	СЭА	ЖСЭА
Абай	6	28	-	-	6	28	1	5
Ақмола	39	122	-	-	39	122	2	12
Ақтөбе	40	23	-	-	40	23	6	-
Алматы	-	22	-	-	-	22	-	2
Атырау	1	22	-	-	1	22	-	-
Шығыс Қазақстан	3	18	-	-	3	18	2	4
Жетісу	-	49	-	-	-	49	-	2
Жамбыл	14	23	-	-	14	23	-	-
Батыс Қазақстан	4	19	-	-	4	19	2	7
Қарағанды	6	51	-	-	6	51	2	7
Қызылорда	38	-	-	-	38	-	-	6
Қостанай	60	73	-	-	60	73	6	-
Маңғыстау	-	-	-	-	-	-	-	-
Павлодар	7	37	-	-	7	37	-	6
Солтүстік Қазақстан	14	55	-	-	14	55	2	4
Түркістан	86	-	-	-	86	-	-	6
Ұлытау	1	4	-	-	1	4	-	-
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-	-
Алматы қ.	200	-	-	-	200	-	-	-
Астана қ.	120	-	-	-	120	-	-	-
Барлығы	639	546	-	-	639	546	24	60

Мониторингтің аумақтық-аймақтық бақылау желісіндегі жүргізілген бақылау нәтижелері келесі көрсеткіштермен сипатталады.

Ақмола облысында 2023 жылы 12 жартылай стационарлық және 2 стационарлық бақылау пункттерінде қайталама мониторингтік бақылаулар жүргізілді.

Қорғалжын ауданының Қорғалжын ауылдық округінде ЖСЭА 21 1998 жылдан 2023 жылға дейін каштан карбонатты орташа қуатты ауыр сазды егістікте егістік Горизонт пен 0-30 см қабаттағы гумустың мөлшері 36,2% - ға 2,29-дан 1,46% - ға және 38,3% - ға 2,27-ден 1,40% - ға төмендеді. Егістік горизонттағы жалпы азот мөлшері 0,14-тен 0,10% - ға дейін 28,6% - ға азайды, ал жалпы фосфор 0,09-дан 0,14% - ға дейін 35,7% - ға өсті. Фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 38,9% - ға 0,66-дан 1,08 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калий 44,8% - ға 37,4-тен 67,8 мг/100 г топыраққа дейін өсті. В1 горизонтындағы сіңіру сыйымдылығы 8,96%-ға 29,36-дан 26,73 мг-экв/100 г топыраққа дейін төмендеді.

Аршалы ауданының Арнасай ауылдық округінде пспн 35 2003 жылдан 2023 жылға дейін қара-каштан карбонатты орташа қуатты легоглинді топырақтармен ұсынылған суармалы егістікте егістік Горизонт пен 0-30 см қабатта қарашірік құрамы бойынша 22,7% - ға 2,95-тен 2,28% - ға төмендеді. Апах горизонтындағы, сондай-ақ 0-30см қабатындағы жалпы азоттың мөлшері 28,6% - ға 0,21-ден 0,15% - ға азайды, жалпы фосфордың мөлшері 25% - ға 0,16-дан 0,12% - ға азайды. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 20 жыл ішінде 7,29% - ға 3,70-тен 3,43 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 36,7% - ға 52,4-тен 82,8 мг/100 г топыраққа дейін өсті. В1 горизонтындағы сіңіру сыйымдылығы 1,32%-ға 23,89-дан 24,21 мг-экв/100 г топыраққа дейін өсті.

Аршалы ауданының Арнасай ауылдық округінде пспн 68 2009 жылдан 2023 жылға дейін қара-каштан карбонатты орташа қуатты ауыр сазды топырақтармен ұсынылған суармалы егістікте егістік Горизонт пен 0-30 см қабаттағы гумустың мөлшері бойынша 8,43% - ға 2,49-дан 2,28% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері бұрынғы 0,17% мәндерінде қалды, жалпы фосфордың мөлшері 47,6% - ға 0,21-ден 0,11% - ға азайды. Апах горизонтында фосфордың

жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 32,4% - ға 4,42-ден 2,99 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 15,9% - ға 5,40-тан 4,54 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 60,85-тен 64,9 мг/100 г топыраққа дейін 6,24% - ға өсті. В1 горизонтындағы сіңіру сыйымдылығы 0,93%-ға 25,77-ден 25,53 мг-экв/100 г топыраққа дейін төмендеді.

Аршалы ауданының Арнасай ауылдық округінде 2007 жылдан 2023 жылға дейін қара-каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған егістік алқапта 69 СЭА егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 10,57% - ға 2,46-дан 2,20% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 17,6% - ға 0,17-ден 0,14% - ға азайды, жалпы фосфордың мөлшері 13,3% - ға 0,15-тен 0,13% - ға азайды. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 35,9% - ға 1,3-тен 2,03 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 8,65% - ға 5,66-дан 5,17 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 2,8% - ға 52,0-ден 53,5 мг/100 г топыраққа дейін өсті. В1 горизонтындағы сіңіру сыйымдылығы 26,41-ден 25,70 мг-экв/100 г топыраққа дейін 2,69% - ға төмендеді.

Аршалы ауданының Берсуат ауылдық округінде ЖСЭА 78 2008 жылдан 2023 жылға дейін қара-каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған егістік алқапта 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 14,8% - ға 2,30-дан 1,96% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 12,5% - ға 0,16-дан 0,14% - ға дейін азайды, жалпы фосфордың мөлшері 35,7% - ға 0,14-тен 0,09% - ға азайды. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 47,1% - ға 1,78-ден 0,94 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Көкжиекте гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету Апах 9,5% - ға 4,75-тен 5,25 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 0,83% - ға 60,0-ден 59,5 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. В1 горизонтындағы сіңіру сыйымдылығы 2,54%-ға 31,46-дан 30,66 мг-экв/100 г топыраққа дейін төмендеді.

Қорғалжын ауданының Қарашалы ауылдық округінде 2008 жылдан бастап 2023 жылға дейін қара-каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды

топырақтармен ұсынылған боғарлы егістікте 0-30 см қабатта гумустың мөлшері бойынша СЭА 80 21,2% - ға 2,45-тен 1,93% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 18,75% - ға 0,16-дан 0,13% - ға азайды, жалпы фосфордың мөлшері 6,67% - ға 0,15-тен 0,14% - ға азайды. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 26,6% - ға 0,91-ден 1,24 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Көкжиекте гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету Апах 4,54-тен 5,16 мг/100 г топыраққа дейін 12,01% - ға, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 60,25-тен 84,9 мг/100 г топыраққа дейін 29,03% - ға өсті. В1 горизонтындағы сіңіру сыйымдылығы 4,76%-ға 24,20-дан 25,41 мг-экв/100 г топыраққа дейін өсті.

Атбасар ауданының Сочи ауылдық округінде қара-каштан карбонатты орташа қуатты ауыр сазды топырақтармен ұсынылған ЖСЭА 110, 2015-2023 жылдар аралығында егістік алқапта және 0-30 см қабатта қарашірік тиісінше 14,57% - ға 1,99-дан 1,70% - ға және 13,36% - ға 1,87-ден 1,62% - ға төмендеді, жалпы азоттың азаюы егістік горизонты 14,17% - ға 0,125-тен 0,103% - ға дейін, ав қабаты 0-30 см-ге 19,17% - ға 0,120-дан 0,097% - ға дейін. Егістік горизонттағы жалпы фосфор мөлшерінің 45,7% - ға 0,105-тен 0,057% - ға дейін төмендеуі. Апах көкжиегінде жылжымалы фосформен қамтамасыз ету 27,8% - ға 0,7-ден 0,97 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калий 31,8% - ға 52,8-ден 77,5 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 12,43-тен 23,21 мг-экв-қа дейін 46,4 % - ға өсті.

Қорғалжын ауданының Кеңбидайық ауылдық округінде пспн 119 2015 жылдан бастап 2023 жылға дейін қара-каштан карбонатты қуаты аз орташа сазды топырақтармен ұсынылған егістік алқапта егістік Горизонт пен 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 34,02% - дан 1,59-дан 2,41% - ға дейін ұлғайды. Апах көкжиегіндегі жалпы азот мөлшері 37,5% - ға 0,1-ден 0,16% - ға дейін өсті, жалпы фосфор мөлшері 7,7% - ға 0,13-тен 0,12% - ға дейін төмендеді. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 31,5% - ға 1,15-тен 1,68 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Көкжиекте гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету Апах 33,04% - ға 3,06-дан 4,57 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 5,54% - ға 63-тен 66,7 мг/100 г топыраққа дейін өсті.

Сіңірілген негіздердің сомасы 100 г топыраққа 17,89-дан 19,02 мг-экв-ға дейін 5,94% - ға өсті.

Қорғалжын ауданының Арықты ауылдық округінде пспн 120 2010 жылдан 2023 жылға дейін каштан карбонатты орташа қуатты ауыр сазды топырақтармен ұсынылған боғарлы егістікте егістік Горизонт пен 0-30 см қабаттағы қарашірік мөлшері бойынша 14,15% - ға 1,94-тен 2,26% - ға дейін ұлғайды. Апах көкжиегіндегі жалпы азот мөлшері 6,67% - ға 0,14-тен 0,15% - ға дейін өсті, жалпы фосфор мөлшері 14,2% - ға 0,12-ден 0,14% - ға дейін өсті. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 48,7% - ға 0,85-тен 1,66 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 5,05% - ға 5,14-тен 4,88 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 25,02% - ға 66,2-ден 88,3 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 22,13-тен 22,20 мг-экв-қа дейін 0,31% - ға өсті.

Еңбекшілдер ауданының Дон ауылдық округінде пспн 152 2016 жылдан 2023 жылға дейін Оңтүстік карбонатты орташа қуатты аз гумусты Топырақтардың қара топырақтарымен ұсынылған құдайлық егістікте егістік Горизонт пен 0-30 см қабаттағы қарашірік құрамы бойынша 16,67% - ға 4,26-дан 3,55% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 18,03% - ға 0,244-тен 0,200% - ға дейін азайды, жалпы фосфордың мөлшері 42,8% - ға 0,140-тан 0,080% - ға азайды. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 44,8% - ға 1,60-тан 2,90 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 48,02% - ға 7,83-тен 4,07 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 12,01% - ға 63,61-ден 72,3 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 27,01-ден 26,58 мг-экв-қа дейін 1,6% - ға азайды.

Жарқайың ауданының Нахимовка ауылдық округінде ЖСЭА 156 2016 жылдан 2023 жылға дейін каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған егістік алқапта 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 7,8% - ға 2,30-дан 2,12% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 13,04% - ға 0,138-ден 0,120% - ға дейін азайды, жалпы фосфордың мөлшері 51,6% - ға 0,124-

тен 0,060% - ға азайды. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 16,7% - ға 1,0-ден 1,2 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 21,1% - ға 5,7-ден 4,5 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 63,30-дан 67,99 мг/100 г топыраққа дейін 6,9% - ға өсті. Сіңірілген негіздердің сомасы 100 г топыраққа 25,05-тен 24,73 мг-экв-қа дейін 1,28% - ға азайды.

Жарқайың ауданының Уәлиханов ауылдық округінде пспн 157 2016 жылдан 2023 жылға дейін каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған егістік алқапта егістік Горизонт пен 0-30 см қабаттағы қарашірік мөлшері бойынша 40,1% - ға 3,29-дан 1,97% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 42,1% - ға 0,190-дан 0,110% - ға азайды, жалпы фосфордың мөлшері 60,3% - ға 0,126-дан 0,050% - ға азайды. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 15,1% - ға 1,01-ден 1,19 мг / 100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 48,1% - ға 6,3-тен 3,27 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 17,7% - ға 64,17-ден 78,0 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің сомасы 100 г топыраққа 25,37-ден 28,34 мг-экв-қа дейін 10,5% - ға өсті.

Атбасар ауданының Покровка ауылдық округінде пспн 158 2017-2023 жылдар аралығында Оңтүстік карбонатты орташа қуатты аз гумусталған жеңіл сазды Топырақтардың қара топырақтарымен ұсынылған егістік алқапта 0-30 см егістік Горизонт пен қабаттағы қарашірік мөлшері бойынша 1,01% - ға 2,93-тен 2,96% - ға дейін ұлғайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 42,1% - ға 0,158-ден 0,152% - ға дейін азайды, жалпы фосфордың мөлшері 39,2% - ға 0,097-ден 0,059% - ға азайды. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 50% - ға 0,8-ден 1,6 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 48,3% - ға 6,0-ден 3,1 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 50,7% - ға 41,2-ден 83,5 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің сомасы 100 г топыраққа 22,99-ден 25,81 мг-экв-ға дейін 10,9% - ға өсті.

Атбасар ауданының Сергеев ауылдық округінде ЖСЭА 160 Оңтүстік карбонатты орташа қуатты жеңіл гумусталған жеңіл сазды Топырақтардың қара топырақтарымен ұсынылған егістік алқапта 2017 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтта және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 4,3% - ға 3,29-дан 3,15% - ға азайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 9,5% - ға 0,190-дан 0,172% - ға дейін төмендеді, жалпы фосфордың мөлшері 45,2% - ға 0,126-дан 0,069% - ға азайды. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 41,7% - ға 0,7-ден 1,2 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Апах көкжиегінде гидролизденетін азотпен қамтамасыз ету 46,9% - ға 6,4-тен 3,4 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 39,7% - ға 43,0-ден 71,3 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің сомасы 100 г топыраққа 27,08-ден 28,04 мг-экв-қа дейін 3,42% - ға өсті.

Ақтөбе облысында 2023 жылы 6 СЭА-ға қайталама бақылау жүргізілді.

Қобда ауданының Бегалы ауылдық округінде 2006 жылы каштан кәдімгі қуаты аз жеңіл сазды топырақтары бар богар егістігінде 4 СЭА салынды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.

Сонымен, егістік көкжиекте 2006 жылы гумустың мөлшері 1,46%, ал 2023 жылы – 1,82% құрады. Осылайша, 2006 жылдан 2023 жылға дейін гумустың өсуі 24,66% (0,36%) құрайды.

Сондай-ақ, салыстырмалы талдау көрсеткендей, жылжымалы фосфордың мөлшері 17 жыл ішінде Апах көкжиегінде 57,74% - ға (3,02 мг/100 г топырақ) азайды.

Жылжымалы фосфордың мәндері сияқты, жылжымалы калийдің мөлшері де айтарлықтай төмендеді.

Сонымен, егістік горизонтта 2006 жылы жылжымалы калий мөлшері 33,20 мг/100 г топырақ, 2023 жылы – 19,50 мг/100 г топырақ болды. Осылайша, 2006 жылдан 2023 жылға дейін жылжымалы калийдің төмендеуі 46,27% құрайды (13,70 мг/100 г топыраққа).

2006 жылғы деректермен салыстырғанда (2,00 мг-экв/100 г топырақ) В1 горизонтында алмасу сыйымдылығының біршама ұлғаюы байқалды.

Ұқсас және иллювиалды горизонттағы сыйымдылықтан сіңірілген натрийдің пайызы өсті, 2006 жылғы деректер 0,79% - дан 1,67% - ға дейін.

Егістік горизонттың механикалық құрамында фракциялардың мөлшері 0,01 мм-ден аз азаяды. Мысалы, егер 2006 жылы олар 28,30% (жеңіл саздақ) болса, 2023 жылы – 26,30%. Мұнда айқын көрінеді, жел эрозиясы - дефляция процестері аздап жүреді. Сондықтан, осы топырақты пайдалану кезінде агротехника ережелерін қатаң сақтау және дефляцияның дамуын болдырмайтын шараларды қолдану қажет.

Оңай еритін тұздарға келетін болсақ, бақылаудың соңғы 17 жылында айтарлықтай ештеңе өзгерген жоқ – барлық көкжиектер және топырақтың бүкіл профилі тұзсыз топырақ санатына жатады (тұздардың қосындысы 2006 жылы 0,035%, 2017 жылы – 0,021% және 2023 жылы – 0,067%), 0-80 см қабаттан төмен.

Қарғалы ауданының степный ауылдық округінде СЭА 13 2006 жылы қаракаштан карбонатты орташа қуатты топырақтары бар богар егістігінде қаланды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.

Гумустың мөлшері 17 жыл ішінде осы сорт үшін қалыпты шектерде қалады, бірақ азаюы байқалады.

Мәселен, егістік көкжиекте 2006 жылы қарашірік мөлшері 2,43%, 2018 жылы – 2,39%, 2023 жылы – 2,03% құрады. Осылайша, 2006 жылдан 2023 жылға дейін гумустың жоғалуы 16,46% (0,40%) құрайды. Сондай – ақ, 2006-2018 жылдар аралығында гумустың жоғалуы-1,64% (0,04%), бұл өзгерістер осы учаскенің ұзақ уақыт егістік күйде болғандығымен түсіндірілуі мүмкін. Бірдей жағдай 0-30 см қабатта байқалады.

Сондай-ақ, жалпы азоттың азаюы болды. 2018 жылы егістік горизонттағы жалпы азоттың мөлшері-0,19% құрады. Қазіргі уақытта оны егістік көкжиекте ұстау – 0,10% құрайды.

Жалпы фосфордың құрамы бойынша 2018 жылдан бастап (0,15%) төмендеу байқалды және тексеру кезінде – егістік көкжиекте – 0,07% -. құрайды. Осылайша, өткен кезеңде топырақ жалпы фосформен нашар қамтамасыз етілгендер санатына өтті.

Сондай-ақ, салыстырмалы талдау көрсеткендей, 16 жыл ішінде жылжымалы фосфордың мөлшері айтарлықтай төмендеді.

Егістік қабаты мен 0-30 см қабатындағы жылжымалы фосфордың мөлшері бойынша 2018 жылы жоғары мазмұн байқалды. Сонымен, 2006 жылы егістік қабатында 2,49 мг/100 г топырақ, 2018 жылы – 2,63 мг/100 г топырақ болды, ал 2023 жылы оның мөлшері 0,83 мг/100 г топырақ азайды. Бұдан шығатыны, соңғы бес жылда фосфаттардың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі (дәнді дақылдар үшін) өте төмен болды. Фосфордың жылжымалы формаларының құрамындағы өзгерістерге ұқсас жағдай 0-30 см қабатта да байқалады.

Жалпы фосфордың да, жылжымалы фосфордың да динамикасына келетін болсақ, 2023 жылы олардың мөлшері азайды және фосфор тыңайтқыштарының қосымша есептік дозаларын енгізу қажет.

Жылжымалы калий мөлшері 2006 жылдан 2018 жылға дейін төмендеді және керісінше 2018 жылдан 2023 жылға дейін өсті.

Сонымен, егістік горизонтта 2006 жылы жылжымалы калий мөлшері 38,8,0 мг/100 г топырақ, 2018 жылы – 20,0 мг/100 г топырақ, 2023 жылы – 21,59 мг/100 г топырақ болды. Осылайша, 2006 жылдан 2018 жылға дейін жылжымалы калийдің төмендеуі 48,4% құрайды (18,8 мг/100 г топыраққа), 2018 жылдан 2023 жылға дейін 1,59 мг/100 г топыраққа өсті. Бірдей жағдай 0-30 қабатында байқалады. Осылайша, өткен кезеңде топырақ жылжымалы калиймен орташа қамтамасыз етілген санаттарға көшті.

2006 жылғы деректермен (5,68 мг-экв/100 г топырақ) және 2018 жылғы деректермен (4,06 мг-экв/100 г топырақ) салыстырғанда В1 горизонтында (30,55 мг-экв/ 100 г топырақ) алмасу сыйымдылығының ұлғаюы байқалды. Бұл сонымен қатар өткен кезеңдегі топырақтағы гумустың азаюына байланысты.

Алға ауданының Сарықобда ауылдық округінде 21 СЭА 2007 жылы қараштан кәдімгі қуаты аз құмды сазды топырақтары бар богар егістігінде қаланды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.

16 жыл бойы гумустың мөлшері осы сорт үшін қалыпты шектерде қалады, бірақ кейбір өсулер байқалады.

Мәселен, егістік көкжиекте 2007 жылы қарашірік мөлшері 1,65%, 2023 жылы – 1,69% құрады. Осылайша, 2007 жылдан 2023 жылға дейін қарашіріктің өсуі 2,4%

(0,04%) құрайды. Ұқсас үлгі 0-30 см есептік қабатта да байқалады, мұнда гумустың өсуі 4,93% құрайды (0,07% - ға артады).

Салыстырмалы талдау сонымен қатар жалпы азоттың азаюын көрсетеді. 2019 жылы егістік горизонттағы жалпы азоттың мөлшері 0,13% құрады, бірақ 2023 жылы оның көрсеткіштері 0,08% - ға дейін төмендеді. Көрсеткіштердің төмендеуі 38,46% (0,05%) құрайды.

Дәл осындай жағдай 0-30 см қабатта байқалады, мұнда көрсеткіштердің төмендеуі 41,66% (0,05%) құрайды.

Сондай-ақ, салыстырмалы талдау көрсеткендей, жылжымалы фосфордың мөлшері 14 жыл ішінде Апах көкжиегінде 31,97% - ға (2,11 мг/100 г топырақ) азайды.

Жылжымалы фосфордың мәндері сияқты, жылжымалы калийдің мөлшері де айтарлықтай төмендеді.

Сонымен, егістік горизонтта 2009 жылы жылжымалы калий мөлшері 100,00 мг/100 г топырақ, 2023 жылы – 11,40 мг/100 г топырақ болды. Осылайша, 2007 жылдан 2023 жылға дейін жылжымалы калийдің азаюы 88,6% құрайды (88,6 мг/100 г топыраққа). Мұнда қосымша бақылаулар қажет, өйткені Калий тыңайтқыштары бастапқы жылы енгізілген болуы мүмкін, бірақ келесі зерттеу турында жылжымалы калий 20,4 мг/100 г топырақ шегінде болғандығы көрінеді. Бірақ бәрібір, бақылауларға сүйене отырып, калийдің жоғарыда аталған түрінің мөлшері азаяды.

Жалпы фосфордың да, жылжымалы фосфордың да динамикасына келетін болсақ, 2023 жылы олардың мөлшері азайды және фосфор тыңайтқыштарының қосымша есептік дозаларын енгізу қажет.

2009 жылғы деректермен салыстырғанда (1,6 мг-экв/100 г топырақ) В1 горизонтында алмасу сыйымдылығының біршама ұлғаюы байқалды. Бұл төмендеу иллювиалды горизонттағы қарашірік құрамының кейбір жоғарылауымен байланысты екені анық, өйткені сіңіру сыйымдылығының шамасы ең алдымен гумустың құрамымен, яғни органикалық бөлікпен байланысты.

Әрбір бақылау турында натрий алмасуының төмендеуінің анықталған үрдісі (2019 жылы 3,76% - дан 2023 жылы 1,97% - ға дейін сіңірілген негіздер сомасынан) елеулі болып табылады. Мұнда қосымша бақылау қажет.

Кальций карбонаттарының мөлшері тұрақты және егістік горизонтта-3,57% құрайды.

Егістік горизонттың механикалық құрамында 0,01 мм-ден аз фракциялар азаяды. Мысалы, егер 2009 жылы олар 18,1% (құмды сазды) болса, 2023 жылы – 14,2%. Бұл жерде дефляция процестері шамалы және төмен қарқынмен жүретіні анық.

Оңай еритін тұздарға келетін болсақ, соңғы 14 жыл ішінде айтарлықтай ештеңе өзгерген жоқ – бұл топырақтың 0-100 см қабаты тұзсыз топырақ санатына жатады (тұздардың мөлшері 2009 жылы 0,032%, ал 2023 жылы – 0,021%).

Әйтеке би ауданының Темірбек Жүргенев ауылдық округінде 23 СПН 2007 жылы қара-каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтары бар богар егістігінде қаланды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, гумустың мөлшері 16 жыл ішінде осы сорт үшін қалыпты шектерде қалады, бірақ кейбір өсулер байқалады.

Сонымен, егістік көкжиекте 2007 жылы қарашірік мөлшері 2,27%, ал 2023 жылы – 2,19% құрады. Осылайша, 2007 жылдан 2023 жылға дейін гумустың төмендеуі 3,52% (0,08%) құрайды.

Ұқсас көрініс 0-30 см есептік қабатта да байқалады, мұнда гумустың төмендеуі 8,49% құрайды (0,18% - ға төмендейді).

Сондай-ақ, салыстырмалы талдау көрсеткендей, жылжымалы фосфордың мөлшері 16 жыл ішінде Апах көкжиегінде 44,21% - ға (1,26 мг/100 г топырақ) азайды. 0-30 есептік қабатында құлдырау 26,35% құрайды (0,44 мг/100 г топыраққа төмендеу).

Жылжымалы фосфордың мөндері сияқты, жылжымалы калийдің мөлшері де айтарлықтай төмендеді.

Сонымен, егістік горизонтта 2007 жылы жылжымалы калий мөлшері 35,50 мг/100 г топырақ, 2023 жылы – 29,00 мг/100 г топырақ болды. Осылайша, 2007 жылдан 2023 жылға дейін жылжымалы калийдің азаюы 18,31% құрайды (6,50 мг/100 г топыраққа). 0-30 есептік қабатында құлдырау 29,17% құрайды (9,80 мг/100 г топыраққа төмендеу).

2007 жылғы деректермен салыстырғанда (2,50 мг-экв/100 г топырақ) В1 горизонтында алмасу сыйымдылығының біршама ұлғаюы байқалды.

Ұқсас және иллювиалды горизонттағы сыйымдылықтан сіңірілген натрийдің пайызы өсті, 2007 жылғы мәліметтер 0,39% - дан 1,51% - ға дейін.

Егістік горизонттың механикалық құрамында фракциялардың мөлшері 0,01 мм-ден аз шамалы артады. Мысалы, егер 2007 жылы олар 59,70% (ауыр саздақ) болса, 2023 жылы – 64,80%. Мұнда эрозияға қарсы іс-шараларды өткізуге байланысты жоғарғы егістік көкжиектің "салмағы" болатыны анық көрінеді.

Оңай еритін тұздарға келетін болсақ, соңғы 16 жыл ішінде айтарлықтай ештеңе өзгерген жоқ – бұл топырақтың 0-100 см қабаты тұзсыз топырақ санатына жатады (тұздардың мөлшері 2007 жылы 0,035%, ал 2023 жылы – 0,125%). Бірақ аналық жыныстағы жеңіл еритін тұздардың біршама өсуі байқалады, тұздардың қосындысы 0,253% (қабаты 85-200 см) болатын сульфаттың тұздануы әлсіз. Осылайша, бұл топырақтар терең тұзды деп айтуға болады.

Алға ауданының Үшқұдық ауылдық округінде СЭА 37 2009 жылы қара-каштан фосфори ауыр сазды топырақтары бар богар егістігінде қаланды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, гумустың мөлшері 14 жыл ішінде осы сорт үшін қалыпты шектерде қалады, бірақ кейбір өсулер байқалады.

Сонымен, егістік көкжиекте 2009 жылы гумустың мөлшері 5,10%, ал 2023 жылы – 4,62% құрады. Осылайша, 2009 жылдан 2023 жылға дейін гумустың төмендеуі 9,41% (0,48%) құрайды.

Ұқсас көрініс 0-30 см есептік қабатта да байқалады, мұнда гумустың төмендеуі 10,74% құрайды (0,49% - ға төмендейді).

Салыстырмалы талдау сонымен қатар өткен 14 жыл ішінде жалпы фосфор құрамының төмендеуін көрсетеді. Бастапқы 2009 жылы оның мәндері егістік көкжиегінде 1,84% құрады, бірақ 2023 жылы оның көрсеткіштері 0,48% - ға дейін төмендеді. Көрсеткіштердің төмендеуі 73,91% (1,36%) құрайды.

Дәл осындай жағдай 0-30 см қабатта байқалады, мұнда көрсеткіштердің төмендеуі 48,23% (0,41%) құрайды.

Сондай-ақ, салыстырмалы талдау көрсеткендей, жылжымалы фосфордың мөлшері 14 жыл ішінде Апах көкжиегінде 61,88% - ға (5,86 мг/100 г топырақ) азайды. 0-30 есептік қабатында құлдырау 70,64% құрайды (6,69 мг/100 г топыраққа төмендеу).

Жылжымалы фосфордың мәндері сияқты, жылжымалы калийдің мөлшері де айтарлықтай төмендеді.

Сонымен, егістік горизонтта 2009 жылы жылжымалы калий мөлшері 24,00 мг/100 г топырақ, 2023 жылы – 17,80 мг/100 г топырақ болды. Осылайша, 2009 жылдан 2023 жылға дейін жылжымалы калийдің азаюы 25,83% құрайды (6,20 мг/100 г топыраққа). 0-30 есептік қабатында құлдырау 47,08% құрайды (11,30 мг/100 г топыраққа төмендеу).

2009 жылғы деректермен салыстырғанда (7,61 мг-экв/100 г топырақ) В1 горизонтында алмасу сыйымдылығының біршама төмендеуі байқалды. Бұл төмендеу иллювиалды горизонттағы қарашірік құрамының біршама төмендеуімен байланысты екені анық, өйткені сіңіру сыйымдылығының шамасы ең алдымен қарашірік құрамымен, яғни органикалық бөлікпен байланысты.

Бақылаулардың әрбір турында (сіңірілген негіздер сомасының 0,70% - дан 1,66% - ға дейін) метаболикалық натрий құрамының жоғарылауының анықталған үрдісі елеулі болып табылады. Мұнда қосымша бақылау қажет, бірақ бұл топырақтың кебуіне, соңғы онжылдықтардағы жауын-шашынның азаюына байланысты екені анық.

Мұғалжар ауданының Ақкемер ауылдық округінде СЭА 38 2009 жылы каштан кәдімгі орташа қуатты жеңіл сазды топырақтары бар богар егістігінде қаланды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, гумустың мөлшері 14 жыл ішінде осы сорт үшін қалыпты шектерде қалады, бірақ кейбір өсулер байқалады.

Сонымен, егістік көкжиекте 2009 жылы гумустың мөлшері 1,97%, ал 2023 жылы – 1,74% құрады. Осылайша, 2009 жылдан 2023 жылға дейін гумустың төмендеуі 11,67% (0,23%) құрайды.

Ұқсас көрініс 0-30 см есептік қабатта да байқалады, мұнда гумустың төмендеуі 27,17% құрайды (0,50% - ға төмендейді).

Салыстырмалы талдау сонымен қатар өткен 14 жыл ішінде жалпы фосфор құрамының төмендеуін көрсетеді. Бастапқы 2009 жылы оның мәнделері егістік көкжиегінде 0,35% құрады, бірақ 2023 жылы оның көрсеткіштері 0,11% - ға дейін төмендеді. Көрсеткіштердің төмендеуі 68,57% (0,24%) құрайды.

Дәл осындай жағдай 0-30 см қабатта байқалады, мұнда көрсеткіштердің төмендеуі 33,33% (0,05%) құрайды.

Сондай-ақ, салыстырмалы талдау көрсеткендей, жылжымалы фосфордың мөлшері 14 жыл ішінде Апах көкжиегінде 36,46% - ға (2,99 мг/100 г топырақ) азайды. 0-30 есептік қабатында құлдырау 50,48% құрайды (4,16 мг/100 г топыраққа төмендеу).

Жылжымалы фосфордың мәнделері сияқты, жылжымалы калийдің мөлшері де айтарлықтай төмендеді.

Сонымен, егістік горизонтта 2009 жылы жылжымалы калий мөлшері 93,00 мг/100 г топырақ, 2023 жылы – 11,90 мг/100 г топырақ болды. Осылайша, 2009 жылдан 2023 жылға дейін жылжымалы калийдің азаюы 87,20% құрайды (81,10 мг/100 г топыраққа). Мұнда қосымша бақылау қажет, өйткені Калий тыңайтқыштары бастапқы жылы енгізілген болуы мүмкін, бірақ зерттеудің келесі турларында жылжымалы калий 14,00-16,80 мг/100 г топырақ шегінде болғандығы көрінеді. Бірақ бәрібір, бақылаулардан шығып, жоғарыда аталған калий формасының мөлшері азаяды.

2009 жылғы деректермен салыстырғанда (0,66 мг-экв/100 г топырақ) В1 горизонтында алмасу сыйымдылығының біршама төмендеуі байқалды. Бұл төмендеу иллювиалды горизонттағы қарашірік құрамының біршама төмендеуімен байланысты екені анық, өйткені сіңіру сыйымдылығының шамасы ең алдымен қарашірік құрамымен, яғни органикалық бөлікпен байланысты.

Бақылаулардың әрбір турында натрий алмасуының төмендеуінің анықталған үрдісі (сіңірілген негіздер сомасының 2,60% - дан 1,61% - ға дейін) елеулі болып табылады. Мұнда қосымша бақылау қажет.

Егістік горизонттың механикалық құрамында фракциялардың мөлшері 0,01 мм-ден аз азаяды. Мысалы, егер 2009 жылы олар 28,10% (жеңіл саздақ) болса, 2023

жылы – 524,10%. Бұл жерде дефляция процестері шамалы және төмен қарқынмен жүретіні анық.

Егістік горизонттағы Карбонат көмірқышқыл газының (CaCO_3) шамалы ауытқуы бар, ол – 0,00% және 1,18% болды. Мұнда келесі турларда осы процестерді одан әрі зерттеу қажет.

Алматы облысында 2023 жылы 2 ЖСЭА-ге қайталама бақылау жүргізілді.

Алматы облысы Жамбыл ауданы Бұлақ ауылдық округінің Төсеніштерінде ПСПН 5 2009 жылы богарлық егістікке сероземалармен жеңіл Солтүстік әлсіз сазды жеңіл сазды топырақтармен салынды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді. 2009 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашіріктің тиісінше 22,4% - ға 0,70-тен 1,11% - ға дейін және 38,1% - ға 0,67-ден 0,90% - ға дейін ұлғаюы, жалпы азоттың 30,7% - ға 0,052-ден 0,075% - ға және 23,7% - ға 0,045-тен 0,059% - ға дейін ұлғаюы байқалды, жалпы фосфор сол деңгейде 0,12%. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 11,3% - ға 2,27-ден 2,56 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 100 г топыраққа 55,20-дан 48,60 мг-ға дейін 11,96% - ға төмендеді. В1 по көкжиегінің сіңірілген негіздерінің қосындысы 16,99 мг-экв/100 г топыраққа тең.

Алматы облысы Жамбыл ауданының Теміржол ауылдық округінде ПСПН 98 2016 жылы бозғылт Солтүстік кәдімгі жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған бозғылт егістікке салынды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді. 2016 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтта және 0-30 см қабатта қарашіріктің тиісінше 10,1% 0,80-ге 0,89% - ға және 12,0% - ға 0,73-тен 0,83% - ға ұлғаюы, жалпы азоттың 12,3% - ға 0,050-ден 0,057% - ға және 13,2% - ға 0,046-дан 0,053% - ға төмендеуі, жалпы фосфордың 22,2% - ға азаюы байқалды % 0,09 - дан 0,07% - ға дейін. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 2,97% - ға 1,68-ден 1,63 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 100 г топыраққа 51,01-ден 38,90 мг-ға дейін 23,7% - ға төмендеді. 2016 жылмен салыстырғанда В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің сомасы 9,9% - ға 12,50-ден 13,87 мг-экв/100 г топыраққа дейін өсті.

Атырау облысында 2023 жылы жер мониторингі жүргізілген жоқ.

Шығыс Қазақстан облысында 2023 жылы 2 ППН және 4 ППН қайталама бақылаулар жүргізілді.

1997-2023 жылдар аралығында егістік горизонтта және 0-30 см қабатта қараштан кәдімгі орташа қуатты орташа сазды топырақтармен ұсынылған Ұлан ауданының тавриялық ауылдық округіне жүргізілген қайталама зерттеулердің деректерін өңдеу нәтижесінде қарашіріктің тиісінше 4,71%-ға 2,02-ден 2,12% - ға ұлғаюы және 0,99% - ға 2,02-ден 2,00-ге дейін төмендеуі байқалды % , жалпы азоттың 15,3% - ға 0,127-ден 0,150% - ға дейін және 14,2% - ға 0,127-ден 0,148% - ға дейін ұлғаюы, жалпы фосфордың 25,0% - ға 0,16-дан 0,12% - ға төмендеуі. Егістік Горизонт фосфорының жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 15,8% - ға 2,78-ден 2,34 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл фосфор тыңайтқыштарын енгізудің болмауына байланысты. Егістік Горизонт калийінің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 22,9% - ға 39,1-ден 30,14 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл минералды тыңайтқыштардың енгізілмеуіне байланысты. Сіңірілген негіздердің сомасы 10,5% - ға 20,27-ден 22,64 мг-экв/100 г топыраққа дейін өсті.

Глубокое ауданының СТН-1 тәжірибелік-Польша ауылдық округінде қуатты жеңіл сазды топырақтармен сілтіленген черноземдермен ұсынылған қайталама зерттеулердің деректерін өңдеу нәтижесінде 1996 жылдан 2023 жылға дейін егістік алқапта және 0-30 см қабатта қарашірік тиісінше 4,95% - ға 4,04-тен 3,84% - ға дейін және 4,45% - ға 4,04-тен 3,86% - ға дейін төмендеді, жалпы 6,4% - ға 0,203-тен 0,190% - ға дейін және 6,9% - ға 0,203-тен 0,189% - ға дейін, жалпы фосфор 31,6% - ға 0,19-дан 0,13% - ға дейін. Егістік Горизонт фосфорының жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 22,01% - ға 1,59-дан 1,24 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл фосфор тыңайтқыштарын енгізудің болмауына байланысты. Егістік Горизонт калийінің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 11,1% - ға 27,1-ден 24,08 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл минералды тыңайтқыштардың енгізілмеуіне байланысты. Сіңірілген негіздердің қосындысы іс жүзінде өзгеріссіз қалды.

Ұлан ауданының Айыртау ауылдық округінде пспн-12 1998 жылдан бастап 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қара-каштан кәдімгі орташа қуатты ауыр саздақ болып келген егістікте гумустың тиісінше 9,5% - ға 1,9-дан 2,10% - ға және 14,1% - ға 1,7-ден 1,98% - ға ұлғаюы, жалпы азоттың азаюы байқалды бойынша 15,0 % 0,146-дан 0,124% - ға дейін және 1998 жылы тұрақты 0,140, сонымен қатар 2023 жылы 0,140 %. Жалпы фосфордың 16,7% - ға 0,10-дан 0,12% - ға артуы. Егістік Горизонт фосфорының жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 41,0% - ға 3,07-ден 1,81 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл минералды тыңайтқыштардың енгізілмеуіне байланысты. Егістік Горизонт калийінің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 13,2% - ға 26,9-дан 23,36 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің қосындысы 16,8%-ға артып, 27,71 мг-экв/100 г топырақты құрады.

Көкпекті ауданының Белен ауылдық округінде пспн 11 қара-каштан карбонатты орташа сазды егістікте 1998 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашіріктің тиісінше 20,3% - ға 1,6-дан 2,01% - ға және 18,8% - ға 1,6-дан 1,97% - ға ұлғаюы, жалпы азоттың 12,8% - ға азаюы байқалды. Егістік горизонтта 0,133-тен 0,116% - ға дейін және 13,5% - ға 0,133-тен 0,115% - ға дейін, жалпы фосфордың 7,1% - ға 0,14-тен 0,13% - ға дейін төмендеуі. Егістік Горизонт фосфорының жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 26,6% - ға 1,43-тен 1,05 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл фосфор тыңайтқыштарын енгізудің болмауына байланысты. Егістік Горизонт калийінің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 7,43% - ға 25,3-тен 23,42 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл минералды тыңайтқыштардың енгізілмеуіне байланысты. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің сомасы 11,9% - ға 17,45-тен 19,81 мг-экв/100 г топыраққа өсті.

Ұлан ауданының Гагарин ауылдық округінде пспн-9 1998 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатында қара-каштан кәдімгі орташа қуатты орташа сазды егістікте қарашіріктің тиісінше 2,52% - ға 1,93-тен 1,98% - ға және 5,3% - ға 1,77-ден 1,87% - ға ұлғаюы, жалпы азоттың 25,8% - ға азаюы байқалды % 0,155-тен 0,115% - ға дейін және 29,0% - ға 0,148-ден 0,105% - ға дейін. Жалпы фосфордың 7,1% - ға 0,14-тен 0,13% - ға дейін төмендеуі. Егістік

Горизонт фосфорының жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 57,0% - ға 2,14-тен 0,92 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл минералды тыңайтқыштардың енгізілмеуіне байланысты. Егістік Горизонт калийінің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 11,9% - ға 34,9-дан 30,73 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің қосындысы 4,2% - ға артып, 21,85 мг-экв/100 г топырақты құрады.

Көкпекті ауданының Белен ауылдық округінде пспн-28 2012-2023 жылдар аралығында егістік көкжиегінде және 0-30 см қабатында қара-каштан кәдімгі орташа қуатты орташа сазды егістікте қарашіріктің тиісінше 4,8% - ға 1,58-ден 1,66% - ға және 3,7% - ға 1,57-ден 1,63% - ға ұлғаюы, жалпы азоттың 12,6% - ға азаюы байқалды % 0,103-тен 0,09% - ға дейін және 9,8% - ға 0,102-ден 0,092% - ға дейін. Жалпы фосфор 0,14 % өзгеріссіз қалды. Егістік Горизонт фосфорының жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 2,25% - ға 1,77-ден 1,73 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл минералды тыңайтқыштардың енгізілмеуіне байланысты. Егістік Горизонт калийінің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 5,23% - ға 44,90-дан 42,55 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің қосындысы 1,62%-ға артып, 15,35 мг-экв/100 г топырақты құрады.

Батыс Қазақстан облысында 2023 жылы 7 ЖСЭА қайталама бақылаулар жүргізілді.

Теректі ауданының Шаған ауылдық округінің жерінде ЖСЭА-3 – те құрғақ дала аймағының үшінші топырақ доминантында-қара-каштан орташа қуатты орташа сазды топырақ сортында жартылай стационарлық бақылау пункттері салынды. 1996 жылы салынған. 2007 жылы жүргізілген далалық зерттеудің 3-кезеңінің нәтижелері және 5 тілік бойынша іріктелген топырақ үлгілерін зертханалық талдау материалдары, сондай – ақ оларды камералдық өңдеу бойынша мынадай қорытынды жасауға болады: қарашірік Горизонт қуаты 32 см, егістік Горизонт тереңдігі-25 см. гумустың құрамы бойынша бұл топырақ өте төмен қарашірік ретінде сипатталады. Қарашіріктің егістік қабатында (0-25 см) топырақ

салмағының 1,92% құрайды. В1 және В2 горизонттарындағы гумустың мөлшері аз және В1 Горизонт – 1,52% (25-34 см қабат), В2 – 1,11% (34-56,5 см қабат) құрайды.

Гумификация процесі, яғни топырақта ыдырайтын өсімдік материалдарынан гумустық заттардың синтезі Органикалық заттардың минералдану процесімен қатар жүреді. 1996 жылдан 2007 жылға дейінгі кезеңде гумустың құрамы барлық генетикалық горизонттар бойынша төмендеді: Ап – да төмендеу 0,31 бірлікке немесе 14% – ға; В1-де-0,39 немесе 20% - ға және В2-де-0,34 бірлікке немесе тиісінше 23% - ға. Барлық көкжиектерде гумустың теріс балансы байқалады.

2023 жылы жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша химиялық талдаулардың орташа деректері орташа сазды сорттардың егістік қабатында 0-30 см Апх – 1,86% гумус, В1 Горизонт – 1,76%, В2 Горизонт – 1,54% бар екенін көрсетеді. Апх горизонтындағы гумустың пайыздық құрамы бойынша сипатталған топырақтар аздап гумусталған, гумустық күйінде топырақ гумусы өте төмен топырақтар ретінде сипатталады. Сіңірілген негіздердің қосындысы қабаттағы орташа Апх - 25,51 мг/экв / 100 г. п. құрайды, бұл катион алмасу сыйымдылығының жоғары дәрежесін көрсетеді. Ең үлкен үлес кальций катиондарына түседі. Метаболикалық натрийдің мөлшері бойынша В1 горизонтында сіңірілген негіздер сомасының 3% - дан азы тұздану болмайды. Топырақтың егістік қабатын фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету – орташа 1,53 мг/100 гр.р, В1-гумус-иллювиалды Горизонт-төмен 1,38 мг / 100 гр.р, сәйкесінше калий алмасу-Апх-жоғары-31,41 мг/100гр., В1 орташа-27,68 мг/100 гр.п. жалпы азотпен егістік қабатының қамтамасыз етілуі – орташа-төмен – 0,09 %, қарашірік – иллювиалды горизонттың В1 – орташа-төмен – 0,09 %. Жалпы фосфор – орташа – 0,09 %, В1 – орташа – 0,08 %. Топырақ ерітіндісінің РН Апх қабаты-7,8 сәл сілтілі.

Зеленов ауданының Переметный ауылдық округінде ПСПН 9-да 2023 жылы жүргізілген далалық топырақ зерттеуінің бесінші турының нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

Егістік қабатындағы қара каштанның әлсіз жуылған ауыр сазды топырағындағы гумустың мөлшері 0,78 бірлікке артып, 2,44 % құрады. Қарашірік көкжиегінің қуаты Апх+ В1-30,6 см. азот пен фосфордың жылжымалы формаларының құрамы бойынша топырақ орташа дәрежеде, калийдің жылжымалы

формаларымен қамтамасыз етілген. Сіңірілген негіздердің құрамында Na + алмасу натрий катиондарының мөлшері катион алмасу сыйымдылығының 0,04% - % аспайды. № 9 PSPN топырағы тұзды емес. Егістік қабатында сіңірілген негіздердің қосындысы 0,6 бірлікке азайды және 26,71 мг-экв/100 г құрайды.топырақ.

Бөкей ордасы ауданының Саралжы ауылдық округінде 2009 жылы ашық-каштанды орташа сортаңды-сазды орташа сазды топырақтарда ПСПН-15 салынды.

2009-2023 жылдардағы зерттеу деректері мен зертханалық талдау нәтижелерін салыстыра отырып, келесі қорытындылар жасауға болады:

Жоғарғы горизонттағы суда еритін тұздардың мөлшері бастапқы тексерудің базалық көрсеткішімен салыстырғанда өзгерген жоқ және жоғарғы тұзды горизонтта - тұзданудың хлорид-сульфат типінде 0,122% құрайды. Жоғарғы қарашірік Горизонт карбонаты жоқ. Метаболикалық натрийдің мөлшері жоғарғы горизонттағы сіңірілген негіздердің қосындысының 0,31 % құрайды. Сіңіру сыйымдылығының мөлшері ұсақ дисперсті коллоидтық фракцияның жалпы құрамына (0,001 мм-ден аз), Органикалық заттардың мөлшері мен құрамына, минералды коллоидтық бөлшектердің минералогиялық құрамына және топырақ ерітіндісінің реакциясына байланысты өзгереді. Сіңірілген РРС катиондарының құрамы топырақтың физикалық және химиялық қасиеттеріне үлкен әсер етеді.

2023 жылы жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша химиялық талдау деректері топырақ құнарлылығының, топырақ гумусының негізгі көрсеткішінің мазмұны егістік Горизонт қабаттары бойынша және жалпы топырақ профилі бойынша өзгереді. 0-30 см егістік қабатындағы гумустың орташа мөлшері бірдей деңгейде қалды-1,2%, тереңдігі бар гумустың мәні төмендейді, генетикалық көкжиектерде жетеді: В1 (24,8-35 см қабат) – 0,85 %; В2 (35-53,2 қабат) – 0,54 %.

Су сорғышындағы рН мәні сәл сілтілі және 0-30 см қабатында – 7,4 және 0-50см қабатында – 7,5. Топырақтың а (0-30 см) егістік қабатындағы фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 0,26 бірлікке азайды және 2,53-ке тең. Фосфаттардың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету В1 Горизонт бойынша орташа және өте төмен; гидролизденетін азотпен топырақтың қамтамасыз етілуі

өте төмен, айырбасталатын калиймен қамтамасыз ету егістік қабатында жоғары және B1 горизонтта төмен.

Топырақтың Апахравен көкжиегіндегі жалпы азотпен 0,06 % - орташа-төмен дәрежеде, сондай - ақ жалпы фосформен қамтамасыз етілуі 0,06% - әлсіз дәрежеде.

Жаңыбек ауданының Тау ауылдық округінде 2009 жылы қаланған 16 – шы пспн жартылай шөлейт аймақтың төртінші доминантына-шалғынды-каштан орташа қуатты ауыр сазды топырақтарға агротехникалық қасиеттерге сәйкес келеді. 2023 жылы № 16 жартылай стационарлық бақылау пунктін қайта далалық зерттеу және зертханалық талдаулар деректерін камералдық өңдеу нәтижелері бойынша мынадай қорытындылар жасауға болады:

Егістік қабатының қуаты – 24,4 см. егістік қабатының қабаттары бойынша гумустың мөлшері 3,3 % құрайды. Базалық деректермен салыстырғанда (2009ж) гумустың мөлшері төмендеу жағына қарай 20,6% - ға өзгерді.

- Топырақ тұзды емес. Бұл топырақтар азоттың жылжымалы түрлерімен төмен, фосформен – орташа және калиймен – жоғары қамтамасыз етіледі.

Бөкей ордасы ауданының Уялы ауылдық округінде Ашық-каштан орташа қуатты ауыр сазды топырақтарда 20 және 21 ЖСЭА екі жаңа бақылау пункттері салынды.

2023 жылы ЭҮП 20-да жүргізілген зертханалық талдау деректері бойынша 0-15,4 см егістік қабатындағы гумустың мөлшері 0,54 % құрайды. Қуаты (A+B1) – 57,2 см.2011 жылғы зерттеумен салыстырғанда қарашірік құрамының төмендеуі жалпы егістік көкжиегінде 0,57 бірлікке немесе 51,3% - ға төмендеді. Гумустың теріс балансы байқалады. Су сорғышын талдау топырақ профилінде тұзданудың жоқтығын көрсетеді. Метаболикалық натрийдің құрамы бойынша топырақ тұзды емес.

2023 жылы ЭҮП 21-де жүргізілген зертханалық талдау деректері бойынша 0-12,8 см егістік қабатындағы гумустың мөлшері 0,44 % құрайды. Қуаты (A+B1) – 60,6 см.2011 жылғы зерттеумен салыстырғанда қарашірік құрамының төмендеуі жалпы егістік көкжиегінде 0,08 бірлікке немесе 15,3% - ға төмендеді. Гумустың теріс балансы байқалады. Су сорғышын талдау топырақ профилінде тұзданудың

жоқтығын көрсетеді. Метаболикалық натрийдің құрамы бойынша топырақ тұзды емес.

Бұл топырақ қарашірікпен өте төмен қамтамасыз етілген, судың физикалық қасиеттері нашар. Бұл эрозияға қауіпті жерлер және шаруашылықта жайылым ретінде қолданылады. Нормаланған жайылымда мұндай топырақтарда жойқын эрозия болмайды, өйткені табиғи өсімдік жамылғысы топырақты желдің әсерінен жеткілікті қорғауды қамтамасыз етеді. Шамадан тыс жайылымда табиғи өсімдіктер жойылып, топырақ біртіндеп борпылдақ құмға айналады. Сондықтан дефляцияның пайда болуын болдырмайтын маңызды іс-шара мал бағуды реттеу болып табылады. Рельеф мүмкіндік беретін ылғалданған жылдары жайылым, волоснец, жоңышқа сияқты жайылымдық дақылдарды егу керек.

Бөрлі ауданының Пугачев ауылдық округінде 2018 жылы құрылған ПСПН-23 құрғақ дала аймағының Заволжск провинциясында орналасқан.

2018-2023 жылдардағы зерттеу деректері мен зертханалық талдау нәтижелерін салыстыра отырып, келесі қорытындылар жасауға болады:

- PSPN-23 топырақ жамылғысы біртекті, қара каштан орташа сазды орташа қуатты ауыр сазды топырақтар PSPN-дің бүкіл аумағын алып жатыр.

- Апах егістік горизонтындағы гумустың орташа мөлшері (0-25 см) 1,69% құрайды. В1и В2 горизонттарындағы гумустың мөлшері аз және В1 – 0,55% (қабаты 25-34,5 см), В2 -0,23 % (қабаты 34,5-58 см) горизонтта құрайды.

2018 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде топырақ гумусының көбеюі барлық генетикалық көкжиектерде болды. Егістік қабатында гумустың мөлшері 6,5% - ға азайды. Гумустың оң балансы байқалады.

2023 жылы жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша химиялық талдау деректері топырақ құнарлылығының, топырақ гумусының негізгі көрсеткішінің мазмұны егістік Горизонт қабаттары бойынша және жалпы топырақ профилі бойынша өзгеретінін көрсетеді. Егістік қабатындағы гумустың орташа мөлшері 0 - 25 см - ге тең-1,69% тереңдікпен гумустың мәні төмендейді, генетикалық көкжиектерде жетеді: В1 (25-34,5 см қабат) – 0,55 %; В2 (34,5-58 қабат) - 0,23 %.Қарашіріктің орташа мөлшері 0-50см қабатындағы екі кесу бойынша - 1,02% құрайды.

Топырақтың егістік қабатындағы фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі (0-25 см) 1,45 мг/100 г дейін - орташа, алмасу калийі - жоғары (38,36). Топырақтың жалпы азотпен қамтамасыз етілуі 0,08% - ға дейін төмен дәрежеде, жалпы фосфорлар егістік қабатында 0,08% - өте төмен дәрежеде болады.

Жамбыл облысында 2023 жылы жер мониторингі жүргізілген жоқ.

Қарағанды облысында 2023 жылы 1 СЭА және 6 СЭА қайталама бақылаулар жүргізілді.

Абай ауданының Самара ауылдық округінде пспн 2-де 1997-2023 жылдар аралығында богар егістігіндегі каштан орташа қуатты жеңіл сазды топырақтарда апах көкжиегінде гумустың мөлшері 19,2% - ға азайды, 1,14% - ға, 0,92% - ға айналды. Жалпы азот мөлшері 0,057-ден 0,051% - ға дейін 10,5% - ға азайды, жалпы фосфор мөлшері 0,06% - дан 0,097% - ға дейін 38,1% - ға өсті. Калийдің жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 74,1%-ға, 43,09-дан 11,16 мг/100 г топыраққа, ең алдымен қолайсыз ауа-райына (құрғақшылық) және микроорганизмдердің әлсіреуіне байланысты төмендеді.

Нұра ауданының Қорғанжар ауылдық округінде пспн 3-те 1998-2023 жылдар аралығында Тәңір егістігіндегі қара каштан орташа қуатты орташа сазды топырақтарда апах көкжиегінде қарашірік мөлшері 11,6% - ға 1,52-ден 1,72% - ға дейін шамалы ұлғайды, жалпы азот мөлшері 18,8% - ға 0,117-ден 0,095% - ға дейін төмендеді. Жалпы фосфордың мөлшері өзгерген жоқ, бірақ ол органикалық және минералды тыңайтқыштарды енгізудің болмауына байланысты төмен деңгейде (қамтамасыз етудің төмен деңгейі) қалды. Калийдің жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 2015 жылмен салыстырғанда 79,3% - ға төмендеді, бұл, ең алдымен, қолайсыз ауа-райына (құрғақшылық) және микроорганизмдер қызметінің әлсіреуіне байланысты.

Бұқар Жырау ауданының Бұқар Жырау ауылдық округінде ЖСЭА 24-те 2009-2023 жылдар аралығында Тәңір егістігіндегі қара каштанды сортанды топырақтарда апах көкжиегінде қарашірік құрамының 20% - ға 2,35-тен 2,94% - ға шамалы өсуі байқалды, бұл егістіктің біраз уақыт тыңайған күйінде болуына байланысты. Жалпы азот мөлшері 0,164-тен 0,156% - ға, 4,8% - ға азайды. Жалпы

фосфордың мөлшері 0,082% - дан 0,108% - ға 24,07% - ға өсті. Жылжымалы калий мөлшері 62,8%-ға азайды, 2015 жылғы құрғақшылыққа, жылжымалы элементтердің ерігіштігінің төмендеуіне және микроорганизмдердің әлсіреуіне байланысты 37,1-ден 13,8 мг/100 г топыраққа дейін.

Бұқар Жырау ауданының Бұқар Жырау селолық округінде 25 қара-каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтарда 2009 жылдан 2023 жылға дейін Апах көкжиегінде қарашіріктің 36%-ға 1,88-ден 2,94% - ға дейін ұлғаюы байқалады, жалпы азоттың мөлшері 18,5% - ға ұлғайды 2009 жылы 0,127% - ло құрады, 2023 жылы-0,156 %, жалпы мазмұны фосфор 38,1% - ға, 0,06-дан 0,097% - ға өсті. 2011 жылғы құрғақшылыққа, жылжымалы элементтердің ерігіштігінің төмендеуіне және микроорганизмдер қызметінің әлсіреуіне байланысты жылжымалы калий мөлшері 43,2%-ға, 25,12-ден 14,25 мг/100 г топыраққа дейін азайды. Карбонаттардың көмірқышқыл газының мөлшері өзгеріссіз қалды.

Нұра ауданының Заречный ауылдық округінде 28 қара-каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтарда жылдар бойынша жер мониторингінің бақыланатын көрсеткіштерін салыстырмалы талдау 2009-2023 жылдар аралығында Апах горизонтындағы гумустың мөлшері 5,2% - ға 2,29-дан 2,17% - ға төмендегенін көрсетеді. Азоттың жалпы түрлері 0,156% - дан 0,117% - ға дейін 25% - ға азайды, фосфор 0,09% - дан 0,083% - ға дейін 7,7% - ға азайды және фосфордың жылжымалы элементтері 0,96-дан 0,62 мг/100г-ға дейін 35,4% - ға азайды. Жылжымалы калий мөлшері 2015 жылғы құрғақшылыққа, жылжымалы элементтердің ерігіштігінің төмендеуіне және микроорганизмдер қызметінің әлсіреуіне байланысты 46,4-тен 13,03 мг/100 г топыраққа дейін 71,1% - ға азайды.

Нұра ауданының Кертінді ауылдық округінде қара-каштанды карбонатты-сортанды орташа қуатты жеңіл сазды топырақтарда 4-ші СЭА-да жылдар бойынша жер мониторингінің байқалған көрсеткіштерін салыстырмалы талдау 1998-2023 жылдар аралығында Апах горизонтындағы гумустың мөлшері тиісінше 5,6% - ға 1,85-тен 1,96% - ға ұлғайғанын көрсетеді, бұл егістіктің ауыспалы күйінде қалуына байланысты, яғни, бірнеше жыл бойы егістік алқаптарда қалдыру. Азоттың жалпы түрлері 31,2% - ға 0,157% - дан 0,108% - ға дейін төмендеді, фосфор 30,7% - ға 0,13% - дан 0,09% - ға дейін төмендеді және фосфордың жылжымалы элементтері

75,4%-ға 1,18-ден 0,29 мг/100г дейін төмендеді. құрғақшылыққа байланысты жылжымалы калий мөлшері 77,3% - ға 64,64-тен 14,62 мг/100г топыраққа дейін азайды 2006 ж., жылжымалы элементтердің ерігіштігінің төмендеуі және микроорганизмдер қызметінің әлсіреуі.

Осакаров ауданының Батпақты ауылдық округінде пспн 34-те 2011 жылдан 2023 жылға дейін апах көкжиегінде қара-каштан карбонатты-сортанды орташа қуатты жеңіл сазды топырақтарда гумустың 1,05% - ға 2,81-ден 2,84% - ға дейін өсуі байқалады. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 17,1% - ға 0,187-ден 0,155% - ға дейін төмендеді. Фосфордың жалпы формалары 9% - ға 0,13% - дан 0,143% - ға дейін өсті. Көкжиекте фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі өте төменнен орташа 0,05-тен 2,55 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калий орташадан төменге дейін төмендеді (30-13, 42 мг / 100 г топырақ).

Қостанай облысында 2023 жылы 6 стационарлық бақылау пунктінде қайталама мониторингтік бақылаулар жүргізілді.

Қамысты ауданының Аралкөл ауылдық округінде "Аралкөл" каштан карбонатты-сортанды орташа қуатты орташа сазды топырақтарда 2019 жылдан 2023 жылға дейін егістік қабатында гумустың 1,36%-ға 2,94-тен 2,9% - ға дейін, 0-30см қабатында 2,8-ден 2,76% - ға дейін төмендеуі байқалды. Егістік қабаты мен 0-30см қабатындағы жалпы азот мөлшері де 3,64% және 3,75% - ға азайды (тиісінше 0,166-дан 0,16% - ға дейін; 0,16-дан 0,154% - ға дейін). Жалпы фосфордың мөлшері сол деңгейде қалды. Егістік қабатында фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 7,65%-ға (0,195-тен 0,18 мг/100г дейін), 0-30см қабатында 9,01% - ға (0,176-дан 0,16 мг/100г дейін) азайды. Егістік қабатында жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 5,16%-ға (36,8-ден 34,9 мг/100г дейін), 0-30см қабатында 4,4% - ға (33,9-дан 32,4 мг/100г дейін) азайды. 0-30см қабатындағы көлемдік салмақ 1,61% - ға, 1,24-тен 1,22 г/см³-ке дейін төмендеді. Бөлшектердің механикалық құрамының 0,01 мм-ден аз 0,44% - ға, 78,76-дан 78,41% - ға төмендеуі байқалады, бұл осы топырақтың үлкен жыртылуына байланысты.

Науырзым ауданының Буревестный ауылдық округінде "Буревестник" БКМ 2019 жылдан 2023 жылға дейін каштан карбонатты орташа қуатты жеңіл сазды топырақтарда егістік горизонттағы гумустың мөлшері бұрынғы деңгейде, 3,07-ден 3,08% - ға дейін қалды. Егістік қабатындағы жалпы азоттың мөлшері 10% - ға, 0,190-дан 0,171% - ға дейін төмендеді. Жалпы фосфордың мөлшері 28,5% - ға, 0,07-ден 0,05% - ға азайды. Егістік қабатындағы жылжымалы фосфордың мөлшері бұрынғы деңгейде (0,35 мг/100г) және 0-30см (0,34 мг/100г) қабатында қалды. Егістік қабатындағы жылжымалы калий егістік горизонтта 0,11%-ға (43,09-дан 43,04 мг/100г дейін), 0-30см қабатында 0,39% - ға (45,92-ден 46,1 мг/100г дейін) өсті.

Қарабалық ауданының Боскөл ауылдық округінде "Боскольский" СЭА 2019 жылдан 2023 жылға дейін Қарапайым орташа қуатты аз гумусты ауыр сазды Топырақтардың қара топырақтарында қарашіріктің 2% - ға, 3,84-тен 3,76% - ға азаюы байқалды. Жалпы азоттың мөлшері 2% – ға (0,208-ден 0,204% - ға дейін), жалпы фосфордың мөлшері 8% - ға (0,12-ден 0,11% - ға дейін) азайды. Егістік қабатындағы жылжымалы фосфордың мөлшері 7% - ға, 0,33-тен 0,28 мг/100 г-ға дейін төмендеді.

Федоров ауданының Ленин ауылдық округінде "Ленинский" СЭА 2019 жылдан 2023 жылға дейін Қарапайым орташа қуатты аз гумусты ауыр сазды Топырақтардың қара топырақтарында 0-30 см қабатындағы гумустың 0,99% - ға, 5,02-ден 4,97% - ға азаюы байқалады. Жалпы азоттың мөлшері 0,27% деңгейінде қалды. Жалпы фосфордың мөлшері бірдей деңгейде қалды-0,10%. Жылжымалы фосфордың мөлшері 9,44% - ға, 3,07-ден 2,78 мг/100 г топыраққа дейін азайды. Жылжымалы калий мөлшері 5,9% - ға, 20,35-тен 21,64 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Егістік горизонттағы механикалық құрамда 0,01 мм-ден аз фракцияның 3,3% - ға, 50,9-дан 48,78% - ға төмендеуі байқалады.

Федоров ауданының Пешков ауылдық округінде "Пешковский" СЭА 2019 жылдан 2023 жылға дейін Қарапайым орташа қуатты аз гумусты жеңіл сазды Топырақтардың қара топырақтарында 0-30 см қабатындағы гумустың 1,22% - ға, 4,09-дан 4,04% - ға азаюы байқалады. Жалпы азоттың мөлшері 2,21% - ға 0,226% - дан 0,221% - ға дейін төмендеді. Жалпы фосфордың мөлшері 22,2% - ға-0,09% - ға

0,07% - ға дейін төмендеді. Жылжымалы фосфордың мөлшері 0,86% - ға, 9,28-ден 9,2 мг/100 г топыраққа дейін азайды. Жылжымалы калий мөлшері 2,1% - ға, 61,39-дан 60,1 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді.

Қарабалық ауданы Лесное селолық округінің жерінде "Лесное" СББ Оңтүстік орташа қуатты әлсіз гумусталған орташа сазды Топырақтардың қара топырақтарында 0-30 см қабатындағы қарашірік құрамының 0,23% - ға, 4,28-ден 4,27% - ға шамалы азаюы байқалады. Жалпы азоттың мөлшері 3,4% - ға, 0,264-тен 0,255% - ға дейін төмендеді. Жалпы фосфордың мөлшері сол деңгейде қалды. Жылжымалы фосфор құрамының 7,6% - ға, 4,44-тен 4,1 мг/100 г-ға төмендеуі байқалады. жылжымалы калий мөлшері 2,9% - ға, 27,3-тен 26,5 мг/100 г-ға азайды. осы топырақтың көлемдік салмағының көрсеткіштері сол деңгейде қалды.

Қызылорда облысында 2023 жылы есепті жылы 6 СТН қайта тексерілді.

Қармақшы ауданының III Интернационал ауылдық округінде СЭА 9 суармалы егістікте жайылмалы шалғынды-батпақты қоңыр күрішті орташа тұзды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған 2000 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 12,3% - ға 0,59-дан 1,71% - ға ұлғайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 12,97% - ға 0,119-дан 0,104% - ға азайды, жалпы фосфордың мөлшері 34,4% - ға 0,074-тен 0,147% - ға дейін өсті. 2006 жылғы деректермен салыстырғанда фосфордың жылжымалы нысандарымен қамтамасыз етілуі Апах көкжиегінде 1,90-нан 2,57 мг / 100 г топыраққа дейін 29,9% - ға ұлғайды. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 1985 жылғы бастапқы деректермен салыстырғанда 72,3% - ға 43-тен 84,8 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің сомасы 2003 жылмен салыстырғанда 100 г топыраққа 5,2-ден 17,0 мг-экв-қа дейін 1,2% - ға өсті.

Жалағаш ауданы Ақсу ауылдық округінде СПН 12 суармалы егістікте жайылмалы шалғынды-батпақты қоңыр қатты сортаңды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған 2010 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтта және 0-30 см қабатта гумустың мөлшері бойынша 1,42-ден 1,62% - ға дейін 12,34% - ға ұлғайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 12,97% - ға 0,108-ден 0,094% - ға азайды, жалпы фосфордың мөлшері 34,35% - ға 0,107-ден 0,163% - ға

дейін өсті. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 29,9% - ға 2,3-тен 3,28 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 2016 жылмен салыстырғанда 72,3% - ға 24,7-ден 89,2 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 16,6-дан 16,4 мг-экв-қа дейін 1,2 % - ға азайды.

Қармақшы ауданы Дауылкөл ауылдық округінде СПН 32 2014 жылдан 2023 жылға дейін егістік алқапта жайылмалы шалғынды-батпақты қоңыр күрішті әлсіз тұзды-сазды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған, егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 20,2% - ға 1,26-дан 1,58% - ға дейін ұлғайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 14,6% - ға 0,082-ден 0,096% - ға дейін өсті, жалпы фосфордың мөлшері 40,1% - ға 0,082-ден 0,137% - ға дейін өсті. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 30,9% - ға 2,08-ден 3,01 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 13,8% - ға 101,2-ден 87,2 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 18,9-дан 12,3 мг-экв-ға дейін 34,9 % - ға азайды.

Қармақшы ауданы Дауылкөл ауылдық округінде СЭА 33 2014 жылдан 2023 жылға дейін егістік алқапта жайылмалы шалғынды қоңыр суармалы орташа сортаңды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған, егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 15,03% - ға 1,30% - дан 1,53% - ға дейін ұлғайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 7,8% - ға 0,090-дан 0,083% - ға дейін азайды, жалпы фосфордың мөлшері 34,1% - ға 0,087-ден 0,132% - ға дейін өсті. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 22,4% - ға 2,15-тен 2,77 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 10,4% - ға 88,7-ден 79,5 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 22,3-тен 13,0 мг-экв-қа дейін 41,7 % - ға азайды.

Жаңақорған ауданының Қыркенс ауылдық округінде СЭА 28 2013 жылдан 2023 жылға дейін егістік алқапта жайылмалы шалғынды-батпақты қоңыр күрішті орташа сазды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған, егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 26,2% - ға 1,18-ден 1,60% - ға дейін

ұлғайды. Апах горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 13,5% - ға 0,083-тен 0,096% - ға дейін өсті, жалпы фосфордың мөлшері 49,3% - ға 0,074-тен 0,146% - ға дейін өсті. Апах горизонтында фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету 54,3% - ға 1,39-дан 3,04 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 34,2% - ға 129,4-тен 85,1 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 22,0-ден 16,7 мг-экв-қа дейін 24,1% - ға азайды.

Жаңақорған ауданының Қыркенс ауылдық округінде СЭА 29 суармалы егістікте жайылмалы шалғынды-батпақты қоңыр әлсіз тұзды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған 2013 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері бойынша 28,1% - ға 1,20-дан 1,67% - ға ұлғайды. Апах көкжиегіндегі жалпы азоттың мөлшері 33,3% - ға 0,066-дан 0,099% - ға дейін өсті, жалпы фосфордың мөлшері 44,1% - ға 0,081-ден 0,145% - ға дейін өсті. Апах көкжиегінде фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 41,2% - ға 1,84-тен 3,13 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 35,5% - ға 134,9-дан 87,0 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 21,4-тен 13,4 мг-экв-қа дейін 37,4 % - ға азайды.

Маңғыстау облысында 2023 жылы жер мониторингі жүргізілген жоқ.

Павлодар облысында 2023 жылы 6 ЖСЭА-ге қайта бақылау жүргізілді.

Павлодар ауданының зарин ауылдық округінде 26 шабындықта жайылмалы шалғынды каштан сортаңды ауыр сазды топырақтар бар, 1997 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонттағы гумустың мөлшері біртіндеп 3,59% – дан 5,41% - ға дейін, 0-30 см қабатта-2,42% - дан 3,51% - ға дейін өсті. АПАХ көкжиегіндегі жалпы азоттың мөлшері 13,1% - ға 0,237-ден 0,273% - ға дейін және жалпы фосфор 0,130-дан 0,249% - ға дейін өсті. 2013 жылдан бастап Чириков әдісі бойынша жоғарылатылған (4,3 мг/100г) жылжымалы фосфордың мөлшері Мачигин әдісі бойынша орташа (3,78 мг/100г) өзгерді, жылжымалы калийдің мөлшері де Мачигин әдісі бойынша жоғары (38,2 мг/100г).

Павлодар ауданының зарин ауылдық округінде жайылмалы шабындықтарда 27 ЖСЭА жайылмалы каштан шалғынды далалы орташа сазды топырақтармен ұсынылған. 1997 жылдан 2013 жылға дейін егістік көкжиегінде қарашіріктің 17,7% - ға 3,32% - дан 2,73% - ға дейін, 0-30 см қабатта 2,6% - ға 1,91-ден 1,86% - ға дейін шамалы төмендеуі байқалады. 2014-2023 жылдар аралығында егістік горизонтта қарашіріктің 7,36% - ға 2,85% - дан 2,64% - ға дейін шамалы төмендеуі байқалады, 0-30 см қабатта 1,98-ден 2,21% - ға дейін 10,4% - ға ұлғаюы байқалады. Апаху горизонтындағы жалпы азоттың мөлшері 0,130-дан 0,112% - ға дейін 13,8% - ға, ал жалпы фосфор 0,105-тен 0,100% - ға дейін 4,7% - ға төмендеді. Топырақтың жылжымалы формалармен қамтамасыз етілуіне келетін болсақ: 1997-2023 жылдардан бастап фосфор (0,98-7,91 мг/100г) – төменнен орташаға дейін және калий (20-19,49 мг/100г) - орташа (Чириков әдісі бойынша), 2023 жылы топырақтың қамтамасыз етілу деңгейі өсті: фосфор - орташа (8,22 мг / 100г) және калий-0-30см қабатындағы орташа (26,2 мг/100г) (Мачигин әдісі бойынша).

Павлодар ауданының зарин ауылдық округінде пспн 29 1997 жылдан 2023 жылға дейін 0-30 см қабатта қара топырақты орташа сортаңды жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған, бірақ гумустың 0,75% - ға 1,32-ден 1,31% - ға дейін, 0-30 см қабатындағы жалпы азоттың 16% - ға 0,047-ден 16% - ға дейін азаюы байқалды 0,056%, сол қабаттағы жалпы фосфор 45,2% - ға 0,084-тен 0,046% - ға дейін, қарашірік пен жалпы формалардың төмендеуі топыраққа жайылымдық әсер ету процесіне байланысты. Дәнді дақылдар үшін топырақтың жылжымалы формаларымен қамтамасыз ету сол деңгейде қалды: фосфор – жоғары (8,0 мг/100г) және калий – орташа (15,8 мг/100г.) 2014 жылы (Чириков әдісі бойынша), сол 0-30см қабатта, 2023 жылы жылжымалы фосформен – орташа (1,32/100 г.) және жылжымалы калий – орташа (23,4 мг/100 г. Мачигин әдісі бойынша).

Ақтоғай ауданының Ақжол ауылдық округінде қара-каштан карбонатты-сазды орташа қуатты сазды топырақтармен ұсынылған ЖСЭА 30 егістікте 2007 жылдан 2023 жылға дейін 0-30 см қабатта топырақтың барлық бақыланатын көрсеткіштері бойынша елеулі өзгерістер болған жоқ, қарашірік мөлшері 2,38-ден 2,09% - ға дейін, 0-30см қабатындағы жалпы азот шамалы азайды. 0,108 дейін 0,110%, сол қабаттағы жалпы фосфор 0,089-дан 0,084% - ға дейін. 0-30 см

қабаттағы жылжымалы нысандармен фосформен (1,2 мг/100г) және калиймен (31,3 мг/100г) қамтамасыз ету 2007 жылы да (Мачигин әдісі бойынша) және 2023 жылы Фосфор үшін орташа (1,6 мг/100г.) және жылжымалы калий үшін жоғары деңгейде қалды (33 мг/100г) (Мачигин әдісі бойынша).

Ақтоғай ауданының Ақтоғай ауылдық округінде ЖСЭА 31 егістікте 2007 жылдан 2023 жылға дейін қара-каштан қуаты аз әлсіз гумусталған орташа сазды топырақтарда 0-30 см қабатындағы гумустың 2,09% - ға 1,43-тен 1,40% - ға дейін шамалы төмендеуі байқалады. Апах горизонтындағы жалпы азот мөлшері 5,2% - ға 0,072-ден 0,076% - ға дейін, жалпы фосфор 9,2% - ға 0,059-дан 0,065% - ға дейін өсті. 2017 жылы фосфор мен калийдің жылжымалы формалары Чириков әдісімен анықталды. Осы Әдістемеге сәйкес 0-30см қабатының құрамы: фосфор 8,9 мг/100 г. топырақ және калий 27,9 мг/100 г топырақ. Нәтижелер топырақтың фосформен жоғары қамтамасыз етілгендігін және дәнді дақылдар үшін калиймен орташа қамтамасыз етілгендігін көрсетеді. 2023 жылы фосфор мен калийдің жылжымалы формаларының құрамы методумачигинмен анықталды. Осы әдіс бойынша талданатын қабаттағы элементтердің құрамы: фосфор-2,54 мг/100 г. топырақ және калий-30,1 мг/100 г. топырақ. Осы Әдістемеге сәйкес топырақтың фосформен қамтамасыз етілуі дәнді дақылдар үшін орташа және калий болып табылады.

Ертіс ауданының Қызылжар ауылдық округінде пспн 32 Оңтүстік карбонатты-сортаңды орташа қуатты жеңіл гумусталған қара топырақтармен ұсынылған, 2006 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтта қарашіріктің 3,52%-дан 3,24% – ға дейін шамалы (7,9%) төмендеуі байқалды, ал 0-30см қабатында көрсеткіш төмендеді-3,33% - дан 3,06% - ға дейін. Жалпы формалардың мазмұны Апах көкжиегінде аз өсу байқалады: егістік қабатындағы азот 2,9% - ға 0,166-дан 0,171% - ға дейін, жалпы фосфор 3,1% - ға 0,124-тен 0,128% - ға дейін, бұл өсімдік қалдықтарының қалуымен және микроорганизмдердің белсенділігінің артуымен айқын байланысты. Жылжымалы формалармен қамтамасыз ету өзгеріссіз қалды: фосфор-орташа, калий-жоғары.

Солтүстік Қазақстан облысында 2023 жылы 2 ПН және 4 ППН-да қайталама бақылаулар жүргізілді.

СЭА 16-ға кезекті қайталама зерттеулер 2023 жылы жүргізілді. Өткен уақыт аралығында (17 жыл) 2019 жылға дейін қарашіріктің біртіндеп 20% - ға төмендеуі байқалды, бірақ соңғы төрт жылда біз қарашіріктің 2006 жылғы бастапқы мәніне дейін көтерілгенін байқадық. Апах көкжиегінде 2019-2023 жылдардағы қарашірік құрамының динамикасы – +8%, 0-30см қабатында – +4% құрады. Гумустың оң динамикасы ауа-райының жағдайымен, сондай-ақ гумустың құрамын сақтауға және қалпына келтіруге бағытталған топырақты қорғау шараларының кешенін қолданумен байланысты болуы мүмкін.

Кезекті қайталама бақылаулар 1998 жылы Есіл ауданында чернозем кәдімгі терең сортаң орташа қуатты аз гумусты ауыр саздауытқа салынған СЭА 4-те жүргізілді.

Мониторинг жүргізу басталғаннан кейінгі уақыт кезеңінде (25 жыл) қарашірік құрамының біртіндеп төмендеуі байқалады. 1998-2023 жылдары көкжиекте (Апах) қарашірік құрамының динамикасы - -16,0%, 0-30 см қабатта -15,3% құрады.

Егістік горизонтындағы және "0-30" см қабатындағы жалпы фосфордың мөлшері 1998 жылғы бастапқы деректермен салыстырғанда сәйкесінше 14,3% және 21,4% - ға азайды.

1998 жылмен салыстырғанда Апах құрамындағы жалпы азоттың мөлшері 23,8%-ға, ал 0-30см қабатында 23,1% - ға азайды. Егістік горизонттағы және 0-30см қабатындағы гидролизденетін азоттың мөлшері 2018 жылғы деректермен салыстырғанда тиісінше 4,6% және 3,7% - ға азайды.

Бастапқы деректермен салыстырғанда фосфордың жылжымалы формаларының мөлшері егістік горизонтта 33,7% - ға, 0-30 см қабатта 43,0% - ға азайды.

Төмендеу жағына қарай жылжымалы калийдің мөлшері Апах көкжиегінде 11,7%-ға және 0-30 см қабатында 10% - ға өзгерді. жылжымалы қоректік заттардың теріс динамикасы минералды тыңайтқыштарды енгізбеген кезде дақылдардың дақылдарды қарқынды шығаруы аясында пайда болады.

2007 жылы Айыртау ауданында қарапайым карбонатты орташа қуатты аз гумусты жеңіл глинисті қара топырақта салынған ЖСЭА 28-де өткен уақыт кезеңінде (16 жыл) қарашірік құрамының біртіндеп төмендеуі байқалады. 2007-2023 жылдары Апах көкжиегінде қарашірік құрамының динамикасы – - 2,3% - құрады, 0-30 см қабатында қарашірік мөлшері 5,41% - ға өсті.

Егістік горизонттағы және "0-30см" қабатындағы жалпы фосфордың мөлшері 2007 жылғы бастапқы деректермен салыстырғанда тиісінше 30,8% және 29,6% - ға өсті.

Кезекті қайталама бақылаулар 2010 жылы Жамбыл ауданында қарапайым қуаты аз, әлсіз гумусталған орта саздақ қара топырақта салынған ЖСЭА 41-де жүргізілді. Мониторинг жүргізу басталғаннан кейінгі уақыт кезеңінде (13 жыл) қарашірік құрамының біртіндеп төмендеуі байқалады. 2010-2023 жылдары "А шап" көкжиегінде қарашірік құрамының динамикасы – - 14,1%, 0-30см қабатында - 16,1% құрады.

Егістік горизонттағы және "0-30см" қабатындағы жалпы фосфордың мөлшері 2010 жылғы бастапқы деректермен салыстырғанда сәйкесінше 46,7% және 50,0% - ға азайды.

"Апах" құрамындағы жалпы азоттың мөлшері 2010 жылмен салыстырғанда 15,3% - ға, ал 0-30 см қабатта 16,9% - ға азайды. Егістік горизонттағы және 0-30 см қабаттағы гидролизденетін азоттың мөлшері сәйкесінше 36,6% және 36,7% төмендеді. Бастапқы деректермен салыстырғанда фосфордың жылжымалы формаларының азаюы байқалады - егістік горизонтта 68,7% - ға, 0-30 см қабатта азаю 68,4% -. құрады.

2006 жылы Ғабит Мүсірепов атындағы ауданда Оңтүстік карбонатты орташа қуатты әлсіз гумусталған орта саздақ қара топырақта салынған ЖСЭА 19-да қайталама бақылаулар жүргізілді. Мониторинг жүргізу басталғаннан кейінгі уақыт кезеңінде (17 жыл) қарашірік құрамының біртіндеп төмендеуі байқалады. 2006-2023 жылдары "А шап" көкжиегінде қарашірік құрамының динамикасы – 18,8%, 0-30 см қабатында қарашірік мөлшері 21,9% - ға азайды.

2006 жылы Ақжар ауданында Оңтүстік қуаты аз, гумусы аз ауыр саздақ черноземде ЖСЭА 22 салынды. Кезекті қайталама зерттеулер 2023 жылы

жүргізілді. Мониторинг жүргізу басталғаннан кейінгі уақыт кезеңінде (17 жыл) қарашірік құрамының біртіндеп төмендеуі байқалады. 2006-2023 жылдары "Апах" көкжиегінде қарашірік құрамының динамикасы - -26,8% құрады, 0-30 см қабатында қарашірік мөлшері 28,9% - ға азайды.

Егістік горизонттағы және "0-30см" қабатындағы жалпы фосфордың мөлшері 2006 жылғы бастапқы деректермен салыстырғанда сәйкесінше 25% және 25% - ға азайды.

Апах - дағы жалпы азоттың мөлшері 2006 жылмен салыстырғанда 9,2%-ға, ал 0-30см қабатында 16,4% - ға азайды. Егістік горизонттағы және 0-30 см қабаттағы гидролизденетін азоттың мөлшері 2017 жылғы мәліметтермен салыстырғанда сәйкесінше 25% және 26,8% - ға өсті.

Түркістан облысында 2023 жылы 8 ЭҮП-ға қайта бақылау жүргізілді.

2023 жылы Ордабасы ауданының Буржар ауылдық округіндегі № 1 алаңда тақырыптық жоспарға сәйкес жеңіл кәдімгі Оңтүстік орта сазды Топырақтардың сероземаларымен ұсынылған бозғылт егістіктегі топырақтың қайта мониторингі салынды, 2023 жылы 0-30 см қабатта қарашірік мөлшері 0,94% – 0 құрайды, бұл 2020 жылдың бастапқы мәнінен +22,1% - ға артық, 30-50% қабатта см – 0,94%, бұл 2020 жылғы бастапқы мәннен +22,1% – ға артық, 0-30 см қабатта – 0,52%, бұл +79,3% - ға артық, ал 0-50 см қабатта-0,77%, бұл +32,8% - ға артық.

2023 жылы 0-30 см қабатындағы жалпы азоттың мөлшері-0,073% құрайды, бұл +23,7% - ға артық.

2023 жылы 0-30 см есептік қабаттағы зерттеулер Жалпы фосфордың мөлшері – 0,163% құрайды, бұл зерттеудің 2020 жылымен салыстырғанда -11,4% - ға аз.

Сарыағаш ауданының Дербісек ауылдық округінде кәдімгі Оңтүстік кәдімгі орташа сазды суармалы сероземдермен ұсынылған суармалы егістіктегі №6 алаң, 1993 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтында және 0-30 см қабатында қарашірік 28,2% - ға 0,84-тен 1,17% - ға дейін, жалпы азот 23,9% - ға 0,067-ден 0,088% - ға дейін ұлғайды, бұл бүкіл байланысты егістік алқаптарын тиісті күтіммен, егіншілік мәдениетінің жоғарылауымен, мүмкін, ыдырайтын органикалық массаны қалдырған дақылдың түрімен. Жалпы фосфордың мөлшері

19,5% - ға 0,205-тен 0,165% - ға дейін төмендейді. Осы жылдар ішінде фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 75,0% - ға 4,8-ден 1,2 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл топырақпен қамтамасыз етудің төмен дәрежесіне сәйкес келеді және фосфор тыңайтқыштарының есептік дозаларын енгізуді талап етеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 65,3% - да 40,24-тен 13,93 мг/100 г топыраққа дейін, бұл оның топырақпен қамтамасыз етілуінің орташа деңгейіне сәйкес келеді және калий тыңайтқышы арқылы оның топырақтағы қорын толықтыру қажеттілігін көрсетеді.

Төлеби ауданының Зертас ауылдық округінде № 23 алаңда кәдімгі әлсіз жуылған терең әлсіз тұзды сазды сазды Топырақтардың сероземаларында 1993 жылдан 2023 жылға дейін қарашірік мөлшері егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашіріктің 43,2% - ға 2,82-ден 1,6% - ға азаюы орын алды. Жалпы азот мөлшері 54,0% - ға 0,27-ден 0,124% - ға, жалпы фосфор 30,9% - ға 0,21-ден 0,145% - ға азайды. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 40,3% - ға 1,91-ден 1,14 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл фосфор тыңайтқыштарын енгізудің болмауына байланысты. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 20,5-тен 20,57 мг / 100 г топыраққа дейінгі деңгейде қалды.

Мақтаарал ауданының Мақтаарал ауылдық округінде № 33 алаңда суармалы егістіктегі Ашық Оңтүстік терең сазды суармалы орташа сазды Топырақтардың ұсынылған сероземалары 1993 жылдан 2023 жылға дейін егістік қабатындағы гумустың мөлшері (0-30 см) 20,7% - ға 0,73-тен 0,92% - ға, жалпы азот 21,1% - ға 0,056-дан 0,056-ға дейін өсті 0,071%, жалпы фосфор азайды 6,5% - ға 0,2-ден 0,187% - ға дейін. Жылжымалы фосформен қамтамасыз ету 49,9% - ға 3,95-тен 1,98 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, бұл соңғы жылдары органикалық және минералды тыңайтқыштарды қолданбаумен байланысты. Жылжымалы калий 12,5% - ға 25,8-ден 22,93 мг/100 г топыраққа дейін азайды, бұл оның топырақпен қамтамасыз етілуінің төмен деңгейіне сәйкес келеді және оны калий тыңайтқышы арқылы топырақта толтыру қажеттілігін көрсетеді. Бақылау нәтижелері бойынша "тұзданудың" негізгі көрсеткіші осылайша өзгерді: 1998 жылы аздап тұздалған, 2011 жылғы байқау бойынша олар аздап тұздалған, 2015 байқау кезінде олар аздап тұздалған, ал 2019 жылы олар қайтадан аздап тұздалған, 2023 жылы біз тұзданудың

жоғарғы қабатында байқаймыз, яғни тұздар профиль бойынша көтеріліп, төмендейді, буланады және, жуылады. Сондықтан бұл жерлерде топырақтың тұздануына қарсы іс-шаралар жүргізу қажет.

Отырар ауданының Қарақоңыр ауылдық округінде 1966 жылдан 2023 жылға дейін 0-30 см қабаттағы қарашірік мөлшері 0,63-тен 0,62% - ға дейінгі деңгейде қалды. Жалпы азот және фосфор Осы бақылау кезеңінде тиісінше 17,2% - ға 0,058-ден 0,048% - ға дейін төмендеу және 71,4% - ға 0,052-ден 0,182% - ға дейін ұлғаю. Жылжымалы фосформен қамтамасыз ету 1,48-ден 1,31 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді, алмасу калийі 21,6-дан 26,5 мг/100 г топыраққа дейін өсті.

Отырар ауданының Маякум ауылдық округінде 1991 жылдан 2023 жылға дейін егістік қабатында (0-30 см) 0,75-тен 0,97% - ға дейін ескі аллювиалды-шалғынды әлсіз тұзды суармалы ауыр сазды топырақтармен ұсынылған суармалы егістіктегі № 70 алаңда 22,6% - ға ұлғайды. Жалпы азот мөлшері 0,028-ден 0,075% - ға дейін өсті, ал жалпы фосфор -19,6% - ға 0,178-ден 0,143% - ға дейін төмендеді. Егістік горизонттағы фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 6,9% - ға 1,45-тен 1,35 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 58,4% - ға 13,3-тен 32 мг/100 г топыраққа дейін өсті, бұл олардың суару нормаларының жоғарылауымен және сәйкесінше ылғалдануымен ерігіштігіне байланысты.

Абай облысында 2023 жылы 1 ПН және 5 ППН қайталама бақылаулар жүргізілді.

Бородулиха ауданының диірмен ауылдық округінде Оңтүстік терең қайнаған орташа қуатты жеңіл сазды Топырақтардың қара топырақтарымен ұсынылған SPN 1, егістік алқапта 1996 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашірік тиісінше 11,5% - ға 2,16-дан 2,44% - ға және 11,9% - ға 2,13-тен 2,42% - ға, жалпы азот егістік көкжиегі 10,3% 0,14-тен 0,156% - ға дейін, ал 0-30 см қабатта 9,7% - ға 0,14-тен 0,155% - ға дейін. Егістік горизонттағы жалпы фосфордың мөлшері 14,3% - ға 0,12 - ден 0,14 % - ға дейін. Араh көкжиегінде жылжымалы фосформен қамтамасыз ету 36,9% - ға 1,86-дан 2,95 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калий 21,92% - ға 30,8-ден 24,05 мг/100 г

топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 16,36-дан 18,56 мг-экв-ға дейін 11,86% - ға өсті.

Бородулиха ауданының Красноярск ауылдық округінде Оңтүстік кәдімгі орташа қуатты орташа сазды Топырақтардың қара топырақтарымен ұсынылған ПСПН 3, егістік алқапта 1996 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтта және 0-30 см қабатта қарашіріктің тиісінше 1,26% - ға 3,18-ден 3,14% - ға дейін төмендеуі және 0,3% - ға 3,09-дан 3,10% - ға ұлғаюы, жалпы азоттың 6.7 % 0,18-ден 0,193% - ға дейін және 8,6% - ға 0,18-ден 0,197% - ға дейін. Жалпы фосфордың мөлшері 0,15 % өзгеріссіз қалды. Егістік горизонттың Апаху горизонтындағы фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 39,5% - ға 1,67-ден 2,76 мг/100 г топыраққа дейін өсті, жылжымалы калий 22,6% - ға 35,7-ден 27,63 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің сомасы 100 г топыраққа 20,02-ден 22,08 мг-экв-қа дейін 9,3% - ға өсті.

Бородулиха ауданының Степное ауылдық округінде 1996-2023 жылдар аралығында егістікте қара-каштан терең қайнаған орташа қуатты жеңіл сазды топырақтармен ұсынылған ПСПН 5-те егістік горизонтта және 0-30 см қабатта қарашіріктің тиісінше 11,4% - ға 2,1-ден 2,37% - ға және 12,9% - ға 2,01-ден 2,31% - ға, жалпы азоттың 14,5% - ға ұлғаюы байқалды % с 0,13-тен 0,152% - ға дейін және 18,9% - ға 0,12-ден 0,148% - ға дейін. Жалпы фосфордың мөлшері 7,7% - ға 0,12-ден 0,13% - ға дейін өсті. Егістік Горизонт фосфорының жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілуі 1,64-тен 1,96 мг/100 г топыраққа дейін 16,3% - ға өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 30,23% - ға 37,7-ден 26,30 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Сіңірілген негіздердің қосындысы 100 г топыраққа 17,46-дан 18,4 мг-экв-ға дейін 5,1 % - ға өсті.

Бородулиха ауданының Новодоро ауылдық округінде пспн 6 1996-2023 жылдар аралығында егістік көкжиегінде және 0-30 см қабатында қара-каштан сортаңдаған орташа қуатты орташа сазды топырақтармен ұсынылған егістікте қарашіріктің тиісінше 2,2% - ға 2,24% - дан 2,29% - ға дейін ұлғаюы және 3,5% - ға 2,18% - дан 2,26% - ға дейін ұлғаюы, жалпы азот өзгерген жоқ және 0,14%, жалпы фосфор 0,13% өзгерді. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 35,0% - ға 3,48-ден 2,26 мг/100 г топыраққа және калий 23,8% - ға 42,5-тен 55,77 мг/100 г

топыраққа дейін өсті. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің қосындысы 22,01-ден 17,12 мг-экв/100 г топыраққа дейін 22,2% - ға ғана азайды.

Бесқарағай ауданы Жетіжар ауылдық округінде пспн 10 1996-2023 жылдар аралығында егістік горизонтта және 0-30 см қабатта каштанды терең қайнаған, дефляцияланбаған құмды сазды топырақтармен ұсынылған егістікте гумустың тиісінше 6,6% - ға 1,42-ден 1,52% - ға және 0,7% - ға 1,3-тен 1,31% - ға, жалпы азоттың 5,32% - дан 0,089-ға дейін 0,094% және 0,083-тен 0,081% - ға дейін 2,4% - ға төмендеді, жалпы фосфордың 9,1% - ға 0,10-дан 0,11% - ға өсуі. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз етілуі 34,7% - ға 1,92-ден 2,94 мг/100 г топыраққа дейін өсті. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 100 г топыраққа 10,6-дан 21,5 мг-ға дейін 50,7% - ға өсті. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің қосындысы 7,8%-ға 9,4-тен 10,2 мг-экв/100 г топыраққа дейін өсті.

Бесқарағай ауданы Жетіжар ауылдық округінде пспн 11 1995-2023 жылдар аралығында егістік көкжиегінде және 0-30 см қабатында каштан терең қайнаған әлсіз дефляцияланған құмды топырақтармен ұсынылған егістікте қарашіріктің тиісінше 28,2% - ға 1,02-ден 1,42% - ға және 22,77% - ға 0,95-тен 1,23% - ға, жалпы азоттың 21,8% 0,068 0,087% - ға дейін және 13,5% - ға 0,064-тен 0,074% - ға дейін, жалпы фосфордың 27,3% - ға 0,08-ден 0,11% - ға дейін ұлғаюы. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 1,73-тен 1,52 мг/100 г топыраққа дейін 12,14% - ға төмендеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 100 г топыраққа 8,4-тен 17,42 мг-ға дейін 51,77% - ға өсті. В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің қосындысы 34,65%-ға 6,9-дан 10,56 мг-экв/100 г топыраққа дейін өсті.

Жетісу облысында 2023 жылы 2 ЖСЭА-ге қайталама бақылау жүргізілді.

Жетісу облысы Кербұлақ ауданы Қоғалы ауылдық округінде ЖСЭА 9 2009 жылы богарлық егістік топырақта орташа жуылған орташа сазды топырақта қаланды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді. 2009 жылдан 2023 жылға дейін егістік көкжиекте және 0-30 см қабатта қарашіріктің тиісінше 22,4% - ға 2,50-ден 2,36% - ға дейін және 38,1% - ға 1,94-тен 1,20% - ға дейін төмендеуі, жалпы азоттың 1,8% - ға 0,164-тен 0,161% - ға дейін және 4,97% - ға 0,161-ден 0,153% - ға төмендеуі, жалпы фосфордың 7,1% 0,14-тен 0,13% - ға дейін. Фосфордың

жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 46,2% - ға 3,57-ден 1,92 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 100 г топыраққа 33,60-тан 21,32 мг-ға дейін 36,5% - ға төмендеді. 2017 жылмен салыстырғанда В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің сомасы 17,8% - ға 16,96-дан 20,63 мг-экв/100 г топыраққа дейін ұлғайды.

Жетісу облысы Кербұлақ ауданы Алтынемел ауылдық округінде пспн 10 2009 жылы қара-каштанды дамымаған орташа сазды орташа қиыршық тасты топырақтармен ұсынылған боғарлы егістікке салынды, 2023 жылы қайталама бақылаулар жүргізілді. 2009 жылдан 2023 жылға дейін егістік горизонтта және 0-30 см қабатта қарашірік тиісінше 29,9% - ға 3,75-ке 2,63% - ға және 25% - ға 3,40-тан 2,55% - ға, жалпы азоттың 31,8% - ға 0,245-тен 0,167% - ға және 27,4% - ға 0,223-тен 0,162% - ға, жалпы фосфордың 7,1% - ға төмендеуі байқалды % 0,14 - тен 0,13% - ға дейін. Фосфордың жылжымалы түрлерімен қамтамасыз ету 54,9% - ға 3,91-ден 1,76 мг/100 г топыраққа дейін төмендеді. Жылжымалы калиймен қамтамасыз ету 100 г топыраққа 56,64-тен 20,16 мг-ға дейін 64,4% - ға төмендеді. 2017 жылмен салыстырғанда В1 горизонтының сіңірілген негіздерінің сомасы 26,8%-ға 18-ден 24,6 мг-экв/100 г топыраққа дейін азайды.

4.5. Топырақты зерттеу және топырақты бағалау

4.5.1. Топырақты зерттеу

Қазақстан Республикасының жерге орналастыру қызметі тақырыптық топырақ карталарының тұтас сериясын, топырақты сипаттау мен жіктеуді, жерді ұтымды пайдалану және қорғау жөніндегі ұсынымдарды жасай отырып, топырақ, топырақ-мелиоративтік, топырақ-эрозиялық, топырақ-геохимиялық зерттеулердің үлкен көлемін орындады. Топырақ картографиясы республиканың барлық өңірлерінде жүргізілді.

Топырақты іздестірудің негізгі көлемі 2000 жылға дейінгі кезеңде – 119,4 млн га немесе зерттелген алаңның 62,6% орындалды, оның ішінде: 2001-2010 жылдары-10,7 млн га (5,6 %), 2011-2016 жылдары-14,9 млн, 2017-2021 жылдары-34,6 млн, 2022 жылы-5,6 млн. 2023 жылы 5,8 млн.

Топырақты зерттеу көлемдерінің орындалу динамикасы 80-кестеде келтірілген.

80-кесте

Топырақ зерттеу көлемдерін орындау динамикасы

Зерттеу кезеңдері	Көлемі, млн. га	Үлес салмағы, %
2000 ж. дейін	119,4	62,6
2001-2010 жж.	10,7	5,8
2011-2016 жж.	14,9	8,0
2017-2021 жж.	34,6	18,7
2022ж.	5,6	3,0
2023ж.	5,8	3,1
Барлығы	185,2	100,0

Топырақты зерттеу материалдарының бар болуының картограммасы 30-суретте көрсетілген.

Қазіргі уақытта Республикада 185,2 млн га ауыл шаруашылығы алқаптарының алаңында әртүрлі зерттеу кезеңдеріндегі топырақ іздестіру материалдары бар, бұл олардың жалпы алаңының 86,7% -і құрайды (басқа мемлекеттер пайдаланатын жерсіз). Негізінен Қорғаныс қажеттіліктері үшін пайдаланылатын аумақтар, басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер және босалқы жерлердің құмды массивтері зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Есепті жылы 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бюджеттік бағдарламасының 100 "мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру" бюджеттік кіші бағдарламасына сәйкес 5800,0 мың га алқаптағы ауыл шаруашылығы алқаптарына топырақ зерттеу жүргізілді.

Топырақ іздестіруге мемлекеттік тапсырыс толығымен орындалды.

2023 жылы облыстар бойынша мемлекеттік тапсырыс бойынша топырақ іздестірулерінің көлемі 81-кестеде келтірілген.

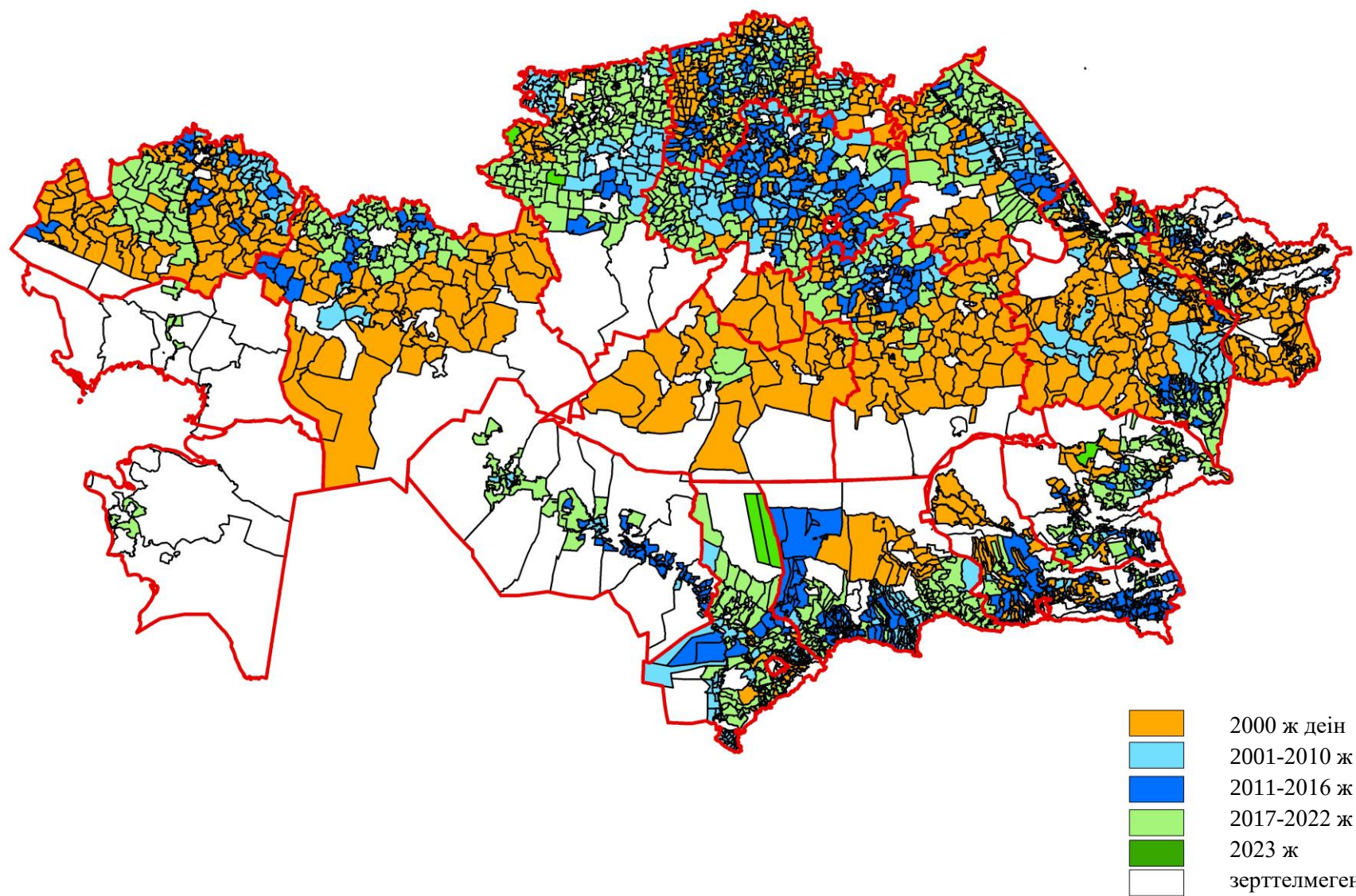
Есепті жылы ауыл шаруашылығы алқаптарын жаңа топырақ зерттеу алаңдары Ақмола – 800,0 мың га, Ақтөбе – 769,0 мың га және Қостанай облыстарында – 491,0 мың га орындалды.

Топырақ іздестіру көлемін орындау 2023 жылы облыстар бойынша

мың. га

Облыстардың атаулары	Көлемі, барлығы	2023 жылға орындалды
Ақмола	800,0	800,0
Ақтөбе	769,0	769,0
Жетісу	380,0	380,0
Атырау	-	-
Шығыс Қазақстан	320,0	320,0
Абай	320,0	320,0
Жамбыл	400,0	400,0
Батыс Қазақстан	380,0	380,0
Қарағанды	400,0	400,0
Қызылорда	360,0	360,0
Қостанай	491,0	491,0
Маңғыстау	-	-
Павлодар	380,0	380,0
Солтүстік Қазақстан	400,0	400,0
Түркістан	400,0	400,0
Алматы қ.	-	-
Астана қ.	-	-
Шымкент қ.	-	-
Барлығы	5800,0	5800,0

2009 жылдан бастап топырақты зерттеу тек 64,7 млн га алқапта жүргізілді, бұл бүкіл зерттеу алаңынан 34,9%, ал барлық ауылшаруашылық алқаптарынан 30,3% құрайды. Топырақты іздестірудің қазіргі қарқыны тіпті егістік жерлерді де қажетті көлемде жаңа зерттеу материалдарымен қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Нәтижесінде топырақ іздестірулерін жаңартудың белгіленген мерзімдері бұзылады.

4.5.2. Топырақты бағалау

Қазақстан Республикасының Жер кодексінің қабылдануымен және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жеке меншік енгізілуімен ауыл шаруашылығы алқаптарының сапасын бағалаудың дұрыстығының мәні күшейтілді. Осыған байланысты, 2003 жылдан бастап топырақты бағалау ескірген облыстық бағалау шкалалары негізінде топырақ бонитетін анықтаудың орнына алаңдық негізде жүзеге асырыла бастады, бұл топырақ бонитетін дәлірек анықтауға мүмкіндік берді. 2008 жылдан 2023 жылға дейін топырақты бағалау 57,0 млн га, ал соңғы 10 жылда 45,1 млн га аумақта орындалды.

Топырақты бағалау көлемдерінің орындалу динамикасы 82-кестеде келтірілген.

82-кесте

Топырақты бағалау көлемдерінің орындалу динамикасы

мың. га

Зерттеу кезеңдері	Зерттеу кезеңіндегі жер көлемі	Жыл сайынғы зерттеу көлемі
2003-2005 жж.	5 127,9	1 709,3
2006-2010 жж.	11 423,0	2 284,6
2011 ж.	2 504,1	2 504,1
2012 ж.	2340,3	2340,3
2013 ж.	2187,5	2187,5
2014ж.	2600,0	2600,0
2015ж.	2530,0	2530,0
2016ж.	1480,0	1480,0
2017ж.	3580,0	3580,0
2018ж.	4331,2	4331,2
2019ж.	5700,0	5700,0
2020ж.	7700,0	7700,0
2021ж.	7527,5	7527,5
2022ж.	4506,1	4506,1
2023ж.	3000,6484	3000,6484

Есепті жылы мемлекеттік тапсырысқа сәйкес 3000,6484 мың га алаңда ауыл шаруашылығы алқаптарының топырақтарына бағалау жүргізілді.

Есепті жылы облыстар бойынша топырақты бағалау бойынша жұмыстарды орындау 83-кестеде келтірілген.

83-кесте

2023 жылы облыстар бойынша топырақты бонитеттеу жұмыстарының орындалуы

мың. га		
Облыстар атауы	Көлемі, барлығы	2023 жылға орындалған
Ақмола	200,0	200,0
Ақтөбе	200,0	200,0
Жетісу	200,0	200,0
Атырау	-	-
Шығыс қазақстан	200,0	200,0
Абай	200,0	200,0
Жамбыл	200,0	200,0
Батыс Қазақстан	200,0	200,0
Қарағанды	200,0	200,0
Ұлытау	-	-
Қызылорда	200,0	200,0
Қостанай	400,0	400,0
Маңғыстау	-	-
Павлодар	400,6484	400,6484
Солтүстік Қазақстан	200,0	200,0
Түркістан	200,0	200,0
Алматы қ.	-	-
Астана қ.	-	-
Барлығы	3000,6484	3000,6484

Есепті жылы ауыл шаруашылығы алқаптарының топырақ бонитетін айқындаудың ең үлкен аяндары Павлодар – 400,6484 мың га, Қостанай – 400,0 мың га облыстарында орындалды.

Жерді нарықтық айналымға енгізумен, оның құнының едәуір өсуімен топырақты бағалаудың рөлі едәуір артады, бұл сәйкесінше осы жұмыстардың көлемін ұлғайтуды талап етеді.

4.6. Геоботаникалық зерттеулер

Республикада жүргізілген түгендеуді ескере отырып, зерттеудің әртүрлі жылдарындағы геоботаникалық іздестірулердің қор материалдары 172,6 млн га

жем-шөп алқаптарының алаңында немесе олардың жалпы алаңының 96,9% -. (басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлерсіз) бар. Негізінен Қорғаныс қажеттіліктері үшін берілген жерлер және Қордағы жерлердің өнімділігі төмен жайылымдарының шалғай учаскелері зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Геоботаникалық ізденістер көлемінің орындалу динамикасы 84-кестеде келтірілген.

84-кесте

Геоботаникалық зерттеулер көлемін орындау динамикасы

Зерттеу кезеңдері	Ауданы, млн.га	Үлес салмағы, %
2000 ж. дейін	102,5	62,1
2001 – 2010 жж.	6,5	3,9
2011 – 2016 жж.	9,4	5,7
2017 - 2021 жж.	33,0	20,0
2022ж.	6,0	3,6
2023ж.	7,6	4,6
Барлығы	165,0	100,0

Геоботаникалық зерттеулердің негізгі алаңдары (62,1 %) 2000 жылға дейінгі кезеңде орындалды. Қазіргі уақытта бұл материалдар ескірген және оларды қайта қарау қажет. Геоботаникалық зерттеу материалдарының болуының картограммасы 31-суретте көрсетілген.

Барлық геоботаникалық зерттеулер мемлекеттік бюджет есебінен жүргізілді.

Есепті жылы геоботаникалық зерттеулер 7600,0 мың га алаңда 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бюджеттік бағдарламасының 100 "мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру" бюджеттік кіші бағдарламасына сәйкес бірқатар облыстарда орындалды.

2023 жылы облыстар бойынша мемлекеттік тапсырыс бойынша геоботаникалық ізденістердің көлемі 85-кестеде келтірілген.

2023 жылы облыстар бойынша геоботаникалық зерттеулер көлемін орындау

Облыстар атауы	Көлемі, мың га	Жалпы көлемге қатысты үлес салмағы, %
Ақтөбе	3050,0	40,1
Абай	900,0	11,8
Қарағанды	2100,0	27,6
Қостанай	800,0	10,6
Түркістан	750,0	9,9
Барлығы	7600,0	100,0

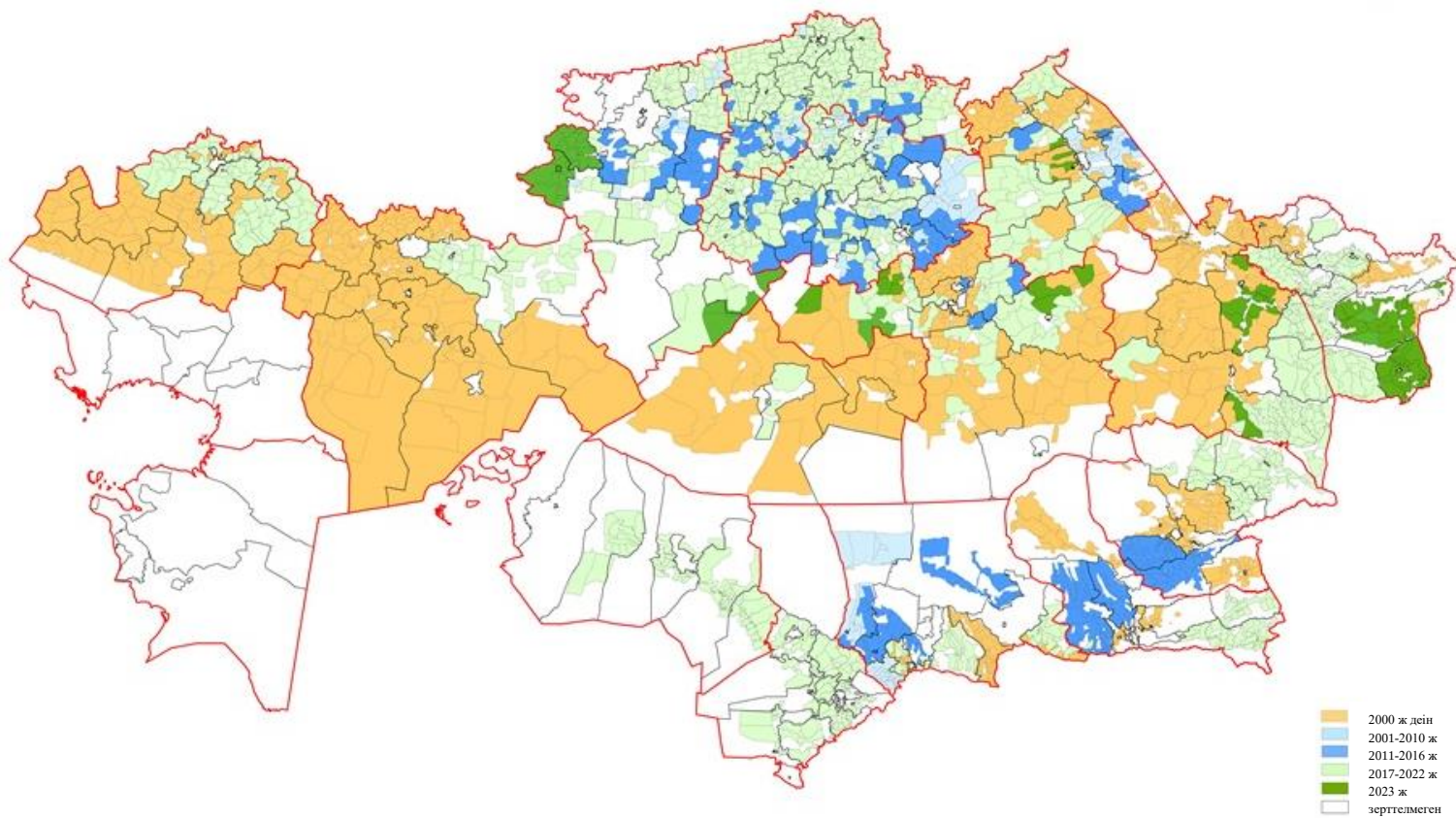
2023 жылы геоботаникалық зерттеулер республиканың бес облысында жүргізілді, олардың негізгі алаңдары Ақтөбе (40,1 %), Қарағанды (27,6 %), Абай (11,8 %), Қостанай (10,6 %) және Түркістан (9,9%) аудандарына тиесілі. Зерттеу 1:50 000 масштабта жүргізілді.

Соңғы жылдары қаржыландырудың жеткіліксіздігіне байланысты геоботаникалық материалдарды іздестіру және жаңарту кезеңділігі белгіленген мерзімде сақталмайды. 2009 жылдан бастап жаңа геоботаникалық зерттеу тек 57,5 млн га аумақта жүргізілді, бұл табиғи жем-шөп алқаптарының 34,9% құрайды.

Қазіргі уақытта орындалатын іздестіру жұмыстарының көлемі жеткіліксіз екені анық. Шабындықтар мен жайылымдар, олардың құрамы мен жемшөп сыйымдылығы, антропогендік жүктемелердің өсуіне байланысты болып жатқан өзгерістер туралы қолда бар ақпараттық базаны тиісті жағдайда ұстау үшін жыл сайын жүргізілетін геоботаникалық іздестіру жұмыстарының көлемін ұлғайту қажет.

Бар геоботаникалық зерттеу материалдарының картограммасы

31 сурет

5. ГЕОДЕЗИЯ ЖӘНЕ КАРТОГРАФИЯ

Геодезиялық және картографиялық өндіріс негізгі міндеттерді орындауға - елді Мемлекеттік Геодезиялық және картографиялық қамтамасыз ету жүйесінің деңгейін арттыруға бағытталған. Сала алдында тұрған аса басым міндеттер Қазақстан Республикасы цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің 2023 - 2027 жылдарға арналған даму жоспары шеңберінде шешіледі. Мәселен, 2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының аумағын жергілікті жердің қазіргі жағдайына сәйкес келетін геодезиялық және картографиялық ақпаратпен қамту – 95,2% - кұрайды.

Қызметтің елеулі үлесі экономиканың, республиканы қорғаудың түрлі салаларын геодезиялық және картографиялық ақпаратпен қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын демаркациялау және қайта демаркациялау жөніндегі жұмыстарды жалғастыру, ауқымды қатардағы мемлекеттік топографиялық карталарды жаңарту және қалалардың, елді мекендердің ауқымды топографиялық жоспарларын жасау үшін цифрлық аэроғарыштық түсірілімді қолдану, картографиялық-геодезиялық материалдарды есепке алу және сақтау, географиялық және геодезиялық материалдардың атаулары саласындағы қызмет болып табылады.

5.1. Геодезиялық және картографиялық жұмыстар

2023 жылы келесі геодезиялық және картографиялық жұмыстар орындалды:

1) жалпы ауданы 609 шаршы км қалаларды, аудан орталықтарын және елді мекендерді цифрлық аэротүсірілім:

Қостанай облысы - 65,36 шаршы км (Алтынсарин ауданы: Обаған ауылы(ОО); Әулікөл ауданы: Әулікөл ауылы (ОО); Қарасу ауданы: Қарасу ауылы (ОО), Шығыс ауылы; Меңдіқара ауданы: Боровское ауылы (ОО), Первомайское ауылы; Сарыкөл ауданы: Сарыкөл ауылы (ОО); Ұзынкөл ауданы: Ұзынкөл ауылы (РО);

Солтүстік Қазақстан облысы-153,04 шаршы км (Есіл ауданы: Явленка ауылы(РО); Жамбыл ауданы: Пресновка ауылы (РО); Мағжан Жамбаев ауданы. Булаево (РО); Қызылжар ауданы: Бескөл ауылы (РО); Мамлют ауданы: Мамлютка

қаласы (РО); Ғабит Мүсірепов: Новоишимское ауылы (РО); Тайынша ауданы: Тайынша қаласы (РО); Тимирязев ауданы: Тимирязево ауылы (РО); Уәлиханов ауданы: Кішкенекүл ауылы (РО); Айыртау ауданы: Айыртау ауылы. Саумалкөл (); Ақжар ауданы: Талшық ауылы (РО); Аққайың ауданы: Смирново ауылы(РО); аудан орталығы: Сергиевка қаласы (РПО);

Ақмола облысы-175,88 шаршы км (Атбасар ауданы: Атбасар қ. (РО); Біржан сал ауданы: Степняк қ. (РО); Бурабай ауданы: Щучинск қ. (РО); Егіндікөл ауданы: Егіндікөл ауылы(РО); Есіл ауданы: Есіл қ. (РО); Жарқайың ауданы: Державинск қ. (РО); Сандықтау ауданы: Балкашино ауылы (РО); Целиноград ауданы: Қосшы қаласы);

Қарағанды облысы - 86,07 ш. км (Ақтоғай ауданы: Ақтоғай ауылы (РО); Бұқар Жырау ауданы: Ботақара кенті (РО), Ботақара ауылы; ҚАРҚАРАЛЫ ауданы: Қарқаралы қаласы(РО); Нұра ауданы: Нұра кенті (Киевка кенті) (РО); Осакаров ауданы: Осакаровка кенті (РО); Шет ауданы: Ақсу-Аюлы ауылы (РО);

Ұлытау облысы – 35,30 ш. км (Жаңаарқа ауданы: Жаңаарқа кенті (Атасу) (РО), Мұқажан Жұмажанов ауылы (ОО); Ұлытау ауданы: Ұлытау ауылы (РО);

Алматы облысы - 7,97 ш. км (Райымбек ауданы: Нарынқол А. РО);

Атырау облысы – 85,38 ш.км (Индер ауданы: Индербор к. РО; Исатай ауданы: Аққыстау а. РО; Махамбет ауданы: Махамбет А. РО; Құрманғазы ауданы: Құрманғазы а. (Ганюшкино а.), Қадырка а.; Қызылқоға ауданы: Миялы А. РО; Мақат ауданы: п РО. Мақат, Бәйгетөбе ауылы.

2) Жалпы көлемі 277 815,31 шаршы км Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Ақмола, Павлодар, Қызылорда, Жамбыл, Алматы облыстары мен Жетісу облыстары аумақтарының ғарыштық суреттерінің материалдарын өңдеу.

3) мемлекеттік және орыс тілдерінде 1:2 000 масштабтағы қалалар мен елді мекендердің топографиялық жоспарларын құру және жаңарту жөніндегі жұмыстар: Алматы қаласы аумақтарының бір бөлігіне; Абай облысы: Семей қаласы, Айнабұлақ

ауылы, Алғабас ауылы, Талица ауылы, Жарық ауылы; Абай ауданы Медеу ауылы; Аягөз ауданы Сарыарқа ауылы, с. Емтау; Жарма ауданы Қаратөбе ауылы; Шығыс Қазақстан облысы: Глубокое ауданы Алтай ауылы, Калинин ауылы; Тарбағатай ауданы Сәтбаев ауылы; Жамбыл облысы: Байзақ ауданы Шахан а., Сарыбарақ а., Тегістік а., Ақжар а., Мадимар а., Жеңіс а., Көкөзек а. төрткүл, с. Қосы Батыр (Қарасу), Ақтөбе, Абай, Жаңасаз, Сенкібай, Аймантөбе, Дикан, Жақаш, Көкбастау, Құсақ, Базарбай, Төрекелді, Жібек Жолы, Жаңатұрмыс, Ботамойнақ, с. Үшбұлақ, С. раз. Қайнар, Ақшолақ ауылдары; Жамбыл ауданы Жаңаөткел ауылы, Жұма станциясы, Тоғызтарау ауылы, Шайдана ауылы, Ащыбұлақ ауылы, Қарақемер ауылы, Тастөбе ауылы, Құмтиын ауылы, Рахат ауылы, Шоқай ауылы, Еңбек ауылы, Шәкен Ниязбеков ауылы (Бесжылдық ауылы), Бірлесу Еңбек ауылы, Жамбыл ауылы, Қостөбе ауылы, Қапал ауылы (Ворошилово ауылы), Қызылшарық ауылы, Бәйтерек ауылы (Октябрь), Түркіб ауылы (Седовка ауылы құрамында), Қызылқайнар ауылы, Қызылдикан ауылы, с. Гродиково, Бесағаш ауылы, Жасөрген ауылы, Қаратау ауылы; Жуалы ауданы Қошқарата ауылы, Ақтасты ауылы, Рысбек Батыр ауылы, Көлтоған ауылы, Ерсай ауылы, Қаратас ауылы, Күреңбел ауылы, Қоңыртөбе ауылы, Әбдіқадыр Жүргенов ауылы, Қарабастау ауылы, с. шынбұлақ, Майбұлақ, Қосмұрат, Бақалы, Шақпақ жеке секторы, Жұрымбай, Қарасаз, Қарасу, Көктас, Ақбастау, Қосбөлтек, Көктөбе, Түктібай, Қазбастау, талапты, Алатау, Дикан, Тәттібай Дүйсебайұлы, Ақтөбе, с. Жаңаталап, Бәйтерек ауылы; Қордай ауданы, Қордай ауылы (Красный партизан ауылы құрамында Қордай ауылы), Аңырақай ауылы, бел ауылы, с. Соғанды, Қайнар, Беріктас, Сарыбұлақ, Мұқпатас, Бетқайнар, Көкадыр, Алға, Жаңатұрмыс, Жамбыл, Қалғұты, Арал, Степное, Алжан Ана, Шарбақты, с. Қарасу, Өтеген ауылы, Сұлутөр ауылы, Көктөбе ауылы (Горноникольское ауылы), Қызылсай ауылы, Күнбатыс I ауылы, Күнбатыс II ауылы, Масанчи ауылы, Қарақемер ауылы, Ауқатты ауылы, Бұлар Батыр ауылы, Сортөбе ауылы, Керу ауылы, Еңбек ауылы, Қарасай Батыр ауылы; ат. Т. Рысқұлова с. Согетти, с. Қайыңды, с. Дінмұхамед Қонаев, с. Құрағаты, с. Қорағаты, с. Мамайқайыңды, с. Теренөзек, с. Көкарық, с. Шолаққайыңды, с. Сәлімбай Пирманов, с. Өрнек, с. Сұңқайты, Әбжапар Жылқышиев ауылы, Жарлысу ауылы, Малдыбай ауылы, Алғабас ауылы, Жақсылық ауылы, Құлан ауылы, Қарақат ауылы, Рахым Сәбденов ауылы, Қызылшаруа ауылы, Жалпақсаз ауылы, Тасшолақ ауылы, Қазақ ауылы, Жаңатұрмыс ауылы; Меркі ауданы Ақжол ауылы, Қарасу ауылы, Беларық ауылы, Алтынарық ауылы, Кентай ауылы, Ақермен ауылы, Қайыңдысай ауылы, Аспара ауылы, Тұрлыбай Батыр ауылы, Тұрар Рысқұлов

ауылы, Кеңес ауылы, Қазақдықан ауылы, Меркі ауылы, Интернациональное ауылы, Жамбыл ауылы, Ойтал ауылы, Сарымолдаев ауылы, Екпінді ауылы, жеміс-жидек ауылы, Мақанды ауылы, Талдыбұлақ ауылы, Сан. Меркі, Тезкентоған ауылы, Аққайнар ауылы, Сұрат ауылы, Мыңқазан, Арал қыстақ ауылы, Андас Батыр ауылы (ст. Шалдабар, Қызылқыстақ ауылдары), Қызылсай ауылдары, Гранитогорск ауылдары; Мойынқұм ауданы Мыңарал станциясы, Мыңарал ауылы, Сарыөзек ауылы, Қарабөгет ауылы, Құмөзек ауылы, Мойынқұм ауылы, Мирное ауылы, Қияқты ауылы, Көшаман ауылы, Айтбай Назарбеков ауылы; Сарысу ауданы Шығыс ауылы, Қамқалы ауылы, Жайлаукөл ауылы, Досбол ауылы, С. Тоғызкент, Игілік, Жаңаталап, Маятас, Қызылдықан, Ұзақбай Сыздықбаев, Ақтоғай, Әшір Бүркітбаев, Үшбас, арысты (Буденный); Талас ауданы Көшек Батыр, Мөлдір Шешен, қызылауіт ауылы, Сейілбек ауылы, Тұрымқұл ауылы, Тамабек ауылы (Амангелді ауылы), Бостандық ауылы, Талапты ауылы, Аққұм ауылы, с. Қараой, Есей би, Көктал, Қасқабұлақ, Қожағаппар, Майтөбе ауылдары; Шу ауданы Ақтөбе, Жиделі, Балуан Шолақ, Мойынқұм, Жиенбет, Бәйдібек, Мөлдір, Абай, Сауытбек, с. бірлік, Тасөткел ауылы, Еңбек ауылы, Тасөткел ауылы, Еспе, Шоқпар, Көкқайнар, Ақсу, Оразалы Батыр ауылдары; Маңғыстау облысы: Бейнеу ауданы Боранқұл, Есет, Сарға, Бейнеу, с. Сыңғырлау, Тұрыш, Сам, Ақжігіт, Тәжен, Төлеп ауылдары; Қарақия ауданы Жетібай ауылы, Мұнайшы ауылы, с. Бостан, Қызылсай, Сенек, Құланды, Құрық, Болашақ, Аққұдық, Жаңаөзен, А. Рахат, с. Кендірлі; Маңғыстау ауданы Бекі, с. Үштаған, с. Шебір, с. Тұщықұдық, с. Қызан, с. Ақшымырау, с. Шайыр, с. Жыңғылды, с. Тұщыбек, с. Шетпе, с. Жармыш, с. Оңды, с. Сайтес; Түпқараған ауданы Форт-Шевченко қаласы, Баутин ауылы, Қызылөзен ауылы, с. Павлодар облысы: Павлодар қаласы, Мойылды ауылы; Ақкөл ауданы Тілектес ауылы, Қызылқоғам ауылы, Әйтей ауылы, Жаңатаң ауылы, Тақыр ауылы, қазы ауылы, Шоқтал ауылы, Шарбақты ауылы, Қазантай ауылы, Жабағылы ауылы, Төсағаш ауылы; Железин ауданы Есқара ауылы, Петропавл ауылы, үрілітүп ауылы, Кузьмино ауылы, Крупское ауылы, Мыңкөл ауылы, Жолтаптық ауылы, Красновка ауылы, с. Береговое, Железинка а., Моисеевка а., Аққайың а., Захаровка а., шіркеу а.; Ертіс ауданы Қараағаш а., Северное а., Үлгілі а., Майқоңыр а., Аманкелді а., Ленино а., Ағашорын а., Иса Байзақов а., Луговое а., Қызылжар А., Ертіс а., Қызылқақ А., Қоскөл а., Голубовка ауылы, Тоқты ауылы, Ұзынсу ауылы, Панфилов ауылы, Қосағаш ауылы, Қарақұдық ауылы, сілі; Баскөл ауылы, Малайсары Батыр ауылы, Абай ауылы, Жұмыскер ауылы, Қызыленбек ауылы, Жаңа Ақшиман ауылы, Майтүбек ауылы, Қаратерек ауылы, Май

ауылы, Үлкен Ақжар ауылы; Г.А. Екібастұз Екібастұз қ., Тай ауылы, Зеленая Роща ауылы, Қарасор ауылы; Ақсу қаласы, Қаракөл ауылы, с. Спутник, Береке А., Ақжол а.; Ақтоғай ауданы Ақтоғай А., Қарабұзау а., Әбжан а., Жаңабет а., Барлыбай а., Шұға А., Өтес А.; Баянауыл ауданы Сұлужон а., Шоптікөл а., Ақмектеп А., Ақши а., Бүркітті а., Көкдомбак ауылы, Егіндібұлақ ауылы, Қызылшық ауылы, Октябрь ауылы, Лекер а., Шоманкөл а., Жарылғап а.; Первомайск А. Тереңкөл ауданы, Қызылдау а., Воронцовка а., Березовка а., Тегістік а., Покровка а., Осьмерыжск а., Луговое а., Зеленая Роща а., Новоспасовка а., Ынтымалы а., Қызылтаң а., с. Фрументьевка; Павлодар ауданы Пресное ауылы, Достық ауылы, Сычевка ауылы, Черноярка ауылы, Үміт Апа ауылы, с. Аққұдық, Богдановка ауылы, Шақат ауылы, Маралды ауылы, Айтім ауылы; Успен ауданы Тимирязев ауылы, Ольховка ауылы, Травянка ауылы, Равнополь ауылы, Дмитриевка ауылы, Чистополь ауылы, Надаровка ауылы, Новопокровка ауылы; Шарбақты ауданы Жылыбұлақ ауылы, Сахновка ауылы, С. Заборовка, Назаровка ауылы, Татьянаовка ауылы, Арбаиген ауылы, Садықашы ауылы; Түркістан облысы: Саналы ауылы Арыс қаласы, дермен ауылы, шоғырлы ауылы, Байтоғай ауылы; Қазата ауылы Бәйдібек ауданы, Кеңестөбе ауылы, Алмалы ауылы, Жарықбас ауылы, Бірлік ауылы, Бәйдібек ауылы, Екпінді ауылы, Орынбай Тайманов ауылы, с. Теректі, Амансай ауылы; Қазығұрт ауданы, Шанақ ауылы, Жұмысшы ауылы, Майлыюшақ ауылы, с. Ақбастау, Қарабау, Қызылсеңгір, Тілектес, Жаңаталап, Жігерген, Айнатас, Тесіктөбе, Қосағаш, Алтынтөбе, Еңбек ауылдары; Жетісай ауданы Датқа, Баянды ауылдары (Жеңістің 40 жылы), ғарышкер ауылы, Мақташы ауылы, Атамекен ауылы, Талапты ауылы, Еңбек ауылы (Батырхан ауылы), Жылысу ауылы, Қарақай ауылы, Қаныш Сәтбаев ауылы, Байқоңыс ауылы, Әл-Фараби ауылы, Атақоныс ауылы, Жамбыл ауылы, Мақтаарал ауданы Мәдениет ауылы, Еңбек ауылы, Арайлы ауылы, Жаңатұрмыс ауылы (Жантақсай ауылы); Ордабасы ауданы Шұбар ауылы, Береке ауылы; Отырар ауданы Отырар ауылы, Талапты ауылы, Шілік ауылы; Сайрам ауданы Машат ауылы; Түлкібас ауданы С. Кершетас; Сарыағаш ауданы Көктал ауылы, Тасқұдық ауылы, Шеңгелді ауылы, Науалы ауылы, Әлімтау ауылы, Жайдаққұдық ауылы, Жаскешу ауылы, Шымырбай ауылы, Қызыласу ауылы, Шайхана ауылы, Қарақалпақ ауылы, Тасқұдық ауылы, Сарысу ауылы, Мәдениет ауылы, Көктөбе ауылы, раз ауылы. №49, сок-сок ауылы, жылга ауылы, Бесқұдық ауылы, Раз ауылы. №51, Құрсай ауылы, Ерсауіт ауылы, Ақ үй ауылы, Жаңаталап ауылы, Дастан ауылы, Жылысу ауылы, Тегісші ауылы, Нұрлыжол ауылы, Таскескен ауылы, Құлтума ауылы, Дархан ауылы, Көктерек ауылы, Атамекен

ауылы, Бағыс ауылы, Қызылжар ауылы (с. Жаскешу), Ақниет ауылы, Сарқырама ауылы өткізілді ауданы 2 023,4 шаршы км дала жұмыстары. Жамбыл облысы аумағының бір бөлігіне камералдық жұмыстар: Қордай ауданы Қордай ауылы (Қордай ауылы құрамындағы Красный Партизан ауылы), Гвардейский ауылы, Отар ауылы, Кенен ауылы, Ноғайбай ауылы, Үлкен Сұлутор ауылы; Шу ауданы Далақайнар ауылы, Жаңажол ауылы, Белбасар ауылы; Меркі ауданы Тәтті ауылы, С. Ақтоған, Ақарал ауылы, Сыпатай ауылы, Қостоған ауылы; аудан. Т. Рысқұлова с. Еңбекші, Көкарық, Каменка, Көкдөнен, Көгершін, Луговое, Ақыртөбе, Құмарық, Қаракемер; Сарысу ауданы Саудакент, Өндіріс, Жайылма ауылдары; Талас ауданы Ақкөл, Тамды, с. ойық, Үшарал ауылы, саду Шәкіров ауылы; Байзақ ауданы Шахан, Сарыбарақ, Тегістік, Ақжар, Мадимар, Жеңіс, Көкөзек, Төрткүл, қос Батыр (Қарасу ауылдары), Ақтөбе, Абай, Жаңасаз, Сенкібай, Аймантөбе, Дикан ауылдары, Жақаш ауылы, Көкбастау ауылы, Құсақ ауылы, Базарбай ауылы, Төрекелді ауылы, Жібек Жолы ауылы, Жаңатұрмыс ауылы, Ботамойнақ ауылы, Үшбұлақ ауылы, Раз ауылы. Қайнар, Ақшопар ауылдары; Жамбыл ауданы Жаңаөткел ауылы, Жұма станциясы, Тоғызтарау ауылы, Шайдана ауылы, Ащыбұлақ ауылы, Қаракемер ауылы, Тастөбе ауылы, Құмтиын ауылы, Рахат ауылы, Шоқай ауылы, Еңбек ауылы, Шәкен Ниязбеков ауылы (Бесжылдық ауылы), Бірлесу Еңбек ауылы, Жамбыл ауылы, Қостөбе ауылы, Қапал ауылы (с. Ворошилово), Қызылшарық ауылы, Бәйтерек ауылы (Октябрь ауылы), Түркісіб ауылы (Седовка ауылы құрамында), Қызылқайнар ауылы, Қызылдикан ауылы, Гродиково ауылы, Бесағаш ауылы, Жасөркен ауылы, Қаратау ауылы; Жуалы ауданы Қошқарата ауылы, Ақтасты ауылы, с. Рысбек батыр, Көлтоған ауылы, Ертай ауылы, Қаратас ауылы Қарабастау ауылы, Шынбұлақ ауылы, Майбұлақ ауылы, Қосмұрат ауылы, Бақалы ауылы, Шақпақ ауылы, Жұрымбай ауылы, Қарасаз ауылы, Қарасу ауылы, Көктас ауылы, С. Ақбастау, Қосбөлтек, Көктөбе, Түктібай, қазбастау, талапты ауылдары, Алатау ауылы, Дикан ауылы, Тәттібай Дүйсебайұлы ауылы, Ақтөбе ауылы, с. Жаңаталап, Бәйтерек ауылы; Павлодар облысы: Көктөбе а., Кентубек а., Саты А. Май ауданы; Аққулы а., Әбілқайыр Баймолдин а., Жамбыл а., Бесқарағай а., Қарақала а. (Черное), Ямышево а., Мерғалым А., Майқарағай а., шақ ауылы, Малыбай ауылы; Баянауыл ауданы Баянауыл ауылы (Шонай ауылы), Торайғыр ауылы, Қаражар ауылы, Ақсан ауылы, Майқөбе ауылы, Бірлік ауылы, Машхур Жүсіп ауылы (Жаңажол ауылы), Құндыкөл ауылы, Ұзынбұлақ ауылы, Қаныш Сәтпаев ауылы (Қараашы), Мұса Шорман ауылы (Теңдік), с. Жаңатілек,

Жұмат Шанин ауылы (Күркелі), Жүсіпбек Аймауытов ауылы, Ұйтас ауылы, Қаратомар ауылы, П.

Ефремовка а., Заңғар а., Кемеңгер А. (Красноармейка а.), Луганск а., Розовка а., Рождественка а., Заря а., Подстепное а., Новоямышево а., Ольгинка а.; Ақсу қ. Сарышығанақ а., Қызылжар А., Жолқұдық а., Алғабас а., Айнакөл ауылы, Көктас ауылы (с. Ұлтас), шекарашы а., Тасқұдық а., Үштерек а., Достық а., Қалқаман а., Евгеньевка а., Еңбек А. (Ильич жолы), Мамайит Омаров А., Күркөл а.; Шарбақты ауданы Красилровка а., Хмельницкое а., Маралды а., Сосновка а., Ұлтас а., с. Богодаровка, Орловка ауылы, с. Шарбақты, с. Алексеевка, с. Құрқамыс, с. Малиновка, с. Александровка, с. Жаңаауыл, с. Галкино, Чигириновка ауылы, Есілбай ауылы, Шалдай ауылы; Тереңкөл ауылы, Тереңкөл ауылы, Байқоңыс ауылы, Береговое ауылы, Жаңабет ауылы, Львовка ауылы, Ивановка ауылы, Октябрьское ауылы, Песчаное ауылы, Калиновка ауылы, Трофимовка ауылы, Федоровка ауылы, Воскресенка ауылы; Железин ауданы Алакөл ауылы, Еңбек ауылы, Уәлиханов ауылы, Лесное а., Прииртышское а., Башмачное а., Озерное а., Жаңажұлдыз а., Михайловка а., Веселая Роща а., Ақтау а. (Березовка); Ақтоғай ауданы Шолақсор а., Жалаулы а., Жолболды а., Қожамжар а., Приреченское а., Андриановка а., с. Харьковка, с. Мүткенов, с. Қараоба (Красная ауылы Полян), Әуелбек ауылы, с. Баскамыс жалпы көлемі 758 шартты Парақ.

4) жалпы көлемі **3 394** парақ 1:25 000 масштабты мемлекеттік цифрлық топографиялық карталарды құру және жаңарту жалпы көлемі 3 003 Парақ далалық жұмыстар және камералдық жұмыстар, сондай-ақ жалпы көлемі 503 парақ 1:50 000 және 1:100 000 масштабты цифрлық топографиялық карталардың ауқымды сериясын құру жөніндегі камералдық жұмыстар.

5) Нивелирование I, II классов общей протяжённостью **1 270 погонных км.**

6) **2 141** парақтағы географиялық атаулардың мемлекеттік каталогтарының дерекқорына Мониторинг жүргізу.

7) топографиялық-геодезиялық және картографиялық материалдарды **12 600** мың бірлік көлемінде мемлекеттік есепке алу және сақтау.

8) әрқайсысы 500 данадан тұратын **1 880 номенклатуралық цифрлық** топографиялық карта парағы шығарылды (басылды).

9) топографиялық-геодезиялық жұмыстарды өндіруге **66 техникалық жоба** және 2024 жылы аэроғарыштық түсіруді өндіру мен өңдеуге 2 техникалық жоба жасалды.

10) Ақмола, Ақтөбе, Атырау, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қостанай, Қызылорда, Маңғыстау, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Теркестан облыстары мен Алматы, Шымкент, Астана қалаларының тақырыптық карталары мен жоспарларының **66 шартты парағы** жасалды және (немесе) жаңартылды.

11) 8 бос нивелирлік каталог жасалды.

5.2. Ауыл шаруашылығы картасын жасау

Жер ресурстарын басқару саласындағы басым бағыттар: Жер ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру, жер алқаптарының зерттелу дәрежесі, жай-күйі және пайдаланылуы туралы ақпаратпен, сондай-ақ топырақтың құнарлылығын арттыру, салықтарды, жалдау ақысын есептеу, жалдау құқығын сату және жердің кадастрлық құны үшін Жердің сапалық жай-күйі жөніндегі ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл басымдыққа қол жеткізу, оның ішінде республика аумағын жергілікті жердің қазіргі жағдайына сәйкес келетін арнайы цифрлық ауыл шаруашылығы карталарымен 100% қамту кезінде мүмкін болады.

Ауылшаруашылық карталарының негізгі мазмұны-жерді нақты пайдалану, жіктеу, сипаттау және құрылымы бойынша саралау.

Мысалы, егістіктің сапалы жай-күйін көрсету үшін ол жекелеген кіші түрлер бойынша көрсетіледі: ашық, суармалы, су басқан, суару желісі бар, жайылмалы суару, таза, тұздалған, таспен бітелген, ашық және жабық дренажбен құрғатылған.

Бұдан басқа, ауыл шаруашылығы карталары: мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесін жүргізу, мелиорациялық және топырақты қорғау іс-шараларын, топырақ және геоботаникалық зерттеулерді жүргізу, егіс алаңдары мен жемшөп базасын орналастыру үшін базалық негіз болып табылады, сондай-ақ жария кадастрлық карта үшін субстратқа (негізге) айналады, мұнда кез-келген инвестор аукционға қатысу арқылы мемлекеттен жер учаскесін таңдай алады, оны жария кадастрлық картадан таңдай алады.

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылатынын ескере отырып, ауыл шаруашылығы карталары қазіргі уақытта ауыл шаруашылығының өзекті міндеттерін тиімді шешу құралы болуға тиіс.

2023 жылы 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бюджеттік бағдарламасының "мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру" 100 кіші бағдарламасы шеңберінде ауыл шаруашылығы картографиясы бойынша аэрофотогодезиялық жұмыстардың көлемі:

1) Жоспарлы-биіктік байланыстыру барлығы 2 826 белгі оның ішінде облыстар бөлінісінде:

- Шығыс Қазақстан облысы-776 белгі;
- Ақтөбе облысы-288 белгі;
- Атырау облысы-416 белгі;
- Түркістан облысы-275 белгі;
- Қостанай облысы-535 белгі;
- Батыс Қазақстан облысы-536 белгі;

2) 53 404,0 мың га алаңда цифрлық ортофотопландар дайындау, оның ішінде:

- Шығыс Қазақстан облысы - 20 580,0 мың га;
- Ақтөбе облысы-4 047,4 мың га га;
- Атырау облысы-6 483,8 мың га;
- Түркістан облысы - 4 043,2 мың га;
- Қостанай облысы-8 703,1 мың га;

3) 43 230,1 мың Мо алаңда, оның ішінде облыстар бөлінісінде ортофотопландарды дешифрлеу:

- Алматы облысы-4 916,6 мың га;
- Қарағанды облысы - 2 708,9 мың га;
- Жамбыл облысы-4 722,1 мың га;
- Шығыс Қазақстан облысы - 5 029,6 мың га;
- Ақтөбе облысы - 23 603,6 мың га;
- Атырау облысы - 2 025,5 мың га;
- Түркістан облысы-223,8 мың га;

4) 68 812,0 мың га алаңда, оның ішінде облыстар бөлінісінде цифрлық ауыл шаруашылығы карталарын жасау:

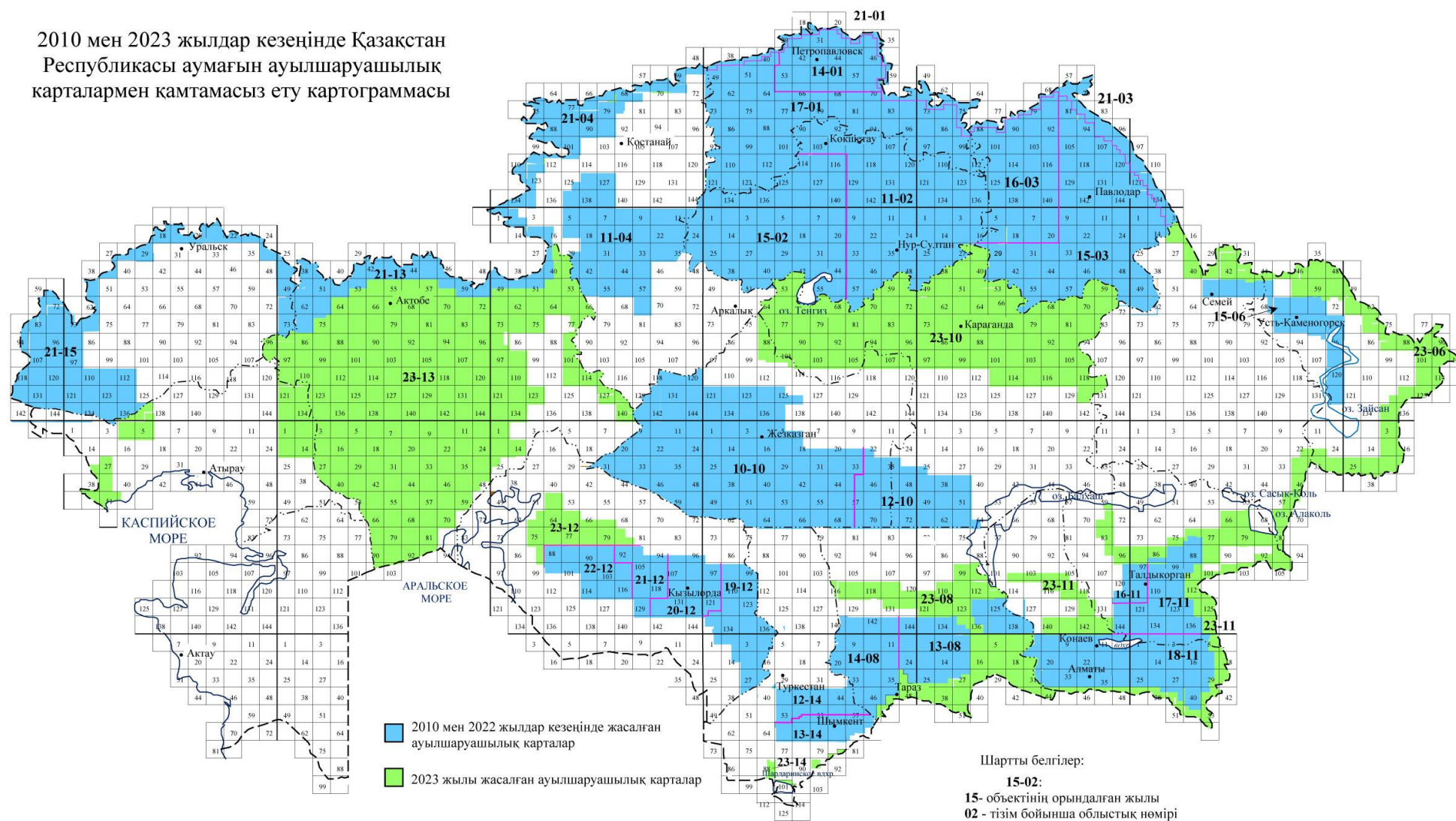
- Алматы облысы - 4 916,6 мың га;
- Жамбыл облысы-4 722,1 мың га;
- Ақтөбе облысы-23 603,6 мың га;

- Қарағанды облысы - 15 809,0 мың га;
- Атырау облысы - 2 025,5 мың га;
- Қостанай облысы-2 299,7 мың га;
- Түркістан облысы-1 275,8 мың га;
- Павлодар облысы-7 566,4 мың га;
- Қызылорда облысы – 91 895 898 теңге;
- Шығыс Қазақстан облысы - 5 029,6 мың га.

Осылайша, Республика аумағын 2024 жылғы 1 қаңтарға (2010 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде) ауыл шаруашылығы карталарымен қамтамасыз ету небәрі 145 090,3 мың га немесе ауыл шаруашылығы алқаптары алып жатқан республиканың жалпы алаңының 70,6% - % құрады.

Қазақстан Республикасының аумағын ауыл шаруашылығы карталарымен қамтамасыз ету картограммасы 32-суретте көрсетілген.

2010 мен 2023 жылдар кезеңінде Қазақстан
Республикасы аумағын ауылшаруашылық
карталармен қамтамасыз ету картограммасы

5.3. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ШЕКАРАСЫН ДЕМАРКАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ҚАЙТА ДЕМАРКАЦИЯЛАУ

2023 жылы Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясымен мемлекеттік шекарасын демаркациялау жөніндегі жұмыстар, сондай-ақ Қытай Халық Республикасымен қайта демаркациялау жөніндегі жұмыстар жалғастырылды.

Қазақстан-Ресей мемлекеттік шекарасында мемлекеттік шекараны демаркациялау және 4 шекаралық белгіні қалпына келтіру бойынша далалық жұмыстар орындалды (РФ Орынбор және Омбы облыстарының іргелес жатқан ҚР Ақтөбе және СҚО облыстарының учаскелерінде).

Сондай-ақ, itrf-2000 ашық координаттар жүйесінде шекаралық белгілердің өзара орналасу схемаларын жасау, itrf-2000 ашық координаттар жүйесінде бұрын белгіленген шекаралық белгілердің координаттарын қайта есептеу бойынша жұмыстар орындалды.

Қазақстан-Қытай шекарасында мемлекеттік шекараны қайта белгілеу шеңберінде Қазақстан Республикасының Абай облысы шекарасының жекелеген учаскелерінде Қытай Халық Республикасының Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданымен іргелес 9 шекаралық белгі орнатылды.

ҰЛТТЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ҚҰРУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КЕҢІСТІКТІК ДЕРЕКТЕРІ

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 727 қаулысымен бекітілген "цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс" ұлттық жобасын іске асыру жөніндегі жоспар-кестенің 123-тармағына сәйкес 2021 жылдан бастап "ұлттық кеңістіктік деректердің инфрақұрылымы" жобасын (бұдан әрі – ҰКДИ) іске асыру басталды.

ҰКДИ шеңберінде мемлекеттік геодезиялық, нивелирлік, гравиметриялық желілер жаңғыртылады және QTRS (Qazaqstan Terrestrial Reference System) бірыңғай мемлекеттік координаттар жүйесі (1942 жылғы координаттар жүйесінің орнына) орнатылады, ашық пайдаланудың бірыңғай цифрлық картографиялық

негізі құрылады. " ҰКДИ " жобасының жалпы құны-17,8 млрд теңге. ҰКДИ -ны іске асыру кезеңі - 2021-2024 жылдар.

2021 жылы 86 референттік станция орната отырып, мемлекеттік спутниктік геодезиялық желі пункттерін салу, мемлекеттік гравиметриялық желінің 54 пунктін салу, I сыныпты мемлекеттік нивелирлік желінің 2 150 сызықтық км нивелирлеу, "мемлекеттік геодезиялық қамтамасыз ету" ақпараттық жүйесін құру орындалды.

2022 жылы " ҰКДИ " келесі жұмыстар орындалды:

- мемлекеттік спутниктік геодезиялық желінің 86 анықтамалық станциясындағы өлшемдер;

- Мемлекеттік Геодезиялық желінің 28014 пунктін тексеру және қалпына келтіру;

- I және II класты мемлекеттік нивелирлік желілердің 6753 сызықтық км нивелирлеу;

- 1: 25000 масштабты топографиялық карталардың 4535 парағын ашық цифрлық карталарға түрлендіру;

- 49 қалаға, аудан орталықтарына 1:2 000 масштабтағы топографиялық жоспарларды ашық пайдаланудағы цифрлық жоспарларға түрлендіру;

- "базалық кеңістіктік деректер" ақпараттық жүйесін құру ("БПД"АЖ).

Осылайша, ҰКДИ құру деңгейі 2022 жылдың қорытындысы бойынша 36,3% құрады.

2023 жылы " ҰКДИ " келесі жұмыстарды орындады:

- III және IV сыныптардың мемлекеттік нивелирлік желісінің 3506 тармағындағы өлшемдер;

- Мемлекеттік Геодезиялық желінің 9 735 пунктін тексеру және қалпына келтіру;

- I және II сыныпты 16 868 сызықтық км мемлекеттік нивелирлік желілерді нивелирлеу;

- 1: 25 000 масштабты топографиялық карталардың 11 750 парағын ашық цифрлық карталарға түрлендіру;

- 28 қалаға, аудан орталықтарына 1:2 000 масштабтағы топографиялық жоспарларды ашық пайдаланудағы цифрлық жоспарларға түрлендіру;

- "базалық кеңістіктік деректер" ақпараттық жүйесін ("БПД" АЖ) тәжірибелік пайдалануға беру.

Осылайша, NIPD құру деңгейі 2023 жылдың қорытындысы бойынша 71,3% құрады.

6. ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУ МЕН ҚОРҒАУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУ

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің аумақтық департаменттерінің (бұдан әрі-Департаменттер) деректері негізінде жасалған 1 – жердің есебіне сәйкес 2023 жылы республика бойынша жер заңнамасын сақтау мәніне жалпы ауданы 2 152,5 мың га жер қатынастары субъектілеріне қатысты **4524** тексеру жүргізілді.

Жүргізілген тексерулер барысында 1577,1 мың га алаңда **3083** бұзушылық анықталды, олар үшін "әкімшілік құқық бұзушылық туралы" Қазақстан Республикасының Кодексіне (бұдан әрі – ҚР ӘҚБтК) сәйкес жауапкершілік көзделген.

Бұзушыларға қатысты **2296** әкімшілік іс қозғалды, 1712 жағдайда жер заңнамасын бұзушыларға жалпы сомасы 308,6 млн теңгеге айыппұл түріндегі әкімшілік ықпал ету шаралары қолданылды, 571 жағдайда ескерту түрінде, 13 жағдайда жасалған құқық бұзушылықтардың шамалы болуына байланысты іс жүргізу тоқтатылды.

Бұзушылықтардың түрлері бойынша көрсеткіштер былайша бөлінген:

жерге мемлекеттік меншік құқығын бұзу (ҚР ӘҚБтК 136-бабы) - **1309**;

арнайы белгілерді жою (ҚР ӘҚБтК 138-бабы) - **3**;

жердің бүлінуі (ҚР ӘҚБтК 337-бабы) - **25**;

ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымсыз пайдалану немесе пайдаланбау (ҚР ӘҚБтК 338-бабы) - **811**;

жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың жер учаскелерін пайдалану жөніндегі міндеттерін орындамауы (ҚР ӘҚБтК 339-бабы) - **334**;

уақытша иеленетін жерлерді мақсаты бойынша одан әрі пайдалануға жарамды күйге келтіру жөніндегі міндеттерді орындамау (ҚР ӘҚБтК 138 – бабы) - 5.

Анықталған бұзушылықтарды талдау көрсеткендей, 42% – ы жерге мемлекеттік меншік құқығын бұзуға тиесілі, олардың басым бөлігі Алматы қаласында анықталған-262 бұзушылық немесе жерге мемлекеттік меншік құқығын бұзудың жалпы санының 20%.

Салынған айыппұлдардың жалпы сомасынан 308,6 млн теңге-241,3 млн теңге ерікті түрде өндірілді. Республика бойынша айыппұлдарды өндіріп алу көрсеткіші 78% -. құрады.

22,7 млн теңге сомасына айыппұлдар бойынша материалдар мәжбүрлеп өндіріп алу үшін атқарушылық іс жүргізу органдарына берілді.

Сот органдары 7,3 млн теңге сомасына айыппұлдарды алып тастады.

Тексерулердің ең көп санын Алматы қаласының департаменті - 628, ең азын Ұлытау облысының департаменті-26 жүргізді.

Салынған айыппұлдар сомасы бойынша Маңғыстау облысы Департаментінде ең жоғары көрсеткіш-42,4 млн теңге, Жамбыл облысында ең төмен көрсеткіш - небәрі 862,5 мың теңге.

2022 жылы республика бойынша аумақтық департаменттермен жер қатынастары субъектілеріне жер заңнамасын сақтау тұрғысынан 2941 тексеру жүргізілді, олардың нәтижелері бойынша жер заңнамасын 1940 бұзушылық анықталды (65,9 %).

7. ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ ОРГАНДАРДЫҢ ҚАБЫЛДАНҒАН ШЕШІМДЕРІН БАҚЫЛАУ

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің аумақтық департаменттері (бұдан әрі-Департаменттер) 2023 жылдың қорытындысы бойынша Жер кодексінің және Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің талаптарына сәйкес жергілікті атқарушы органдардың қабылданған шешімдерінің заңдылығына 613 тексеру жүргізді.

Тексеру жүргізу кезінде Департаменттер ЖАО-ның 29809 шешімін қарады және заңсыз қабылданған 2937 (жер көлемі 185,5 мың га) шешімін анықтады.

Тексеру қорытындысы бойынша департаменттермен ҚР Жер заңнамасының нормаларын бұзушылықтарды жою туралы 454 ұйғарым енгізілді, оның 152-сі орындалды.

Жүргізілген тексерулердің нәтижелері бойынша құқық бұзушылықтардың негізгі үлесін жер учаскелеріне құқықтар беру кезінде заңда белгіленген мерзімдерді бұзу, жер учаскелерін беру не беруден бас тарту туралы шешім қабылдау, сауда-саттықтан тыс жер учаскелерін (конкурстар, аукциондар) беру, сондай-ақ жер учаскелерін беру тәртібін бұзу және олардың нысаналы мақсатын өзгерту құрайды.

ЖАО-ның жер учаскелерін беру туралы өтініштерді қараудың, жерге орналастыру жобаларын бекітудің және жер учаскелеріне құқықтар беру туралы шешімдер қабылдаудың заңда белгіленген мерзімдерін сақтамауы бюрократияның, өтініштерді қарау кезінде әкімдіктер мен олардың уәкілетті органдарының сөзбұйдасының салдары болып табылады және бұл халық тарапынан негізделген шағымдарды тудырады және әкімдіктердің лауазымды адамдарының әрекеттеріне көптеген шағымдардың түсуіне әкеледі.

Мемлекеттік жер кадастрын жүргізудің дұрыстығын тексеруге қатысты

Департаменттер 2023 жылдың қорытындысы бойынша "Азаматтарға арналған үкімет "мемлекеттік корпорациясы" КЕАҚ филиалдарының (бұдан әрі – филиалдар) қызметінде мемлекеттік жер кадастрын жүргізудің дұрыстығына 114 тексеру жүргізді.

Жүргізілген тексерулердің нәтижелері бойынша мемлекеттік жер кадастрын жүргізуде барлығы 1820 бұзушылық анықталды, филиалдарға анықталған жер заңнамасын бұзушылықтарды жою туралы 100 ұйғарым енгізілді.

Бүгінгі таңда 45 нұсқама орындалды, 24-тен мәжбүрлеп орындау туралы талап арыздар енгізілді (7 қанағаттандырылды, 6 қанағаттандырудан бас тартылды, 10 қарауда), 1 нұскаманың күші жойылды, 30 нұсқама бойынша орындау мерзімі басталған жоқ.

Жол берілген бұзушылықтар үшін филиалдардың 20 лауазымды тұлғасы жалпы сомасы 1,086 млн теңгеге айыппұл салумен әкімшілік жауапкершілікке тартылды, оның 931,5 мың теңгесі өндірілді.

Филиалдарға қатысты жүргізілген тексерулердің нәтижелері жер-кадастрлық істерді қалыптастыру жөніндегі нұсқаулықты сақтамаудан, жер учаскелерінің орналасқан жері, олардың конфигурациясы мен шекаралары туралы деректерді бұрмалаудан, бұрын берілген жер учаскелерінің орналасқан жерін заңсыз өзгертуден, ЖАО-ның тиісті шешімдерінсіз және бекітілген жерге орналастыру жобаларынсыз жер учаскелеріне сәйкестендіру құжаттарын дайындаудан, жер учаскелерінің нысаналы нысанын заңсыз өзгертуден тұратын өрескел бұзушылықтардың бар екендігін көрсетті сәйкестендіру құжаттарын дайындау кезінде жер учаскелерін тағайындау, қолданыстағы жер учаскелерін алып тастау, жерге орналастыру жобаларын төсеммен келісу және т. б. арқылы мемлекеттік жер кадастрының ақпараттық жүйесін заңсыз түзету

Оның ішінде жүйелі бұзушылықтар:

- жер учаскесіне сәйкестендіру құжаттарын дайындау және беру;
- мемлекеттік жер кадастрының ақпараттық жүйесін жүргізу;
- жер учаскесінің жер-кадастрлық ісін қалыптастыру;
- мемлекеттік жер кадастрының нақты мәліметтерін ұсыну.

8. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ

Қазақстан Республикасы 2023 жылғы 4-6 қазанда Витебск қаласында (Беларусь Республикасы) Беларусь Республикасының мүлік жөніндегі мемлекеттік комитеті Төрағасының төрағалығымен ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің Геодезия, картография, кадастр және Жерді қашықтықтан зондтау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңесінің XLV сессиясына қатысты.

Шара аясында мемлекетаралық кеңес мүшелері келесі мәселелерді талқылады:

1. Геодезия, картография, кадастр және Жерді қашықтықтан зондтау жөніндегі Мемлекетаралық кеңестің XLIV сессиясының шешімдерін орындау

туралы, сондай-ақ сессияаралық кезеңде ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің картографиялық-геодезиялық қызметтерінің қызметі туралы;

2. Ұлттық кеңістіктік деректер жүйелерін құру саласында тәжірибе алмасу туралы;

3. Мемлекетаралық кеңестің Хатшылығы мен жұмыс топтарының сессияаралық кезеңдегі қызметінің нәтижелері туралы;

4. ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің Геодезия, картография, кадастр және Жерді қашықтықтан зондтау саласында кадрлар даярлау жөніндегі базалық ұйымының – Мәскеу мемлекеттік геодезия және картография университетінің (Мигаик) қызметінің нәтижелері туралы;

5. ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің кеңістіктік деректер инфрақұрылымының геопорталын құру тұжырымдамасын іске асыру туралы.

9. ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДІ ЖӘНЕ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру үшін 2023 жылы жер қатынастары мен жер ресурстарын басқаруды реттейтін Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Міне олардың негізгілері:

1. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 5 сәуірдегі № 221-VII Заңы 1-бап. Қазақстан Республикасының мынадай заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізілсін:

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер кодексіне:

1) 9-баптың 5-тармағының бірінші бөлігіндегі " 6 "саны "7" санымен ауыстырылсын;

2) 12-бапта:

мынадай мазмұндағы 5-1) тармақшамен толықтырылсын:

"5-1) жария кадастрлық карта-Қазақстан Республикасының жер, құқықтық және қала құрылысы кадастрларынан алынған ақпаратты (мәліметтерді), сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік органдардың және (немесе) ұйымдардың өзге де мәліметтерін қамтитын цифрлық карта;"

12-1) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"12-1) жер комиссиясы – Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және ауданның жергілікті атқарушы органы жанындағы алқалы орган өтініштерді (өтінімдерді) қарау және жер учаскелеріне құқықтар беру туралы (шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы шаруашылығын жүргізу үшін уақытша өтеулі жер пайдалану (жалдау) құқығын беру жөніндегі конкурстың жеңімпазын айқындау туралы) қорытындылар дайындау үшін өндіріс), жер учаскелерінің (елді мекендердің жерлерін қоспағанда) нысаналы мақсатын өзгерту туралы және су қорының жерлерін басқа санаттағы жерлерге ауыстыру туралы;"

24) тармақша ", жер учаскесін немесе жер учаскесін жалдау құқығын сату жөніндегі сауда-саттық (аукциондар) қорытындылары бойынша хаттама" деген сөздермен толықтырылсын;

27-1) тармақшадағы "елді мекеннің" деген сөздер "кент, ауыл" деген сөздермен ауыстырылсын;

мынадай мазмұндағы 28-1) және 28-2) тармақшалармен толықтырылсын:

"28-1) жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспорты – жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу және мемлекеттік техникалық тексеру саласындағы қызметті мемлекеттік реттеуді және бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган бекіткен нысанға сәйкес жылжымайтын мүліктің бастапқы немесе қайталама объектісінің техникалық, сәйкестендіру сипаттамаларын, сондай-ақ Республикалық маңызы бар қалаларда, астанада, облыстық және аудандық маңызы бар қалаларда орналасқан жер учаскесінің сәйкестендіру сипаттамаларын қамтитын сәйкестендіру құжаты жылжымайтын мүлік;

28-2) жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастрының ақпараттық жүйесі-жүргізу тәртібі осы Кодексте және "жылжымайтын мүлікке

құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы" Қазақстан Республикасының Заңында айқындалатын жер және құқықтық кадастрлардың мәліметтерін қамтитын ақпараттық жүйе";

32-1) тармақша алып тасталсын;

3) 14-баптың 1-тармағында:

4-8) және 7-2) тармақшалар мынадай редакцияда жазылсын:

"4-8) жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу және жылжымайтын мүлікті мемлекеттік техникалық тексеру саласындағы қызметті, жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастрының ақпараттық жүйесін жүргізу және пайдалану тәртібін мемлекеттік реттеуді және бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік органмен бірлесіп әзірлеу және бекіту";

"7-2) өтініш нысандарын, келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың қорытындыларын, жер учаскесін таңдау актісін, жер учаскесін бөлу схемасын және жер-кадастрлық жоспарды әзірлеу және бекіту";

мынадай мазмұндағы 7-3) тармақшамен толықтырылсын:

"7-3) жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспортының нысанын келісу";

16-2) тармақша "жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспортының нысанын қоспағанда" деген сөздермен толықтырылсын;

мынадай мазмұндағы 16-7) тармақшамен толықтырылсын:

"16-7) жер учаскесін бөлу схемасын келісу бойынша мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың үлгілік тізбесін бекіту";

4) 14-1-бапта:

1-тармақтың 1) тармақшасы ", егер осы Кодекстің 44-2-бабында өзгеше көзделмесе" деген сөздермен толықтырылсын;

2 - тармақта:

6) және 6-1) тармақшалардағы "ұсыныстар және" деген сөздер алып тасталсын;

21) тармақша алып тасталсын;

3-тармақта:

2) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"2) Осы тармақтың 2-2) тармақшасында көзделген жағдайларды қоспағанда, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның жергілікті атқарушы органының жер учаскелерін беру және олардың нысаналы мақсатын өзгерту жөніндегі ұсыныстары мен шешімдерінің жобаларын дайындау;"

мынадай мазмұндағы 2-2) және 2-3) тармақшалармен толықтырылсын:

"2-2) аудандық маңызы бар қалалардың жерлерінде орналасқан жер учаскелерін беру және нысаналы мақсатын өзгерту бойынша аудандық маңызы бар қала әкімінің шешімдерінің жобаларын дайындау;

2-3) облыстық маңызы бар қалалардың жерлерінде орналасқан жер учаскелерін беру және нысаналы мақсатын өзгерту жөніндегі облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының шешімдерінің жобаларын дайындау;"

20) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"20) жер-кадастрлық жоспарды, оның ішінде облыстық маңызы бар қалаларға әкімшілік бағынысқа берілген аумақта бекіту.";

5) 16-баптың 2-тармағында:

1-2) тармақша алып тасталсын;

мынадай мазмұндағы 1-3) тармақшамен толықтырылсын:

"1-3) үлгілік тізбеге сәйкес жер учаскесін бөлу схемасын келісу бойынша мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың тізбесін бекіту;"

5-2) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"5-2) елді мекендер аумағының бекітілген жер-шаруашылық орналастыру жобаларын халық үшін қолжетімді орындарда арнайы ақпараттық стенділерде және электрондық нысанда ақпараттық ресурстарда орналастыру;"

6) 17-баптың 5-2) тармақшасы мынадай редакцияда жазылсын:

"5-2) елді мекендер аумағының бекітілген жер-шаруашылық орналастыру жобаларын халық үшін қолжетімді орындарда арнайы ақпараттық стенділерде және электрондық нысанда ақпараттық ресурстарда орналастыру;"

7) 18-бапта:

мынадай мазмұндағы 1-2) тармақшамен толықтырылсын:

"1-2) үлгілік тізбеге сәйкес жер учаскесін бөлу схемасын келісу бойынша мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың тізбесін бекіту;"

5-2) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"5-2) елді мекендер аумағының бекітілген жер-шаруашылық орналастыру жобаларын халық үшін қолжетімді орындарда арнайы ақпараттық стенділерде және электрондық нысанда ақпараттық ресурстарда орналастыру;"

8) 19-бап мынадай мазмұндағы екінші бөлікпен толықтырылсын:

"Аудандық маңызы бар қала әкімінің құзыретіне үлгілік тізбеге сәйкес жер учаскесін бөлу схемасын келісу бойынша мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың тізбесін бекіту де жатады.";

9) 37-бапта:

2-тармақтың бірінші бөлігінде:

"жалға берушінің" деген сөз "облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органы" деген сөздермен ауыстырылсын;

осы баптың 2-2-тармағында көрсетілген жағдайларды қоспағанда, " деген сөздермен толықтырылсын;

мынадай мазмұндағы 2-2-тармақпен толықтырылсын:

"2-2. Өз міндеттерін тиісінше орындаған, Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық және аудандық маңызы бар қаланың шегінде орналасқан жер учаскесінің уақытша өтеулі жер пайдаланушысының (жалға алушысының), егер Қазақстан Республикасының заңдарында немесе уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі жер пайдалану (жалдау) шартында өзгеше белгіленбесе, жаңа мерзімге шарт жасасуға құқығы бар осы Кодекстің 44-2 - бабы 4-тармағының 2), 3), 4) және 7) тармақшаларында белгіленген талаптарды қоспағанда, осы Кодекстің 44-2-бабында көзделген тәртіппен, егер осы Кодексте өзгеше көзделмесе, жер учаскесінің шекаралары өзгермеген жағдайда.";

10) 43-бапта:

1-тармақта:

бірінші абзацтағы "44-1-бапта көзделген жағдай" деген сөздер "осы Кодекстің 44-1 және 44-2-баптарында көзделген жағдайлар" деген сөздермен ауыстырылсын;

3) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"3) елді мекен шегінде объектілер салуды қоспағанда, объектілер салу үшін жер учаскесін сұрау кезінде жер учаскесін алдын ала таңдау;"

б) тармақшадағы "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың әкімі" деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның және әкімнің" деген сөздермен ауыстырылсын;

9) тармақшадағы "елді мекеннің" деген сөздер "кент, ауыл" деген сөздермен ауыстырылсын;

1-1 - тармақта:

бірінші бөліктегі "елді мекеннің" деген сөздер "кент, ауыл" деген сөздермен ауыстырылсын;

мынадай мазмұндағы екінші бөлікпен толықтырылсын:

"Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, облыстық (олардың әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақты қоспағанда) және аудандық маңызы бар қалалардың жерлерінде орналасқан жер учаскесіне құқық беру тәртібі осы Кодекстің 44-2-бабымен реттеледі.";

екінші бөлікте "43-1, 44 және 45" деген сөздер "43-1 және 44" деген сөздермен ауыстырылсын;

үшінші бөлім алынып тасталсын;

1-2-тармақ алып тасталсын;

1-3-тармақтағы " 45 " деген сандар "44-2" деген сандармен ауыстырылсын;

2 - тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың әкімдері "деген сөздер" облыстық маңызы бар қалалардың (олардың әкімшілік бағынысына берілген аумақта), аудандардың және әкімдердің" деген сөздермен ауыстырылсын;

үшінші бөліктегі ", Республикалық маңызы бар қаланың, астананың " деген сөздер алып тасталсын;

мынадай мазмұндағы төртінші бөлікпен толықтырылсын:

"Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жерлерінде қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік мұқтажы үшін жер учаскесін беру туралы шешім осы Кодекстің 44-2-бабында белгіленген тәртіппен қабылданады.";

бесінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің" деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның және әкімнің" деген сөздермен ауыстырылсын;

алтыншы бөліктің бірінші абзацындағы және 2) тармақшасындағы "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың "деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның" деген сөздермен ауыстырылсын;

жетінші бөліктің бірінші абзацы "облыстық маңызы бар қаланың" деген сөздерден кейін "(оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта)" деген сөздермен толықтырылсын;

сегізінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың" деген сөздер алып тасталсын;

тоғызыншы бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың" деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның" деген сөздермен ауыстырылсын;

он бірінші бөліктегі "алтыншы, жетінші бөліктің 1) тармақшасы және сегізінші бөлік" деген сөздер "жетінші, сегізінші бөліктің 1) тармақшасы және тоғызыншы бөлік" деген сөздермен ауыстырылсын;

он үшінші және он тоғызыншы бөліктердегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың" деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның" деген сөздермен ауыстырылсын;

жиырманшы бөлімде:

"Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың" деген сөздер"облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның" деген сөздермен ауыстырылсын;

елді мекен шегінде объектілер салуды қоспағанда, " деген сөздер алып тасталсын;

жиырма үшінші бөлім мынадай редакцияда жазылсын:

"Жер комиссиясының оң қорытындысы негізінде өтініш беруші жерге орналастыру жобасын дайындайды. Жерге орналастыру жобасының құрамында берілетін жер учаскесінің ауданы, оның шекаралары мен орналасқан жері, жер учаскесінің аралас меншік иелері мен жер пайдаланушылар, сондай-ақ берілетін жер учаскесінің ауыртпалықтары мен сервитуттары нақтыланады.";

мынадай мазмұндағы жиырма төртінші бөлікпен толықтырылсын:

"Жер учаскесі мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған жағдайда, алынатын алқаптардың түріне қарай жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушыларға өтелуге (өтемақыға) жататын залалдардың, ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығы өндірісінің шығындарының есептері қоса беріледі.";

2-1 - тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың "деген сөздер"облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның" деген сөздермен ауыстырылсын;

екінші бөліктегі "44 және 45-баптардағы" деген сөздер "44-баптағы"деген сөздермен ауыстырылсын;

3-тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың әкіміне "деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның, әкімге " деген сөздермен ауыстырылсын;

төртінші және бесінші бөліктердегі "Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың "деген сөздер" облыстық маңызы бар қалалардың (олардың әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақта), аудандардың"деген сөздермен ауыстырылсын;

мынадай мазмұндағы алтыншы және жетінші бөліктермен толықтырылсын:

"Республикалық маңызы бар қалаларда, астанада, облыстық (олардың әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақты қоспағанда) және аудандық маңызы бар қалаларда орналасқан жер учаскесін қоспағанда, жер учаскесін сұрау кезінде объектіні салу үшін алдын ала жер учаскесін таңдау жүргізіледі. Объектіні салу үшін, ал қажет болған жағдайларда оның күзет немесе санитариялық-қорғау аймағын белгілеу үшін жер учаскесін таңдау нәтижелері Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және ауданның уәкілетті органы тиісті жергілікті атқарушы органдардың саладағы функцияларды жүзеге асыратын құрылымдық бөлімшелерімен бірлесіп жер учаскесін таңдау туралы актімен ресімделеді жер учаскесінің орналасқан жері бойынша сәулет және қала құрылысы.

Жер учаскесін таңдау және жер учаскесін таңдау туралы актіні ресімдеу кейіннен осы баптың 2-тармағына сәйкес жер учаскесін таңдау туралы актіні қарау және қорытынды дайындау үшін жер комиссиясына жібере отырып, он жұмыс күні ішінде жүзеге асырылады.";

сегізінші бөлімде:

екінші абзацтағы "осы Кодекстің 44-бабының 3-тармағына сәйкес дайындалатын" деген сөздер алып тасталсын;

үшінші абзацтағы " 6 " саны "7" санымен ауыстырылсын;

6-1-тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"6-1. Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақта), ауданның жергілікті атқарушы органы, кент, ауыл, ауылдық округ әкімі осындай ұсынуды жүзеге асыру қажеттілігі себебінен жер учаскесіне құқық беруден бас тартқан жағдайда, сұралып отырған жер учаскесі бойынша сауда-саттық (аукцион) өткізілмеуге тиіс жер учаскесіне құқық беруден

бас тарту туралы шешім қабылданған күннен бастап күнтізбелік тоқсан күннен кешіктіріледі.";

7-тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің "деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның, әкімнің"деген сөздермен ауыстырылсын;

екінші және үшінші бөліктер мынадай редакцияда жазылсын:

"Жер учаскелерін беру жоғары тұрған жергілікті атқарушы органның құзыретіне кіретін жағдайларда, төмен тұрған жергілікті атқарушы орган, кент, ауыл, ауылдық округ әкімі түпкілікті шешім қабылдау үшін жоғары тұрған жергілікті атқарушы органға осындай беру мүмкіндігі туралы өз шешімімен жерге орналастыру жобасын жібереді.

Жер учаскесіне құқық беру туралы шешім қабылдау үшін облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақта), ауданның уәкілетті органы бір жұмыс күні ішінде бекітілген жерге орналастыру жобасын облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақта), ауданның жергілікті атқарушы органына, әкімге жібереді кент, ауыл, ауылдық округ.";

төртінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің "деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның, әкімнің"деген сөздермен ауыстырылсын;

бесінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың" деген сөздер"облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның" деген сөздермен ауыстырылсын;

7-1 - тармақта:

бірінші абзацтағы "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің

"деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның және әкімнің"деген сөздермен ауыстырылсын;

мынадай мазмұндағы үшінші абзацпен толықтырылсын:

"жер учаскесінің орналасқан жері";

8-тармақтағы "мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін Мемлекеттік корпорация" деген сөздер алып тасталсын;

9 тармақтың бірінші бөлігінің бірінші абзацы мынадай редакцияда жазылсын:

"9. Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, облыстық (олардың әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақты қоспағанда) және аудандық маңызы бар қалалардың жерлерінде орналасқан жер учаскесін қоспағанда, жер учаскесіне сәйкестендіру құжаттары:";

мынадай мазмұндағы 9-1-тармақпен толықтырылсын:

"9-1. Жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспорты Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, облыстық (олардың әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақты қоспағанда) және аудандық маңызы бар қалалардың жерлерінде орналасқан жер учаскесіне сәйкестендіру құжаты болып табылады.";

10-тармақтың бірінші бөлігінде "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің "деген сөздер" облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), ауданның және әкімнің"деген сөздермен ауыстырылсын;

14-тармақта:

екінші бөлікте " 45 " деген сандар "44-2"деген сандармен ауыстырылсын;

үшінші бөліктегі "мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі" деген сөздер "Мемлекеттік корпорация" деген сөздермен ауыстырылсын;

11) 43-1-бап мынадай мазмұндағы 1-1-тармақпен толықтырылсын:

"1-1. Шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін уақытша өтеулі жер пайдалану (жалға алу) құқығын беру жөніндегі

конкурстарда осындай ұсынуды жүзеге асыру қажеттілігі себебінен жер учаскесіне құқық беруден бас тартылған жағдайда, облыстық маңызы бар қаланың және ауданның жергілікті атқарушы органы сұратылып отырған жер учаскесі бойынша конкурстар шешім қабылданған күннен бастап күнтізбелік тоқсан күннен кешіктірілмей өткізілуге тиіс жер учаскесіне құқық беруден бас тарту туралы.";

12) 44-бап мынадай редакцияда жазылсын:

"44-бап. Сұратылған нысаналы мақсатқа байланысты жер учаскелерін берудің ерекшеліктері мен шарттары

1. Мемлекеттік меншіктегі және жер пайдалануға берілмеген жер учаскелерін беруді облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдары, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдері осы Кодексте белгіленген құзыреті шегінде орналасқан жеріне және сұратылатын нысаналы мақсатына қарай жүзеге асырады учаскелер.

2. Антенна-дiңгек құрылыстарын және (немесе) ұялы немесе спутниктік байланыс жабдығына арналған тіректерді салу үшін жер учаскесін сұрау осы Кодекстің 44-1 және 44-2-баптарына сәйкес жүзеге асырылады.

3. Елді мекендер шегінде объектілер салу үшін жер учаскесін сұрау осы Кодекстің 44-1 және 44-2-баптарына сәйкес жүзеге асырылады.

4. Магистральдық мұнай құбырлары арқылы тасымалдауға, мұнай мен газды көліктің басқа түрлеріне кейіннен сақтауға және ауыстырып тиеуге байланысты Мұнай-газ көліктік инфрақұрылым объектілерін салу үшін жер учаскесін сұраған кезде жер учаскесін таңдау актісі мен жерге орналастыру жобасы магистральдық құбыр саласындағы басшылықты және салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын уәкілетті органмен де келісіледі.

5. Ғибадат үйін (ғимаратын) салу үшін жер учаскесін беру Қазақстан Республикасының Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы заңнамасына сәйкес берілген облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органының оның құрылысы туралы шешімі болған кезде жүргізіледі.

6. Жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскелерін беруге сумен және электрмен жабдықтау желілерімен қамтамасыз етілген алаңдарда жол беріледі.

Орталықтандырылған сумен жабдықтау жоқ елді мекендерде мұндай жер учаскелерін беруге электрмен жабдықтау желілері болған кезде ғана жол беріледі.

Жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскелерін сұраған кезде азаматтардың өтініштері (өтінішхаттары) арнайы есепке алынады және бөліп беруге арналған алаңдарды дайындау шамасына қарай не жеке тұрғын үй құрылысы үшін пайдаланылатын бос аумақтар болған кезде қанағаттандырылады. Азаматтарға жеке тұрғын үй құрылысына жер учаскелерін беру қағидаларын орталық уәкілетті орган бекітеді. Жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскелерін тегін негізде беру кезінде азаматтың жеке тұрғын үй құрылысы үшін мемлекет берген жер учаскелерінің болуы немесе болмауы ескеріледі.

Арнайы есепке қою кезінде азаматтың жеке тұрғын үй құрылысы үшін мемлекет құқықтарын берген жер учаскелерінің болуы немесе болмауы ескеріледі, олар туралы мәліметтер Мемлекеттік корпорациядан сұратылады.

Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органдары, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдері жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскесін алу үшін бөлу алаңдарын дайындау туралы және кезектілік тізімдері туралы ақпараттың қолжетімділігін оларды арнайы ақпараттық стенділерге орналастыру арқылы және (немесе) бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау жолымен қамтамасыз етуге міндетті қазақ және орыс тілдерінде тоқсанына кемінде бір рет.

7. Құрылыс объектісін орналастыруға таңдалған аумақта тұрғын үйлер, басқа да ғимараттар мен құрылыстар, сондай-ақ инженерлік коммуникациялар, жасыл желектер және бұзуға немесе көшіруге жататын (оның ішінде өнеркәсіптік кәсіпорындардың санитариялық-қорғау аймағына жер бөлу кезінде түсетін) басқа да өсімдіктер орналасқан жағдайда өтініш беруші немесе оның сенім білдірілген адамы жер учаскесін бөлу үшін талап етілетін келісулер дербес.

Қосымша өтініш беруші жылжымайтын мүлік иелерінің әрқайсысымен жасалған шығындарды өтеу шарттары туралы шартты меншік иесіне ұсынады.

Шартта қолданыстағы құрылыстарды, инженерлік коммуникацияларды, жасыл желектерді қоныстандырудың, көшірудің нақты шарттары мен мерзімдері,

жылжымайтын мүлікті бұзуға байланысты барлық шығындарды өтеу жөніндегі құрылыс салушының міндеттемелері көрсетіледі.

8. Су объектісінің жағалау сызығынан бес жүз метр шегінде орналасқан жер учаскелерін беру ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен мемлекеттік орман қоры жерлерін қоспағанда, су қорғау аймақтары мен белдеулерінің шекаралары айқындалғаннан, сондай-ақ оларды шаруашылық пайдалану режимі белгіленгеннен кейін жүзеге асырылады.

Жағалау сызығын айқындау тәртібі су қорын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау, су бұру саласындағы уәкілетті орган бекіткен су қорғау аймақтары мен белдеулерін белгілеу қағидаларында айқындалады.

9. Арнайы экономикалық аймақтарды немесе республикалық немесе өңірлік маңызы бар индустриялық аймақтарды құру үшін жер учаскелерін беру ерекшеліктері осы Кодекстің 119-2-бабына сәйкес айқындалады.

10. Шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін, оның ішінде әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілері үшін қызмет түрлеріне қарамастан жер учаскесінің нысаналы мақсаты ғимараттарды (құрылыстар мен құрылыстарды) салу және оларға қызмет көрсету үшін де белгіленеді.";

13) 44-1-бапта:

тақырыптағы "елді мекен" деген сөздер "кент, ауыл" деген сөздермен ауыстырылсын;

1-тармақта:

бірінші абзац мынадай редакцияда жазылсын:

"1. Кенттің, ауылдың жерінен жер учаскесін беруді облыстың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органы (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), кент, ауыл әкімі осы Кодексте белгіленген өз құзыреті шегінде жүзеге асырады және мынадай тәртіппен жүргізіледі:";

5) тармақшадағы "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың әкімі" деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және әкімнің" деген сөздермен ауыстырылсын;

мынадай мазмұндағы екінші және үшінші бөліктермен толықтырылсын:

"Кенттің, ауылдың жерінен жер учаскесін беру мемлекеттік қызмет болып табылады және Қазақстан Республикасының заңнамасымен реттеледі.

Осы баптың ережелері құрылыс мақсаттары үшін кент, ауыл жерлерінен жер учаскесін сұраған кезде осы Кодекстің 48-бабының 1-тармағында көзделген айрықша жағдайларға қолданылады.";

2 - тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың әкімдері" деген сөздер "облыстық маңызы бар қалалардың (олардың әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және әкімдердің" деген сөздермен ауыстырылсын;

бесінші бөліктегі ", мемлекеттік жер кадастрын жүргізуші " деген сөздер алып тасталсын;

3-тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың әкіміне" деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың және әкімнің" деген сөздермен ауыстырылсын;

үшінші бөлікте "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің әкімі бір жұмыс күні ішінде жолдайды " деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың бір жұмыс күні ішінде жолдайды" деген сөздермен ауыстырылсын;

мынадай мазмұндағы төртінші бөлікпен толықтырылсын:

"Кент, ауыл, ауылдық округ әкімі жер учаскесінің орналасқан жері бойынша сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын ауданның, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) жергілікті атқарушы органының құрылымдық бөлімшесіне өтініш жібереді.";

4-тармақтың бірінші, бесінші және алтыншы бөліктеріндегі ", мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін",", мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін " деген сөздер алып тасталсын;

4-1-тармақтағы "республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың әкімі" деген сөздер "ауданның, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және әкімнің"деген сөздермен ауыстырылсын;

6-тармақтағы "мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін" деген сөздер алып тасталсын;

7-тармақта:

бірінші бөлім мынадай редакцияда жазылсын:

"7. Жер-кадастрлық жоспар Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың және ауданның уәкілетті органына Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесіне құқық беру туралы шешімінің жобасын бекіту және дайындау үшін дайындалады және он жұмыс күні ішінде жіберіледі.";

екінші бөлімде:

мынадай мазмұндағы үшінші абзацпен толықтырылсын:

"жер учаскесінің орналасқан жері";

алтыншы абзац мынадай редакцияда жазылсын:

"осы Кодекстің 107-бабының 3-тармағында көзделген функционалдық аймақтарға сәйкес жер учаскесінің нысаналы мақсаты";

үшінші және төртінші бөліктердегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың әкімі" деген сөздер "ауданның, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және әкімнің"деген сөздермен ауыстырылсын;

8-тармақта:

бірінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің"

деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және әкімнің" деген сөздермен ауыстырылсын;

екінші бөлім мынадай редакцияда жазылсын:

"Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта), кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің шешімінің көшірмесі және жер-кадастрлық жоспар уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі жер пайдалану (жалға алу) шартын дайындау үшін облыстың, облыстық маңызы бар қаланың және ауданның уәкілетті органына жіберіледі бір жұмыс күні ішінде.";

үшінші бөліктегі "Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қала әкімінің" деген сөздер "облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және әкімнің" деген сөздермен ауыстырылсын;

төртінші бөліктегі "мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін" деген сөздер алып тасталсын;

бесінші және тоғызыншы бөліктер мынадай редакцияда жазылсын:

"Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақта) жергілікті атқарушы органы мен кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің және облыстың, облыстық маңызы бар қаланың (оның әкімшілік бағыныстылығына берілген аумақта) және ауданның уәкілетті органы қол қойған уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі жер пайдалану шарты шешімінің көшірмесі (Мемлекеттік корпорация немесе "электрондық үкімет" веб-порталы арқылы өтініш берушіге қол қою үшін жіберіледі.";

"Облыстың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) және кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесіне құқық беру туралы шешімінде:

жеке тұлғаның тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе) немесе жер учаскесіне құқық берілетін заңды тұлғаның атауы;

Халықтың есептік саны жиырма мың адамнан асатын елді мекендердің егжей-тегжейлі жоспарлау жобалары немесе бас жоспарлары және халық саны жиырма мың адамға дейінгі егжей-тегжейлі жоспарлау жобасымен біріктірілген бас

жоспарлары (немесе олардың саны бес мың адамға дейінгі елді мекендерді дамыту мен салудың оларды алмастыратын схемасы) жоқ құрылыс үшін жер учаскелерін беруге тыйым салынады, ал сондай-ақ инженерлік желілер болмаған жағдайда.

4. Жер учаскесін беру мынадай тәртіппен жүргізіледі:

1) жер учаскесіне тиісті құқықтар беру туралы өтінішті қарауға қабылдау;

2) сұралып отырған жер учаскесін қала құрылысы құжатына сәйкес мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша беру мүмкіндігін (мүмкінностистігін) айқындау;

3) жер учаскесін бөлу схемасын қалыптастыру және келісу;

4) облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының және аудандық маңызы бар қала әкімінің жер учаскесіне құқық беру туралы шешімін қабылдау;

5) жер учаскесін сатып алу-сату немесе уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалдау) шартын жасасу;

6) жергілікті жерде жер учаскесінің шекарасын белгілеу;

7) жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспортын дайындау және беру.

Тармақшаларда көрсетілген әрекеттер 1), 2), 3), 4), 5) және 7) Осы тармақтың бірінші бөлігі мемлекеттік органдар мен өзге де тұлғаларды ақпараттандыру объектілерін пайдалана отырып, электрондық форматта жүзеге асырылады.

Республикалық маңызы бар қала, астана, облыстық және аудандық маңызы бар қала шегінде жер учаскесін жерден беру мемлекеттік көрсетілетін қызмет болып табылады және Қазақстан Республикасының заңнамасымен реттеледі.

5. Осы баптың 7-тармағында көрсетілген қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік мұқтаждары үшін жер учаскесін сұрату жағдайларын қоспағанда, жер учаскесіне құқық беру туралы өтінішті қараудың жалпы мерзімі өтініш келіп түскен сәттен бастап отыз жұмыс күніне дейін құрайды.

Көрсетілген мерзімге кезеңдер кірмейді:

өтініш берушінің жер учаскесін бөлу схемасын келісуі;

жер учаскесін сатып алу-сату немесе уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалдау)шартын жасасу;

жергілікті жерде жер учаскесінің шекарасын белгілеу;

жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспортын дайындау және беру.

6. Құрылыс мақсаттары үшін жер учаскесі сұралған жағдайда жер учаскесі жер пайдалану құқығымен беріледі. Жер пайдалануға берілген жер учаскесін жеке меншікке сатып алу объект пайдалануға берілгеннен кейін жүргізіледі. Жер пайдаланушының меншік құқығын иеленуі осы Кодекстің 47 және 49-баптарына сәйкес реттеледі.

7. Келісуші мемлекеттік органдар мен ұйымдардан оң қорытынды келіп түскеннен кейін қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік мұқтаждары үшін жер учаскелері сұралған жағдайда, жер учаскесін бөлу схемасы және жер учаскесінің орналасқан жері бойынша облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органы шешімінің жобасы осы Кодекстің 120-бабы 1-тармағының екінші бөлігінде көрсетілген мемлекеттік органдарға қосымша келісуге жіберіледі. соңғы қорытынды түскен күннен бастап бес жұмыс күні ішінде.

Қосымша келісу он жұмыс күні ішінде жүзеге асырылады.

8. Жер учаскесіне құқық алуға мүдделі жеке және заңды тұлғалар "электрондық үкімет" веб-порталы арқылы немесе Мемлекеттік корпорация арқылы сұрау салынатын жер учаскесіне бөліп беру схемасын жария кадастрлық картада дербес қалыптастыра отырып өтініш береді.

Өтінішке қоса беріледі:

жер учаскесін бөлу схемасы;

осы Кодекстің 48-бабының 1-тармағында көрсетілген жер учаскелерін беруге байланысты өзге де құжаттар.

Құрылыс мақсаттары үшін жер учаскесі сұралған жағдайда өтінішке инженерлік желілерге қосылуға арналған сауалнама парағы қоса беріледі.

Жеке және заңды тұлғаларға жер учаскесін алуға өтініш берілгеннен кейін олардың кабинетіне "электрондық үкімет" веб-порталында оның келіп түскені

туралы хабарлама жіберіледі, онда жер учаскесін бөлу схемасын келісудің болжамды күні көрсетіледі.

9. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органы жер учаскесіне құқық беру туралы өтініш келіп түскен кезден бастап бір жұмыс күні ішінде оны жер учаскесінің орналасқан жері бойынша сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын тиісті жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесіне жібереді.

Аудандық маңызы бар қала әкімі өтінішті жер учаскесінің орналасқан жері бойынша сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын ауданның жергілікті атқарушы органының құрылымдық бөлімшесіне жібереді.

10. Сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі жер учаскесіне құқық беру туралы өтініш келіп түскен сәттен бастап екі жұмыс күні ішінде бекітілген қала құрылысы құжатына сәйкес оны мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша беру мүмкіндігін (мүмкін .стігін) айқындайды.

Сұрау салынатын жер учаскесін мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша беру мүмкін определениястігі айқындалған жағдайда екі жұмыс күні ішінде сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі өтініш берушіге Қазақстан Республикасы заңнамасының нормаларына сілтеме жасай отырып, Сұрау салынатын жер учаскесін бөлудің мүмкін причиныстігі себебін негіздей отырып, дәлелді бас тартуды "электрондық" веб-порталындағы өзінің жеке кабинетіне жібереді үкімет".

Сұралып отырған жер учаскесін беру мүмкіндігі айқындалған жағдайда бес жұмыс күні ішінде оны бөлу схемасы қалыптастырылады.

Жер учаскесін бөлу схемасы оны дайындаған сәттен бастап бір жұмыс күні ішінде тізбесін облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органы және аудандық

маңызы бар қаланың әкімі бекіткен мемлекеттік органдарға және өзге де ұйымдарға бір мезгілде келісуге жіберіледі.

Жер учаскесін бөлу схемасында қолданыстағы инженерлік коммуникациялар көрсетіледі, ал қажет болған жағдайда берілетін жер учаскесінің шекарасынан инженерлік коммуникацияларды көшіру көзделеді.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың қорытындысы жер учаскесін бөлу схемасын алған сәттен бастап бес жұмыс күні ішінде электрондық түрде ұсынылады.

Жер учаскесін бөлу схемасын келісу қандай да бір ескертулер мен ескертулерсіз жүзеге асырылады.

Табиғи монополиялар субъектілері инженерлік желілерге қосылудың техникалық шарттарын қосымша ұсынады.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардан теріс қорытынды түскен жағдайда, ол түскен кезден бастап екі жұмыс күні ішінде жергілікті атқарушы органның сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын құрылымдық бөлімшесі өтініш берушіге "электрондық үкіметтің" веб-порталындағы өзінің жеке кабинетіне жер учаскесіне құқық беруден дәлелді бас тартуды жібереді.

Дәлелді бас тарту сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесінің белгіленген нысандағы қорытындысы түрінде ресімделеді.

11. Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардан оң қорытынды келіп түскен жағдайда, ол келіп түскен сәттен бастап бір жұмыс күні ішінде жер учаскесін бөлу схемасы өтініш берушіге "электрондық үкіметтің" веб-порталындағы оның жеке кабинетіне келісуге жіберіледі.

Өтініш беруші жер учаскесін бөлу схемасын ол келіп түскен сәттен бастап он жұмыс күні ішінде келісуге міндетті.

Өтініш берушінің жер учаскесін бөлу схемасын келісу мерзімінің аяқталуы сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі өтініш берушіге бір жұмыс

күні ішінде "электрондық үкіметтің" веб-порталындағы оның кабинетіне жіберетін жер учаскесіне құқық беруден дәлелді бас тарту үшін негіз болып табылады.

12. Сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі жер учаскесін бөлудің келісілген схемасы келіп түскеннен кейін оны тиісті уәкілетті органға және аудандық маңызы бар қала әкіміне келіп түскен сәттен бастап бір жұмыс күні ішінде жер учаскесіне құқық беру туралы шешімнің жобасын дайындау үшін жібереді.

Құрылыс мақсаттары үшін жер учаскесі сұралған жағдайда, бөлу схемасына қосымша сәулет-жоспарлау тапсырмасы қоса беріледі, ол табиғи монополиялар субъектілерінен инженерлік желілерге қосылуға техникалық шарттар келіп түскен сәттен бастап екі жұмыс күні ішінде дайындалады.

Жер учаскесін бөлудің келісілген схемасы облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органы мен аудандық маңызы бар қала әкімінің жер учаскесіне құқық беру туралы шешімді және осындай шешімнің ажырамас бөлігін бес жұмыс күні ішінде қабылдауы үшін негіз болып табылады.

13. Қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік мұқтаждары үшін жер учаскесін сұраған кезде осы Кодекстің 120-бабы 1-тармағының екінші бөлігінде көрсетілген бөлудің келісілген схемасы және мемлекеттік органдарды оң келісу Республикалық маңызы бар қаланың және астананың жергілікті атқарушы органы жер учаскесіне құқық беру туралы шешімді бес жұмыс күні ішінде қабылдауы үшін негіз болып табылады аудан әкімі жер учаскесіне құқық беру мүмкіндігі туралы шешім қабылдады.

14. Жер учаскелерін беру жоғары тұрған атқарушы органның құзыретіне кіретін жағдайларда, төмен тұрған жергілікті атқарушы органның жер учаскесіне құқық беру мүмкіндігі туралы шешімі бір жұмыс күні ішінде осы Кодексте белгіленген өз құзыреті шегінде жер учаскесіне құқық беру туралы жоғары тұрған жергілікті атқарушы органның шешімінің жобасын дайындау үшін тиісті уәкілетті органға жіберіледі.

Жоғары тұрған жергілікті атқарушы органның жер учаскесіне құқық беру туралы түпкілікті шешімі төмен тұрған жергілікті атқарушы органның шешімі келіп түскен күннен бастап бес жұмыс күні ішінде қабылданады.

15. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың және аудандық маңызы бар қала әкімінің жер учаскесіне құқық беру туралы Жергілікті атқарушы органының шешімінде мынадай мәліметтер болуға тиіс:

жеке тұлғаның тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе) немесе жер учаскесіне құқық берілетін заңды тұлғаның атауы;

жер учаскесінің орналасқан жері;

осы Кодекстің 107-бабының 3-тармағында көзделген функционалдық аймақтарға сәйкес жер учаскесінің нысаналы мақсаты;

жер санаты;

жер учаскесінің ауданы;

жер құқығының түрі, ауыртпалықтар, сервитуттар;

жер учаскесін сатып алу-сату және уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалға алу) шарттарын жасасу мерзімдері;

жер учаскесінің бөлінуі (бөлінбейтіндігі) туралы мәліметтер;

жер учаскесін беруге байланысты өзге де мәліметтер.

16. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының және аудандық маңызы бар қала әкімінің жер учаскесіне құқық беру туралы шешімі негізінде белгіленген тәртіппен және мерзімдерде жер учаскесін сатып алу-сату немесе уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалдау) шарты электрондық түрде жасалады Қазақстан Республикасының заңнамасымен.

Жер учаскесін сатып алу-сату шартын немесе уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалға алу) шартын уақтылы жасамау не оларды жасасудан бас тарту осындай шартты жасасу не бас тарту түскен кезден бастап үш жұмыс күні ішінде жер учаскесіне құқық беру туралы шешімнің күшін жою үшін негіз болып табылады.

17. Жергілікті жерде жер учаскесінің шекарасын белгілеу жер учаскесіне құқық беру туралы шешім қабылданғаннан кейін бір ай ішінде өтініш берушінің өтініші негізінде жүзеге асырылады.

18. Жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспортын дайындауды және беруді, сондай-ақ жер учаскесіне құқықты мемлекеттік тіркеуді Мемлекеттік корпорация өтініштің негізінде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және мерзімдерде электрондық форматта жүзеге асырады.

19. Қазақстан Республикасының Жылжымайтын мүлікке құқықты мемлекеттік тіркеу туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен және мерзімдерде жер учаскесіне құқықтарды мемлекеттік тіркеусіз жер учаскесін пайдалануға жол берілмейді.

Осы норманы сақтамау жер учаскесін өз бетінше иемдену ретінде сараланады және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасына сәйкес әкімшілік жауаптылықты көздейді.";

15) 45-бап алып тасталсын;

16) 47-баптың 2-тармағындағы " 45 " деген сандар "44-2" деген сандармен ауыстырылсын;

17) 49-1-бап мынадай редакцияда жазылсын:

"49-1-бап. Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту тәртібі

1. Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуді облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органдары, аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің әкімі жер учаскесінің орналасқан жері бойынша жүзеге асырады.

Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту мемлекеттік қызмет болып табылады және Қазақстан Республикасының заңнамасымен реттеледі.

2. Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуге мүдделі жеке және заңды тұлғалар облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органына, аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің әкіміне жер учаскесінің орналасқан жері бойынша қағаз жеткізгіште не "электрондық үкімет" веб-порталы

арқылы өтініш береді"немесе Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Мемлекеттік корпорация.

Өтінішке оның қабылданған күні бойынша тіркеу нөмірі беріледі және өтініш берушіге өтініштің берілгенін растайтын хабарлама беріледі, онда жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту мәселесі бойынша шешімнің қабылданған күні көрсетіледі.

Өтініште мынадай мәліметтер көрсетіледі:

жер учаскесінің кадастрлық нөмірі;

жер учаскесінің сұратылған нысаналы мақсаты;

жер учаскесінің ауданы;

жер учаскесінің орналасқан жері;

жер учаскесіне құқық белгілейтін және сәйкестендіру құжаттарының, жер-кадастрлық жоспардың нөмірі мен күні.

3. Елді мекен шегінде орналасқан жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы өтініш облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органына және аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің әкіміне келіп түскен кезден бастап сегіз жұмыс күніне дейінгі мерзімде қаралады.

Көрсетілген мерзімге кезеңдер кірмейді:

жер учаскесін сатып алу-сату немесе жер учаскесіне уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалдау) шартын жасасу;

жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспортын немесе жер-кадастрлық жоспарды дайындау және беру.

Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органы бір жұмыс күні ішінде жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы келіп түскен өтінішті сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын тиісті жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесіне жібереді.

Аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің әкімі бір жұмыс күні ішінде жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы келіп түскен өтінішті жер учаскесінің орналасқан жері бойынша сәулет және қала

құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын ауданның жергілікті атқарушы органының құрылымдық бөлімшесіне жібереді.

Сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі өтініш келіп түскен күннен бастап үш жұмыс күні ішінде жер учаскесін мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша пайдалану мүмкіндігін айқындайды, жер учаскесін пайдалану схемасын жасайды және бір мезгілде барлық мүдделі мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдарға келісуге жібереді.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдар үш жұмыс күні ішінде мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша жер учаскесін пайдалану мүмкіндігі (мүмкін .стігі) туралы тиісті қорытындылар ұсынады.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардан теріс қорытынды түскен жағдайда өтініш берушіге ол түскен кезден бастап екі жұмыс күні ішінде сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның тиісті құрылымдық бөлімшесі жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуден дәлелді бас тартуды жібереді.

Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуден дәлелді бас тарту сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның тиісті құрылымдық бөлімшесінің белгіленген нысандағы қорытындысы түрінде ресімделеді.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардан жер учаскесін мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша пайдалану мүмкіндігі туралы оң қорытынды түскен жағдайда, ол түскен кезден бастап екі жұмыс күні ішінде сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органның тиісті құрылымдық бөлімшесі жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы қорытынды қорытынды дайындайды және қаланың уәкілетті органына жолдайды Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың, аудандық маңызы бар қаланың, кенттің, ауылдың, ауылдық округтің әкіміне жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы шешім жобасын дайындау үшін.

Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы шешімі жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы қорытынды қорытынды түскен сәттен бастап төрт жұмыс күні ішінде жергілікті атқарушы органның тиісті құрылымдық бөлімшесінен қабылданады. сәулет және қала құрылысы.

4. Елді мекеннен тыс жерде орналасқан жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы өтініш ол облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органына (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) келіп түскен кезден бастап он алты жұмыс күніне дейінгі мерзімде қаралады.

Көрсетілген мерзімге кезеңдер кірмейді:

жер учаскесін сатып алу-сату немесе жер учаскесін уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалға алу) шартын жасасу; жер учаскесіне сәйкестендіру құжатын дайындау және беру.

Облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органы (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) келіп түскен өтінішті бір жұмыс күні ішінде облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органына жібереді.

Облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органы өтініш келіп түскен күннен бастап үш жұмыс күні ішінде жер учаскесін мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша пайдалану мүмкіндігін айқындайды, жер учаскесін пайдалану схемасын жасайды және бір мезгілде барлық мүдделі мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдарға келісуге жібереді.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдар үш жұмыс күні ішінде мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша жер учаскесін пайдалану мүмкіндігі туралы тиісті қорытындылар ұсынады.

Келісуші мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардан теріс қорытынды келіп түскен жағдайда өтініш берушіге ол келіп түскен сәттен бастап екі жұмыс күні ішінде облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органы жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуден дәлелді бас тартуды жібереді.

Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуден дәлелді бас тартуды облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органы белгіленген нысандағы қорытынды түрінде ресімдейді.

Келісуші мемлекеттік органдар мен ұйымдардан жер учаскесін мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша пайдалану мүмкіндігі туралы оң қорытынды түскен жағдайда, облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органы жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту мүмкіндігі туралы ұсынысы бар материалдарды ол келіп түскен сәттен бастап екі жұмыс күні ішінде жер комиссиясына енгізеді.

Жер комиссиясының қорытындысы жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту мүмкіндігі туралы ұсыныс жер комиссиясына келіп түскен сәттен бастап бес жұмыс күні ішінде хаттамалық шешім нысанында екі данада жасалады.

Облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың уәкілетті органы жер комиссиясының тиісті қорытындысы келіп түскен сәттен бастап бір жұмыс күні ішінде облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) тиісті шешімін дайындайды.

Облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы шешімі жер комиссиясының оң қорытындысы негізінде қабылданады.

Облыстың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының (оның әкімшілік бағынысына берілген аумақта) жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуден бас тарту туралы шешімі жер комиссиясының теріс қорытындысы келіп түскен кезден бастап екі жұмыс күні ішінде қабылданады. Жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуден бас тарту дәлелді болуға тиіс.

5. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуге келісім беру не өзгертуден бас тарту туралы шешімі ол қабылданғаннан кейін үш жұмыс күні ішінде өтініш берушіге жіберіледі.

"Электрондық үкімет" веб-порталы арқылы электрондық құжат нысанында өтініш берілген жағдайда облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгертуге келісім беру не өзгертуден бас тарту туралы шешімі өтініш берушіге жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту электрондық құжат қабылданғаннан кейін үш жұмыс күнінен кешіктірілмейтін мерзімде.

Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы шешімінде:

жеке тұлғаның тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басты куәландыратын құжатта көрсетілсе) немесе заңды тұлғаның атауы;

жер учаскесінің өзгертілген нысаналы мақсаты;

мәлімделген нысаналы мақсаты бойынша жер учаскесін пайдалану мүмкіндігі туралы қорытындының не жер комиссиясының қорытындысының нөмірі мен күні;

жер учаскесінің кадастрлық нөмірі;

жер санаты;

жер учаскесінің орналасқан жері;

жер учаскесінің ауданы;

жеке қосалқы шаруашылық жүргізу үшін нысаналы мақсаты өзгерген жағдайда жер учаскесін бөлу түрі;

жер құқығының түрі, ауыртпалықтар, сервитуттар;

өзгертілген нысаналы мақсат үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнына тең соманы бюджетке төлеу не өзгертілген нысаналы мақсат үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген кадастрлық (бағалау) құн мен өзгертілген нысаналы мақсат үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген кадастрлық (бағалау) құн арасындағы айырмаға тең соманы бюджетке төлеу қажет болған

жағдайда жер учаскесінің сатып алу бағасын және бөліп-бөліп беру мерзімдерін бұл учаске бұрын мемлекеттен сатып алынған;

өзгертілген нысаналы мақсат үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнына тең соманы бюджетке төлеу не өзгертілген нысаналы мақсат үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген кадастрлық (бағалау) құн мен өзгертілген нысаналы мақсат үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген кадастрлық (бағалау) құн мен баға арасындағы айырмаға тең соманы бюджетке төлеу қажет болған жағдайда жер учаскесін сатып алу-сату шарттарын жасасу мерзімдері, ол бойынша бұл учаске бұрын мемлекеттен сатып алынған.

6. Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның, облыстық маңызы бар қаланың жергілікті атқарушы органының, аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округ әкімінің жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы шешімі негізінде жер учаскесін сатып алу-сату немесе уақытша (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді) өтеулі (өтеусіз) жер пайдалану (жалға алу) шарты жасалады. Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіп пен мерзімдер.

7. Жер учаскесінің нысаналы мақсаты өзгерген кезде сәйкестендіру құжаттарын немесе жер-кадастрлық жоспарды дайындау мерзімі төрт жұмыс күнінен аспайды.";

18) 145-1-бапта:

3 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"3. Бақылау субъектісіне (объектісіне) бармай-ақ профилактикалық бақылау Жерді қашықтықтан зондтау және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердегі ауыл шаруашылығы жануарларын оларды мақсаты бойынша пайдаланбау және (немесе) ұтымсыз пайдалану фактілері бойынша сәйкестендіру деректері негізінде жүргізіледі.

Бақылау субъектісіне (объектісіне) бармай-ақ профилактикалық бақылау нәтижелерін аумақтық бөлімше есепке алуға тиіс.";

8 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"8. Қазақстан Республикасы Жер заңнамасының талаптарын бұзушылықтарды жою туралы нұсқау бақылау субъектісіне тапсырылғаны туралы хабарламамен немесе "электрондық үкімет" веб-порталымен интеграцияланған ақпараттық жүйелер арқылы аумақтық бөлімшенің жерлерін пайдалану және қорғау жөніндегі мемлекеттік инспектордың электрондық цифрлық қолтаңбасымен қол қойылған электрондық құжат арқылы қолма-қол тапсырылады немесе тапсырысты пошта жөнелтілімі нысанында жіберіледі.

Бақылау субъектісіне (объектісіне) бармай-ақ профилактикалық бақылау нәтижелері бойынша анықталған Қазақстан Республикасы Жер заңнамасының талаптарын бұзушылықтарды жою туралы төменде аталған тәсілдердің бірімен жіберілген нұсқау мынадай жағдайларда тапсырылды деп есептеледі:

- 1) қолма – қол-алу туралы нұсқауда белгі қойылған күннен бастап;
- 2) пошта арқылы-хабарламаны белгілеген күннен бастап;
- 3) электрондық тәсілмен – жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын орган бақылау субъектісінің электрондық мекенжайына жіберген күннен бастап жүзеге асырылады.";

10-тармақтағы "жазбаша түрде" деген сөздер алып тасталсын;

11-тармақ "ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру" деген сөздермен толықтырылсын;

19) 152-баптың 3-тармағы мынадай редакцияда жазылсын:

"3. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жер кадастры (Республиканың, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жер кадастры) Қазақстан Республикасының мемлекеттік кадастрлар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында бірыңғай жүйе бойынша жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу жөніндегі қызметті мемлекеттік монополияға жатқызады, оны Мемлекеттік корпорация және Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорын жүзеге асырады.

Бұл ретте Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорынның қызметіне осы Кодекстің 153-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында көзделген іздестіру жұмыстары жатады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған Мемлекеттік корпорация және шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорын өндіретін және (немесе) өткізетін тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) бағаларын орталық уәкілетті органмен және монополияға қарсы органмен келісім бойынша орталық мемлекеттік органдар қатарынан Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен айқындалатын уәкілетті орган белгілейді.";

20) 153-баптың 1-тармағының 6) тармақшасы мынадай редакцияда жазылсын:

"6) мемлекеттік жер кадастрының ақпараттық жүйесін жүргізу;"

21) 171-бап мынадай мазмұндағы алтыншы бөлікпен толықтырылсын:

"Осы Кодекстің 44-2-бабы қолданысқа енгізілгенге дейін жеке және заңды тұлғаларға берілген жер учаскелеріне құқық белгілейтін және сәйкестендіру құжаттары заңды күшін сақтайды.".

2. "Семей ядролық қауіпсіздік, экология және электр энергетикасы аймағының мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 5 шілдедегі № 17-VIII Заңы 1-бап. Қазақстан Республикасының мынадай заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізілсін:

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер кодексіне:

1) 1-баптың 1-тармағының 3) тармақшасы мынадай редакцияда жазылсын:

"3) өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің, ядролық қауіпсіздік аймағының мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер;"

2) 13-бап мынадай мазмұндағы 3-3) және 3-4) тармақшалармен толықтырылсын:

"3-3) атом энергиясын пайдалану саласындағы уәкілетті органның ұсынысы бойынша қордағы жерлерді ядролық қауіпсіздік аймағының жерлеріне ауыстыру;

3-4) запастағы жерлерді ядролық қауіпсіздік аймағы жерлеріне ауыстыру қағидаларын бекіту;"

3) 26-бапта:

1-тармақ "Ұлттық қауіпсіздік," деген сөздерден кейін "ядролық қауіпсіздік аймақтары," деген сөздермен толықтырылсын;

2 тармақтың бірінші бөлігі мынадай мазмұндағы алтыншы абзацпен толықтырылсын:

"ядролық қауіпсіздік аймағы;"

4) 33-баптың 2-тармағы мынадай мазмұндағы 9) тармақшамен толықтырылсын:

"9) ядролық қауіпсіздік аймақтары.";

5) 34-баптың 1-тармағының 3) тармақшасы ", ядролық қауіпсіздік аймағы жерлерінде" деген сөздермен толықтырылсын;

6) 105-баптың 3-тармағының бірінші бөлігі мынадай мазмұндағы 7) тармақшамен толықтырылсын:

"7) ядролық қауіпсіздік аймағын құру және оның жұмыс істеуі. ";

7) 12-тараудың тақырыбы мынадай редакцияда жазылсын:

"12 тарау. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің, ядролық қауіпсіздік аймағының мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер";

8) 111-бап мынадай редакцияда жазылсын:

"111-бап. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің, ядролық қауіпсіздік аймағының мұқтаждары үшін және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер ұғымы мен құрамы

1. Осы Кодексте және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген тәртіппен азаматтар мен заңды тұлғаларға тиісті нысаналы мақсатта берілген жерлер өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің мұқтажы үшін, ядролық қауіпсіздік аймағы және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер деп танылады.

2. Өнеркәсіп, көлік, байланыс жерлерін ғарыш қызметінің, қорғаныстың, ұлттық қауіпсіздіктің, ядролық қауіпсіздік аймағының және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де мақсаттағы мұқтаждар үшін пайдалану ерекшеліктері Қазақстан Республикасының арнайы заңнамасында белгіленеді.";

9) мынадай мазмұндағы 120-1-баппен толықтырылсын:

"120-1-бап. Ядролық қауіпсіздік аймағының жерлері

1. Ядролық қауіпсіздік аймағын құру және оның жұмыс істеуі үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен берілген жерлер ядролық қауіпсіздік аймағының жері деп танылады.

2. Семей ядролық қауіпсіздік аймағының жұмыс істеуін қамтамасыз ету жөніндегі уәкілетті ұйымның ядролық қауіпсіздік аймағының жерлерін жер пайдалануға беру Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша жүзеге асырылады.";

10) 143-бап мынадай мазмұндағы 6-тармақпен толықтырылсын:

"6. Осы баптың 1 және 3-тармақтарының ережелері Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Семей ядролық қауіпсіздік аймағының жұмыс істеуін қамтамасыз ету жөніндегі уәкілетті ұйымға берілетін ядролық қауіпсіздік аймағының жерлеріне қатысты қолданылмайды."

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2023 жылғы 19 мамырдағы № 188 бұйрығы. "Тиісті мақсаттарда пайдаланылмайтын немесе Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып пайдаланылатын жер учаскелерін анықтау қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Орынбасары – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2018 жылғы 5 мамырдағы № 194 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы " Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 19 мамырда № 32539 болып тіркелді

БҰЙЫРАМЫН:

1. "Тиісті мақсаттарда пайдаланылмайтын немесе Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып пайдаланылатын жер учаскелерін анықтау қағидаларын бекіту туралы "Қазақстан Республикасы Премьер-

Министрінің Орынбасары – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2018 жылғы 5 мамырдағы № 194 бұйрығына (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 16949 болып тіркелген) мынадай өзгерістер енгізілсін:

Көрсетілген бұйрықпен бекітілген тиісті мақсаттарда пайдаланылмайтын немесе Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып пайдаланылатын жер учаскелерін анықтау қағидаларында:

3 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"3. Объектілерді салуға арналған және тиісті мақсаттарда пайдаланылмайтын немесе Қазақстан Республикасының жер заңнамасын бұза отырып пайдаланылатын жер учаскелерін анықтау:

Қазақстан Республикасы Жер кодексінің (бұдан әрі – Кодекс) 2 – тармағының 19) тармақшасына және 14-1-бабы 3-тармағының 12) тармақшасына сәйкес объектілер салуға арналған жер учаскелерінің меншік иелерін (жер пайдаланушыларын) есепке алу (бұдан әрі-жер учаскелерін есепке алу);

Қазақстан Республикасының жер заңнамасын сақтай отырып, объектілер салуға, оларды тиісті мақсаттарда пайдалануға арналған жер учаскелерін игеру үшін Кодекстің 92-бабында белгіленген мерзімдердің орындалуына мониторинг жүргізу (бұдан әрі-мониторинг);

объектілер салу үшін берілген жер учаскелерінің меншік иелеріне (жер пайдаланушыларына) осындай учаскелерді тиісті мақсаттарда пайдалану (пайдаланбау) немесе Қазақстан Республикасының жер заңнамасын сақтай отырып (бұза отырып) пайдалану фактілерін растау тұрғысынан мемлекеттік бақылау жүргізу.";

6 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"6. Жер учаскелерін есепке алуды және мониторингті жүзеге асыру кезінде жер қатынастары жөніндегі уәкілетті орган игеру мерзімі өткен не күнтізбелік жылдың тиісті тоқсанының соңына дейін аяқталатын объектілерді салу үшін берілген жер учаскелері бойынша тиісті сұрау салулар жібереді:

1) сәулет және қала құрылысы саласындағы функцияларды жүзеге асыратын тиісті жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі – осындай жер

учаскелерінде салынып жатқан (салынуға жоспарланған) объектілер туралы Мемлекеттік қала құрылысы кадастрынан мәліметтер алу үшін;

2) мемлекеттік сәулет-құрылыс бақылауының функцияларын жүзеге асыратын тиісті жергілікті атқарушы органның құрылымдық бөлімшесі-құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүргізудің басталғаны (құрылыстың басталуына) туралы хабарламалар, сондай-ақ салынып жатқан (құрылысқа жоспарланып отырған) объектілер мен кешендердің осындай жер учаскелерінде салыну мерзімін көрсете отырып, олардың мониторингі нәтижелері туралы мәліметтер алу үшін;

3) мемлекеттік жер кадастрын жүргізетін "азаматтарға арналған үкімет "мемлекеттік корпорациясы" коммерциялық емес акционерлік қоғамы – осындай жер учаскесінің сәйкестендіру сипаттамалары бойынша жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастрының ақпараттық жүйесінен ақпарат алу үшін (Кадастрлық нөмірі, нысаналы мақсаты, алаңы, сондай-ақ жер учаскесіне құқық белгілейтін құжаттар туралы мәліметтер);

4) тіркеуші орган – осындай жер учаскелері бойынша Құқықтық кадастрдан мәліметтер алу үшін (жылжымайтын мүлікке құқықтарды, ауыртпалықтарды мемлекеттік тіркеу туралы).

Қажет болған кезде қажетті ақпаратты нақтылау және (немесе) белгілеу және оларды толықтыру мақсатында осындай жер учаскелері бойынша мәліметтер жинау үшін жер қатынастары жөніндегі уәкілетті орган басқа уәкілетті мемлекеттік органдар мен мемлекеттік емес ұйымдарға сұрау салуды жібереді."

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) Осы бұйрықтың Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) Осы бұйрық ресми жарияланғаннан кейін оны Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін.

3. Осы бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бұйрық 2023 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізілетін осы бұйрықтың 1-тармағының он екінші абзацын қоспағанда, алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

4. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2023 жылғы 20 маусымдағы № 237 бұйрығы. "Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің кейбір бұйрықтарына өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 21 Маусымда № 32869 болып тіркелді

БҰЙЫРАМЫН:

1. Қоса беріліп отырған Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің өзгерістер мен толықтыру енгізілетін кейбір бұйрықтарының тізбесі бекітілсін.

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) Осы бұйрықтың Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) Осы бұйрық ресми жарияланғаннан кейін оны Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін.

3. Осы бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бұйрық алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің өзгерістер мен толықтыру енгізілетін кейбір бұйрықтарының тізбесі

1. "Жайылымдарды ұтымды пайдалану қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Орынбасары – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2017 жылғы 24 сәуірдегі №173 бұйрығында

(нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 15090 болып тіркелген):

кіріспе мынадай редакцияда жазылсын:

"Жайылымдар туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабының 2) тармақшасына сәйкес БҰЙЫРАМЫН:";

көрсетілген бұйрықпен бекітілген жайылымдарды ұтымды пайдалану қағидаларында:

1 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"1. Осы жайылымдарды ұтымды пайдалану қағидалары (бұдан әрі – қағидалар) "Жайылымдар туралы" Қазақстан Республикасы Заңының (бұдан әрі – Заң) 6-бабының 2) тармақшасына сәйкес әзірленді және жайылымдарды ұтымды пайдалану тәртібін айқындайды.";

2 - тармақта:

1), 7), 8) тармақшалар алып тасталсын;

мынадай мазмұндағы 5-1) тармақшамен толықтырылсын:

"5-1) Жерді қашықтықтан зондтау-ғарыш және әуе кеңістігінен құрлық, мұхит және атмосфера элементтерінің өзіндік және шағылысқан сәулеленуін байқау және өлшеу жолымен жер беті туралы ақпарат алу процесі;"

2-1, 3, 4 және 5-тармақтар мынадай редакцияда жазылсын:

"2-1. Жайылымдарды ұтымды пайдалануды айқындау үшін "шаруа немесе фермер қожалығын жүргізу үшін берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалануды ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2019 жылғы 3 шілдедегі № 252 бұйрығына сәйкес белгіленген, шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл

шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану мониторингінің деректері пайдаланылады шаруашылық, (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 18997 болып тіркелген).

3. Жайылымдарды ұтымды пайдалану келесі шараларды қамтиды:

1) жайылымдарды жайылым айналымдары мен су пайдалану көздерін ескере отырып пайдалану;

2) "Жайылымдардың жалпы алаңына жүктеменің шекті жол берілетін нормасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 14 сәуірдегі № 3-3/332 бұйрығымен бекітілген Жайылымдардың жалпы алаңына жүктеменің шекті жол берілетін нормасын (бұдан әрі – жүктеме нормасы) қамтамасыз ету (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 11064 болып тіркелген);

3) күнтізбелік кестені ескере отырып, жайылымдарды пайдалану;

4) жайылымдардың шаруашылық айналымнан шығуын болғызбау жөнінде шаралар қабылдау, жердің арамшөпті және ағаш-бұта өсімдіктерімен толып кетуіне, сондай-ақ тұрмыстық және өндірістік қалдықтармен қоқыстануына жол бермеу.

4. Жайылымдарды пайдалану кезінде жайылымды пайдаланушы жүктеме нормасынан аспайтын мөлшерде ауыл шаруашылығы жануарларының болуын дербес қамтамасыз етеді.

5. Жүктеме нормасын қамтамасыз ету мақсатында ауыл шаруашылығы жануарларының саны, жайылым пайдаланушының пайдалануындағы жайылымдардың жемшөп сыйымдылығы туралы деректер пайдаланылады.

Жер пайдаланушыға тиесілі ауыл шаруашылығы жануарлары басының санын есептеу үшін ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру жөніндегі

дерекқордан алынған мәліметтер бойынша жерді қашықтықтан зондтауды жүргізу сәтіндегі деректер қабылданады."

2. "Шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану мониторингін ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2019 жылғы 3 шілдедегі № 252 бұйрығында (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 18997 болып тіркелген):

Көрсетілген бұйрықпен бекітілген шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалануды ұйымдастыру және оған мониторинг жүргізу қағидалары осы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің өзгерістер мен толықтыру енгізілетін кейбір бұйрықтарының тізбесіне (бұдан әрі – тізбе) 1-қосымшаға сәйкес жаңа редакцияда жазылсын.

3. "Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану қағидаларын бекіту және Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің кейбір бұйрықтарына өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 17 қаңтардағы № 7 бұйрығында (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 19893 болып тіркелген):

кіріспе мынадай редакцияда жазылсын:

"Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 14 - бабы 1-тармағының 2-1) тармақшасына сәйкес БҰЙЫРАМЫН:";

көрсетілген бұйрықпен бекітілген Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану қағидаларында:

1 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"1. Осы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану қағидалары (бұдан әрі-қағидалар) Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 14-бабы 1-тармағының 2-1) тармақшасына сәйкес әзірленді және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану тәртібін айқындайды.";

тармақшалар 1), 6) 11), 12), 15) және 16) 2-тармақ алып тасталсын;

4-тармақтың 2) тармақшасы алып тасталсын;

5 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"5. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалануды айқындау үшін ауыл шаруашылығы өндірушілерінде мынадай құжаттардың болуы қажет:

1) "егін егу қорытындылары туралы есеп" (индексі 4-АШ, кезеңділігі жылына бір рет), "ауыл шаруашылығы дақылдарының егінін жинау туралы" (индексі 29-АШ, кезеңділігі жылына бір рет), "мал шаруашылығының жай-күйі туралы есеп" (индексі 24- аш, Кезеңділігі айлық), "ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы бойынша жалпы мемлекеттік статистикалық байқаулардың статистикалық нысандарын және оларды толтыру жөніндегі нұсқаулықтарды бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті Төрағасының 2020 жылғы 10 ақпандағы № 21 бұйрығымен бекітілген (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 20030 болып тіркелген);

2) осы Қағидаларға 1-қосымшаға сәйкес нысан бойынша ауыспалы егіс жоспары (жерді өсімдік шаруашылығы үшін пайдалану кезінде);

3) осы Қағидаларға 2-қосымшаға сәйкес нысан бойынша жайылым айналымы жоспары (жайылымдарды пайдалану кезінде);

4) шаруашылық ішілік жерге орналастыру жобасын қамтиды.";

6 тармақ алып тасталсын;

7 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"7. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану кезінде ауыл шаруашылығы өндірушісі жалпы пайдалану үшін шығарылатын ғылыми ұйымдардың ұсынымдары негізінде бекітілетін ауыспалы егіс жоспарына сәйкес ауыспалы егістерді сақтайды.

Жайылымдарды пайдалану кезінде ауыл шаруашылығы өндірушісі жүктеме нормасынан кемінде жиырма пайыз және одан аспайтын мөлшерде ауыл шаруашылығы жануарларының болуын қамтамасыз етеді.";

11 тармақ мынадай редакцияда жазылсын:

"11. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді мал шаруашылығы мақсаттары үшін пайдаланған кезде ауыл шаруашылығы өндірушісі жайылымдық алқаптардың орналасқан жері бойынша ауыл шаруашылығы жануарларының санында болуын қамтамасыз етеді:

1) жүктеме нормасының кемінде 20 пайызы;

2) жүктеме нормасынан аспайтын.";

көрсетілген Қағидаларға 3-қосымша осы Тізбеге 2-қосымшаға сәйкес жаңа редакцияда жазылсын.

5.Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2023 жылғы 17 шілдедегі № 264 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің м. а. 2023 жылғы 17 шілдедегі № 141 Бірлескен бұйрығы. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Орынбасары – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2018 жылғы 11 желтоқсандағы № 502 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2018 жылғы 11 желтоқсандағы № 101 "тәуекелдер дәрежесін

бағалау және тексеру критерийлерін бекіту туралы "бірлескен бұйрығына өзгерістер енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 19 шілдеде №33118 болып тіркелді. жерді пайдалану және қорғау, мемлекеттік жер кадастры және жер мониторингі парақтары"

БҰЙЫРАМЫЗ:

1. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Орынбасары – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2018 жылғы 11 желтоқсандағы № 502 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2018 жылғы 11 желтоқсандағы № 101 "жерді пайдалану мен қорғаудың, мемлекеттік жер кадастры мен жер мониторингінің тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийлерін және тексеру парақтарын бекіту туралы" бірлескен бұйрығына (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 18000 болып тіркелген) мынадай өзгерістер:

тақырып мынадай редакцияда жазылсын:

"Жерді, мемлекеттік жер кадастрын пайдалану мен қорғаудың тәуекел дәрежесін бағалау критерийлерін және тексеру парақтарын бекіту туралы";

1-тармақта:

2) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"2) осы бірлескен бұйрыққа 2-қосымшаға сәйкес жерді пайдалану мен қорғаудағы тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийлері";

4) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"4) осы бірлескен бұйрыққа 4-қосымшаға сәйкес мемлекеттік жер кадастры саласындағы тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийлері";

8) тармақша мынадай редакцияда жазылсын:

"8) осы бірлескен бұйрыққа 8-қосымшаға сәйкес мемлекеттік жер кадастрын жүргізу жөніндегі субъектілердің қызметіне мемлекеттік жер кадастры саласындағы тексеру парағы.";

көрсетілген бірлескен бұйрыққа 2, 4 және 8-қосымшалар осы бірлескен бұйрыққа 1, 2 және 3-қосымшаларға сәйкес жаңа редакцияда жазылсын.

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) осы бірлескен бұйрықтың Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) осы бірлескен бұйрықты Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін.

3. Осы бірлескен бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бірлескен бұйрық алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

6. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2023 жылғы 4 шілдедегі № 254 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2023 жылғы 4 шілдедегі № 133 бірлескен бұйрығы. "Жер құқықтық қатынастары саласындағы тәуекел дәрежесін бағалау критерийлерін және тексеру парағын бекіту туралы" Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 11 шілдеде № 33054 болып тіркелді.

Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 141 бабының 5 және 6 тармақтарына және 143 бабының 1 тармағына сәйкес БҰЙЫРАМЫЗ:

1) осы бірлескен бұйрыққа 1-қосымшаға сәйкес жергілікті атқарушы органдардың қабылданған шешімдерінің заңдылығына жер құқықтық қатынастары саласындағы тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийлері;

2) осы бірлескен бұйрыққа 2-қосымшаға сәйкес жергілікті атқарушы органдардың қабылданған шешімдерінің заңдылығын жер құқықтық қатынастары саласындағы тексеру парағы.

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) осы бірлескен бұйрықтың Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) осы бірлескен бұйрық ресми жарияланғаннан кейін оны Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін.

3. Осы бірлескен бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бірлескен бұйрық алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

7.Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2023 жылғы 29 тамыздағы № 320 бұйрығы. "Жеке тұрғын үй құрылысына жер учаскелеріне құқық беру қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің міндетін атқарушының 2015 жылғы 27 наурыздағы № 255 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы " Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 31 Тамызда № 33344 болып тіркелді

БҰЙЫРАМЫН:

1. "Жеке тұрғын үй құрылысына жер учаскелеріне құқықтар беру қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің міндетін атқарушының 2015 жылғы 27 наурыздағы № 255 бұйрығына (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 10871 болып тіркелген) мынадай өзгеріс енгізілсін:

Көрсетілген бұйрықпен бекітілген жеке тұрғын үй құрылысына жер учаскелеріне құқықтар беру қағидалары осы бұйрыққа қосымшаға сәйкес жаңа редакцияда жазылсын.

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) Осы бұйрықтың Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) осы бұйрықты Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыру.

3. Осы бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бұйрық алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік алпыс күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

8.Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2023 жылғы 3 наурыздағы № 81 бұйрығы. "Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің кейбір бұйрықтарына өзгерістер енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 13 наурызда № 32043 болып тіркелді

БҰЙЫРАМЫН:

1. Қоса беріліп отырған Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің өзгерістер енгізілетін кейбір бұйрықтарының тізбесі бекітілсін.

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) Осы бұйрықтың Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) Осы бұйрық ресми жарияланғаннан кейін оны Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін.

3. Осы бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бұйрық алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің өзгерістер енгізілетін кейбір бұйрықтарының тізбесі

Ауыл шаруашылығы министрінің кейбір бұйрықтарының тізбесі1. "Электрондық топырақ карталарын жасау жөніндегі әдістемені бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2022 жылғы 8 маусымдағы № 186 бұйрығында (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 28453 болып тіркелген):

көрсетілген бұйрықпен бекітілген Электрондық топырақ карталарын жасау әдістемесінде:

2-тармақтың 1) тармақшасы мынадай редакцияда жазылсын:

"1) географиялық ақпараттық жүйе (бұдан әрі – ГАЖ) – Жер туралы, жер бетінің объектілері, табиғи, техногендік және қоғамдық процестер туралы кеңістіктік ақпаратты жинауды, өңдеуді, талдауды, модельдеуді, сақтауды, таратуды және өзге де пайдалануды қамтамасыз ететін ақпараттық жүйе;"

2. "Электрондық геоботаникалық карталарды жасау жөніндегі әдістемені бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2022 жылғы 10 маусымдағы № 189 бұйрығында (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 28449 болып тіркелген):

көрсетілген бұйрықпен бекітілген Электрондық геоботаникалық карталарды жасау әдістемесінде:

2-тармақтың 1) тармақшасы мынадай редакцияда жазылсын:

"1) географиялық ақпараттық жүйе (бұдан әрі – ГАЖ) – Жер туралы, жер бетінің объектілері, табиғи, техногендік және қоғамдық процестер туралы кеңістіктік ақпаратты жинауды, өңдеуді, талдауды, модельдеуді, сақтауды, таратуды және өзге де пайдалануды қамтамасыз ететін ақпараттық жүйе;"

3. "Электрондық жер-кадастрлық карталарды жасау жөніндегі Нұсқаулықты бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2022 жылғы 21 қыркүйектегі № 295 бұйрығында (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 29862 болып тіркелген):

көрсетілген бұйрықпен бекітілген Электрондық жер-кадастрлық карталарды жасау жөніндегі нұсқаулықта:

2-тармақтың 2) тармақшасы мынадай редакцияда жазылсын:

"2) географиялық ақпараттық жүйе (бұдан әрі – ГАЖ) – Жер туралы, жер бетінің объектілері, табиғи, техногендік және қоғамдық процестер туралы кеңістіктік ақпаратты жинауды, өңдеуді, талдауды, модельдеуді, сақтауды, таратуды және өзге де пайдалануды қамтамасыз ететін ақпараттық жүйе;"

9.Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2023 жылғы 13 шілдедегі № 259 бұйрығы. Жер учаскелерінің кадастрлық нөмірлерін

қалыптастыру мақсаттары үшін облыстарға, Республикалық маңызы бар қалаларға, астанаға, аудандарға және облыстық (аудандық) маңызы бар қалаларға берілетін кодтардың тізбесін бекіту туралы "Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 6 наурыздағы № 188 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 18 шілдеде № 33109 болып тіркелді"

БҰЙЫРАМЫН:

1. Жер учаскелерінің кадастрлық нөмірлерін қалыптастыру мақсаттары үшін облыстарға, Республикалық маңызы бар қалаларға, астанаға, аудандарға және облыстық (аудандық) маңызы бар қалаларға берілетін кодтардың тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 6 наурыздағы № 188 бұйрығына (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 10672 болып тіркелген) мынадай өзгеріс енгізілсін:

Көрсетілген бұйрықпен бекітілген жер учаскелерінің кадастрлық нөмірлерін қалыптастыру мақсаттары үшін облыстарға, Республикалық маңызы бар қалаларға, астанаға, аудандарға және облыстық (аудандық) маңызы бар қалаларға берілетін кодтардың тізбесі осы бұйрықтың қосымшасына сәйкес жаңа редакцияда жазылсын.

2. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

1) Осы бұйрықтың Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуі;

2) Осы бұйрық ресми жарияланғаннан кейін оны Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін.

3. Осы бұйрықтың орындалуын бақылау жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы вице-министріне жүктелсін.

4. Осы бұйрық алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

Бұйрыққа қосымша
Ауыл шаруашылығы министрі
Қазақстан Республикасының
2023 жылғы 13 шілдедегі № 259

Бекітілген
Министрдің бұйрығымен
Ұлттық экономика
Қазақстан Республикасының
2015 жылғы 6 наурыздағы №188

**Жер учаскелерінің кадастрлық нөмірлерін қалыптастыру мақсаттары
үшін облыстарға, Республикалық маңызы бар қалаларға, астанаға,
аудандарға және облыстық (аудандық) маңызы бар қалаларға берілетін
кодтардың тізбесі**

№ п/п	Әкімшілік-аумақтық бірлік	Код
1-тарау. Ақмола облысы		
1	Ақмола облысы	01
2	Ақкөл ауданы	001
3	Астрахан ауданы	002
4	Атбасар ауданы	003
5	Сандықтау ауданы	004
6	Аршалы ауданы	005
7	Ерейментау ауданы	006
8	Егіндікөл ауданы	007
9	Қорғалжын ауданы	008
10	Бұланды ауданы	009
11	Целиноград ауданы	011
12	Шортанды ауданы	012
13	Ақкөл қаласы	014
14	Атбасар қаласы	015
15	Ерейментау қаласы	016
16	Макинск қаласы	017
17	Степногорск қаласы	018
18	Шаңтөбе кенті	019
19	Зеренді ауданы	160
20	Щучье ауданы	171
21	Біржан сал ауданы	172

22	Заозерный кенті	173
23	Көкшетау қаласы	174
24	Степняк қаласы	176
25	Щучинск қаласы	177
26	Жаркайың ауданы	275
27	Есіл ауданы	277
28	Жақсы ауданы	278
29	Державинск қаласы	283
30	Есіл қаласы	284
31	Красногор кенті	285
32	Қосшы қаласы	332
2-тарау. Ақтөбе облысы		
33	Ақтөбе облысы	02
34	Алға ауданы	022
35	Байғанин ауданы	023
36	Әйтеке би ауданы	024
37	Ырғыз ауданы	025
38	Мұғалжар ауданы	027
39	Карғалы ауданы	028
40	Мәртүк ауданы	029
41	Темір ауданы	031
42	Ойыл ауданы	032
43	Қобда ауданы	033
44	Хромтау ауданы	034
45	Шалқар ауданы	035
46	Ақтөбе қаласы	036
47	Алға қаласы	037
48	Қандыағаш қаласы	038
49	Темір қаласы	039
50	Хромтау қаласы	040
51	Шалқар қаласы	041
52	Ембі қаласы	042
3-тарау. Алматы облысы		
53	Алматы облысы	03
54	Балқаш ауданы	043
55	Еңбекшіқазақ ауданы	044
56	Жамбыл ауданы	045
57	Іле ауданы	046
58	Қарасай ауданы	047
59	Райымбек ауданы	050

60	Талғар ауданы	051
61	Ұйғыр ауданы	052
62	Есік қаласы	054
63	Қонаев қаласы	055
64	Қаскелен қаласы	056
65	Талғар қаласы	057
66	Кеген ауданы	323
4-тарау. Атырау облысы		
67	Атырау облысы	04
68	Жылыой ауданы	059
69	Индер ауданы	060
70	Исатай ауданы	061
71	Қызылқоға ауданы	062
72	Кұрманғазы ауданы	063
73	Мақат ауданы	064
74	Махамбет ауданы	065
75	Атырау қаласы	066
5-тарау. Шығыс Қазақстан облысы		
76	Шығыс Қазақстан облысы	05
77	Глубокий ауданы	068
78	Зайсан ауданы	069
79	Алтай ауданы	070
80	Қатон-Қарағай ауданы	071
81	Күршім ауданы	072
82	Тарбағатай ауданы	078
83	Ұлан ауданы	079
84	Шемонаиха ауданы	080
85	Зайсан қаласы	081
86	Алтай қаласы	082
87	Риддер қаласы	083
88	Серебрянск қаласы	084
89	Өскемен қаласы	085
90	Шемонаиха қаласы	086
91	Самар ауданы	334
6-тарау. Жамбыл облысы		
92	Жамбыл облысы	06
93	Байзақ ауданы	087
94	Жамбыл ауданы	088
95	Жуалы ауданы	089
96	Қордай ауданы	090
97	Тұрар Рысқұлов атындағы аудан	091

98	Мерке ауданы	092
99	Мойынқұм ауданы	093
100	Сарысу ауданы	094
101	Талас ауданы	095
102	Шу ауданы	096
103	Тараз қаласы	097
104	Жаңатас қаласы	098
105	Қаратау қаласы	099
106	Шу қаласы	100
7-тарау. Батыс Қазақстан облысы		
107	Батыс Қазақстан облысы	08
108	Бөрілі ауданы	114
109	Жаңақала ауданы	115
110	Жәнібек ауданы	116
111	Бәйтерек ауданы	118
112	Казталовка ауданы	119
113	Қаратөбе ауданы	120
114	Сырым ауданы	122
115	Тасқала ауданы	124
116	Теректі ауданы	125
117	Бөкейорда ауданы	126
118	Ақжайық ауданы	127
119	Шыңғырлау ауданы	128
120	Ақсай қаласы	129
121	Орал қаласы	130
122	Чапаев қаласы	131
8-тарау. Қарағанды облысы		
123	Қарағанды облысы	09
124	Ақтоғай ауданы	102
125	Шет ауданы	107
126	Балқаш қаласы	108
127	Приозерск қаласы	111
128	Қарқаралы ауданы	133
129	Абай ауданы	134
130	Нұра ауданы	136
131	Осакаровка ауданы	137
132	Бұхар-Жырау ауданы	140
133	Абай қаласы	141
134	Қарағанды қаласы	142
135	Қарқаралы қаласы	143
136	Саран қаласы	144

137	Теміртау қаласы	145
138	Шахтинск қаласы	146
9-тарау. Қызылорда облысы		
139	Қызылорда облысы	10
140	Арал ауданы	147
141	Жалағаш ауданы	148
142	Жаңақорған ауданы	149
143	Қазалы ауданы	150
144	Қармақшы ауданы	151
145	Сырдария ауданы	153
146	Шиелі ауданы	154
147	Қазалы қаласы	155
148	Қызылорда қаласы	156
10-тарау. Қостанай облысы		
149	Қостанай облысы	12
150	Алтынсарин ауданы	178
151	Жітіқара ауданы	179
152	Камыстинский район	180
153	Қарасу ауданы	181
154	Қарабалық ауданы	182
155	Қостанай ауданы	183
156	Ұзынкөл ауданы	184
157	Мендіқара ауданы	185
158	Наурызым ауданы	186
159	Денисов ауданы	187
160	Әулікөл ауданы	188
161	Бейімбет Майлин ауданы	189
162	Сарыкөл ауданы	190
163	Федоров ауданы	191
164	Жітіқара қаласы	192
165	Қостанай қаласы	193
166	Лисаковск қаласы	194
167	Рудный қаласы	195
168	Амангелді ауданы	272
169	Жангелді қаласы	276
170	Арқалық қаласы	282
11-тарау. Маңғыстау облысы		
171	Маңғыстау облысы	13
172	Бейнеу ауданы	196
173	Қарақия ауданы	197
174	Маңғыстау ауданы	198

175	Түпқараған ауданы	199
176	Ақтау қаласы	200
177	Жаңаөзен қаласы	201
178	Форт-Шевченко қаласы	202
179	Мұнайлы ауданы	203
12-тарау. Павлодар облысы		
180	Павлодар облысы	14
181	Ақтоғай ауданы	204
182	Баянауыл ауданы	205
183	Железинка ауданы	206
184	Ертіс ауданы	207
185	Тереңкөл ауданы	208
186	Ақкулы ауданы	209
187	Май ауданы	210
188	Павлодар ауданы	211
189	Успен ауданы	212
190	Шарбақты ауданы	213
191	Ақсу Қаласы	215
192	Ертіс ауылы	216
193	Павлодар қаласы	218
194	Екібастұз қаласы	219
13-тарау. Солтүстік Қазақстан облысы		
195	Солтүстік Қазақстан облысы	15
196	Айыртау ауданы	157
197	Уәлиханов ауданы	162
198	Тайынша ауданы	164
199	Ғабит Мүсірепов атындағы аудан	165
200	Ақжар ауданы	167
201	Тайынша қаласы	175
202	Қызылжар ауданы	220
203	Мағжан Жұмабаев ауданы	221
204	Жамбыл ауданы	223
205	Есіл ауданы	224
206	Мамлют қаласы	225
207	Шал ақын ауданы	228
208	Аққайың ауданы	229
209	Тимирязев ауданы	231
210	Булаев қаласы	232
211	Мамлют қаласы	233
212	Петропавл қаласы	234
213	Сергеевка қаласы	235

14-тарау. Түркістан облысы		
214	Түркістан облысы	19
215	Байдібек ауданы	286
216	Арыс ауданы	287
217	Мақтаарал ауданы	288
218	Қазығұрт ауданы	289
219	Ордабасы ауданы	293
220	Отырар ауданы	294
221	Сайрам ауданы	295
222	Сарыағаш ауданы	296
223	Созақ ауданы	297
224	Толеби ауданы	298
225	Түлкібас ауданы	300
226	Шардара ауданы	301
227	Жетысай ауданы	325
228	Келес ауданы	326
229	Арыс қаласы	302
230	Жетісай қаласы	303
231	Кентау қаласы	304
232	Леңгір қаласы	305
233	Сарыағаш қаласы	306
234	Түркістан қаласы	307
235	Шардара қаласы	308
236	Сауран ауданы	331
15-тарау. Алматы қаласы		
237	Алматы қаласы	20
238	Алмалы ауданы	311
239	Әуезов ауданы	312
240	Бостандық ауданы	313
241	Жетісу ауданы	314
242	Медеу ауданы	315
243	Түркісіб ауданы	317
244	Алатау ауданы	321
245	Наурызбай ауданы	322
16-тарау. Астана қаласы		
246	Астана қаласы	21
247	Алматы ауданы	318
248	Сарыарқа ауданы	319
249	Есіл ауданы	320
250	Байқоңыр ауданы	324
251	Нұра ауданы	335

17 тарау. Шымкент қаласы		
252	Шымкент қаласы	22
253	Абай ауданы	327
254	Әл-Фараби ауданы	328
255	Еңбекші ауданы	329
256	Қаратау ауданы	330
257	Тұран ауданы	336
18 тарау. Абай Облысы		
258	Абай облысы	23
259	Абай ауданы	236
260	Аягөз ауданы	239
261	Бесқарағай ауданы	240
262	Бородулиха ауданы	241
263	Жарма ауданы	243
264	Көкпекті ауданы	244
265	Үржар ауданы	248
266	Ақсуат ауданы	333
267	Семей қаласы	252
268	Курчатов қаласы	217
269	Аягөз қаласы	251
270	Чарск қаласы	253
19 тарау. Ұлытау Облысы		
271	Ұлытау облысы	25
272	Жаңаарқа ауданы	104
273	Ұлытау ауданы	106
274	Жезқазған қаласы	109
275	Қаражал қаласы	110
276	Сәтбаев қаласы	112
20 тарау. Жетісу Облысы		
277	Жетісу облысы	24
278	Ақсу ауданы	254
279	Алакөл ауданы	255
280	Қаратал ауданы	259
281	Кербұлақ ауданы	260
282	Көксу ауданы	261
283	Панфилов ауданы	262
284	Сарқан ауданы	263
285	Ескелді ауданы	264
286	Талдықорған қаласы	268
287	Текелі қаласы	269
288	Жаркент қаласы	266

289	Сарканд қаласы	267
290	Үштөбе қаласы	270
291	Үшарал қаласы	271

10. ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 727 қаулысымен бекітілген "цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс" ұлттық жобасы шеңберінде "жылжымайтын мүлік тіркелімі" мемлекеттік деректер базасының ақпараттық жүйелерін (бұдан әрі - МЖК ААЖ) шоғырландыру жолымен жер және жылжымайтын мүліктің мемлекеттік кадастрын Автоматтандыру және орталықтандыру мәселесі бойынша 121-тармақты орындау үшін. "жылжымайтын мүлік тіркелімі" мемлекеттік деректер базасы (бұдан әрі - РН МДБ) "Азаматтарға арналған үкімет "мемлекеттік корпорациясы" коммерциялық емес акционерлік қоғамы (бұдан әрі - Мемлекеттік корпорация) "жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастры" ақпараттық жүйесін (бұдан әрі - БМҚК АЖ) құру және енгізу жобасы іске асырылуда.

БМҚК жаңадан құрылған ақпараттық жүйесі Жер және құқықтық кадастрлардың ақпаратын шоғырландырады, оларға қол жеткізу Жария кадастрлық карта арқылы қамтамасыз етіледі.

БМҚК АЖ халықтың барлық топтарына жұмыспен қамтылған немесе бос жер учаскелері, ресімделген жылжымайтын мүлік объектілері, инфрақұрылымдар туралы ақпараттың тең және толық қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында әзірленді.

"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" заңға 2023 жылғы 5 сәуірде қол қойылды.

Заң жобасы Мемлекет басшысының жер қоры мен жылжымайтын мүлік объектілері туралы ақпаратқа халық пен бизнестің ашықтығы мен толық

қолжетімділігін қамтамасыз ету жөніндегі тапсырмасын орындау үшін әзірленді. Заңның негізгі нормалары жер қатынастары саласында мемлекеттік қызметтер көрсетуді автоматтандыруға бағытталған.

Жер учаскесін беру қызметтерін көрсетудің электрондық тәртібін енгізу үшін бірқатар заңнамалық түзетулер енгізу қажет болды.

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне түзетулер:

- жаңа ұғымдарды енгізу: жария кадастрлық карта; жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастрының ақпараттық жүйесі; жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспорты;

- қалалардағы жер комиссиясы институтын алып тастау;

- 4 құжат (жер учаскесіне сәйкестендіру құжаты (мемлекеттік акт), жерге орналастыру жобасы, жер-кадастрлық жоспар және объектінің техникалық паспорты) алынып тасталады;

- жер учаскесін беру мерзімі 1 жылдан 30 күнге дейін қысқарады;

- 88 қалада жер учаскелерін берудің электрондық тәртібі енгізіледі (Жаңа 44-2-бап), ал жердің қалған санаттары бойынша және кенттер, ауылдар мен ауылдық округтердің жерлері үшін берудің қолданыстағы тәртібі сақталады;

- ұсыну "электрондық үкіметтің" веб-порталы арқылы жария кадастрлық карта арқылы жүзеге асырылады;

- өтініш беруші өзіне қажетті бос жер учаскесін оның шекараларын жария кадастрлық картаға салу арқылы дербес таңдайды және ол жерге орналастыру процесінің толыққанды қатысушысы болып табылады;

- жерге сәйкестендіру құжаты мен техпаспорт жылжымайтын мүлік объектісінің кадастрлық паспорты түрінде бір құжатқа біріктіріледі, яғни жер учаскесі және құрылыс объектісі туралы мәліметтер бір құжатта;

- қалаларда орналасқан жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту тәртібі өзгертілді (жер комиссиясынсыз);

- сәулет органы жер учаскелерін беруге және олар бойынша қалаларда тиісті шешімдер қабылдауға өтініштерді қарайтын негізгі Мемлекеттік орган болып табылады.

Бұл нормалар 2023 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізілді.

2023 жылғы 9 қазанда "электрондық үкіметтің" веб-порталы (ЭҮП), "Электрондық үкіметтің" шлюзі (ЭҮШ), жария кадастрлық карта (БМҚК АЖ ПҚК), өңірлік мемлекеттік көрсетілетін қызмет арқылы іске асырылатын "Республикалық маңызы бар қала, астана, облыстық және аудандық маңызы бар қалалар шегінде жер учаскесіне құқықтарды сатып алу" Мемлекеттік көрсетілетін қызметін автоматтандыру жүзеге асырылды. әкімдіктердің геоақпараттық жүйелері (ЕҚАЖ).

Процестердің ашықтығы өтініш берушінің ресімдеудің барлық кезеңдерінде өз өтінімінің мәртебесін және лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттерін дербес қадағалай алатындығымен қамтамасыз етіледі.

Процестерді автоматтандыруға байланысты жер комиссиясы институтын алып тастау және жоғарыда аталған аумақтарда жерге орналастыру жобасын әзірлеу көзделеді, бұл жер учаскесіне құқық беру мерзімдерін едәуір қысқартады.

Жердің қалған санаттары бойынша және кенттердің, ауылдардың және ауылдық округтердің жерлері үшін жер заңнамасымен регламенттелген берудің қолданыстағы тәртібі сақталады.

БМҚК АЖ әзірлеу және сүйемелдеу жөніндегі жобаны қаржыландыру мемлекеттік Корпорацияның меншікті қаражаты есебінен жүзеге асырылады.

Сондай-ақ, Мемлекеттік корпорация ұйымдастыратын және іске асыратын мемлекеттік жер кадастрын жүргізуге бағытталған іс-шаралардың бірі 259 "Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру" бюджеттік бағдарламасының 100 "мемлекеттік жер кадастрының мәліметтерін қалыптастыру" кіші бағдарламасын іске асыру болып табылады, оның шеңберінде топырақ және геоботаникалық іздестіру, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге мониторинг жүргізу, шаруа қожалықтарының паспорттауы бойынша жұмыстар жүргізіледі. сондай-ақ МЖК ААЖ жүргізу үшін жер-кадастрлық жұмыстар жүргізілуде.

"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2023 жылғы 5 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңымен Жер кодексінің 152-бабының 3-тармағына

өзгерістер енгізілгенін атап өту қажет, оларға топырақ, геоботаникалық қызметтер жүргізу жөніндегі функцияны беру көзделеді., Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша жаңадан құрылатын мемлекеттік кәсіпорын (Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігіне ведомстволық бағынысты).

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 1 қыркүйектегі № 755 Қаулысымен Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің "Жерді зерттеу жөніндегі жұмыстарды жүргізудің Мемлекеттік институты" шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны құрылды.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің бірінші орынбасары Р.В. Скляр құрылыс саласындағы процестерді жаңғырту жөніндегі 2023 жылғы 12 қыркүйектегі Жол картасын бекітті, онда мемлекеттік жер кадастрын жүргізуді жетілдіруге және БМҚК АЖ Жария кадастрлық картасын толтыруға бағытталған іс-шаралар көзделген.